

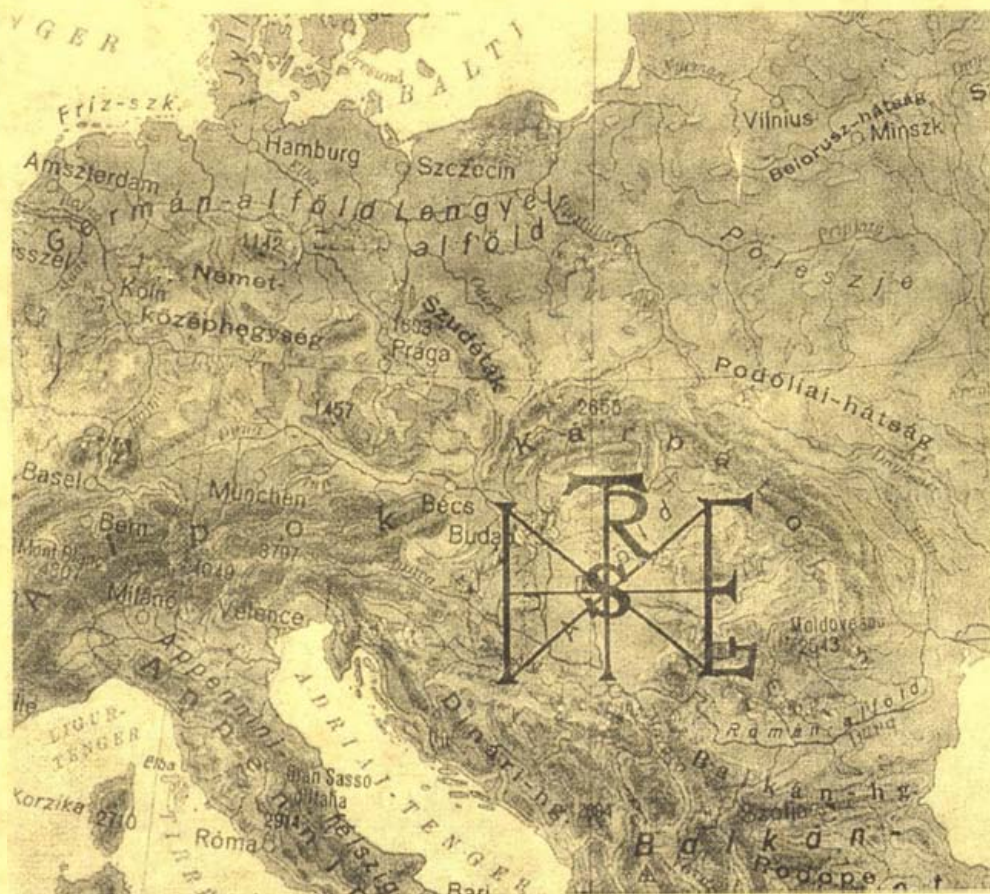
55983

55983/375

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATÁNAK KÜLÖNSZÁMA

„FELKELT A NAPUNK...”

OLVASÓKÖNYV

a millenniumi művelődéstörténeti vetélkedőhöz

2000

Összeállította és szerkesztette:
CSORBA CSABA

A szerző köszönetet mond a számítógépes tipografizálásban-szerkesztésben nyújtott segítségéért **Kováts Dánielnek**, valamint számítógépes tanácsaiért, szövegszerkesztési támogatásáért **Kósa Zoltánnak**.

A vetélkedő meghirdetői:
a HONISMERETI SZÖVETSÉG
a MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

A vetélkedő támogatója:
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Az Olvasókönyv a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Millenniumi Titkársága anyagi támogatásával jelent meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

ISSN 0324-7627

Szerkesztőség: 1011 Budapest, Corvin tér 8.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364.

Felelős kiadó: Halász Péter

Nyomás: MNM Nyomda
Felelős vezető: Berkes Miklósné

BEVEZETÉS

Az „Emese álma” művelődéstörténeti vetélkedő témája a honfoglalás kora és az ezt megelőző időszak története volt. Gyapay Gábor nagyszerű olvasókönyve másfélszáz oldalon ennek megismerését segítette válogatott forrásszövegek és történeti feldolgozások, valamint bibliográfia közreadásával. Az ennek folytatásaként meghirdetett „Felkelt a napunk...” millenniumi vetélkedő résztvevőinek felkészülését szándékozik segíteni ez az összeállítás. Az államalapítás időszakának, a 970-es évektől 1038-ig tartó csaknem hét évtizednek legfontosabb történéseit tekinti át jelen olvasókönyv.

Egy sok ezer oldalnyi szövegből történő válogatás, amelynek tekintetbe kellett vennie a rendelkezésre álló terjedelem kötöttségeit, természetesen semmilyen vonatkozásban sem törekedhetett teljességre. Eleve le kellett mondani a főbb vitakérdések bemutatásáról, hiszen akár csak egyetlen ilyennek a körülménye már önmagában is megtöltötte volna e kötet teljes egészét. Viták helyett általában olyan szövegrészek és olyan forrásszövegek-szövegértelmezések kerültek az olvasókönyvbe, amelyek az olvasókönyv összeállítójának – tárgyilagosságra törekvő – megítélése szerint leginkább valószínű tükröi az ezer esztendeje történelemnek. Jórészt terjedelmi okok indokolták azt, hogy egyes szövegek nem teljes terjedelmükben vagy kivonatban (ezekben az esetekben a szöveget idézőjelbe léve közöljük), hanem jelen kötet szerkesztőjének rövid tartalmi összefoglalása formájában kerültek az olvasókönyvbe. Mivel a kötetnek nem a tudományos kutatás segítése a feladata, ezért elhagyhattuk a jegyzeteket, szakirodalmi hivatkozásokat, sőt az idegen nyelvű hosszabb idézeteket is. A szövegeken tartalmi szempontból azonban természetesen nem változtattunk.

Tekintettel arra, hogy az újabb szakirodalomban és ismeretterjesztő irodalomban (beleértve természetesen nemcsak a könyvtermést, hanem a folyóiratokat is) az olvasó nagyon sokféle, egymástól olykor gyökeresen eltérő nézetekkel (elméletekkel) találkozhat, egy ilyen olvasókönyv nem csekély mértékben segítheti a vetélkedő résztvevőit az információk dszangelében való eligazodásban. Az utóbbi évtizedben hasonló kiadásban több régi, hat-hét-nyolc évtizeddel, sőt több száz évvel ezelőtti történeti feldolgozás megjelent a könyvpiacra. Ezek őstípusai, megállapításai bizony sok vonatkozásban már eljárt az idő. Az 1950-es évek óta a rendszerváltásig eltelt évtizedek történetírására viszont sok esetben rányomta a bélyegét a kor diktatórikus politikája, ezért ezeket is kellő óvatossággal forgassuk.

Csorba Csaba

I. GÉZA NAGYFEJEDELEM ÉS KORA

A keresztény magyar államiság felé vezető úton – az újabb kutatások szerint – meghatározó szerepe volt Géza nagyfejedelemnek (uralkodott kb. 970-997), és feleségének, az erdélyi Gyula leányának, Saroltának. Ők ketten indították el az országot, s utódjuknak szánt gyermeküket, Istvánt azon az úton, amely az Európa által szuverének, a többi keresztény állammal egyenrangúnak elismert Magyar Királyság megteremtéséhez vezetett. Népünk sorsdöntő három évtizedéről, a 10. század utolsó harmadáról csak igen kevés írott forrás maradt. A történészek-régészek aprólékos elemző munkájának legfontosabb eredményeit mutatjuk be ebben a fejezetben.

A nagyfejedelmi székhely áthelyezése keletről nyugatra

A honfoglalás időszakától mintegy fél évszázadig nagyfejedelmünk székhelye a Bodroghözben lehetett, Karos-Karcsa vidékén, miként Révész László 1980/90-es években folytatott ásatásai ezt valószínűsítették. Itt kerültek elő ugyanis eddig a leggazdagabb sírok, amelyek jelzik a nagyfejedelmi kíséret jelenlétét. Géza nagyfejedelem lehetett az, aki a Kárpát-medence középső harmadába tette át székhelyét. Ekkor alakulhatott ki az a hatalmi négyszög, amelynek sarokpontjai Veszprém, Székesfehérvár, Esztergom és Győr. E helyeken templomok épültek már az ezredforduló előtt. Győrtől délre bencés monostor (Pannonhalma), Veszprém mellett görög apácakolostor létesült. Esztergomban született Vajk/István. Gézát (és bizonyára feleségét, Saroltot is) Székesfehérváron temették el.

A gyulák és Sarolt birtokterülete

Gyula: lehetett a gyulák országrészének (a Körösök és a Maros vidékének, azaz a Tiszántúl déli felének) központja. Neve először Gyulamonostora alakban fordul elő. A monostor lehetett bencés monostor is, de akár bizánci (orthodox) rítusú is. Gyulán született Sarolt, Gyulának a leánya, valamikor a 950-es évek második felében. Apja keresztény volt, a keresztségben a Sztefanosz (István) nevet nyerte és Saroltot is megkeresztelték, valószínűleg a gyulák országrészének orthodox püspöke, Hierotheosz. A 970-es évek elején Sztefanosz gyula áttette székhelyét Erdélybe, Fehérvárra, amely máig őrzi ennek emlékét a nevében: Gyulafehérvár. Ekkoriban épülhetett föl itt az első (kerek) templom, egy rotunda.

A Képes Krónika ábrázolásai

A Képes Krónika miniatűrűi az események után három és félévszázaddal készültek, tehát fantáziaképek, történetileg nem hitelesek, sem az alakok, sem a helyszínek, sem a viselet (fegyverek) vonatkozásában. Arra alkalmasak, hogy bemutassák, hogyan ábrázolta a késő utókor a reprezentatív ország-történetben a dícső elődök históriáját. A következőkben mintaként közöljük néhány miniatűr leírását.

Géza fejedelem: A Képes Krónika miniatűrűje (38. old.). P iniciáléban: vörös süvegben, kezében országalmával és joggal zöld márványemlévényen trónol. Történetileg a portré nem hiteles.

István király születése: A Képes Krónika miniatűrűje (37. old.). Egy palota boltozatos szobájában úgyn ül Sarolt, fején koronával, s ölében tartja bal kezével meztelen, glóriás fejű fiacskáját, jobbával Szent István vértanútól koronát vesz át. A háttérben előkelő hölgyek, az elsőnek korona van a fején. A terem bejárata előtt várakozó előkelők, kettő közülük koronát visel. A kép István születésével kapcsolatos legendára utal. Az ábrázolás történetileg nem hiteles.

*István király hadi díszben: A Képes Krónika miniatűrűje (39. old.). S iniciáléban páncélos alak, fején korona és glória, kettős keresztos vörös zászlót tart jobb-
jában, balján ugyanilyen címeres vörös pajzs. Az ábrázolás nem hiteles portré.*

Koppány kivégzése: a Képes Krónika miniatűrűje (38. old.). Balról fehér lovon, fején glóriával István. Jobb oldalt páncélos katonák, egyikük lefejezi Koppányt.

Gyula vezér elfogása: Képes Krónika (40. old.). Sziklás-erdős hegyvidék előterében jobbról fehér lovon Szt. István király, elévezeti egy páncélos vitéz a megkötözött kezű Gyula vezért. Balról páncélos lovagok üldözik Gyula seregét. Az ábrázolás történetileg nem hiteles.

Szent István nagyobb legendájából

„A negyedik fejedelem, név szerint Géza uralkodott akkoriban attól számítva, aki Pannóniába érkezésük idején a magyarok első vezére volt. Hitt Jézusban is, ezért övével erős kézzel bánt, az idegenekkel – elsősorban a keresztényekkel – szemben viszont irgalmas és nyájas volt. Jóllehet belemerült még a pogány szertartásokba, de kezdte már megvilágítani a lelki adományok fénye, és valamennyi szomszédos, körös-körül elterülő tartománnyal figyelmesen béketárgyalásokba kezdett, noha azelőtt sosem telt kedve ilyesmiben, úgyhogy már látható volt rajta, kinek a fiává szeretne válni. Üdvözítőnk evangéliumi mondását követve, miszerint boldogok a békességescsek, mert Isten fiaiak fogják őket hívni. Ezen felül olyan rendeletet is hozott, hogy ha más keresztények kívánnak belépni országába, a vendégbarátság és biztonság kegyében részesüljenek., a papokat és szerzeteseket pedig felhatalmazta, hogy színe elé járulhassanak, és szíves örömet elhalgatta őket. Örömet lelte abban, hogy az igaz hitnek szíve kertjében elvetett magja sarjadni kezd. Minék is folytassam? Eljött a mennyből rendelt idő, s ő háza népével együtt a

hitre tért és megkeresztelkedett, megfogadva, hogy valamennyi alattvalóját a keresztény név viselőjévé teszi.

3. És míg felettébb nagy gondot fordított a lázadók megfékezésére, a szentségtörő szertartások megsemmisítésére és arra, hogy püspökségek felállításával megítélése szerint előrevigye a szent egyházat, az Úr egy éjszaka csodálatos látomásban nyújtott vigaszt neki. Kellemes külsejű ifjút állított elébe, aki így szólította meg: „Békesség neked, Krisztus választottja! Azt tanácsolom, hogy szabadulj meg gondjaidtól. Nem neked rendeltetett az, amit eszedben forgatsz, mert kezedet embervér szennyezi. De tőled fog születni az a fiú, akire az Úr az isteni gondviselés tervéből mindezeknek elintézését bizza majd. Ez pedig egyike lesz az Úr választott királyainak, s az e világi élet koronáját az örökkévalóra fogja cserélni. Mindazonáltal fogadd tisztelettel a férfiót, aki a Lélek követeként érkezik hozzád, és ha illően befogadtd, a végítéletől való félelemben remegve és a mindörökké tartó remény szeretetétől megragadva, melyben nem csalatkozol, fogadd intéseit a hívő szív nem színlelt egyetértésével!”

(Az államalapítás forrásai 1999. 271–277.)

A német földi altaichi monostor évkönyvéből

A quedinburgi találkozóról is megemlékezett az évkönyvet író ismeretlen szerző.

„973. Ottó, az öreg császár és fia Ottó, ugyanesak császár a császárnékkal együtt az április Kalendae-ja előtti 14. napon [márc. 19-én] Quedinburgba érkeztek. Itt ünnepelték meg a húsvét napját, ami az április Kalendae-ja előtti 10. napra esett [márc. 23.]. Odaérkeztek a görögöknek, a beneventumiaknak a követői ajándékokkal, valamint a magyarok 12 főembere, a bolgároktól pedig kettő. Harald herceg követei is, akiről úgy vélték, hogy szemben áll a császárral, a megállapított adóval együtt mindenüket Ottó hatalmának alávetették. Boleslaw [szláv herceg] is – megszámlálhatatlan királyi adománnyal ajándékozván meg őt – megérkezett oda. Mieszko szláv herceg pedig, elűzván félelmét, fiát túszként küldte oda. Hermann herceg, aki felettébb kedves volt, vele együtt érkezvén, czüsttel, arannyal és más királyi ajándékokkal a többieket felülmúlva tisztelte meg őt...”

(Az államalapítás forrásai 1999. 237–238.)

Pilgrim passai püspök VI. Benedek pápához írott leveléből

A 973/974-ben íródott levél sok általánosságot, közhelyet tartalmaz. pl. amikor keresztény foglyok tömegeiről szól, hiszen az ún. kalandozó hadjáratok többnyire viszonylag kis létszámú, gyorsan mozgó csapatok hadműveletei voltak, ami eleve lehetetlenné tette, hogy nagyobb számú foglyot ejtsenek, ill. azokat magukkal hurcolják hosszú útjukon, hanem bizonyára váltságdíjért szabadon engedték döntő többségüket. A lényeg azonban az, hogy egyértelműen kijelenti a püspök: a magyar előkelők nem húzódoztak a megkeresztelkedéstől, azt nem akadályozták, a nép rokonszenvvel fogadta a térítő papokat, munkájukat nem akadályozta, nem történtek ellenük atrocitások. A magyar földön nincsenek vértanú-térítők, nem úgy, mint Európa más részén! Pilgrim mentegetőzik, hogy személyesen nem tud a pápának beszámolni tevékenységéről.

„... ánde a magyarok újonnan megtérített népe megakadályoz abban, hogy odamenjek: szerződés értelmében a béke alkalmával vállaltuk, hogy e népnél ígéhirdetői szolgálatot teljesítünk. Az e néptől való félelem hosszú idő óta ugyanis egészen eddig egyházmegyém más tartományaiából származó ígéhirdetők előtt is elzárta a bejutást, most azonban az alkalmas idő odaszólt engem. A mindenható Isten, aki szokásos kegyességével mindig összegyűjti a szétszóródottakat, méltóztatott kitérni előttük szívének oly sokáig bezárt kapuját, hogy széttépvén durvaságuk leplét, s felhagyván vad kegyetlenségükkel Isten szelid igájába hajtsák nyakukat. Az említett magyar nép tehát sűrű könyörgések közepette hívott engem, hogy menjek vagy követeimet küldjem oda evangéliumi szolgálatra. Amikor hozzájuk a szerzeteseket és a kanonokok közül alkalmas férfiakat, papokat, továbbá minden egyes egyházi rangból klerikusokat küldtem, és életük teljes megtérésük révén úgy rendeztettem, ahogyan azt az angolok történetéből ismerem, az isteni kegyelem intézményeivel tüstént meghozta gyümölcsét annyira, hogy mintegy ötezen Krisztus hívei lettek azon mindkét nemű, nemesebb magyarok közül, akiket eltöltött a katolikus hit, s a szent keresztségben részesültek. A keresztények pedig, akik azon nép nagyobb részét teszik ki, akiket a világ valamennyi részéből fogolyként hurcoltak oda, s akiknek nem volt szabad gyermekeiket – ha csaknem titokban – az Úrnak szentelni, most valamennyien minden félelem nélkül versengve ajánlják őket keresztségre, s úgy örvendeznek, mintha vándorlásukból hazájukba térnének vissza, mivel keresztény szokás szerint merészelnek imádkozni, és szabadságot nyerve eddig megbéklyózott nyelvüket bátorkodniak megoldani az Úr dicsőítésére. Maguk a barbárok pedig a mindenható isten csodálatos kegyelme folytán – ámbár sokan közülük még mindig pogányok – mégsem tiltják meg az alávettetteknek, hogy megkeresztelkedjenek, nem gyűlölik továbbá a papokat, s bárhová szabadon mehetnek; ellenben akkora az egyetértés a pogányok és a keresztények között, és akkora megértéssel viseltetnek egymás iránt, hogy beteljesedni látszik náluk Izajás jóslata: a farkas és a bárány együtt legelészik majd... Megtörtént tehát, hogy szinte az egész magyar nép hajlandó a szent hit befogadására, s a szlávok tartományai is készek a

hitre... Ezért tehát szükségesnek látszik, hogy Szentséged rendeljen hozzájuk püspököket...”

Szt. Adalbert prágai püspök életrajzából

1004-ben írta meg a szász térítőérsek, Querfurti Brunó Szt. Adalbert életrajzát. A 990-es évek közepe táján történt magyar térítők akciójáról tudhatunk meg belőle részleteket. Leírásából világosan kiderül, hogy a keresztény térítésben férje mellett Saroltnak igen jelentős szerepe lehetett. Mivel azonban Sarolt a kereszténységnek valószínűleg nem a katolikus, hanem a keleti (orthodox) ágához vonzódhatott, hiszen ilyen rítusban keresztelték meg, a korabeli merev katolikus egyházi vezetés szemében gyanúsnak, sőt veszélyesnek számított.

„Ezekben a napokban levelet küldött a magyarok nagyfejedelméhez, sőt inkább annak hitveséhez, aki az egész országot egy férfi kezével tartotta hatalmában, és mindazt, ami a férjéé volt, maga irányította. Ennek vezetése alatt kezdődött el a keresztény hit, de pogánysággal vegyült össze a beszennyezett vallás, és rosszabb kezdett lenni a barbárságnál ez a télen és bágyadt kereszténység. Akkor az odamező követek útján efféle szavakkal küldött levelet: Nevelőmet (Radláról van szó) ha a szükségszerűség és az ő használhatósága azt követeli, tartsd magadnál, ha pedig nem, Isten miatt küldd hozzám!”

(Az államalapítás forrásai 83-84.)

Merseburgi Thietmar krónikájából

Az 1018-ban elhunyt szász püspök krónikájában meglehetősen kedvezőtlen színben mutatja be Géza nagyfejedelmet és felesége, Sarolt alakját.: Vele szemben István királyról magasztalóan emlékezett meg. Sarolt testvérét, akit a lengyelek Prokujnak neveztek, István király többször elűzte birtokáról, s az a lengyel fejedelemhez, Vitéz Boleslavhoz menekült. „Ő, mikor feleségét a fogságból nem volt képes kiszabadítani, ajándékkul kapta meg azt unokaöccse (azaz István király) kedveségéből, jóllehet ellenségek voltak. Sohasem hallottam még másról, aki ennyire kímélte volna a legyőzötteket.” A mai történészek nehéz eldönteni, a leírtakból mi lehet a valóság, s mi a célzatos túlzás, amely arra irányult, hogy a buzgó katolikus István kétségtelen nagyságát még inkább szülei fölé emelje. Amnyi mindenesetre valószínűnek látszik, hogy Sarolt erős, rendkívüli egyéniség lehetett, s rá való tekintettel lehetett István sokkalta kíméletesebb Sarolt testvérével szemben, mint Koppánnyal, vagy később Vazullal.

Géza nagyfejedelem „felesége Beleknegini, azaz szlávul mondva szép úraszony mértéktelenül ivott és katona módjára ülte meg a lovat. Egy embert hirtelen haragjának túlzott hevességében megölt. Jobban tenné e beszennyezett kéz, ha orsót forgatna, s örjögő lelkét türelemmel megfékezné.”

Géza nagyfejedelemet is erőszakos, könyörtelen embernek mutatja be: „igen-csak kegyetlen volt és sokakat ölt meg hirtelen felindulásból. Mikor kereszténnyé lett, indulatosan lépett fel tusakodó alattvalóival szemben e hit megerősítéséért és a régi bűnt az Isten iránti buzgalomtól felbuzdulva elsöpörte. Ez a mindenható Istennek, de más istenségek különféle hiú képzetének is áldozott, s midőn főpapjától (valószínű a térítő püspöktől, Brúnó szentgalleni szerzetestől) szemrehányást kapott ezért, magáról azt állította: elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.”

(Az államalapítás forrásai 112–113.)

Chabannes-i Adémár krónikájából

A francia bencés szerzetes (988 k. –1034) krónikájában az ezredforduló Magyarországról értékes híradásokat jegyzett fel. Érdekes, hogy Gézát is királynak titulálta. Téves azonban az a híradása, hogy maga a császár tartotta volna Gézát keresztvíz alá, s Géza mindenféle császári elismerés és engedély nélkül is szuverén uralkodó volt és maradt. A szent lándzsát nem Géza, hanem a fia, István kapta, miként azt Bóna István valószínűsítette. Brúnó Sankt Gallen-i szerzetes keresztelte meg Istvánt.

„Szent Brúnó... a hitre térítette Magyarországot. Megkeresztelte Magyarország királyát, akit Gézának hívtak, a kereszténységben, nevét megváltoztatván – Istvánnak nevezett el. Őt István első vértanú születésnapján Ottó császár emelte ki a keresztvízből, s megengedte neki, hogy országát a leghababban birtokolja, megadta neki az engedélyt, hogy mindenütt vitesse a szent lándzsát, miként az magának a császárnak a szokása, és az Úr szögeiből, valamint Szent Móríc lándzsájából való ereklyéket engedett át neki, amelyek saját lándzsáján voltak. A fent mondott király megparancsolta Szent Brúnónak, hogy fiát is keresztelje meg, annak is – miként neki magának – az István nevet adván. . És ezen István nevű fiához Ottó császár Henriknek, a későbbi császárnak a nőtestvérét adta feleségül...”

(Az államalapítás forrásai 1999. 166–168.)

Rodulf Glaber históriájából

Az ezredfordulón élt burgundiai (francia) szerzetes históriájának részlete a magyarok megtéréséről. A magyarok megtérésével kapcsolatosan a krónikás ugyan

csak közhelyeket hangoztat, amit természetesen nem kell szó szerinti igazságnak elfogadni, a lényeg azonban számunkra az, hogy az ezredforduló minden jelentősebb krónikása fontosnak tartotta följegyezni a magyarok keresztény hitre térését, amelyet úgy jellemeznek, mint teljes, őszinte és Európa szempontjából rendkívül kedvező és fontos változást.

„... És végül a magyar nép is, annyi gyalázatos tett elkövetése után, a [más] népeknek okozott annyi esapást követően királyával együtt katolikus hitre tért, így a [nép], amely megszokta korábban, hogy mások vagyontárgyait kegyetlenül elragadja, jó szívvel adja Krisztusért saját tulajdonait. Akik még az imént is kifosztva az elrabolt mívolt legnyomorúságosabb szolgáskorába taszították mindazokat, akiket keresztényként találtak, ugyanazok most testvéreikként és gyermekeikként dédelgetik őket...”

(Az államalapítás forrásai 1999. 185.)

A Képes Krónika Géza térítő akcióiról

A 14. század közepén Nagy Lajos király udvara számára készült krónika-kompozíció.

„... isteni jóslattól intve többek között Géza fejedelem is elkezdte a magyar népet keresztény hitre téríteni. De mert azokat, akik a pogány vallás hívei és buzgó művelői voltak, intő szóval nem tudta megtéríteni, egyeseket fegyverrel kellett megfékeznie, s ennek véghezviteléhez – mivel a hitnek többen voltak ellenzői mint hívei – rákényszerült, hogy kívánságát a keresztény fejedelemnek és királyok tudomására hozza. Eme kívánságának hallatára azok nemcsak segítséget küldtek neki, hanem személyesen is fölkeresték, hiszen számukra a magyarok vadsága ártalmas és gyűlöletes volt.”

(A magyar középkor irodalma)

Szent István legendája születéséről

Legrészletesebben a Kálmán király rendeletére készült Hartvik püspök által szerkesztett legenda beszél el.

Géza nagyfejedelemet „egy éjjel csodálatos látomással vigasztalta meg az Úr, gyönyörű külsejű ifjat állított elébe, aki így szólt hozzá: Béke veled, Krisztus választottja, megparancsolom, hogy szűnjenek meg gondjaid. Nem néked adatott meg véghezvinni, amit eszedben forgatsz, mert kezedet emberi vér szennyezi be. Tőled származik a születendő fiú, kire az Úr mindezek elrendezését az isteni gondviselés

terveinek megfelelően rábízta. Ő az Úrtól választott királyoknak egyike lesz, a földi élet koronáját majd az örökkévalóval fogja feleserélni... feleségét, kihez már közeledett a szülés órája, az isteni kegyelem vigasztalni ilyen látomással akarta: Megjelent ugyanis boldog István lévita és első vértanú előtte, a lévita öltözet díszével ékesítve, s így kezdett szólni hozzá: Bízz az úrban, asszony, s légy biztos, hogy fiút fogsz szülni, akinek e nemzetségben először jár korona és királyság, és az én nevemet ruházd reá. Rácsodálkozván az asszony, így válaszolt: Ki vagy uram, vagy mely néven neveznek? Én vagyok – felelte az – István első vértanú, aki először szenvedett vértanúságot Krisztus nevéért. Ezt mondván eltűnt.”

(Árpád-kori legendák)

A Képes Krónika Szent István születéséről

„Taksony nemzette Gézát és Mihályt, Mihály pedig nemzette Szár Lászlót és Vazult, Géza pedig, miután isteni jövendölés előre megmondta, az Úr testet öltésének 969. évében, miképpen Szent István király legendájában meg van írva, Saroltól, Gyula leányától Szent István királyt nemzette.”

(A magyar középkor irodalma)

A veszprémvölgyi görög monostor alapítólevele

A keltezetlen görög nyelvű oklevél Könyves Kálmán király 1109-ben készítettett görög és latinra fordított másolatában maradt ránk. Mivel Géza is a keresztiségben az István nevet nyerte, feleségét, Saroltot pedig görög rítus szerint keresztelték, így érthető, hogy míg az első férfikolostort, a 19. század eleje óta Pannónhalma néven ismert Szent Márton hegyén a nyugati hencéseknek építettek, Sarolt leányainak Veszprémben ezt megelőzően görög nyelvű, görög rítusú monostort építetett. Itt nevelték leányait, akik közül az egyik ortodox hitű uralkodó, a bolgár cár felesége lett. Ezt az alapítást később Géza fia István foglalhatta írásba, mint Pannónhalma esetében is, így egy évszázad múltán – Kálmán király korában – már úgy értelmezték a keltezetlen oklevelet, hogy csakis a „szent király” nevéhez fűződhet. A füstpénz tűzhelyenként fizetett adó. A falvak ma: Vörösberény, s a határában lévő Máma-puszta, Sándorpuszta Balatonkenese határában, Balatonkenese, Csiténypuszta Balatonkenese határában, Paloznak mind Veszprém megyeiek. Szántó a mai Pest megyei Tass falu határában volt, a szombati révvél együtt. Fald Tolna megyei, neve a görög szövegben Patadi alakban szerepel.

„Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Én, István, keresztény s egész Hungria királya, miután létesítettem, felállítottam és berendeztem a szentsé-

ges istenanya veszprémi, érseki monostorát, s összegyűjtöttem benne apácák seregét a magam, nöm és gyermekeim, valamint egész Pannónia lelki üdvéért, így rendelkezem: Ajándékozok ennek a monostornak kilenc falut földestől együtt. Ezen falvak nevei a következők: először Szárberény, 48 füsttel és hat halással; aztán egy másik falu, Szántó, 30 családdal (ez a Dunánál van), továbbá [ajándékozok] 20 családot a szentséges Istenanya beiktatásakor, úgyszintén a szombati révet hét révésszel, hasonlóan a vásárvámot is, valamint lovas szolgát hatvanat, halászt a Dunán tizenkettőt, ácsot hármat, kovácsot kettőt, pohárnokot egyet, esztergályost egyet; [van aztán] Paloznakban egy birtokrészes vincellér meg Faddon is egy vincellér, Melegdi, kapja meg továbbá majorgazdaság gyanánt a Szentháromság szigetét. Az összes falunévek együttesen ezek: először Szárberény, aztán Máma, aztán Sándor, aztán Kenese, aztán Csitény, aztán szántó, aztán Padrag, aztán Zaleszi, aztán Gerencsér. S több más egyebet is ajándékozok a szentséges Istenanyának, az érseki monostornak, hogy a monostoré legyen. Amíg csak ég és föld áll. De szabad rendelkezési joggal is felruházom ezt a monostort avégből, hogy azokat, akik nem akarnak a szent monostor főnhatósága alatt lakni, a fejedelemasszony és a nővérek rendelete nélkül üzzék ki arról a helyről kedvük és akaratuk ellenére. Ha pedig valakit azon kapnának, hogy abból, amit én a monostornak adtam, elszakítana vagy elidegenítene valamit, legyen az az én nemzetségemből vagy bárki más, akár király, akár főúr, akár ispán, akár püspök, akár más valaki, átok szálljon reá az Atyától, a Fiútól és a Szentlélektől, dicsőséges Asszonyunktól, az istenanya s örökké szűz Máriától, a dicsőséges apostoloktól, a 318 atyától és minden szentektől s tőlem, bűnöstől.”

(Az államalapítás forrásai)

A Képes Krónika Géza koráról

„... Géza herceg mások mellett, miután isteni jóvendülés előre megmondta, a magyarok népét a keresztény hitre kezdte téríteni. És minthogy azokat, akik a pogány szertartásoknak hódoltak és buzgólkodtak, intéssel nem tudta megtéríteni, némelyeket fegyverrel kellett megzabolázní, és ennek végrehajtására - mivel többen voltak a hit ellenségei, mint az azt elfogadók - szükségét látta, hogy kérelmét a keresztény királyok és fejedelmek tudomására hozza. Ilyesféle óhaját meghallván azok, akiknek a magyarok kegyetlensége ártalmas és gyűlöletes volt, nem csupán segítséget küldtek, hanem személyesen is eljöttek...”

Tata nemzetségéről

Elsőként az apuliai Sanseverino grófok közül való Deodatus jött be, aki a tatai monostor alapítója és elkészítője lett. Ő keresztelte meg Szent István királyt is Szent Adalbert prágai püspökkel együtt; monostora azért nyerte a Tata nevet, mivel Szent István király nevét a tisztelet miatt nem ejtette ki, hanem őt Tatának nevezte,

a Deodatus név elenyészett. Tatának hívták, ezért monostora is e nevet viselte. Pannóniában nincs nemzetsége, mert bár volt felesége, de utódok nélkül fejezte be életét.

Héder fiainak nemzetsége

Azután a Fleunburg grófok közül származó Wolfer testvérével, Héderrel együtt jött be Németországból 300 páncélos hadiménnel, akinek Géza herceg Kúszén hegyét és Győr körül a Duna egy szigetét adta örök szállásul, ahol favárat építve e hegyen monostort emelt, s oda temetkezett. Tőlük ered a Héder nemzetség.

A Németországból jövő Vecelin nemzetsége

Szintén Bajorországból, Wasserburghól jött be Vecelin, aki Szent Istvánmal Somogyban Koppány herceget megölte. Ő volt ugyanis azon a napon a hadsereg kapitánya. Tőlük a Jákok eleje és ősapja származik.

Hont és Pázmány nemzetsége

E napokban érkezett Hont és Pázmány, akik Szent István királyt a Garam folyóban német módra karddal övezték. Nemzetségük – úgy látszik – e nevektől nem különbözik. E grófok segítségére támaszkodva Géza herceg, valamint fia, Szent István király, aki inkább isteni segítségben bízott, némely lázadókat fegyverekkel ijesztgetett, másokat saját akaratukból térített a keresztségre. E grófokat mind Géza herceg, mind fia szolgálataikért tágas és nagy örökadományokkal jutalmazta meg, amiként most nyilvánvaló módon megmutatkozik. Időnek múltával házassági szerződések révén belevegyültek a magyarok közé. Tanácsukra és segítségükkel állítottak királyt a magyarok fölé; sok magyar nemeset taszítottak rút szolgaságra, akik Koppány herceghez csatlakoztak, és a keresztséget meg a hitet elutasították. Ezen ügyek vitelében ugyanis azt ítélték nemesebbnek, aki hamarabb csatlakozott Krisztus hitéhez...”

A németországi Hermány nemzetsége

A Hermány nemzetség Gizella királynéval jött be. Nürnbergi szabad emberek, örökbirtokokat tekintve szegények...”

(Az államalapítás forrásai 1999. 362–366.)

Anonymus gesztája

A 12/13. század fordulóján írott mű voltaképpen – modern fogalommal meghatározva – történelmi regény. S ennek megfelelően helyszínei többnyire hitelesek, szereplői már csak részben, s az események leírásában keveredik a valóság az „írói fantáziával.

„Szent István király uralma alá vetette Erdélyt. Magát Gyulát megkötözve Magyarországra vezettette, és élete végéig börtönben tartotta mivel hogy a hitben gyenge vala, s kereszténnyé lenni nem akara, és annak ellenére, hogy anyja rokonságából való volt, sok mindenben szembeszállt a szent királlyal, Istvánnal.”

(A honfoglalás korának írott forrásai 311-312.)

A magyar államalapításról és előzményeiről

Bóna István régész professzor akadémiai székfoglalójából (1999. március).

A régészet és a történettudomány (s egyéb társtudományok) eddigi eredményeit összesítve, értékelve, ötvözve saját kutatásaival, plasztikus, minden eddiginél hitelesebb és teljesebb képet adott a Géza-féle nyugati nyitásról és a keresztény államalapítás több kérdéséről. Az előadás alapjául szolgáló szöveg megjelenése a közeljövőben várható. Az elhangzott előadása alapján a legfontosabb új megállapításokat foglaljuk össze a következőkben.

Quedlinburg és következményei (973)

Hat évnyi (964-972) itáliai távollét után tért vissza német földre a 60 éves I. Ottó császár. Útközben, 972 augusztusában megállt Szent Gallenben. Itt Prunwart szerzetest kijelölte a magyarok püspökévé. A szeptemberi ingelheimi birodalmi gyűlésen érsekség rangjára emelte Magdeburgot s bizonyára itt s ekkor szenteltette püspökké a mainzi érsekkel Prunwart-Brunót. Útjára indítva a császár levélben kérte Pilgrim passauai püspököt arra, hogy a magyarokhoz rendelt térítőpüspököt mindenben segítse. 972 őszén I. Ottó az einsiedelni Wolfgang püspöknek is feladatul adta a magyarok megtérítésének támogatását. Ekkor bizonyára már értesült róla, hogy Pilgrim nem támogatja, hanem „históriai” jogokra hivatkozva gátolni igyekszik Prunwart tevékenységét.

973. március 23-án Quedlinburgban az egész császári család I. Ottó szülei sírjánál ünnepelte a húsvétot. I. Ottót Quedlinburgban az akkori fél-Európa üdvözölte. A birodalom hűbéreseiként II. Boleslav cseh herceg, Mieszko lengyel herceg félelemből maga helyett a fiát, a későbbi Vitéz Boleszlót küldte tüzsul. A császártól független szomszédként jelent meg északról Kékfogú Harald dán király, délről Vasfejű I. Pandulf beneventumi herceg, keletről a szlávok követői. A független követségek között szerepelt tizenkét magyar előkelő, akik két bolgár előkelővel együtt léphettek a császár színe elé. Ottó a birodalom nagyjainak jelenlétében fogadta őket. Ez azt is jelentette, hogy hivatalosan helyreállt a magyarok és a Német-római Császárság közti béke.

Az I. Ottó által 972 őszén elindított Prunwart püspök sikerrel kezdte el a királyi család és számos magyar megtérítését. Bizonyára az ő tevékenységének máig élő beszédes emlékei lehetnek a Szent Gál és szent Magnus tiszteletére szentelt egyhá-

zak. Sajátos tény, hogy mindezért a katolikus egyház sem boldoggá sem szentté nem avatta, hanem helyette Pálgrim, a cseh Adalbert és mások aratták le az elismerést. Nem tudjuk azt sem, meddig térített, mikor és hol halt meg.

Bár nincs róla adat, hogy I. Ottóhoz a tizenkét magyar urat ki küldte. mégis biztosra vehető, hogy ez Géza nagyfejedelem diplomáciai lépése lehetett.

Géza számára nem volt nehéz a választás, hogy népének megtérítésére melyik irányt válassza. Az ortodoxia helyett, amelynek korlátlan ura a mindenkori császár volt (a főpapok, azaz a pátriárkák csak engedelmes bábok lehettek mellette), akinek egy évszázaddal azelőtt a bolgárok csak katonai vereségük miatt vetették alá magukat, Géza nagyfejedelem, majd a fia, István is a császárt és a pápát, vagyis két külön személyiséget és hatalmat választott példaképpül és szövetségessel.

Géza fegyveres visszavonulása (973–996)

Géza nagyfejedelem valószínűleg már 973-ban kiűrtette a Duna-völgyi gyepű nyugati felét. Az új határ az Erlauf folyónál húzódott. Itt állt egy szabálytalan kör alakú erődítmény *Zwisila* néven. Sem I. Ottó, sem a 973-ban trónra lépő II. Ottó, még kevésbé a Keletrómai (Bizánci) Birodalom uralkodói nem törekedtek azokban az évtizedekben a magyar nagyfejedelemség meghódítására, tehát Géza nem a két császárság valamiféle „harapófogójából menekülve” választotta maga és népe számára a kereszténység felvételét. II. Ottó 983-ban meghalt, utódja kiskorú fia, III. Ottó lett (a nevében valójában Theophanu császárnő uralkodott), hiába mesterkedett ellene a bajor Cívakodó Henrik. Az I. Liutpold herceg uralta Ostmark ellen ekkor indítanak támadást a magyarok, elfoglalják Melk várát és feldűlják környékét. 985-ben ostrommal foglalta vissza a herceg az erősséget. 991-ben Cívakodó Henrik támadta meg a nyugati magyar határvidéket, s a Bécsi-erdőig hatolt. Ekkor lett Vienna (Bécs) a magyar határerősség. A bajorokkal a hadiállapot csak 995-ben érhetett véget, Cívakodó Henrik herceg halálával.

996-ban említi először oklevél a Német-római Birodalom keleti tartományát „Ostarrichi” néven (ebből származik Ausztria mai neve: Österreich). Amikor Géza nagyfejedelem Cívakodó Henrik leányát, Gizellát eljegyezte fiával, Istvánnal, Bécs vidékétől keletebbre vonta vissza a külső magyar védővonalat, egészen a Lajtaig.

Géza fővárosa kétséget kizáróan Esztergom lehetett, ahol a Duna fölül magasodó sziklás domb római erődje romjain építette ki országa világi és egyházi központját. Fia, István uralmát biztosító új sereg központi, erődített táborát a Duna túlparti partján, Esztergomtól 17 km-re építette ki, a Garam partján, Bénynél, ahol maig látható a háromszoros hatalmas (napjainkban is 8–9 m magas), félkörívet bezáró földsánc. Ez régészeti adatok szerint a 10. század közepe után épült és a 11. század második felében már elhagyatott volt. Itt övezték föl karddal a német lovagok Istvánt a Koppány elleni hadjáratra indulás előtt. Az erősség Szent István-i hagyománya még a 18. század elején is élt, miként Bél Mátyás följegyezte ország leírásában. Bizonyos, hogy nem épülhetett 997-ben, hanem István már készen kaphatta apjától. Innen indulhatott a Koppánnyal szembeni ellentámadás. Nem véletlen, hogy birtokát később Homt fia Byn kapta adományul Szent Istvántól.

II. AZ ÁLLAMALAPÍTÁS DOKUMENTUMAI

A keresztény magyar állam megteremtése és európai elismertetése a magyarság történetében sorsdöntő jelentőségű esemény. Ennek köszönhető népünk megmaradása. Az első évezred Európájában csaknem száz nép próbálkozott meg ezzel valamilyen formában, s alig néhány tucat jutott el az államalapításig, jó néhányan az éppen ezredfordulón, a magyarsággal nagyjából egy időben. Az immáron egy évezrede történt eseményeknek viszonylag kevés írott dokumentuma maradt. Főleg keveset tudunk a részletekről. Az utóbbi évszázad régészeti kutatásai azonban egyre több olyan eredményt hoznak, amelyek révén ritkulnak múltunk fehér foltjai.

OKLEVELEK, LEVELEK

1001. A pannonhalmi kiváltságlevél

Az 1002-ben keletkezett elveszett, 1005 körül kiegészített és ezt követően további szöveg betoldásokkal hűvített eredeti oklevelet írásképeiben is hűen utánzó másolat, amelynek háttapjára Könyves Kálmán király viaszpecsétjét függesztették. Az eredetű III. Ottó német-római császár kancelláriájának egyik, a magyar királyi udvarba jött jegyzője készíthette. A négyszögletes királyi monogram (Stephanus rex) német mintát követ. A kutatók sokáig eredetinek, Szent István korában készültek hitték. Az oklevél ma a pannonhalmi monostor levéltárának különleges értékű dokumentuma. A Szt. Mártonnak szentelt monostor alapítója 996-ban Géza nagyfejedelem. Az oklevélnek egyes szám első személyben írott része (a Koppány ellen vívott háború) talán eredetileg külön oklevél lehetett, amelyet a 13. század első felében illeszthettek a többes szám első személyben fogalmazott másik oklevélszöveg keretébe. Kortó (ma Kurtó) helynév a mai Somogyvár község határában. Az oklevélben említett települések azonosítása: Halászok = Vének (?), Almásfüzitő, Tömördpuszta (Ma Komárom-Esztergom megyében), Varsány = Veszprémvarsány, Vág = Vágsellye (ma Szlovákia).

„Krisztus! Krisztus! A magasságbeli Úristen nevében. István, a magasságbeli Gondviselő kegyelméből a magyarok királya. Hisszük és valóban tudjuk, hogy ha az istentiszteletnek átengedett helyeket hatalommal és tisztelettel gyarapítjuk, azt nem csupán az emberi dicséret hirdeti, hanem az isteni jutalom is viszonzza. Ezért Isten szent egyháza és a mai mostani és jövőbeli hívünk tudja meg, hogy mi Szent Mártonnak a Pannónia fölötti hegyen levő monostora – amit még atyánk kezdett el, s amit Isten segítségével mi fejeztünk be lelkünk üdve és királyságunk megszilárdítása érdekében – apátjának, Anasztáz úrnak a közbenjárására, tanácsával és kívánságára a monostornak azt a kiváltságot engedélyeztük, amit a Monte Cassino-i Szent Benedek-monostor is birtokol, ugyanis ezen monostor testvéreinek szent imái miatt az előbb írt Anasztáz úr tanácsától és állandó segítségétől felbátorítva

győzedelmeskedtünk. Igyekeztem ugyanis az utódok emlékezetének megőrkíteni azt a különleges támogatást, amit Boldog Márton érdemei révén gyermekkoromban tapasztaltam. Mivel amidőn a háborúk vihara kitört, amelyben a németek és a magyarok között igen nagy viszály támadt, s különösen amikor belháború pusztítása fenyegetett, egy bizonyos Somogy nevű megye el akart engem üzni az atyai szék-ből, nagy bizonytalanság fogott el: milyen tanácsot adjak háborgó lelkemnek, hová forduljak? Ekkor Pázmány, Hont Orci vezérek és Domokos érsek úr jelenlétében fogadalmat tettem Szent Mártonnak, hogy ha az ő érdemei révén a belső és külső ellenségek fölött győzedelmeskedem, a mondott megye minden dolgából, prédiájából, földjéből, szőlőjéből, vetéséből és ványjából a tized és a vendégek bora – amely azon birtokain terem – ne a megyéspüspököt illesse, hanem inkább haladéktalanul ezen monostor apátja alá rendelem a mondott vezérek és számos ispán tanúsága alatt. Midőn pedig elhatározásom után győzelmet arattam, amit lelkemben megfontoltam, hatékony eszelekvéssel megvalósítani törekedtem, annál is inkább, mivel e hely kivételével nem voltak püspökségek és apátságok Magyarországon. Mivel, híveim, ha szabad volt püspökségeket és apátságokat felállítanom azon a helyen, ahol akartam, vajon nem tehettem azt bármely hellyel, amit csak akartam? És nehogy úgy tűnjék: Szent Mihály egyháza ki lett fosztva, s a megyéspüspök jogtalanságot vagy sérelmet szenvedett a tized beszédében, neki adtam a Kortó nevű udvarházat az alhoz tartozó emberekkel együtt. S ha pedig ő rendelkezésemmel szemben bármit is méltatlanul eszelekedne vagy kigondolna, tudja meg, hogy az ítélet napján Isten, az élők és holtak bírója előtt velem találja szemben magát. Hozzáfűzöm még ehhez, hogy e monostor legyen minden zaklatástól mentes, a szerzetesek bármely apátjuk távozása után szabadon választhatnak másik apátot, őt bármelyik püspökkel felszentelhetik, s bármely helyen s bármelyik püspöktől a rendeket fölvehetik. Más apát előtt pedig, mint ezen monostor atyja, ezen hely tisztelete és szentsége miatt kápolna ne haladjon, az apát pedig püspök módjára szándálban mondja a misét. Megparancsoljuk tehát üdvözítőnk, Jézus Krisztus urunk tanúsága alatt, hogy egyetlen érsek, püspök, hereg, határispán, ispán, alispán, vagy bármely nagy vagy kis [méltóságú] ember se merészeljen beavatkozni jogszolgáltatásaival ezen monostor apátjának engedélye nélkül a monostor ügyeibe a szolgák, földek, szőlők, tizedek halászat, folyópartok vonatkozásában. Aki ezt megtenné, 100 font jó minőségű aranyat fizessen, felét kincstárunknak, másik felét a nevezett monostornak és annak vezetőinek, s az örök kiátkozás bilincsében bűnhődjön mindörökké. S hogy ez hitelesebb legyen, jelen pergament saját kezűleg megerősítve megpecsételtetjük. István úr, a kiváló király jele. Domokos érsek, alkancellár készítette. Az úr megtestesülésének 1001. évében, a 15. indikcióban. Istvánnak, a magyarok első királyának második évében íratott és adatott át ezen kiváltságlevél. Ezen falvakat nevezte meg Sebestyén érsek és Ceba ispán a templom felszentelésekor: Halászkok, Füzegy, Bálványos, Tömörd, Hímed, Wisetcha, Varsány, Murin, Curtov, Vág. Minden mostani és jövőbeli javakból a pozsonyi vám harmadrésze.”

(Az államalapítás forrásai 1999. 38–45.)

A zoborhegyi apátság alapítóleveléből, 1002–1006 (?)

A Nyitra közelében emelkedő Zobor hegyén a pannonhalmi után valószínűleg egy évtizeddel alapított bencés monostort a bajor egyházban is kedvelt Szent Ipoly (Hippolitus) tiszteletére Szt. István király. Talán koronázása előtti kaphatott egy birtokátengedő oklevelet. A birtok jövedelméből épülhetett föl az első templom és monostor. Majd a koronázást követő években íródott (az azóta elveszett) végleges kiváltságlevél (adománylevél). Az adománylevélből a hitelesen István-korinak vélhető részt közöljük:

„...István a szent király, Nyitra vámjainak, a városban meg abban a Doardiban, amelyet Baba résznek hívnak, a Vágnak nevezett folyó mentén, az idők változása folytán ezek bárniben és bármi módon szaporodjanak vagy fogyjanak, harmadrészét adta Szent Hyppolitnak...”

(Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok)

A pécsi püspökség alapítólevele (1009)

Fredetiye nem maradt meg, a 13. század elején készült másolatában a Szt. István korhoz képest tartalmi bővítések figyelhetők meg. A Szávuszentdemeter környéki Kőárkot (=római vízvezeték) utólag írták bele az oklevélbe. Zemony = Dunaföldvár.

A Szent Háromság és Oszthatatlan Egység nevében. István, Magyarország királya. Tudja meg minden mostani és jövőbeli hívünk, hogy mi az igen szent apostoli [pápa] egyetértésével, és az ő követé Azo püspök, továbbá valamennyi hívünk: érsekek, határispánok, ispánok, valamint kisebb [méltóságú] személyek jelenlétében elrendeltük a pécsi püspökség megalapítását Isten és minden szentje dicsőségére. Bonipertet tettük meg oda püspöknek. Kiváltságokkal láttuk el azt, és határait megerősítettük. Az első határt Zemony falucskától egészen Tápé faluig jelöltük ki, a másodikat Ozora [víztől] addig, míg el nem ér egy másik, Lupa nevű vizet, a harmadikat a Kapostól egészen az Almás vízig, a negyediket pedig, amelyet Kőároknak hívnak, a Dunától kezdődve a Száva folyónál végződik. És hogy hatalmunk ezen nemes eszelekedete állandóan és háborítatlanul maradjon fenn, az erről kiadott pergament pecsétünk rányomásával megpecsételtük. Istvánnak, Magyarország királyának jele. Ha valaki ezen határokat megsérteni merészelné a jövőben, fizessen 100 jó minőségű aranyfontot, felét kincstárunknak, másik felét a mondott püspökségnek és annak vezetőjének. És hogy az isteni harag eljövetelétől még inkább rettegjen, tudja meg, hogy az Atyaisten, a Fiú és a Szentlélek, valamint Isten dicsőséges szülőanyja: Mária és Szent Péter apostol – akinek tiszteletére állítatott föl az említett püspökség – örök átka bünteti majd, és Krisztus ítélőszéke előtt fog számot adni. Kelt a szeptember Kalendae-je előtti 10. napon, a 7. indikcióban, az

Úr megtestesülésének 1009. esztendejében, a kegyes István uralkodásának 9. évében. Történt Győr várában.”

(Az államalapítás forrásai 1999. 93–94.)

A veszprémi püspökség adománylevele (1009)

Eredeti példánya bizonyára Veszprém 1276-ban történt feldúlásakor semmisülhetett meg. A Szt. István kori oklevél szövegét a későbbi átírások csak kis mértékben változtatták meg. Érdemes figyelni rá, hogy csak a két Veszprémnél (püspökség és görög rítusú monostor alapítása) kapcsolatos oklevélben fordul elő a 318 egyházatya átokformula. A nikaiai első ökumenikus zsinaton résztvevő 318 atyát különleges tisztelet övezte az orthodox egyházban.

„A szent és oszthatatlan háromság nevében. István Isten kegyelméből a pannóniaiak királya. Ha kegyességünk nagyságából nemcsak legkedveltebbjeinknek, hanem élénk járuló híveinknek méltányos kéréseit is teljesítjük, különösképpen illő, hogy lelkünk teljéből a mennyieieknek igyekezvén szolgálni, szentegyházaink kérései iránt hajlandósággal legyünk, és azokat javakkal és birtokokkal ellátva felmagasztalni sürgős kötelességünknek ismerjük. Tudatjuk tehát Isten szent egyházának, valamint magunk minden élő és eljövendő hívével, hogy lelkünk üdvéért négy várat, név szerint Veszprémet, ahol a püspökség székhelye van, Fehérvárat, Kolon és Visegrád várat minden egyházunkkal, kápolnájunkkal és oltárainkkal, nemkülönben összes határainkkal és területünkkel Szent Mihály veszprémi egyházának rendeljük alá. Továbbá átengedjük, adjuk és adományozzuk királyi beleegyezésünkkel és hatalmunkkal az említett veszprémi egyháznak Kér nevű falut Veszprém megyében, ahol – mint mondottuk – a püspökség székhelye van és a Fehérvár megyében fekvő három falut, név szerint Ősít, Kért és Börgöndöt, ugyanígy Kolon vár területén egy falut, Marcallót, Visegrád megyéjében a Duna fölött fekvő falut, amelynek jobb oldalán az Apor-ügy nevű patak folyik; hasonlóképpen Füle nevű falut, amely Úrhida vár kerületében fekszik, minden törvényes haszonvételükkel és tartozékaikkal, úgymint szolgálóikkal és szolgálóikkal, rétjeikkel, szőlőikkel, szérűikkel, épületekkel, mezőkkel, földekkel, megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, halászzattal, vadászattal, vizeikkel és vízmedreikkel, malmokkal, utakkal, bárminemű jövedelmeikkel, hogy mindezeket, miként adtuk, az idők végéig megtámadhatatlanul birtokolja. És joga legyen Szent Mihály említett veszprémi egyházának, melyet a legszentebb István püspök adományoz, a mondott váraknak és falvaknak birtokolásához úgy, amint ezt előrebocsátottuk, valamint ahhoz, hogy ezeket a nevezett István püspöknek, aki ezt az egyházat kormányozza és az ő utódainak örök időkre alárendelje, elhallgattatva bárkinek az ellentmondását. Végezetül királyi hatalmunknál fogva parancsoljuk, hogy semmiféle herceg, határgrof, ispán, püspök, érsek, alispán, száznagy, bíró, adószedő, sem bárki más nagy vagy kis személyisége országunknak ne merészelje Szent Mihály veszprémi

egyházát a fent mondottaktól megfosztani, vagy bármely ingó és ingatlan, szerzett vagy szerzendő javaiban és mindazokban, amik az említett várakban, azok tartozékaiban és határaiban és a falvakban hozzá tartoznak, vagy bárhol is alája vannak rendelve, megrövidíteni, avagy e szentegyház püspökét, Istvánt és utódait háborgatni. Aki pedig jelen parancsunkat megszegné, vagy Szent Mihály említett veszprémi egyházának jötevé püspökét, Istvánt és utódait a fent írt egyházi javakban és adományokban háborgatni megkísérelné, tudja meg, hogy (nyolc) ezer font színaranyat kell fizetnie, felét kamaránknak, másik felét Szent Mihály veszprémi egyházának és kiváló püspökének, Istvánnak és utódainak, a 318 atya átka fogja őt sújtani, örök büntetés lesz osztályrésze, és a pokol tüzében fog örökké égni. Hogy ez nagyobb hitelű legyen és mindenki szorgosan betartsa, e levelet saját kezünkkel megerősítjük, és alján gyűrűs pecsétünk rányomásával megjelöltetük. István úr, a legbékésebb király jegye. (Kelt Súlyban, Szent István vértanú kápolnájánál. Az Úr megtestesülése után az 1009. esztendőben.)”

(István király emlékezete 45-46.)

SZENT ISTVÁN TÖRVÉNYEI

Az 56 fejezetre tagolt két törvénykönyv nem teljes. Legkorábbi – hiányos – 12. századi kézírata az Admonti kódex.

István király első törvénykönyve (1001 körül)

„Előszó a királyi törvényhez

Az isteni kegyelem uralkodása alatt.

A királyi méltóságnak a keresztény hit tápláló erejével véghezvitt alkotásai fényesebbek és erősebbek szoktak lenni más méltóságok műveinél. És mivel minden nép saját törvényei szerint él, ezért mi is, Isten akaratából országunkat igazgatván, a régi és új császárok példáját követve, törvényhozó elmélkedéssel meghatároztuk népünk számára: miképpen éljen tisztességes és békés életet. Hogy amiként isteni törvényekkel gazdagabbá lett, ugyanúgy világiakkal is legyen ellátva, hogy amennyire ama isteni törvények által a jók gyarapodnak, ugyanúgy bünhödjenek a gonoszok emezek által. Amiket pedig elhatároztunk, a következő sorokban jegyeztük le.

1. Az egyházi javak állapotáról

Bárkit is, aki a kevelység gögjétől pöffeszkedve, az Isten házát megvetendőnek véli, és az Istennek szentelt és az Isten tiszteletére a királyi mentesség védelme alá helyezett birtokokat gyalázzal illeti, vagy megkárosítami merészkedik, mint Isten házának megtámadóját és megsértőjét, közönségek ki. Illik, hogy magának a király úrnak a haragját is érezze, akinek jóakarátát megvetette és intézkedését megsértet-

te. Azért nem kevésbé parancsolja meg a király, hogy az általa engedélyezett mentességet mindenki, aki uralma alá tartozik, sértetlenül tartsa meg, és ne támogassa azokat, akik meggondolatlanul azt állítják, hogy nincs szükség egyházi vagyonra, vagyis olyanra, amit az uralkodók urának adtak át. Éppúgy a király oltalma alatt állnak ezek, mint az ő saját örökösei, és még nagyobb gondot fordítson rájuk, mert amennyivel nagyobb az Isten az embernél, annyival előbbre való a vallás ügye a halandók birtokainál.

Azért csalatkozik az, aki inkább a saját dolgaival diecekszik, mintsem az isteni-ekkel. Eme egyházi javaknak isteni rendelésből odaállított védelmezője és őre. azokat szorgalmas gondoskodással nemcsak megőrizni tartozik, hanem szaporítani is, és szükséges, hogy inkább azokat védelmezze és gyarapítsa, melyeket előbbre valóknak mondottunk, mint a sajátját.

5. A papok munkájáról

Tudjátok meg, testvérek, valamennyien, hogy a pap mindnyájatoknál többet dolgozik. Közületek ugyanis mindenké csak a saját munkáját végzi, ő pedig mind a magáét, mind az összesekét. És ezért, miképpen ő mindnyájatokért, úgy ti is mindnyájan őerte a legnagyobb buzgalommal tartoztok dolgozni, olyannyira, hogy ha szükség lenne rá, életeteket is feláldoztatok érte.

6. A magánvagyon királyi engedélyezéséről

Királyi hatalmunknál fogva elhatároztuk, hogy mindenkinek álljon szabadságában vagyonát felosztani, feleségének, fiainak s leányainak és rokonainak vagy az egyháznak adományozni, és ezt halála után se merje senki érvénytelené tenni.

7. A királyi javak megtartásáról

Különösen akarjuk, hogy miképpen mi másoknak megadtuk a lehetőséget, hogy javaik felett szabadon rendelkezhessenek, úgy azok a javak is, valamint vitézek, szolgák és bármi, ami királyi méltóságunkhoz tartozik, maradjanak meg változatlanul, s azokból senki semmit el ne raboljon vagy el ne vegyen, sem pedig valaki az említett dolgokból magának valamiféle előnyt szerezni ne merészeljen.

8. A vasárnap megtartásáról

Ha valamely pap vagy ispán avagy más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt, és adják a várjobbágyoknak' elfogyasztásra. Ha pedig lovakkal dolgozik, vegyék el tőle a lovat, amit gazdája, ha akarja, ökörrrel megválthat, és az ökröt egyék meg, ahogy mondottuk. Ha pedig valaki más szerszámokkal dolgozik, vegyék el tőle a szerszámokat és ruháit, amelyeket ha akarja – bőrével megválthat.

9. Ugyanarról más

A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bíróknak, hogy ezek parancsára vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem (tűz-) őrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg, és nyírják le.

10. A négy böjti időszak megtartásáról

Ha valaki hús evésével megsérti a mindenki előtt ismeretes négy böjti időszakot, akkor egy héten át bezárva böjtöljön.

11. A péntek megtartásáról

Ha valaki pénteken, amelyet az egész kereszténység megtart, húst eszik, egy héten át sötétbe zárva böjtöljön.

12. Azokról, akik gyónás nélkül halnak meg

Ha valaki oly megkeményedett szíví – ami távol legyen minden kereszténytől –, hogy bűneit jó tanács ellenére sem akarná a papnak meggyónni, az ilyen minden egyházi szertartás és könyörgések nélkül feküdjön, mint a hitetlen. Ha azonban rokonai és hozzátartozói mulasztották el a papokat hívni, és ezért hal meg gyónás nélkül, gazdagítsák őt imádságokkal és vigasztalják könyörgésekkel, rokonai azonban hanyagságukért böjtöléssel vezekeljenek a papok ítélete szerint. Akik pedig hirtelen halálal halnak meg, azokat temessék el minden egyházi végtisztességgel, mivel az isteni végzések előlünk el vannak rejtve, és számunkra ismeretlenek.

13. A keresztény vallás megtartásáról

Ha valaki a keresztény vallás megtartását elhanyagolva és hanyag ostobaságtól megátalkodva az ellen bármí vétséget követ el, a vétek természetének megfelelően ítélje meg a püspök az egyházi törvények szabályai szerint. Ha pedig ellenszegüléstől indítatva a reá rótt büntetést vonakodnék nyugodtan elviselni, ismét ugyanazon büntetéssel fegyelmezzék, és ezt is megismételve összesen hét ízben. És ha mindezek után is konoknak és makacsnak találhatik, adják át a király bíróságának – tudniillik mint a kereszténység védelmezőjének.

14. A gyilkosságokról

Ha valaki haragra gyulladva, vagy dőlyfősségtől kevélyen szándékos gyilkosságot követ el, tudja meg, hogy tanácsunk végzése szerint száztíz aranypensát fog fizetni. Ebből ötvenet a király kincstárába kell vinni, ötvenet adjanak a rokonoknak, tízet pedig a bírácoknak és közbenjáróknak ajándékozzanak. A gyilkos ezenfelül az egyházi törvények rendelkezése szerint vezekeljen.

Ugyanarról más

Ha pedig valaki véletlenül öl meg bárkit is, tízenkét aranypensát fizessen, és ahogy az egyházi törvények parancsolják, vezekeljen.

Szintűgy a rabszolgák meggyilkolásáról

Ha valakinek a szolgája másnak a szolgáit megöli, a (gyilkos) szolgát adják a (megölt) szolga helyébe, vagy váltsa meg (ura), és (a gyilkos) vezekeljen, ahogy mondottuk.

Ugyanarról más

Ha pedig szabad 1° (ember) öli meg valakinek a szolgáját, az értékét térítse meg, és az egyházi törvények szerint vezekeljen.

15. Azokról, akik feleségüket ölik meg

Ha valaki az ispánok közül, megrögzött szívvel és lelkérel meglepedkezve, ami távol legyen a hűséget megtartók szívéből – felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, a királyi tanács határozata szerint ötven tinóval egyezzék meg az asszony rokonaival, és vezekeljen az egyházi törvények parancsai szerint. Ha pedig valamilyen vitéz vagy gazdagabb ember esik ugyanazon bűnbe, ugyanazon tanács végzése szerint fizessen a rokonoknak tíz tinót, és vezekeljen, ahogy mondtuk. Ha pedig a népből való ember követi el ugyanezt a bűnt, öt tinóval egyezzék meg a rokonokkal, és vessék alá az említett bűjtőknek.

16. A kard kirántásáról

Hogy minden tekintetben erős és sértetlen béke honoljon mind az idősebbek, mind a fiatalabbak között, bármilyen jogállásuk legyenek is, teljességgel megtiltjuk, hogy valaki másnak a bántalmazására kardot rántsón. Ha ezt a jövőben vakmerőségtől ösztönöztenve megkísérelné, ugyanazzal a karddal öljék meg.

17. A hitszegőkről

Ha valaki a hatalmasok közül hitét beszennyezve, szívéet bemocskolva, s esküjét megtörve, hitszegés bűnét követi el, az esküszegésért keze elvesztésével fizessen, vagy ötven tinóval váltsa meg a kezét. Ha pedig a népből való ember lesz hitszegő, keze levágásával bünhődjék, vagy tizenkét tinóval váltsa meg azt, és bűjtőljön, ahogy az egyházi törvények rendelik.

18. A szabadosokról

Ha valaki könyörületeségtől vezéreltetve, saját rabszolgáit vagy szolgálóleányait tanúbizonyság mellett szabadsággal ajándékozza meg, úgy határoztunk, hogy halála után azokat, irigységtől vezéreltetve, senki szolgaságba visszavetni ne merészelje. Ha pedig szabadságot ígért, de halála miatt ezt kinyilvánítani nem tudta, hátramaradt feleségének, illetőleg fiainak legyen joga ugyanezt a szabadságot kinyilatkoztatni, és a férj lelki üdvéért szeretetlakomát rendezni, ahogyan akarják.

19. A templomba járásról és azokról, akik mise alatt mormognak és beszélgetnek

Azok, akik az istentisztelet hallgatására a templomba menvén, ott a misék szertartása alatt egymás közt mormognak és másokat zavarnak, haszontalan történeteket mesélgetve és nem figyelve a szent olvasmányokra és a lelki táplálékokra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és gyalázzal üzzék ki a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme láttára kötözzék meg, s ostorozással és hajuk lenyírásával fenyítsek meg őket.

20. Arról, hogy a rabszolgák és rabszolganők vádaskodását vagy tanúskodását uraikkal vagy úrnőikkel szemben ne fogadják el

Hogy ennek az országnak a népe a rabszolgák és rabszolganők mindennemű támadásától és vádaskodásától mentes és nyugodt maradjon, a királyi tanács határozata szerint teljességgel megtiltottuk, hogy bármiféle bűnyűben valamely szol-

gaszemélynek urával vagy úrnőjével szemben vádaskodását vagy tanúbizonyságát elfogadják.

21. Azokról, akik más rabszolgáinak szabadságot szereznek

Ha valaki meggondolatlanul másnak a rabszolgáját urának tudta nélkül a király vagy az ország vénei és főemberei elé vezeti, hogy levéve a szolgaság jármát, számára a szabadság kömnyebbségét szerezze meg, tudja meg, hogy ha gazdag, ötven tinót fog fizetni, amiből negyvenet a királynak kell adni, tízet pedig a szolga urának. Ha pedig szegény és alacsonyrendű, tizenkét tinót, amiből tíz a királynak jár, kettő pedig a szolga urának.

22. Azokról, akik szabadokat szolgaságba hajtanak

Mivel tehát Istenhez méltó, és az embereknek legjobb, hogy ki-ki életének futását a szabadság serénységével végezze, a királyi végzés szerint elhatároztuk, hogy ezután az ispánok vagy katonák közül senki se merészeljen szabad személyt szolgaságba hajtani. Ha ezt dölyfösségének vakmerőségétől ösztönözve megtenni merészelné, tudja meg, hogy ugyanannyi kártérítést fog fizetni a sajátjából, s ez a kártérítés a király és az ispánok között osztassék szét, mint a többi.

Hasonlóképpen ugyanarról

De ha valaki, akit idáig szolgaságban tartottak, szabadsága védelmére törvényes ítélethez folyamodván, szabaddá lesz, elégedjék meg szabadsága élvezésével, és az, aki őt szolgaságban tartotta, semmi kártérítést ne adjon.

23. Azokról, akik más vitézeit magukhoz fogadják

Akarjuk, hogy mindegyik úrnak legyen meg a maga vitéze, és senki se beszélje rá valamelyik vitézt, hogy régi urát elhagyja, és hozzájöjjön, ebből ugyanis civakodás támad.

24. Azokról, akik más vendégeit magukhoz fogadják

Ha valaki jóakarattal vendéget fogad be, és ennek eltartásáról tisztességesen gondoskodik, a vendég, ameddig a megegyezésnek megfelelő eltartásban részesül, ne hagyja el eltartóját, és ne vigye másvalakihez az ő szolgálatát.

25. Azokról, akik megostorozzák a saját (embereiket) keresőket

Ha valakinek vitéze vagy szolgája máshoz szökik, és az, akinek vitéze vagy szolgája elszökött, követet küld ezek visszahozására, és ezt a követet ott bárki megveri és megostorozza, előkelőink gyűlésén úgy határoztunk, hogy az ilyen verkedő tíz tinót fizessen.

26. Az özvegyekről és árvákról

Különösképpen akarjuk, hogy az özvegyek és árvák is legyenek a mi törvényünknek részesei ilyen módon, hogy ha valaki özvegyen marad hátra fiaival és leányaival, és ígéretet tesz, hogy őket felneveli, és velük marad, amíg csak él, legyen meg neki az a tőlünk nyertjoga, hogy ezt megtehesse, és senki ne kényszerítse őt újabb házasságba. Ha azonban fogadalmát megváltoztatva, ismét férjhez akar men-

ni, és az árvákat el akarja hagyni, az árvák vagyonából egyáltalán semmit ne követelhesen magának, csupán az őt illető ruhákat.

Hasonlóképpen az özvegyekről

Ha pedig valaki gyermek nélkül marad özvegyen, és azt ígéri, hogy megmarad özvegyiségében újabb házasság nélkül, akarjuk, hogy legyen hatalma minden javai felett, és bármit akar azokkal tenni, megtehesse. Halála után azonban e javak szálljanak vissza férje rokonaira, ha vannak rokonai, ha pedig nincsenek, a király legyen örököse.

27. A leányrablásról

Ha valaki a vitézek közül szemérmertlenségtől bemoeskolva, valamely leányt szüleinek engedélye nélkül feleségül elrabol, elrendeltük, hogy a leányt adja vissza szüleinek, még akkor is, ha valami erőszakot követett el rajta, és a rabló tíz tinót fizessen a rablásért, még ha később ki is békül a leány szüleinek. Ha pedig valamely szegény és a népből való merészkedik ezt elkövetni, öt tinó kártérítést fizessen a rablásért.

28. Más szolgálóival fajtalankodókról

Hogy a szabadok mecsoktalanul megőrizték szabadságukat, mihez tartás végett szabályt akarunk nekik adni. Aki ezt áthágva, másnak a szolgálójával fajtalankodik, tudja meg, hogy bűnben vétkes, és ezért a bűnért első esetben korbácsolják meg és nyírják le. Ha pedig másodszor is fajtalankodik ugyanazzal, ismét korbácsolják meg és nyírják le. Ha pedig harmadszor is, legyen rabszolga a szolgálóval együtt, vagy váltsa meg magát. Ha pedig a szolgáló teherbe esik tőle, és szülni nem tud, hanem szülésben meghal, kárpótolja őt másik szolgálóval.

A rabszolgák fajtalankodásáról

Ha valakinek rabszolgája másnak szolgálójával fajtalankodik, őt is korbácsolják meg és nyírják le. És ha a szolgáló tőle teherbe esik, és a szülésben meghal, a szolgálóját adják el, és árának felét adják a szolgáló urának, másik fele pedig maradjon a szolgáló urának.

29. Azokról, akik rabszolganőt vesznek feleségül

Hogy senki azok közül, akiket szabad névvel becsünek meg, valakinek valami jogtalanságot ne merjen okozni, tilalmat és szabályt állítottunk fel, amennyiben ezen a királyi gyűlésen elhatároztuk, hogy ha valamely szabad ember a rabszolganő urának tudtával másnak a rabszolganőjét választja feleségül, elveszítvén saját szabadságának élvezését, örökös rabszolgaságra vettessék.

30. Azokról, akik feleségük elől külföldre menekülnek

Hogy mindkét nem meghatározott törvény alatt maradjon, és mindenjogtalanság nélkül élhessen, ebben a királyi törvényben elrendeltük, hogy ha valaki szemtelenségből feleségének megutálása miatt hazájából elmenekül, az asszony mindent, ami férjének birtokában volt, bírjon mindaddig, amíg férjét vissza akarja várni, és senki se merészkedjék őt más házasságba kényszeríteni. És ha magától férj-

hez akar menni, szabad legyen neki, az őt megillető ruhákat magához véve és egyébjavakat otthagya, házasságra lépni. És ha a férj ezt hallván visszatér, ne legyen neki szabad más feleséget venni az övéen kívül, csak a püspök engedélyével.

31. Az asszonyok tolvajlásáról

Mivel már az is mindenki számára visszatartó és mindenki előtt utálatos, ha a férfinem lopást követ el, és még sokkal inkább, ha az asszonyi nem; a királyi tanács szerint elhatároztatott, hogy ha valamely férjes asszony lopást követ el, férje váltsa meg, és ha másodszor ugyanabba a bűnbe esik, hasonlóképpen váltsa meg, ha pedig harmadszor is, adják el.

32. A szállások felgyújtásáról

Ha valaki ellenségeskedésből másnak az épületeit tüzzel elhamvasztja, úgy határozunk, hogy mind az épületeket építse fel, mind pedig ami felszerelés elégett, és azonkívül adjon tizenhat tinót, ami negyven solidust ér.

33. A boszorkányokról

Ha valami boszorkányt találnak, bírói szokás szerint vezessék az egyházba, és adják át a papnak böjtölés végett és a hitben való oktatásra, böjtölés után pedig menjen haza. Ha másodszor is ugyanabban a bűnben találják, hasonló vezeklésnek vessék alá, vezeklés után pedig az egyház kulcsát a mellére, homlokára és a vállai közé kereszt alakjában süssék rá, és menjen haza. Ha pedig harmadszor is, adják át a bírának.

34. A varázslókról

Hogy az Isten teremtménye a rosszindulatú embereknek minden ártalmától mentes maradjon, és senki mástól ne kelljen veszteséget elszenvednie, csupán az Istentől, aki a gyarapodást is adja, a tanács végzése szerint nagy tilalmat és rendszabályt állítunk a kuruzslók és varázslók elé, hogy semmiféle személy ne merjen varázslással vagy kuruzslással bárkit is elméjének állapotában megrontani vagy megölni. Mégis, ha valaki, akár férfi, akár nő, a jövőben ezt merészelné, adják át a varázslással megrontott kezeire vagy rokonai kezére, hogy azok akaratak szerint ítélkezzenek fölötté. Ha pedig jóslással foglalkozókat találnak, amit a hamuban csinálnak hasonló módon, a püspökök ostorozással javítsák meg őket.

35. A házak megtámadóiról

Akarjuk, hogy erős béke és egyetértés legyen öregek és fiatalok között, mint az apostol mondja: Mindnyájan egyetértők legyetek stb. És senki se merjen mást megtámadni. Ugyanis ha ennek az általános gyűlésnek a határozata után valaki az ispánok közül olyan konok lenne, hogy otthonában keresne fel valakit, hogy őt elveszítse és javait feldúlja, ha a tulajdonos otthon van, és (az illető) vele harcolni kezd, vagy őt megöli, bűnhődjék a kard kirántásáról hozott törvény szerint. Ha azonban az ispán esik el, elégtétel nélkül feküdjön. Ha pedig nem személyesen megy el, hanem katonáit küldi, száz tinóval tegye jóvá a támadást. Ha pedig valamely katona támadja meg a másik katonának udvarát és házát, tíz tinóval tegye jó-

vá a támadást. És ha a népből való ember támadja meg valamely hozzá hasonlóak a kunyhóját, öt tinót fizessen a támadásért.

István király második törvénykönyve (1030-1038 között)

1. A király adományáról az egyháznak

Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két házzal, ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel és harminc aprójószággal. Ruhákról és oltártakarókról a király gondoskodik, papról és könyvekről a püspök.

2. A királyi adományok öröklőről

Hozzájárultunk tehát az egész szenátus (azon) kéréséhez, hogy mindenki szabadon rendelkezék mind a saját (öröklött) vagyona, mind a királytól nyert adományok felett, míg él – kivéve, ami püspökséghez és ispánsághoz tartozik –, és halála után fiai hasonló tulajdonjoggal örököljenek. És senkinek se kelljen valamely vétek miatt birtokainak pusztulását szenvednie, kivéve ha a király halálára vagy az ország elárulására összeesküvést szőtt, vagy idegen országba menekült; ekkor ugyanis javai a király birtokába jussanak. De ha valakiről törvényesen megállapítást nyert: hogy a király halálára, vagy a királyság elárulására törekedett, az ilyen halálos ítélet alá essék, javai azonban változatlanul szálljanak át ártatlan gyermekeire, akik bántódás nélkül maradjanak.

3. A rabszolgákról és a rabszolgák gyilkosairól

Ha valakinek a rabszolgája másnak a rabszolgáját megöli, a gyilkosnak az ura a szolga értékének felét fizesse kártérítésül a megölt rabszolga urának, ha tudja: ha pedig nem, akkor negyven nap elteltével adják el a szolgát, és árán osztozzanak meg.

4. Az ilyennek a megszabadításáról

Az olyan rabszolgát, aki szabad embert ölt meg, ura, ha úgy tetszik, száztíz tinóval váltsa meg, vagy adja át.

5. A rabszolgák felszabadításáról

Ha valaki idegen rabszolgáknak megkisérel szabadságot szerezni, ahány rabszolgát akar felszabadítani, ugyanannyi szolgát adjon, akik közül kétharmad rész a királynak, egyharmad a rabszolgák urának (adassék). A király pedig a maga részéből egyharmadot adjon az ispánnak.

6. A rabszolgák tolvajlásáról

Ha valaki a szabadok közül lopást követ el, úgy határoztunk, hogy eme törvény szerint adjon elégtételt: ha először: váltsa meg magát, ha tudja; ha pedig nem tudja, adják el. Ha pedig eladása után is lopást követ el, a rabszolgákról szóló törvény szerint bűnhődjék.

7. Úgyszintén

Ha másodszor (követ ellopást a szabad ember), hasonló törvény alá essék; ha pedig harmadszor is, élete vesztésével bünhődjék.

8. A királynak nyújtandó elégtételről

Ha valaki az ispánok közül a király részét elsikkasztja, adja vissza a csalást, és annak kétszeresével adjon elégtételt.

9. A megokolatlan fellebbezésről

Ha valaki a vitézek közül az ő ispánja által igazságosan hozott ítéletet megvetve, a királyhoz fellebbez, azért, hogy ispánját igazságtalannak tüntesse fel, tíz aranypensát fizessen az ő ispánjának.

10. Az ispán hatalmaskodásáról

Ha az ispánok közül valaki valamilyen ürüggyel egy vitéztől elvesz valamit, adja vissza, és azonfelül a sajátjából ugyanannyit (adjon).

11. A hazugság büntetéséről

Ha pedig a vitézek közül valaki az általa önként adott ajándékról hazug módra azt állítja, hogy azt erőszakkal vették el tőle, vesztse el ezt, és ezenkívül ugyanannyit fizessen (büntetésül).

12. A kard(-rántás) büntetéséről

Ha valaki karddal embert öl, ugyanazon karddal öljék meg őt.

13. A testesonkitásról

Ha pedig valaki kirántott karddal másvalakit megesonkít, akár a szemén, akár a lábán, akár a kezén, testének hasonló sérelmét szenvedje.

14. A karddal való megsebesítésről

Ha pedig valaki karddal megsebez valakit, és a megsebesített a sebből teljesen felgyógyul, az, aki a sebet ejtette, a gyilkosságra kiszabott elégtételt fizesse meg.

15. A kard kirántásáról, ha sebesítés nem történik

Ha valaki dühtől eltelve kardot ránt, de nem üt meg senkit, csupán a kardrántásért a gyilkosságra kiszabott elégtétel felét fizesse meg.

16. A királyi udvar vagy a vár élére állított rabszolgák tanúbizonyságáról

Ha (a király) a rabszolgák közül valakit királyi udvar vagy vár élére állít, annak tanúskodását az ispánok között kell elfogadni.

17. A király és a királyság elleni összeesküvésről

Ha valaki a király vagy a királyság ellen összeesküvést sző, menedéket ne találjon az egyházban. És ha valaki a király élete vagy méltósága ellen bármilyen módon bármiféle összeesküvést szőni megkísérel, avagy olyannal, aki effélet megkísérel, tudva egyetért, ki kellátkozni és az összes hívek közösségéből kirekeszteni.

ni. És ha valaki ilyesféle személyt ismer, és – bár bizonyítani tudná – nem jelenti fel, az előbb mondott büntetés alá essék.

Úgyszintén, ha a szolga urát, ha a katona ispánját megöli.

18. A tizedről

Ha valakinek az Isten tízet adott egy évben, a tizedik részt adja Istennek, és ha valaki tizedét elrejtí, kilenc részt fizessen. És ha valaki a püspöknek elkülönített (félretett) tizedet meglopja, mint tolvajt ítélik meg, és az ebből eredő jóvátétel teljesen a püspöké legyen.

19. Az ispánok álnokságáról

Ha valaki álnokságból azt mondja valamelyik ispánnak vagy más hű személynek: „Hallottam a királyt a te vesztedre szólni”, és ez rábizonyul, vesszen el.

20. A eselszövökről

Ha valaki hamis bizonytságot vagy eselszövő beszédet terjeszt mások között, és hallgatásra kéri őket, hogy az ördög ravaszsága által őket egymástól szétválassza, hazug nyelvének kétszeres váltságdíját fizesse a hazugság vétkéért. Ha csak egy személynek szólt, nyelvétől fösszak meg.

22. Hogy a tolvaj tanúbizonyosságát ne fogadják el

Ha valaki azok közül, kiket közönségesen udvarnokoknak mondanak, lopást követ el, a szabadok törvénye szerint ítélik meg, az ilyenek tanúbizonyosságát azonban (ezután) a szabadok között ne fogadják el.

(István király emlékezete 25–39.)

Szent István intelmei fiához, Imre herceghez

„A mi urunk Jézus Krisztus nevében. Kezdődik Szent István király törvénye.

Mivel megértem s mélyen átérzem, hogy amit csak Isten akarata megteremtett, s nyilvánvaló eleve elrendelése elrendezett mind a kiterjedt égboltozaton, mind az egybefüggő földi tájakon, azt törvény élteti s tartja fenn, s mivel látom, hogy mindazt, amit Isten kegyelme bőséggel adott az élet előnyére és méltóságára, tudniillik királyságokat, konzulságokat, hercegségeket, ispánságokat, főpapságokat s más méltóságokat, részben isteni parancsok és rendeletek, részben világiak, valannint a nemesek meg az élemedett korúak tanácsai és javaslatai kormányozzák, védik, osztják fel és egyesítik, s mivel bizonyosan tudom, hogy minden renden valók a föld hármely részén, bármilyen méltóságot viseljenek, nemcsak kíséretüknek, híveiknek, szolgálóiknak parancsolnak, tanácsolnak, javasolnak, hanem fiaiknak is, úgy hát én sem restellem, szerelmetes fiam, hogy neked még életemben tanulságokat, parancsokat, tanácsokat, javaslatokat adjak, hogy velük mind a magad, mind alattvalóid életmódját ékesítsd, ha majd a legfőbb hatalom engedélyével utánam

uralkodni fogsz. Illik pedig, hogy odaadó figyelemmel hallgatván eszedbe vésd apád parancsait, az isteni bölcsesség intelme szerint, mely Salamon szájából szól: „Hallgasd, fiam, a te atyádnak erkölcsi tanítását, és a te anyádnak el ne hagyj oktatását, így sokasulnak meg néked a te életednek esztendei.” Ebből a mondásból tehát észbe veheted, ha azt, amit atyai gyöngédséggel parancsolok, megveted – távol legyen! –, nem szívelnek többé sem Isten, sem az emberek. De halljad az engedetlen parancsszegők esetét és vesztét. Ádám ugyanis, kit az isteni alkotó, valamennyi létező teremtője a maga hasonlatosságára formált, s minden méltóság örökösévé tett, szétörte a parancsok bilincset, s nyomban elvesztette a magas méltóságokat meg a paradicsombéli lakást. Isten régi, kiválasztott s kivált kedvelt népe is, amiért szétszaggatta a törvények Isten ujjával kötözött kötelékét, különb-különbféleképpen pusztult el: részben ugyanis a föld nyelte el, részben tűz emésztette el, részint egymást koncolta fel. Salamon fia is, félrevertve apja békéltető szavait, gögjön pöffeszkedve kardcsapásokkal fenyegette a népet apja ostorsuhintásai helyett, azért sok rosszat türt el országában, végül is kivetették onnan. Hogy ez véled ne történjék, fogadj szót, fiam; gyermek vagy, gazdagságban született kis cselédem, puha párnák lakója, minden gyönyörűségben dédelgetve és nevelve, nem tapasztaltad a hadjáratok fáradalmait s a különféle népek támadásait, melyekben én szinte egész életemet lemorzsoltam. Itt az idő, hogy többé ne puha kásával étessenek, az téged csak puhánnyá s finnyássá tehet, ez pedig a férfiaság elvesztegetése s a bűnök csilolója és a törvények megvetése; hanem itassanak meg olykor fanyar borral, mely érteledet tanításomra figyelmessé teszi. Ezeket előrebocsátván térjünk a tárgyra.

Fejezetekre osztás

A katolikus hit megőrzéséről

Az egyházi rend becsben tartásáról A főpapoknak kijáró tiszteletéről

A főemberek és vitézek tiszteletéről

Az igaz ítélet és a türelem gyakorlásáról

A vendégek befogadásáról és gyámolításáról A tanács súlyáról

A fiak kövessék az elődöket Az imádság megtartásáról

A kegyességről és az irgalmasságról, valamint a többi erényről

I. A katolikus hit megőrzéséről

Mínthogy a királyi méltóság rangját csakis a hívők és a katolikus hitet vallók nyerhetik el, ezért parancsainkban a szent hitet tesszük az első helyre. Ha a királyi koronát meg akarod becsülni, legelőször azt hagyom meg, tanácsolom, illetve javaslom és sugallom, kedves fiam, hogy a katolikus és apostoli hitet akkora buzgalommal és éberséggel őrizd, hogy minden Istentől rendelt alattvalódnak példát mutass, s valamennyi egyházi személy méltán nevezzen igaz keresztény hitvallású férfinak; e nélkül bizony, tudd meg, sem kereszténynek, sem az egyház fiának nem mondanak. Akik ugyanis hamisat hisznek, vagy a hitet jó cselekedetekkel teljessé nem teszik, fel nem ékesítik, mínthogy a hit cselekedetek híján meghal, sem itt nem uralkodnak tisztességgel, sem az örök uradalomban vagy koronában nem lesz részüik. Ám ha a hitnek pajzsát tartod, rajtad az idvesség sisakja is. Mert e lelki fegy-

verekben szabályszerűen harcolhatsz láthatatlan és látható ellenségeid ellen. Hiszen az apostol ezt mondja: „Nem koronáztatik meg, csak aki szabályszerűen küzd.” A hit tehát, melyről beszélek, a következő: higgy erősen a mindenható Atyaistenben, minden létező létrehozójában, és az ő egyszülött fiában, a mi Urunkban, Jézus Krisztusban, kit az angyal meghirdetett, ki Szűz Máriától született, az egész világ üdvösségéért, a keresztfán szenvedett, és a Szentlélekben, ki a prófétákból s az apostolokból, valamint az evangélistákból szólott, mint egyetlen tökéletes, oszthatatlan, szeplőtelen istenségben, és kétely hozzád ne férjen. Ez a katolikus hit, melyben (miként Athanasius mondja) ha akárki híven és erősen nem hisz, semmiképp sem üdvözüi. Ha valamikor uralmad alatt akadnának olyanok - távol legyen! -, kik az így egységbe fűzött Szentháromságot megosztani vagy kisebbiteni vagy nagyobbítani próbálják, tudd meg: az eretnység fejének szolgálói azok, és nem a szentegyház fiai. Az ilyeneket pedig ne gyámolítsd, ne védelmezd; hogy magad is ellenségnek és bosszulónak ne mutakozz. Mert az efféle emberek a szentegyház népét nyomorultul megrontják és szétszórják. Hogy ez ne történjék meg, különös gondod legyen.

II. Az egyházi rend becsben tartásáról

A királyi palotában a hit után az egyház foglalja el a második helyet, az egyház, melynek első ízben a mi fejünk, tudniillik Krisztus vetette el magját, majd az ő tagjai, vagyis az apostolok és szent atyák ültették át, meggyökerezítették erősen, s elterjesztették az egész földkerekségen. És ámbár mindig hajt új sarjat, más helyeken mégis mintegy réginek tartják; itt viszont, kedves fiam, a mi birodalmunkban eddig még mint ifjú, friss hajtást prédikálják. Épp ezért kíván meg szemfülesebb és szembetűnőbb öröket, nehogy a jó, amivel az isteni kegyelem bennünket mérhetetlen irgalmában érdemtelenül elárasztott, tunyaságod és restséged, valamint hanyagságod miatt megromoljék s megsemmisüljön. Mert ha ki a szentegyház méltóságát csorbitja, azon munkál, hogy Krisztus testét esonkítsa. Hiszen maga az Úr mondta Péternek, akit a szentegyház őrzőjévé és felügyelőjévé emelt: „Te Péter vagy, és ezen a kösziklán építem fel az én anyaszentegyházamat.” Ő ugyanis önmagát nevezte kösziklának, s nem ám fából avagy kőből épült egyházzal beszélt, hanem az újonnan nyert tömeget, a kiválasztott népet, Isten nyáját, mely hitben kioktattatott, keresztségben megmosatott, kenettel olajoztatott, hívta a saját magára épült szentegyháznak. Ha valaki lázában e szentegyház tagjait vagy kicsinyeit megbotránkoztatja, az evangélium tanítása szerint méltó arra, „hogy malomkővet kössenek a nyakára és a tenger mélységébe vessék” azaz a hatalom méltóságából kivetik, és az igazak egyházán kívül marad a világi nyomorúságban, mint valami pogány és jövodelembérlő. Így hát, fiam, napról napra virágzó szorgalommal kell örködnöd a szentegyházon, hogy inkább gyarapodjék, mintsem fogyatkozzék. Azért is nevezték az első királyokat nagyságosnak, mert az egyházat nagyobbitották. Te is ezt tegyed, hogy koronád híresebb, életed boldogabb és hosszabb legyen.

III. A főpapoknak kijáró tiszteletről

A királyi trón ékessége a főpapoknak rendje, ezért a királyi méltóságban ők kerülnek a harmadik helyre, kedves fiam, ők legyenek főembereid, úgy vigyázz a főpapokra, mint a szemed világra. Ha ők jóindulatúak véled, ellenségtől nem kell félned. Hiszen ha ők megbecsülnek, bátran foghatsz mindenhez, imádságuk ajánl téged a mindenható Istennek. Őket állította ugyanis Isten örül az Isten népe fölé, és őket tette meg a lelkek felvigyázóivá, valamint az egész egyházi méltóság és isteni szentség részeseivé és osztóivá. Mert nélkülük királyok nem is állíthatnak, nem is országolnak. Az ő közbenjárásukra törlik el a vétkezők vétkeit. Ha irántuk az igazi szeretetet tanúsítod, magadat is kétségkívül megjobbitod, országodat is tisztességgel igazítod. Mert az ő kezükbe van lerakva a bűnből oldás és bűnbe kötés hatalma. Mert örök testámentumot hagyott nekik Isten, és elkülönítette őket az emberektől, a maga nevében és szentségében osztozott velük, és az istenes Dávid király szavával megtiltotta, hogy az emberi világ gáncsolja őket: „Meg ne illessétek az én felkentjeimet!”? Az illeti meg ugyanis Isten felkentjeit, ki az isteni és kánoni végzéssel szembeszállva a szent renden való férfiakat hamis vádaskodásokkal mocskolja és nyilvánosság elé hurcolja. Teljességgel megtiltom, fiam, hogy így cselekedj, ha boldogan akarsz élni, királyságod megbecsülni, mert az ilyen dolgok sértik Istenet elsősorban. Ha esetleg valamelyik azok közül, akiről szó van, kárhoztatásra méltó vétékbe esik – távol legyen! –, dorgáld meg öt háromszor, négyszer is négyszemközt az evangélium tanítása szerint. Ha akkor intelmeidet nem hallgatja meg, nyilvánosan kell megfedni a következők alapján: „Ha rád nem hallgat, mondd meg a gyülekezetnek.” Mert ha e rendet megtartod, dicső koronádat teljességgel felmagszталod.

IV. A főemberek és vitézek tiszteletéről

Az uralom negyedik díze a főemberek, ispánok, vitézek hűsége, erőssége, serénysége, szívessége és bizalma. Mert ők országod védőfalai, a gyengék oltalmazói, az ellenség pusztítói, a határok gyarapítói. Legyenek ők, fiam, atyáid és testvéreid, közülük bizony senkit se hajts szolgaságba, senkit se nevez szolgának. Katonáskodjanak, ne szolgáljanak, uralkodj mindannyiukon harag, gög, gyűlölség nélkül, békésen, alázatosan, szelíden; tartsd mindig eszedben, hogy minden ember azonos állapotban születik, és hogy semmi sem emel fel, csakis az alázat, semmi sem taszít le, csakis a gög és a gyűlölség. Ha békeszerető leszel, királynak és királyfiának mondanak, és minden vitéz szeretni fog; ha haraggal, gögösen, gyűlölködve, békétlenül kevélykedsz az ispánok és főemberek fölött, a vitézek ereje bizonyos homályba borítja a királyi méltóságot, és másokra száll királyságod. Ettől óvakodva az erényed szabta mértékkel irányítsd az ispánok életét, hogy vonzalmaddal felővezve a királyi méltósághoz mindig háborítatlanul ragaszkodjanak, hogy uralkodásod minden tekintetben békés legyen.

V. Az igaz ítélet és a türelem gyakorlásáról

A türelem és az igaz ítélet a királyi korona ötödik cífrázása, Dávid király és próféta mondja: „Isten, a te ítéletedet add a királynak.” És ugyanő másutt: „A királynak tisztessége szereti az igaz ítéletet.” A türelemről így beszél Pál apostol: „Türelmesek legyetek mindenki iránt.” És az Úr az evangéliumban: „A ti béketűrőstök által nyertek meg lelketeket.” Ehhez tartsd magad, fiam: ha becsület akarsz szerezni királyságodnak, szeresd az igaz ítéletet; ha hatalmadban akarsz tartani lelkedet, türelmes légy. Valahányszor, kedves fiam, ítéletet érdemlő ügy kerül eléd, vagy valamely főbenjáró bűn vádlottja, türelmetlenül ne viselkedjél, esküvel se erősködjél, hogy megbünteted; bizony ez ingatag lenne és mulandó, mert a bolond fogadalmat megszegi az ember; és ne ítélkezz te magad, nehogy királyi méltóságodban a hitvány ügyben forgolódva folt essék, hanem az efféle ügyet inkább bírákhoz utasítsd, az ő megbízatásuk, hogy a törvény szerint döntsenek. Óvakodj bírónak lenni, ám örülj királynak lenni s nevezetelni. A türelmes királyok királykodnak, a türelmetlenek pedig zsamokoskodnak. Ha pedig egyszer olyasvalami kerül eléd, amelyben ítéletet hozni méltóságoddal összefér, türelemmel, irgalommal, esküdözés nélkül ítélkezz, így lesz majd koronád dicséretes és ékes.

VI. A vendégek befogadásáról és gyámolításáról

A vendégek s a jövevények akkora hasznot hajtának, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén. Hiszen kezdetben úgy növekedett a római birodalom, úgy magasztaltattak fel és lettek dicsőséggessé a római királyok, hogy sok nemes és böles áradt hozzájuk külön-külön tájakról. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiként külön-külön tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy külön-külön nyelvet és szokást, külön-külön példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot dicsíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Emmélfogva megparancsoltam neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak. Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szétszórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod. Hogy ez ne legyen, naponta nagyobbítsd országodat, hogy koronádat az emberek nagyságosnak tartsák.

VII. A tanács súlyáról

A királyi emelvényen a tanács a hetedik helyre tart igényt. A tanács állít királyokat, dönti el az ország sorsát, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeiket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, városokat ő rakat, és ő ront le ellenséges várakat. Minthogy pedig a tanácsnak ekkora haszna van, ostoba, pöffeszkedő és középszerű emberekből összeállítani, én úgy vélem, mit sem ér; hanem a tekintélyesebbek és a jobbak, a bölcsőbbek és a legmegbecsültebb vének ajkán formálódjék és csiszolódjék. Ezért, fiam, az ifjakkal és a kevésbé bölcsesekkel ne tanácskozz, ne is kérj tőlük tanácsot, csak a gyűlés véneitől, kiknek koruk és bölcsességük miatt megfelel ez a feladat. Mert a királynak szóló tanács zárva legyen a bölcs szívben, ne terjessze a bolondok szelessége. Ha ugyanis a bölcsesekkel jársz,

bölcs lesz, ha a bolondokkal forgolódsz, társul adod magad hozzájuk, szól a Szentlélek Salamon által: „Aki jár a bölcséssel, bölcsék barátja lesz, nem a bolondokhoz lesz hasonlatos.” És Dávid zengi: „A szenttel szent léssz, és az ártatlan férfival ártatlan léssz és a választottal választott léssz, és az elfordulttal elfordulsz.” Ezért hát ki-ki életkorának megfelelő dologban forgolódjék, tudniillik az ifjak fegyverben, a vének a tanácsban. Egyébként az ifjakat mégsem kell teljesen kiűzni a tanácsból; ámde ahányszor velük tanácskozol, még ha életre való is az a tanács, mindig terjeszd az öregek elé, hogy minden cselekedetedet a bölcsesség mértékével mérhesd.

VIII. A fiak kövessék az elődöket

Öseink követése foglalja el a királyi méltóságban a nyolcadik helyet. A legnagyobb királyi ékesség, az én tudásom szerint, a király-elődök után járni, a szülőket utánozni. Aki ugyanis megveti, amit megszabtak atyái elődei, az isteni törvényekre sem ügyel. Mert az atyák azért atyák, hogy fiaikat gyámolítsák, a fiak pedig azért fiak, hogy szüleiknek szót fogadjanak. Aki atyjával szemben áll, Isten ellenségének áll. Mert minden engedetlen Istennel áll szemben. És az engedetlenség szeletje a korona virágait szórja szerte. Az engedetlenség valójában pestis az egész királyságban. Ezért, kedves fiam, apád rendeletei, vagyis az én rendeleteim, mindig legyenek szemed előtt, hogy szerencsédet mindenütt királyi gyeplő igazgassa. Az én szokásaimat pedig, melyekről látod, hogy a királyi méltósággal összeférnek, a kételkedés minden béklyója nélkül kövessed. Mert nehéz lesz megtartani e tajan királyságot, ha szokásban nem utánzod a korábban királykodó királyokat. Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semelyik. Ezért hát kövesd szokásaimat, a tied közt kimagasló így leszel, s az idegenek dicséretére szert így teszel.

IX. Az imádság megtartásáról

Az imádság megtartása a királyi üdvösség legnagyobb járuléka, ezért a királyi méltóság kilencedik regulájában pendül meg. A folytonos imádkozás: a bűnöktől megtisztulás és feloldozás. Te pedig, fiam, valahányszor Isten templomához járulsz, hogy Istent imádd, Salamonnal, a király fiával, magad is király lévén, mindig mondjad: „Küldd el, uram, a bölcsességet a te nagyvottnak székétől, hogy velem legyen és velem munkálkodjék, hogy tudjam, mi legyen kedves nálad minden időben.” És ismét: „Uram atyám, én életemnek Istene, ne hagyj engem álnokságnak gondolatában, az én szemeimnek ne adj kevélységet és a gonosz kívánságot távoztasd el tőlem, Uram. Vedd el tőlem a testnek kívánságait, és a tisztátalan és esztelen léleknek ne adj engem, Uram.” Ezzel az imádsággal fohászkodtak hát a régi királyok, te is ugyanezzel fohászkodj, hogy Isten minden vétked eltörlésére méltáson, hogy mindenki legyőzhetetlen királynak hívjon. Imádkozz azért is, hogy a tétlenséget, tunyaságot elkeresse tőled, megajándékozzon az erények összességének segedelmével, s így legyőzhess látható és láthatatlan ellenségeidet. Hogy valamennyi alattvalóddal együtt gondtalanul, ellenséges támadásoktól nem háborgatva, békében végezhesd életed pályáját.

X. A kegyességről és az irgalmasságról, valamint a többi erényről

Az erénynek mértéke teszi teljessé a királyok koronáját, és a parancsok közt a tizedik. Mert az erények ura a királyok királya, miként égi serege áll kereken tíz korból, úgy életed vitele kerekedjék ki tíz parancsból. Kell hogy a királyt kegyesség s irgalmasság díszítse, de a többi erény is hassa át és ékesitse. Mert ha a királyt istentelenség és kegyetlenség szennyezi, hiába tart igényt a király névre, zsarnoknak kell nevezni. Ennek okából hát, szerelmetes fiam, szívem édessége, sarjam jövő reménysége, kérlek, megparancsolom, hogy mindenütt és mindenekben a szeretetre támaszkodva ne csak atyafiságodhoz és a rokonságodhoz, vagy a főemberekhez, avagy a gazdagokhoz, a szomszédhoz és azt itt lakóhoz légy kegyes, hanem még a külföldiekhez is, sőt mindenkihez, aki hozzád járul. Mert a szeretet gyakorlása vezet el a legfőbb boldogsághoz. Légy irgalmas minden erőszakot szenvedőhöz, őrizd szívedben mindig az isteni intést: „Irgalmasságot akarok és nem áldozatot.” Légy türelmes mindenkihez, nemcsak a hatalmasokhoz, hanem azokhoz, akik nem férnek a hatalomhoz. Azután légy erős, nehogy a szerencse túlságosan felvessen, vagy a balsors letaszítson. Légy alázatos is, hogy Isten felmagasztaljon most és a jövőben. Légy majd mértékletes, hogy mértéken túl senkit ne büntess vagy kárhoztass. Légy szelíd, hogy sohase harcolj az igazság ellen. Légy becsületes, hogy szándékosan soha senkit gyalázzal ne illess. Légy szemérmes, hogy elkerüld a bujaság minden büztét, valamint a halál ösztönzőjét. Mindez, amit fentebb érintettünk, alkotja a királyi koronát, nélkülük sem itt nem tud senki uralkodni, sem az örök uradalomba bejutni. Ámen.”

(István király emlékezete 51–58.)

ÉVKÖNYVEK

A hildesheimi évkönyvből

A szászországi püspöki székhelyen több évkönyvet is vezettek, amelyek az ezredforduló fontos dokumentumainak számítanak.

„973. Az idősebb Ottó császár az ifjabbal Quedlingburgba jött, és ott ünnepeltek húsvétot az Április Kalendae-je előtti 10. napon, s oda járultak eléjük királyi ajándékokkal a görögök, a beneventumiak, a magyarok, a bolgárok, a szlávok és a dánok követei. Majd nem sokkal ezután, május Nonae-ján a kegyes császár, az idősebb Ottó meghalt, utóda Ottó úr lett.

1003. ...István magyar király sereggel ment anyai nagybátyja, Gyula király ellen; miután őt feleségével és két fiával együtt elfogta, országát erőszakkal a keresztény hitre kényszerítette...”

(Az államalapítás forrásai 214–215.)

Az altaichi évkönyvből

Valójában a gyula országa is többé-kevésbé kereszténynek számított, csak hogy nem a nyugati (katolikus), hanem a keleti (ortodox) keresztények lakták jelentős számban.

„1003...István magyar király sereggel ment anyai nagybátyja, Gyula király [az erdélyi gyula] ellen, s miután öt feleségével és két fiával együtt elfogta, országát erőszakkal a keresztény hitre kényszerítette.”

(Az államalapítás forrásai 238.)

A pozsonyi évkönyvből

Az egyetlen megmaradt magyarországi évkönyv, amelyet a Pray-kódex őrzött meg. A 997–1203 közötti esztendőket jegyezték fel benne. A 997–1187 közötti adatokat a kutatás a pannonthalmi bencés monostorból ill. a székesfehérvári királyi társas káptalamból eredezteti. A korabeli nyugati annalesekhez képest rendkívül szűkszavú, adatszegény.

„998. [a helyes dátum 997] Géza, a magyarok fejedelme meghalt.

1000. Istvánt a magyarok királyává koronázták [valójában valószínűleg az 1001. év első napján, a karácsonyi ünnepekhez kapcsolódón koronázták királlyá Istvánt]

1019. Felszentelik Szent Adorján egyházát [a zalavári bencés monostort].

1024. Benedek pápa [VIII. Benedek 1012–1024] meghalt.

1030. Gellértet püspökké szentelik.

1031. Imre, István király fia meghalt.

1036. Mór pécsi püspök lett.

1037. [helyesen 1038] Felszentelték Szent Benedek monostorát [Pécsváradon], és István király meghalt, és Pétert királlyá emelik...”

(Az államalapítás forrásai 354–355.)

A Képes Krónika Szent Istvánról

A 14. századi krónikaszerkesztmény sok tekintetben pontatlannal és tendenciózus beállításban ismerteti az eseményeket, s viszonylag kis terjedelmű. Mint a többi – e kötetben is közölt – krónika, évkönyv, oklevél, és legenda bizonyítja, számos fontos eseményt nem említ a Képes Krónika. Az erdélyi Gyula elleni hadjárat helyes dátuma 1003. A gyulát nem kellett megkeresztelni, mert családjával együtt keresztény volt (ortodox). Az Erdélyt állítólag a gyula után igazgató Zoltán személye bizonytalan, kérdéses még a létezése is. Az óbudai egyház védőszentje csak Szt. Péter volt, s nem István, hanem utódja, Péter király alapította, s olyan kiváltságokkal nem rendelkezett, amelyekről a krónika ír. Nem tudunk arról, hogy Szt. István valaha járt Rómában. István király állítólagos erszényét ma Bécsben őrzik. A Vazul ági királyok múltjának „megszépítése” érdekében hamisította meg a történeteket a krónikaszerkesztő, amikor azt állítja, hogy István utódjelöltje. Vazul megvakítását István rendelte el. Vazul lett volna. Vazul és nem Szár László fiai voltak a hercegek. Gizella királyné célzatosan negatív beállítása nem felel meg a tényeknek. Gizella és Péter nem voltak vérrokonok. Gizella éppenséggel nem állt Péter mellé, akü István jelölt utódjának. Imre herceg halála után.

„Szent István király már ifjú korában dicsőséges háborút viselt a vitéz és hatalmas Koppány herceg ellen. Koppány Tar Szerind fia volt, aki Szent István király apja, Géza herceg életében hercegséget viselt. Géza herceg halála után Koppány vérfertőző házasságot akart kötni Szent István király anyjával, meg akarta ölni Szent Istvánt, hercegségét pedig saját hatalma alá akarja vetni. Somogyi herceg volt. Szent István, összehíva előkelőit, Szent Márton hitvalló közbenjárásával az isteni irgalom segítségéért könyörgött. Majd pedig összegyűjtven a sereget ellensége ellen vonult, előbb a Garam folyónál karddal övezték, és ott testi épsége védelmére két főembert állított, Hontot és Pázmányt. Egész serege élére és vezetőjéül a német nemzetségű jövevényt, Vecelint tette. Mindkét oldalon sokáig és bátran harcoltak, de az isteni irgalmasság segítségével Szent István herceg dicsőséges győzelmet aratott. E csatában Vecelin ispán megölte Koppány herceget, és őt Szent István akkori herceg bőséges javadalmakkal ajándékozta meg. Szent István Koppányt négy részre vágatta: az első részt az esztergomi, a másodikat a veszprémi, a harmadikat agyőri kapuhoz küldte, a negyediket pedig Erdélybe. Szent István herceg Istennek tett fogadalmát híven teljesítette, ugyanis a Koppány herceg tartományában levő összes népet, a szabadok, a gabonafélék és a nyájak tizedeit örökjogon Szent Márton monostorának rendelte adni. E Vecelin nemzette Rádót, Rád pedig nemzette Miskát, Miska pedig nemzette Koppányt és Mártont.

Szent István király Gyula erdélyi herceggel harcol

Szent István azt követően, hogy isteni rendelésből elnyerte a királyi felség koronáját, híres és sikeres háborút viselt Gyula nevű anyai nagybátyja ellen, aki akkor egész Erdélyország kormányzását kezében tartotta. Az Úr 1002. évében Szent István király elfogta Gyula herceget feleségével és két fiával együtt, és Magyarországra küldte. Ezt pedig azért tette, mert bár igen gyakran intette, Gyula sem Krisztus hitére nem tért, sem a magyarokkal szembeni károkozást nem hagyta abba. Teljes országát, amely igen tágas és nagyon gazdag volt, a Magyar Királysághoz csatolta. Országát magyarul Erdélynek hívták, amelyet sok folyó öntöz, ezek homokjában aranyat gyűjtenek, és e föld aranya a legjobb.

Szent István király harmadik háborúja Keán herceg ellen

Ezt követően pedig hadat indított Keán, a bolgárok és szlávok hercege ellen, amely népek természetes fekvésüknél fogva igen megerősített helyeken laktak. E herceget sok fáradtsággal és hadi verekedéssel is nehezen fogta el, megölte, aranyat, drágaköveket és [más] értékes köveket megszámlálhatatlan bőségben tartalmazó kincstárát megszerezte. Oda Zoltán nevű elődét helyezte, aki azután örökölte ezen erdélyi részeket, és ezért közönségesen Erdélyi Zoltánnak mondták. Ő nagyon öreg volt, elélt a szent király idejéig, ezért akarta a szent király, hogy gazdag népek felé álljon. E sokféle kincsből Szent István király igen meggazdagodva az általa alapított fehérvári bazilikát aranyoltárokkal, keresztekkel és kelyhekkel, tiszta arannyal és nagyon értékes kövekkel ékesített főpapi ruhákkal gyarapította és látta el. A szertartásokhoz edényeket és más szükséges használati tárgyakat e bazilika és Isten más egyházai számára is királyi bőkezűséggel adományozott. Egyebek között e fehérvári egyháznak örök emlékezetre méltó adományokat tett, tudniillik két papi ruhát, amelyek mindegyike 74 márka tiszta arannyal és drágakövekkel átszőtt szegélyt tartalmazott. Ezeket Szent Benedek, a római szentegyház főpapja Szent István király kérésére a hatalom olyan kiváltságával látta el, hogy aki a mise végzésekor ezeket használja, törvényesen felkenheti, megkoronázhatja és karddal övezheti a királyt. És mivel e Gyula gonoszul szerezte pénzét, ezért ez az egyház gyakran szenvedett tűzvészt. Ebben az egyházban anyai nagybátyját egész családjával együtt akarata ellenére arra kényszerítette, hogy megkeresztelkedjék, de azután olyan kitüntető módon tartotta, mintha apja lett volna. Gizella királyné pedig, a szent király felesége, a mondott egyházat aranykeresztekkel, kancsókkal, képekkel, kelyhekkel, drágakövekkel és felszerelésekkel módfelett megajándékozta.

Szent István király templomépítéséről Óbudán a kanonokok számára

Azután a szent király fiával, Szent Imrével és a királynéval Óbuda nevű városba ment. És mivel ott nem talált semmiféle kegyes alkotást Krisztusban, amelyben dicsérhetné mindenek Teremtőjét, a szent király rögvést a mondott Keánnak, a bolgárok és szlávok általa megölt hercegének kincstárából a város közepén nagy kanonokházat kezdett építeni Péter és Pál apostolok tiszteletére, gazdagítva azt sok uradalommal, és ellátva a római egyházzal hasonló szabadsággal a római udvar emlékére és tiszteletére, amelyet személyesen felkeresett. Míg ez épült, Görögor-

szágból kőfaragó mestereket hozatott, és a szent király a királynéval buzgalma okából ott időzött. A királyné keresztokról, képekről és felszerelésről gondoskodott. Mivel pedig e megkezdett nagy munka sok évet vett igénybe, Szent István életében a kanonikház nem készülhetett el... Szent István királynak bevett szokása volt, hogy az általa alapított valamennyi egyházat évente legkevesebb három alkalommal felkereste. És midőn ezen egyházakhoz érkezett, először az összes oltárt bejárta, és könyörgéseit egyesével előadta. Végül kimenvén az egész egyházat körbejárta, a falak és a tetők repedéseit vagy hasadékait fürkésző szemmel és akadékoskodóan szemügyre vette, és legott gondoskodott a javításról, s addig nem távozott a városból vagy faluból, amíg meg nem győződött a helyreállításról. Ezt tapasztalva Gizella királyné, mikor Magyarországon más egyházakhoz érkezett, az Úr házában levő valamennyi berendezést bemutattatta magának, és a finom gyapotszövetből felújításra váró tárgyakat évente felújította. Fiuk, Szent Imre pedig saját biborruháit helyezte az oltár elé, hogy azokkal fedjék be azt, miként a királyi egyházakban máig látható. A szentséges atya aranyerszényt hordott a derekán, tele színezüst denárokkal, és amikor szegényeket látott, tüstént odament, és ő saját kezével gondoskodott róluk. És ezért az irgalmas jobb[kéz] a testtől elválasztva egészen a mai napig Magyarország szemé előtt van...

Szent Imre herceg haláláról és Vazul megvakításáról

Miután pedig az Úr felmagasztalta irgalmasságát Szent István királlyal, a királyok kardja életől hátat fordítva elfutottak, a körülötte levő összes idegen nációnak féjedelemsége és hatalma uralmának lett alávetve, Szent István király elgondolta és szilárdan elhatározta, hogy a világi dicsőség minden fényűzésétől elfordul, és a földi ország fejkét letéve egyedül Isten szolgálatának szenteli magát, a külső gondoktól megszabadulva nyugodt békében szemlélődő életet él, úgy rendelkezett, hogy a királyi felség koronáját fiának, az isteni rendelés folytán a szent erkölcsökre kitanított Imre hercegnek adja majd. Szent Imre kora ifjúságának virágjában volt ugyanis, az isteni ajándék a közönséges emberi természet fölé emelte, igazság, bölcsesség, bátorság, mérséklet, okosság, tudás, szelídség, irgalom, jóság, bőkezűség, alázat és türelem, valamint további vallásbeli és közéleti erények ékesítették apjához, Szent Istvánhoz hasonlóan. Mikor pedig a szentséges atya az ügyek vitelének és az ország kormányzásának gondját szentséges fiára akarta bízni, Szent Imre herceget hirtelen halál ragadta el. Siratta őt Szent István király és egész Magyarország vigasztalhatatlanul, igen nagy jajveszékeléssel. A fájdalom oly súlyos keservtől teljesen elkeseredve Szent István király igen komoly betegségbe esett, és sok nap múltán is alig tért vissza valamennyire életkedve, de korábbi egészsége már soha nem állt helyre teljesen. Lábfájás kínozta, búskomorság gyötörte, és kivált azért sóhajtozott, mert senkit nem látott vérrokonai közül alkalmasnak arra, hogy halála után az országot Krisztus hitében megőrizze. A magyar nép ugyanis inkább hajlott a pogány szertartásra, mint a keresztény hitre. Közben pedig testének ereje gyorsan hanyatlani kezdett, érezte, hogy súlyos fáradtság terhe nyomja, sietve elküldte követét, Egirut fia Budát, hogy apai ági nagybátyja fiát, Vazult, akit a király ifjúkori bujasága és ostobasága miatt a megjavulás célzatával elzárt, a nyitrai börtönből

eressze ki és vezesse hozzá, hogy mielőtt meghal, királlyá tegye őt. Meghallva ezt Gizella királyné tanácsot tartott Budával, e gonosz emberrel, és a lehető leggyorsabban elküldte követét, Sebest, e Buda fiát, ahhoz a börtönhöz, ahol Vazult őrizték. Sebes megelőzte a király küldöttét, kitolta Vazul szeméit, füleinek üregeit ólommal tömte be, majd Csehországba ment. A király megérkező követe Vazult megvakítva találta, és sebesülten a királyhoz vezette. Szent István király látta, hogy mily sajnálatra méltóan elbántak vele, sűrű könnyeket hullatott, de a betegség terhe megakadályozta, hogy a gonosztevőkre méltó büntetést szabjon ki. Összehívta tehát apai nagybátyja, Szár László fiait, Andrást, Bélát és Leventét, azt tanácsolta nekik: amilyen gyorsan tudnak, meneküljenek, hogy életüket és testük épségét megmentse. Ők tehát elfogadva a szent király üdvös tanácsát a szenvedések és a cselvetések elől Csehországba futottak.

Szent István király meghal és Fehérvárott eltemetik

Szent István király szentséggel és kegyelemmel elelve országglása 46. évében, Nagyboldogasszony ünnepén eltávozott e megvetendő világból, és a szent angyalok közösségéhez társult. A fehérvári bazilikában temették el, amelyet Isten szent-séges anyja, a mindenkor szűz Mária tiszteletére ő épített, ahol Szent István király érdemeinek közbenjárására sok jel és csoda történik a mi Urunk, Jézus Krisztus tiszteletére és dicsőségére, aki áldott örökkön örökké. Ámen. Tüstént egész Magyarország gyászba fordult, az ország egész népe, mind a nemesek, mind a nem nemesek, egyaránt a gazdag és a szegény bőséges könnyekkel és sűrű jajveszéké-léssel siratták a szent király, az árvák kegyes atya halálát. A szomorúság és a bánat miatt gyászruhákba öltözött ifjak és leányok három éven át nem táncoltak, és nem szólalt meg a zenészek egyetlen hangszere sem, hallgattak az andalító és kellemes hangot adó zeneszerszámok...”

(Az államalapítás forrásai 369–380.)

Wipo: II. Konrád császár tetteiről

*A Burgund Királyságból, azaz a mai Nyugat-Svájcból származó történétíró a német-római császári udvari kápolna papja az 1020-as évektől haláláig (1046). Műve legfontosabb információs alapját a császár környezetéből származó értesülé-
sek képezik. Leírásai általában hitelesek. A német-magyar feszültséghez hozzájárulhatott, hogy 1026-ban II. Konrád elűzte Szt. István sógorát, Orseolo Ottó velen-
cei dogét, továbbá, hogy a hajorok megpróbálták hetelepülni a Fischu és a Lajta
folyók közén elterülő magyar határvidékre. Másrészi a császár egyeduralomra tört
a régióban, s Magyarország alávetésére is törekedett. Lebecsüli a magyar csapatok
katonai erejét s elhallgatja, hogy a jól szervezett ellenállás, s nem az imák, a
templomi könyörgések és a hőjtölés volt Szt. István egyedüli „védőfegyvere”.
Úgyes stílúris fordulattal leplezi a császári hadjárat teljes (és csúfos) kudarcát.
Meglehetősen sajátosan mutatja be a békekötés folyamatát is, amely valójában a*

háborúban győztes István államának területgyarapodását hozta! Utóbbi Wipo egyszerűen elhallgatta...

„A CSÁSZÁR SEREGGEL MENT A MAGYAROKRA.

Ugyanebben az időben [valószínűleg már 1030 előtt is] számos viszály keletkezett a pannóniai nép és a bajorok között, de a bajorok hibájából, úgyhogy István, a magyarok királya számos betörést és fosztogatást követett el a Noricum-beliek, azaz a bajorok országában. Emiatt felindulva Konrád császár nagy sereggel a magyarokra ment. István király pedig igen keveset tudott a császár ellen tenni. csupán az Úrtól kért sürgetve védelmet, miután egész országában könyörgést és böjtölést rendelt el. A császár a folyóktól és erdőktől olyannyira védett országba nem tudott behatolni, viszont a rajta esett sérelmet a királyság határainál számos fosztogatással és tűzokozással eléggé megbosszulva tért haza, megkezdett munkáját alkalmasabb időben kívánván befejezni. De fia, az Engilbert freisingi püspök gondjaira bízott, még gyermek Henrik király, miután fogadta a békét kérő István király követségét, országa főembereinek egyhangú tanácsára, apja tudta nélkül beleegyezett a kibékülés szívességébe. Igazságos és bölcs cselekedet volt, hogy az igazságtalanul sérelmet szenvedett, önként jóindulatot kereső királyt visszafogadta barátságába.”

(Az államalapítás forrásai 181–182.)

A Képes Krónikából

A magyar állam a 10. századtól kezdve mind a keletről, mind a nyugatról érkező jövevényeket befogadta, s hagyta, hogy nálunk megtartsák szokásaikat, sőt még vallásukat is.

„A különböző népek bevándorlása

Jöttek...Magyarországra mind Géza király, mind Szent István király idejében, mind pedig a többi király napjaiban csehek, lengyelek, görögök, hispániaiak, izmacliták vagyis szaracénok, besenyők, örmények, szászok, türingiaiak, morvák és rajnaiak, kumánok meg latinok is, akik azáltal, hogy hosszú ideig tartózkodtak az országban – noha családfájuk nem ismeretes –, különféle házassági kapcsolataik révén a magyarokkal elkeveredve hasonlóképpen nemességet és szállásterületet nyertek.”

(A magyar középkor irodalma)

LEGENDÁK

Részletek Szent István nagyobb legendájából

Ez a legkorábban keletkezett István-legendá, amely napjainkig megmaradt (négy középkori kéziratban). Egyes kutatók szerint István szentté avatása (1083) előtti években, mások szerint a 11/12. század fordulóján keletkezett. István elsősorban mint egyház- és államszervező szent aszkétát mutatja be, akinek legfőbb erénye az irgalmasság és az alázatosság. Viszonylag kevés csodás elemet tartalmaz. Írója feltehetően bencés rendi szerzetes lehetett, aki ismerte az Intelmeket is. Kevés változtatással felhasználta szövegét Hartvik püspök Könyves Kálmán király utusítására készített legendája.

„7. Miután Krisztus katonája legyőzte az ellenséget, lelki örömmel eltelve elhatározta, hogy minden képességét és minden szándékát az evangélium magjának melegágyává teszi. Alamizsnálkodással és imádkozással töltve idejét gyakran borult a szentgyház padlójára, s könnyeit hullatva bízta Isten akaratára tervének teljesítését, hogy az, aki az Úr nélkül mit se tudna tenni, ha az Ő rendelésének betöltése segíti, a kitervelt jót erényes kezdeményezésekkel véghezvihesse. Ennek a megkezdéséhez és beteljesítéséhez azonban szükségesnek tartván Krisztus híveinek tanácsát, követekkel és levelekkel mindenfelé hírül adta kívánságát. Erre sok pap és egyházi személy, kit a vigasztaló Szentlélek ösztökél, úgy határoz, hogy elhagyva székelyét, vándorútra kél; apátok és szerzetesek semmi tulajdont sem kívánva csupán arra vágytak, hogy ilyen mélyen vallásos fejedelem oltalmában szabályaik szerint éljenek. Köztük jött a vallásos életű Astrik atya tanítványával, akik közül egy Bonifác nevű Astrik atya helyére neveztek ki apátnak: mikor a boldog király igehirdetés végett Magyarország alsó részeibe küldte, nyakán egy kard megszebesítette, s bár élt ezután is, a vértanúság dicsőségét el nem veszítette. Érkezett két másik is a lengyelek földjéről, kik elmélkedésre a remeteéletet választották, egyikük, név szerint András, hitvallásának érdeme miatt az angyalok kórusába vétetett fel, melyről az Úr általa művelt csodajelei tanúskodnak; a másik, Benedek, Krisztusért ontotta véréit, s ezért csodálatosan megkoszorúztatott.

Miután Astrik apátot övéivel együtt tisztelettel befogadták, a Vashegy lábánál egy Szent Benedek atyáról elnevezett kolostort épített, ahol mindmáig virul a szerzetesi gyülekezet a regula rendjében, s mivel bővelkedik a fenntartásához kellő mulandójakban, nincs másra szüksége, csak arra, hogy az övéi és mások lábát az evangélium szerint megmosogassa.

8. Ezekkel tanácskozott Isten szolgája, a legkeresztényibb fejedelem, olykor közösen mindenkkel, olykor egyenként egyesekkel, majd tartományait tíz püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat a római apostoli szék helybenhagyásával és egyetértésével a többiek fejévé és felügyelőjévé tette. Az említett tiszteletre méltó Astrik apátot a főpapi méltóság süvegével ékesítve kánoni választással ennek élére helyezte, s a többi széket az ő tanácsára más-más atya gondjaira és őrizetére bízta.

Mindenfelé megvetik a szent házak alapjait, emelik a kanonokok klastromait, virágzásnak indulnak a szerzetesi regulában élő közösségek. Mindenfelől özönlenek Istennek szolgálói, kikben vágyat ébresztett az oly igen bőkezű fejedelem kegyes vendégfogadásának vigasza.

És mert Pannónia dicsőségére ott született a boldog Márton főpap, s az ő érdemeinek oltalmában aratott győzelmet ellenségein a Krisztushoz hű király – mint már mondtuk –, azért a király tanácsot tartván Isten kedveltjeivel, a Szenthegynek mondott helyen, a szent püspök telke mellett, az ő nevére monostort épített, birtokkal, javadalmakkal és minden szükséges egyébvel gazdagította, s a közbenjárásával legyőzötteken tizedet véve a püspökségekhez hasonlatossá tette.

9. Atyja halála után az ötödik évben – így akarta az isteni kegyelem – elhozták az apostoli áldás levelét, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltozták, Isten kedveltje, István, királlyá választatott, s az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémjával szerencsésen megkoronáztatott. Hogy az uralkodói rangjelének elnyerése után milyen életű s itéletű férfi volt, megvilágítja a püspökökkel és Magyarország főembereivel együtt kibocsátott törvénykönyve, melyben tudniillik megszerkesztette minden ártalomnak ellenmégét. És mert úgy tetszett néki, hogy a békének, mellyel Krisztus lüzte egybe a világot, legyen fia, el nem múló kötés aláírásával utódainak szigorúan meghagyta: senki köztük ellenséggként más földjét ne támadja, törvényes vizsgálat nélkül ellenfelét ne bántsa, az özvegyeket és árvákat senki se nyomorgassa.

Királyságának sorsosául pedig, de kivált sarjadékának szaporításáért a római császári méltóságot viselő, szelid erkölcesei miatt jámbornak nevezett Henrik hűgát, név szerint Gizellát vette házastársul, kit, miután olajkenettel felkentek, a korona viselésében társának ismerte el. Hogy ez Isten tiszteletének csinosításában miképp viselkedett, az Istennek szolgálók gyülekezetei iránt mely buzgónak s jötevőnek mutatkozott, arról a mai napig tanúskodnak számos egyházi keresztjei, edényei és csodálatos mesterséggel készített vagy szőtt oltári ékességei. Mindenekelőtt pedig a veszprémi püspökség egyháza, melyet alapkövétől kezdve minden Isten szolgálatahoz szükséges arany- vagy ezüstneművel és sokféle ruhával felékesített. Maga a király a nemrég alapított püspökségeket az apátságokkal egyetemben majorságokkal, udvarházakkal, szolgálkkal és javadalmakkal királyilag felruházta, keresztkekkel, edényekkel és az istentisztelethez járó más eszközökkel – aszerint, hogy mire volt külön-külön szükségük – kielégítően felszerelte. A szerzetesek életét és közösségét hol mások útján, hol személyesen fürkészve gondosan megvizsgálta, a lankadókat kárhóztatta, az ébereket szeretetébe fogadta, s a kanonokok szolgálatát Krisztus és az egyház bizonyosága alapján a püspökök gondjára bízta; az apostol szerint "mindeneknek mindent megtett, hogy mindeneket megnyerjen".

10. Ez a férfiú hívő volt, minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalm s felajánlás útján szüntelen imáiban magát és királyságát az örök szűz istenanya, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvükön még e szűz mennybemenetelének ünnepét is, tulajdonnévének hozzátétele nélkül, csak Királyné napjának emlegetik. És hogy könyö-

rületes oltalmát még inkább elnyerhesse, magában a királyi székvárosban, melyet Fehérvárnak mondanak, ugyanezen örökké szűz dicsőségére és nevére híres és hatalmas, csodálatos mivű bazilikát kezdett építtetni, a kórus falán tarka vésetekkel, márványlapokból kirakott padlóval. Aki ezt látta, szavaink igazságáról tanúbizonyítást tehet: számtalan fajta miseruha, oltárdísz és más ékesség van ott, az oltárok körül több színaranyból kalapált tábla, melyekbe a legdrágább kövek sorozatait foglalták; Krisztus asztala fölött csodálatos mivű cibórium emelkedik, a kincseskamra mindenféle fajta kristály-, ónix-, arany-, ezüstedénnyel színültig rakva.

Már akkor eltökélte Isten fia, hogy mindazt, amije van, s amit megszerezhet, Krisztusnak ajánlja, kitől adományul nyerte, hogy aki őt az evilági dicsőségre és tiszteletre méltóvá tette, az égi ország lakói közé kegyesen felvenni méltassa.

11. Olvassuk az apostolokról írtjövendülésben, hogy „az egész földre elhatott az ő hangjuk” és a többi. Ez a mondás áll nemcsak a tizenkettőre, hanem mindenkire, akit Isten az evangéliumot hirdetni küldött, akinek hite, szavai és erkölese révén gyarapodott az egyház. Ezek között nem a legkisebbnek tartják ama leginkább keresztényt: jóakarátának és művének híre, melyet az egyházak építésében saját hatáskörében szerzett, messze fekvő, igen híres földeket bejárt. Szerzeteskolostort alapított ugyanis Jeruzsálemben, abban a városban, ahol Krisztus emberi természete szerint tartózkodott, bőséges mindennapi eleséget szolgáltató majorságokkal és szőlőkkel gazdagította. A világ fejében, Rómában is, István első vértanú nevére tizenkét kanonokból álló, minden tartozékkal bővelkedő gyülekezetet állított, és egy kőfállal körülkerített telepet házakkal és vendégfogadókkal azon magyaroknak, akik imádkozás végett felkeresik az apostolok fejedelmének, boldog Péternek küszöbét. Még a királyi várost, Konstantinápolyt sem fosztotta meg ajándékozó jótéteményeitől, csodálatos művészettel épült templomot adományozván minden hozzávalóval. Méltán nyerte hát el birodalma határain belül az apostol nevét, mert noha az evangélium hirdetésének tisztét ő maga el nem vállalta, a prédikátoroknak, mint vezérük és felügyelőjük, megteremtette a gyámolítás és gondoskodás vigaszát.

12. Az égi irgalom valamennyi jótéteménye közül, melyhez a boldog király isteni végzésből jutott, mindenekelőtt azokat kell felsorolni s a betűkre bízni, amelyekkel elsősorban lehet az örök élet örömeit kiérdemelni. Mert minden szerencsés tetteiben egy indítóok irányította: ezt lelkének hívő látásával látta meg az evangéliumban, mely igazságának bizonyágával mondja: „Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek”, és más helyen: „Adjatok és adatik néktek.” Az irgalomnak és kegyességnek oly szélesre tárt karjaival ölelte át Krisztus szegényeit, sőt bennük Krisztust, hogy egyetlen vendég vagy zarándok sem távozott tőle szomorúan, jóságának valamilyen vigasza nélkül. A szűkölködők felsegítésére mindennapos állandó költséget határozott meg, az éjszakát virrasztásban, tevékenyen és vidáman volt szokása tölteni, Krisztus híveinek lábát mosogatva, a szegények köcsögébe alamizsnát dugva, mivel eltökélte, hogy e világon a szűkölködő Krisztust tagjaiban vigasztalja, így ő maga megérdemli, hogy örökké örvendezzen, mikor a mennyi élet kincsházát minden gyönyörűséggel rakottan találja.

Egy éjszaka aztán lelki intéstől illetve, egymagában, anélkül hogy bárki tudott volna róla, fogván egy Isten ajándékával teli erszényt, szokása szerint felkerekedett Krisztus kicsinyke nyájának meglátogatására. A szegények a mennyei kincseskamra pénzének osztásakor nyomban huzakodni kezdtek. Isten emberének érdeméről szakálla kiszaggatásával tettek tanúbizonyságot. Emiatt öröm töltötte el Krisztus katonáját, és rohanvást menekült mindenki teremtőjének legszentebb szülőanyjához, s a földre vetve magát hálálkodva így kiáltott: „Égi királynő, én királynőm, így tisztelték meg katonáid, akit királynak állítottál. Ha ezt valami ellenségem tette volna, a te segítségeddel bosszulnám meg a sértést. De mert tudom, úrnőm, hogy czzel az örök boldogságra lettem méltó, igencsak ujjongok, s megköszönöm Üdvözítőnk vigasztaló szavait, melyekkel tanítványait vigasztalta, mondván: »fejeteknek egy hajszála sem vész el.«” E szavakból értette meg Isten embere, hogy égi kegyelem látogatta meg, és lelki kenettel kenetett; elhatározta, hogy szíve kapuját sohasem zárja be a segítséget kérők előtt, s ettől kezdve személyesen, vagy mások, de különösen Krisztus szolgálói és cselédei, a papok és a szerzetesek útján az égtől nekijuttatott gazdagságot a szegények kezébe téve maradandóan az örök kincstárban helyezte el. Erről tesz tanúságot a vele a mennyei életben örökké osztó boldog Günther, aki világi nemesből lett szerzetes és remete, s akit a jótékony fejedelem bőkezűsége csalogatott ide, s a csehek földjéről többször eljött meglátogatására. Mert valahányszor érkezésének fényével István udvarát beragyogta, a király kincseskamráját keze alá helyezték, s mivel ő ennek tartalmát zarándokok, szűkölködők, szenvedők, özvegyek és árvák, klastromok és templomok között kiosztotta, csakhamar kiürült. Isten e szolgájának intésére alapította meg az istenfelő király a Bélnek nevezett monostort, s minden jóval gazdagította. Itt kezdte el elmékedő életét élni a Velencéből jött Gellért szerzetes, akit felsőbb végzésből főpappá választottak, s a szent király elhunytja után a kereszténység ellen támadt zavargásokban megkövezték: a lelki kegyelem ajándéka által méltó lett a vértanúk társaságára.

13. Úgy vélem, nem hallgathatom el, hogy Isten hatalma az ő emberének még életében meg akarta mutatni, mennyi érdeme lesz halála után. Hiszen ahányszor fülébe jutott, hogy beteg valaki, egy darab kenyeret, egy kis gyümölcsöt vagy fűszeres fűvet küldött neki orvosságul, azt, ami épp a keze ügyében volt, meghagyván, hogy egészségesen talpra álljon, és mivel szavait Isten kegyelme kísérte, épségét a beteg nyomban visszanyerte. Üdvözítőnk dicsőséges mennybemenetele után, s az után, hogy csodálatosan atyja jobbára ült, azt mondják, keveseknek jelent meg testi valóságban, látomással azonban sokaknak nyújtott vigaszt, megtanítván őket a jövőbe látni. Ez történt boldog Istvánnal is. Egy éjszaka ugyanis valamely titkos sugallattól hirtelen felriasztva megparancsolta, hogy egy futár egy nap és egy éj alatt siessen az erdélyi Fehérvárra, és tereljen minden földéken lakót a városok falaihoz oly gyorsan, amint lehet. Mert előre megmondta, hogy itt teremnek a keresztények ellenségei, vagyis a besenyők, akik akkor a magyarokat fenyegették, és fel fogják dúlni földeiket. Alig teljesítette a követ a király parancsát, itt is volt már a besenyők váratlan csapása; gyűjtogatással és fosztogatással mindent elpusztítottak, de Isten kinyilatkoztatása révén a boldog férfi érdemeiért az emberi lelkek a falak menedékében megmenekültek.

14. Ezután történt, hogy mikor jámbor Henrik, római császári felség, a boldog királynak felesége révén rokona, kiszenvedett, a császári hatalmat a germánok választásából Konrád kapta, ki a béke nyugalmát megtörve, egész Németország csapatait egyesítve ellenségként próbált rátörni Pannónia hatáira. Tanácsot tartott ellene a király a püspökökkel és a főemberekkel, s a haza védelmére egész Magyarország fegyvereseit összehvonta. Előbb mégis megfontolván, hogy Krisztus segítségével nélkül mit sem tehet, kezét-szívét égnek emelte, és sérelmeit úrnője, az örökszüz istenanya, Mária elé tárva, ilyen szókra fakadt: „Ha kedved telik benne, világnak úrnője, hogy örökséged szőlejét ellenség pusztítsa, s a kereszténység zsenge ültetvényét irtsa, kérve kérlek, ne róják fel az én renyheségemnek, hanem inkább akaratom rendelkezésének. Ha a pásztor bűnös, érdeme szerint ő maga lakoljon, kérlek, ártatlanjuhokat dühöd ne sújtsa.” E beszéd után Máriától már szinte megvigasztalva, magabiztosan útra kelt az ellenség irányába. Mindjárt másnap hírnök érkezett a germánok táborába minden egyes vezérhez, mintha a császár küldte volna, és parancsot adott át a visszatérésre. Mihelyt az ellenség visszavonult, és a szent felismerte, hogy Isten irgalmának oltalma látogatta meg, a földre borulva hálat adott Krisztusnak és szülőanyjának, kinek védelmébe magát és országának gondját szüntelen imában ajánlotta. A császár pedig megrémült övéinek ennyire váratlan kudarcától, és tudakolta, miképpen történt a dolog. Mikor aztán belátta, hogy valóban visszatértek, nem kételkedett, hogy ez Isten szándékából történt a leghívebb király reményének megerősítésére, és azontúl országának megtámadásától tartózkodott, mert visszatartotta az örök bíró félelme.”

(István király emlékezete)

Hartvik püspök Szent István legendaszerkesztményéből

Hartvik győri püspök 1100 körül írta Könyves Kálmán király utasítására Szt. István-legendáját, a nagyobbik és kisebbik István-legendát összeolvasztva, kiegészítve. céltudatosan visszavetített egy évszázaddal korábbra bizonyos uralkodói egyházkormányzati célokat. Ez a legenda-szerkesztmény lett István „hivatalos életrajza” a középkorban. Kilenc kézírata maradt fenn.

„...tartományait tíz püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat a többiek fejévé és felügyelőjévé tette. S mivel az okos fejedelem ismerte...Astrikt vallásosságát, őt a főpapi méltóság süvegével ékesítve kánoni választással felmagasztalta, s a kalocsai püspökség méltóságát ráruházta.

9. Atyja halála után a negyedik évben az isteni kegyelem intéséből ugyanezt az Astrikt püspököt, kit más néven Anastasiusnak mondtak, a szent apostolok küszöbéhez küldte, hogy Szent Péternek, az apostolok fejedelmének örökösét megkérje: a Pannónia tájain kivirult zsenge kereszténységnek bő áldását elküldje, az eszter-

gomi egyházat aláírásának tekintélyével főegyházzá szentelje, és a többi püspökségeket is áldásával erősítse. Érdemesítse őt is arra, hogy királyi diadémával izmosítsa, hogy e tisztességre támaszkodva, amit Isten kegyelméből elkezdett, még keményebbre szilárdítsa.

Épp ez időben fogadta el Miesko, a lengyelek fejedelme övéivel a keresztény hitet, s a római szék előljárójához követeket küldve kérte, hogy apostoli áldással támogassák, és királyi diadémával koszorúzzák. Kérésére a pápa rábőfintott, s már egyjeles mivű koronát csináltatott, melyet néki áldásával s a királyi dícső ranggal elküldeni szándékozott. De mivel ismeri az Úr, kik az övéi – hiszen mikor az apostolok keltőt jelöltek ki az apostoli szolgálatra, Mátyást részesítette előnyben s vele töltötte be az apostolok számát –, elhatározta, hogy sokkal inkább választottját, Istvánt ékesíti szerencsésen evilági koronával, majd azután ugyancsak őt díszíti fel még szerencsésebben az örökkévalóval. Tehát a kijelölt napon, melyen a már elkészített koronát a lengyelek fejedelmének kellett volna küldeni, illetve a megelőző éjszakán, a pápának látomásában megjelent Isten küldöttje, és ezt mondta: „Tudd meg, hogy a holnapi napon, a nap első órájában hozzád ismeretlen nemzet követői jönnek, akik tőled fejedelmüknek az apostoli áldás ajándékával egyetemben királyi koronát követelnek. A koronát hát, melyet csináltattál, fejedelmüknek, miként kérik, eljuttatni ne habozzál. Mert tudd meg, hogy ez néki a dícső királyi ranggal együtt élete érdemeiért jár.”

E látomás rendje szerint a következő nap megszabott órájában Astrik püspök a pápához ért, a rárótt feladatot bölcsen ellátva, a szent fejedelem viselt dolgait rendben előadva kérte az apostoli széktől az említett kitüntetések; kimutatta, hogy méltó ilyen tisztességre s méltóságra, mert Isten segítségével meghódított több nemzetet, s hatalma által sok hitelent az Úrhoz térített. Ezek hallatára nagyon megörült a római főpap, mindent megadott jóságosan, ahogy kérték. Azonfelül keresztet küldetett a királynak, mintegy az apostolság jeleként, így szólván: „Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésére bizzuk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak s népeiknek mindkét törvény alapján történő igazgatását.” Elnyervén hát mindent, amit kért, Astrik püspök vígan tért vissza hazájába, magával vitt mindent, amiért a vállalt utat végigjárta.

10. Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és a kereszttel együtt, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásokat fennen kiáltozták, Isten kedveltjét, István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronázták. Hogy a királyi rangjelének elnyerése után milyen életű s ítéletű férfi volt, megvilágítja a püspökökkel és Magyarország főembereivel együtt kibocsátott törvénykönyve, melyben tudniillik megszerkesztette minden egyes bűnnek ellenmégét. És mert úgy tetszett néki, hogy a békének, mellyel Krisztus fűzte egybe a földkerekséget, legyen fia, el nem múló kötés aláírásával utódainak szigorúan meghagyta: senki köztük ellenséggént más földjét ne támadja, törvényes vizsgálat nélkül szomszédját ne bántsa, az özvegyeket és árvákat senki se nyomorgassa.

Királyságának sorsosául pedig, de kivált sarjadékának szaporításáért a római császári méltóságot viselő, szelíd erkölcesei miatt jámbornak nevezett Henrik hűgát, név szerint Gislát vette házastársul, kit, miután olajkenettel felkentek, az ország koronájának viselésében társának rendelt. Hogy ez Isten tiszteletének csinosításában miképp viselkedett, az Istennek szolgálók gyülekezetei iránt mely buzgónak s jötevőnek mutatkozott, arról a mai napig tanúskodnak számos egyházi keresztszej, edényei és csodálatos mesterséggel készített vagy szőtt oltári ékességei. Mindenekelőtt pedig a veszprémi püspökség épülete, melyet alapkövétől kezdve minden Isten szolgálatához szükséges arany- vagy czüstművel és sokféle ruhával nemesen felékesített.

Maga a király a nemrég alapított püspökségeket, mégpedig mind magát az érseki, mind az összes püspöki egyházakat, miután terjedelmes kerületüket egyenként kijelölte, és mindegyiknek mindenben alkalmas egyháznagyot tett az élére, az apátságokkal egyetemben majorságokkal, udvarházakkal, szolgálkával és javadalmakkal királyilag felruházta, keresztekkel, edényekkel és az istentisztelethez járó más eszközökkel - aszerint, hogy mire volt külön-külön szükségük kielégítően felszerelte, és minden egyes évben, ameddig csak élt, tetézte az ajándékokat és megajánlásokat, nehogy valamit is kívülről kérjenek, akik a tárház tisztjét igazgatják. A szerzetesek életét és közösségét hol mások útján, hol személyesen fürkészve gondosan megvizsgálta, a lankadókat kárhóztatta, az ébereket szeretetébe fogadta: s a kanonokok szolgálatát Krisztus és az egyház bizonyosága alapján a püspökök gondjára bízta; az apostol szerint „mindeneknek mindent megtett, hogy mindeneket megnyerjen”.

11. Volt egy Sebestyén nevű szerzetes, kinek életét feddhetetlennek s vallásosságát Isten szolgálatában odaadónak tartották. Ezt a tiszteletre méltó király csodálatos szeretettel kezdte kedvelni, mert valaki mennél vallásosabb volt, ő ahhoz annál szívesebben hajolt. Ezt hát élete érdemeiért főpapi tisztségre méltónak ítélte, s az esztergomi érsekség kormányzására kinevezte. Am minthogy „megostoroz az Ur mindent, akit liává fogad”, a mondott Sebestyént is, hogy türelmét próbára tegye, testi szeméinek világától egy időre megfosztotta. De hogy a hitben zsenge nyáj a pásztor vezetése híján a kitzótt helyes ösvényről le ne térjen, a római főpap egyetértésével a király a többször említett Astrik kalocsai püspököt állította a helyére. Három év leforgásával Sebestyén Isten irgalmából visszakarta szemé világát, az apostoli szék tanácsára visszakerült hivatalába, Astrik pedig érseki paláttal tért meg saját egyházához, a kalocsaihoz.

12. Az említett király pedig hívő volt, minden cselekedetét teljesen Istennek szentelte, fogadalom s felajánlás útján szüntelen imáiban magát s királyságát az örökszűz istenanya, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvükön még e szűz mennybemenetelének ünnepét is, tulajdonnévénél hozzáátétele nélkül, csak Úrnő napjának emlegetik.

És hogy könyörületes oltalmát még inkább elnyerhesse, magában a királyi székvárosban, melyet Fehérvárnak mondanak, ugyanezen örökké szűz dicsőségére és nevére híres és hatalmas, csodálatos mívű bazilikát kezdett építtetni, a kórus fa-

lán tarka vésetekkel, márványlapokból kirakott padlóval. Aki ezt látta, szavaink igazságáról tanúbizonyságot tehet: számtalan fajta miseruha, oltárdísz és más ékeség van ott, az oltárok körül több színaranyból kalapált tábla, melyekbe a legdrágább kövek sorozatait foglalták; Krisztus asztala fölött csodálatos művű cibórium emelkedik, a kincseskamra mindenféle fajta kristály-, ónix-, arany-, ezüstedényel színültig rakva.

Ezt a szépséges, fentebb leírt egyházat a király saját templomának tartotta meg, és olyan szabadsággal ruházta fel, hogy fölötte egyik püspöknek se legyen semmifélejoga. De hogy a regula törvényétől e hely testvérei se mentesüljenek, az érsek közös zsinatán meg kell jelenniük, hogy kiképezzék őket az egyházi dogma tanításában. A gyóntatás és olajszentelés napján akármelyik püspököt bizza meg a királyjelenlétében, vagy küldi oda távollétében, az a bűnösöket ott feloldozza, és az olajat megszenteli. Ünnepeyles szentmisét is, ha a király éppen jelen van, csak az a püspök mondhat, akinek a király – a prépost és a testvérek egyetértésével – mondani megparancsolja. A király távollétében pedig a prépost és a testvérek egyetértése nélkül semmilyen püspök sem tarthat jogot a misemondásra vagy bármilyen püspöki feladat ellátására. Ezenkívül elrendelte: ennek az egyháznak a népe olyan szabad legyen, hogy semminemű tizedet ne adjon semelyik püspöknek, hanem szolgáljon, miként ő rendelte, csakis a prépostnak és a testvéreknek.

Azután Isten szolgálja arra törekedett, hogy mindazt, amije van, s amit megszerzhet, Krisztusnak ajánlja, kinek adományából származott, hogy aki őt az evilági dicsőségre és tiszteletre méltóvá tette, az égi ország lakói közé kegyesen felvenni méltassa...

...jóakarátának és művének hírét, melyet egyházak építésében saját hatáskörében szerzett, messze fekvő földeken és igen híres városokban széthintette...

Méltán nyerte el hát birodalma határain belül az apostol nevét, mert noha az evangélium hirdetésének tisztét ő maga el nem vállalta, a prédikátoroknak, mint vezérük és felügyelőjük, megteremtette a gyámolítás és gondoskodás vigaszát...

18. Miután nevének híre eljutott sok nép fülébe, és a szájából szótó ítéletek általános elismeréssel mindenütt híressé váltak, hatvan férfi a besenyők közül, akiket fentebb említettem, minden felszerelésével, nevezetesen rengeteg arannyal-czüsttel és az ékességek sokféle fajtájával megrakott szekereken elhagyva a bolgárok vidékét, Pannónia határai felé közeledett, mivel a királyhoz akart jönni. De sokan a szolgák közül, kiknek lelke „hajlik a bűnre, akár a viasz”, a fenekedés fáklájától fellobbantva elébük mentek, karddal levágtak egyeseket, a többieknek elrabolták mindenüket, és kifosztva, félholtan otthagyták őket. Ezek a király ítéletére tartogatva, ami történt, s amit elszenvedtek, folytatták a megkezdett utat, egyenesen hozzá siettek, és lába elé borultak. Láttukra így szólt: „Mi az oka bajotoknak?” „Uram” – felelték –, „mi, a te szolgálid semmi rosszat sem forralva, ítéleted tudományát jöttünk meghallgatni, és egyesek – hár okot nem adtunk rá – elragadták mindannyiunktól a magunkkal hozott vagyont. Ezenkívül, akit elkaptak, lemészárolták, és mi épp hogy élethen maradvá eljöttünk, hogy ezt hírül adjuk.” A király, amilyen okos lelkű volt, sem tekintetével, sem szavával nem fenyegette azokat, ha-

nem tartóztatva magát, ahogy írva van: „A bölcs végére tartja indulatát”, 14 tüstént elküldött azért a hadnagyért, aki alatt a vendégpusztítók katonáskodtak, és elrendelte, hogy meghatározott napon állítsák színe elé valamennyiüket. Úgy lett, ahogy parancsolta, és vallasni elébe vitték őket. Így szólt hozzájuk: „Miért hágtátok által az Istentől rendelt törvényt? Miért nem ismertetek irgalmat, és ártatlan embereket miért büntettetek? Ahogy ti cselekedtetek, úgy escelekszik ma az Úr is színe előtt veletek. Mert a törvény áthágóit sújtani kell.” Miután ítéletüket elnyerték, valamennyit elvezették, és az ország minden táján az utak mentén kettesével felakasztva elvesztették: ezt hihetőleg az igazság szeretetéből tette, hogy a többiekben féltelmet gerjessen, mivel azt akarta, hogy országa minden vendégnek nyitva álló menedéket nyújtson, így mindenkinek szabad bejárása legyen; ha akárki lép be, senki se merje megsérteni vagy zaklatni valamiben. Ez így is történt. Mert amíg élt, egy vendéget sem mert senki zaklatással háborgatni...

20. Szellemének fiatal korában felvett szigorát élete végéig megőrizte. Alig nyílt ajka nevetésre, mivel az Írásra gondolt: „A nevetés fájdalommal elegyedik, és végre az öröm fordul szomorúságra.” Mindig úgy mutatkozott, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állna, lelki szemével az ő tisztelendő külsejű jelenségét látta, s kimutatta, hogy Krisztus a száján, Krisztus a szívéen, Krisztust hordozza minden tetten. Szíve-lelke minden vágyával a végső napot képzelte maga elé, s már a mennyország lakója, angyali társalkodás társa óhajtott lenni. Mindenféle fajta Istennek tetsző erénnyel ékes lévén, eltöklelte: Isten előtt szentségben és igazságban leledzik majd életének minden napjában, hogy benne már az eljövendő megdicsőülés valamilyen ragyogása lássék.

21. Nem sok idő múltán betegségbe esett, melytől utóbb testében megfogyatkozott, s mivel a nyavalya hosszan tartó gyöngeséggel nehezedett rá, már a lábára sem tudott állni. Látta pedig udvarának négy legfőbb nemese, hogy hosszan és súlyosan betegeskedik, s mert szívük mélyén még mindig hitelenségben tévelyegtek, csalárd tervet kovácsoltak, és megkísérelték leromlott állapotát halálra váltani. Már esteledett; mielőtt a házban meggyújtották volna a világot, egyikük a homály leple alatt vakmerően behatolt, és a király meggyilkolására csupasz kardot rejtett köpenye alá. Alig tette be lábát oda, ahol a király pihent, csakis égi ösztönzésre a penge lehullt, és a földhöz ütődve megpendült. Nyomban meghallotta a király, és kérdezte, mi az, bár már tudta, mi történt. Az az ember megtörve, szorongva bevallotta örült tervét, bánta, közel lépett, térdre esett, a király lábát átkarolta, beismerve, hogy bűnözött, és kegyelemért könyörgött. A hocsánatért esdeklőt el nem kergette, gonosztettét gondtalanul elejtette; végül a király parancsára felkutatott gyilkosokat elővezették, s ő fejükre törvényt mondvá méltó ítélettel sújtotta őket.

22. Végre Isten irgalmából, a százszoros jutalom díjára érdemesen, láz vette le lábáról, s mikor már nem volt kétséges halálának hamari napja, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevet dicsőítő nagyjait; először megtárgyalta velük, hogy kit választanak helyette királynak. Majd atyailag intette őket, hogy őrizzék meg az igaz hitet, amelyet elnyertek; hogy az igazságot szeressék, az égi sze-

retet láncait kedveljék, gyakorolják a szeretetet, az alázatossággal törődjenek, de mindenekelőtt a kereszténység zsenge ültetvényén csöszkődjenek. E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: „Ég királynője, e világjeles újjászervezője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel-papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó istenhozzádót mondvá lelkemet a te kezébe ajánlom.”

23. Közelgett éppen a jeles ünnep, ugyanazon örökszűz Mária mennybemene-telének az angyalok és az embercök előtt nevezetes napja; nagyobb irgalom remé-nyét remélte, ha e nap örömei közt bomlana fel teste, ezt külön könyörgésekkel kérte; sóhajtozás s könnyek árán el is nyerte. Eljött hát az az áldott nap, melyet ha-lála csakhamar még áldottabbá tett; körben állt a papság s a püspök atyák, az ispá-nok vezérlő kara s tömegestül a szolgálk; középen feküdt a király, Isten kedveltje, a lelki szentség kenetét felvette, miután Jézus Krisztus testének-vérének útravalójá-val felüdített szent lelkét az Úr megtestesülésének 1033. [1038] évében az örökszűz s a szent angyalok kezébe letette, hogy az el nem múló égi boldogság nyugalomára vezessék. Nagy sírás támadt övéi közt, nagy öröm az angyalok közt, de ez a sírás később mind az életben levőknek, mind a majdan születőknek örökké való vígságá-ra változott. Gyásztisztességére Pannónia minden tájáról összesereglettek, a királyi székhelyre, azaz Fehérvárra vitték el a testet, s minthogy a tőle épített egyház a szentséges szűz tiszteletére még nem volt felszentelve, tanácsot tartván a főpapok azt határozták, hogy szenteljék fel előbb a bazilikát, a testet a földnek csak azután adják át. A felszentelés ünnepségét megtartván, szent testét az épület közepén fehér márványból faragott szarkofágba helyezték, ahol érdemeiért az Úr több éven át sok kórságban szenvedőnek, lázbetegnek, sanyargatását s nyomorúságát kiáltozóknak, törvény alatt görnyedőnek számtalan jótéteményét tanúsította. Sűrűn hallották az angyalok énekének dallamát éjjelente, még sűrűbben szállongott a templom hajói-ban a legkellemesebb illat édessége.

24. Így hát a boldog test ugyanazon a helyen negyvenöt évig nyugodott, csodás és titkos rendelkezéséből annak, akit a szentségében csodálatosnak hirdetnek, hogy aztán-ámbár a föld súlya nyomta, és visszaüzetett a porba-érdeme szerint mind itt az arra elrendelt időben méltóbban nyilvánuljon meg, mind a feltámadás napján dí-csőségesebben szólíttassék elő. Jólesik lelki szemünkkel követni, mindez merre te-kint, mit jelöl; hisszük, nem is történhetett volna az isteni előre elrendelés kegyel-me nélkül. Talán a föld porának valamilyen, az isteni vizsgálat tűzével megtisztí-tandó ráhintett rétege maradt meg rajta, mely nélkül uralkodók mintegy hatalmi jo-gukból kifolyólag a jelen életet alig vagy sehogy sem tudják végigélni. Negyvenöt év múltán tehát, mikor Isten, hogy a halandóknak irgalma jótéteményeit általa ta-núsítsa, ki akarta nyilvánítani szentjének érdemeit; a római szék intézkedéséből apostoli levéllel elrendelték, hogy mindazoknak testét felemeljék, kik Pannóniában a keresztény hit magvait igehirdetésükkel vagy intézkedésükkel hintve az Istenhez térítették. Mikor eljött az ideje, hogy ezt róla is kihirdessék, s hogy elhíreszteljék a dicséretes kegyelmet, melyet általa a világ színe előtt megérdemelt a magyar nem-zet, László király (aki akkoriban igazgatta az államot, s mindenben díszes erköl-

csökkel jeleskedett, az erények ragyogásával ékeskedett, teljesen átadta magát Isten szolgálatának s dicséretének, és akit megvilágosított a vigasztaló Szentlélek), megbeszélést tartva a püspökökkel és a főurakkal és az egész Pannónia bölcseivel, háromnapos böjtöt rendelt mindenkinek: ez a testi-lelki üdvösségen munkálkodó Szentlélek ajándékából a katolikusok közösségére hasznos lehet; Krisztustól kell kérni közös böjtre s alamizsnára alapított könyörgéssel, hogy tüntessék fel csodajelek. De hogy az Úr megmutassa, milyen irgalmas volt a szent király, míg halandó testében élt, az iránt akkor is, mikor már Krisztussal uralkodott, minden egyéb cselekedet fölött tetszését nyilvánította; bár szent testét három napig teljes erőből próbálták felemelni, senmi módon sem lehetett helyéről kimozdítani. Ebben az időben ugyanis az elkövetett vétségek miatt a mondott László király és (unoka-) testvére, Salamon között súlyos viszálykodás támadt, melynek folytán Salamont fogságba ejtve börtönben tartották. Mikor hát a test felemelésével hiába próbálkoztak, egy Karitas nevű, a bakonyismlyói Szent Üdvözítő egyház mellé zárt apáca, ki az akkori közvélemény szerint igen híres életű volt, égi kinyilatkoztatásban részesülve értesítette a királyt, hogy hiába igyekeznek, a szent király földi maradványait nem vihetik át, míg Salamont a börtön rabságából ki nem eresztik, s szabadsággal meg nem ajándékozzák. Elővezették hát őt a börtönből, és megismételték a háromnapos böjtöt. Mikor harmadnapon a szent maradványok átviteléhez kezdtek, oly könnyedén emelték fel a koporsóra nehezedő hatalmas követ, mintha súlya se lett volna. Véget ért hát a harmadnapos vécsernye, s mindenki várva várta az isteni irgalom jótéteményeit a boldog férfi érdemeiért: Krisztus nyomban meglátogatta népét, és mennyei csodajelek árasztották el a szentegyház térségét, de minthogy sokaságuk azon az éjjelen minden számot meghaladt, itt csak azzal az evangéliumi mondással kívánunk előhozakodni, melyet a világ Üdvözítője küldött feleletül Jánosnak, aki követek útján tudakolta, vajon ő-e az, aki eljövendő: „A vakok látnak, és a sánták járnak, a siketek hallanak, a poklosok megtisztulnak”, a csonkák kiegészülnek, az inaszakadtak meggyógyulnak mindebből mégis valamit – ha már mindent nem tudunk – tudtul adni törekszünk.

25. Egy béna, tizenkét éve inaszakadt ifjat, aki kezét-lábát nem tudta használni, szüleinek segítségével odaszállítottak. Visszanyerte egész teste épségét, s véle kezdődtek a csodajelek; mikor fűrgén odaszaladt az oltárhoz, növelte a Krisztusnak dicséretét zengő sokaság örömet. Egy másik hétéves fiút, aki idegzsugorodás miatt születése óta csak négykézláb csúszkált, szülei teljes hittel a boldog férfiú közbenjárására bíztak; leborultak véle a sír mellett, hogy kegyelmet kérjenek. Ezt csakhamar el is nyerték: ámulatukra az idegzsugorodás fiukban feloldódott, s látva, hogy megszilárdult térde-lába, és jár, mindannyian dicsőítő kiáltásokkal magasztalták Krisztus nevét a boldog férfiú érdemeiben. A fiút az istenfélő király határtalan örömeiben sírva fakadva, felemelte a földről és az oltárhoz vitte, s ott a dicséret himnuszát zengve a gyermek gyógyulásával kinyilvánított jótéteményért mindazokkal együtt, akik jelen voltak, forró köszönetet mondott. Így az egész éjszakát, megtisztelve szolgáját. Isten sok csodajel csillogásával csudálatosan bevilágította, a nép pedig, virrasztásba és imába merülve el nem mulasztotta, hogy minden egyes csodát dicséző kiáltással kinyilvánítson. Ezekhez kell hozzáfűzni azt is, hogy nem-

csak jelenvalók, hanem távollevők is nevezetes eredményű gyógyulást nyertek érdemeinek közbenjárásához. Mert mikor felemelésének híre mindenfelé terjedni kezdett, a különféle kórságban senyvedők tömege Magyarország minden végeiből, ki-ki ahogyan tudott, a szent koporsójához igyekezett. De jóllehet egyesek odaérkeztek, másokat súlyosabb bajuk akadályozott, s nem tudtak egyszerre odaérni, mégis hasonló irgalmat nyerve, nagyon sokan útközben gyógyultak meg. Ezért a szent király jótéteményeinek maradandó emlékcül valahányan általa visszakapták egészségüket, útjuknak ugyanazon a helyén, ahol meggyógyultak, nagy köhalmoikat raktak, s ezek ott hosszú ideig azután is megvoltak. De egy bizonyos asszony is, mikor ezalatt egyetlen fia kilehelte lelkét, letette szülőtte élettelen testét a szent király koporsója mellé, hogy érte Istentől és szentjétől vigasztalást könyörögjön. Csodálatos és a mi korunkban bámulatos dolog: az asszony abba sem hagyta az imádkozást, amíg fiát, akit oda mint halottat fektetett le, élve vissza nem nyerte.

26. Hogy megvirradt Isten szentséges szülőanyja, Mária mennybemenetele után az ötödik nap, összegyűlt a templomban a király a főemberekkel, a papság a főpappokkal; először gyászmisét mondtak, majd elmozdítva a padlóból kiemelkedő márványtáblát, végül is lementek a koporsóig, s annak felnyitásakor az édes illat oly hévsége árasztott el mindenjelenlévőt, hogy azt hitték, az Úr paradicsomi gyönyöreinek közepébe ragadtattak. Maga a koporsó színültig volt kissé vöröslő, szinte olajjal kevert vízzel; benne mint olvasztott balzsamban nyugodtak a drága csontok; ezeket a legtisztább gyolcsba gyűjtötték, s a gyűrűt, mely a boldog férfi jobb kezére volt húzva, a folyadékban sokáig keresték. Mivel ezt nem találták, némelyek elkezdtek a király parancsára a vizet ezüstüstökbe és hordókba meregetni, hogy ha kiürítették a szarkofágot, bizonyosabban megtalálják a gyűrűt. De csodálatosképpen minél több folyadékot mertek ki, annál több áradt helyébe s töltötte meg a koporsót. Látna a csodát, a kimert vizet visszaöntötték a helyére, de a visszazúditással sem telt meg jobban a koporsó. Akkor befedvén a sírt, dicséreteket s hálát zengtek az isteni kegyességnek, és a talált kincsesel Isten boldogságos szülőanyjának, az örökszűz Máriának oltárához visszatértek.

Közben Isten, aki szentségében csodálatos, bőkezűségének jótéteményeit árasztotta azokra, akik mind a bazilikán kívül, mind belül gyógyulást kértek, s csodajelekkel olyannyira tudtul adtajelenlétét, hogy úgy tetszett, ismét elkövetkezett az Úr földi életének amaz ideje, melyről olvasható: "mindenek, akiknek különféle kórságban senyvedő betegek valának", Jézushoz vitték azokat, és meggyógyultak. Mindez az isteni jóság nemcsak azon a napon, hanem sok idő múltán is kegyesen munkálkodott szolgálja érdemeiért, úgyhogy más vidékekről is, hallván Isten jótéteményeinek hírért, egészségük visszanyerése végett a különb-különb betegségekben szenvedők a boldog férfi közbenjárásához vágyton-vágyva sereglettek. Egy bizonyos grófné, Matild nevű, fényes nemességű úrnő, akit három éve szüntelen bélbántalmak gyötörtek, már közel állt a halálhoz Gyászpardon hozták el övéi, s mindjárt azon a napon, melyen a boldog férfiú koporsójához ért, jobban kezdte érezni magát, és rövidesen visszaryervén korábbi élete épségét, hirdette Isten „nagyságos dolgait”, melyekkel szolgálja érdemeiért őt jutalmazta meg. Isten csodáinak többi bizonyosságát, amely az égből szolgálja kedvéért mutatkozott, nem azért

nem örökítem meg írásban, mert megcsömörlöttem, hanem mert nemcsak engem öntöz az Úr esője, aki napját a jók és gonoszok fölött is ragyogtatja; mindenkinek üdvéről gondoskodik jótéteményeinek sokaságával; hirdesse hát mindezt tollával – nekik hagyom – a számtalan bölcs, kit Magyarország melenget és felkarol. Csupán azt szándékozom még a kódex végére illeszteni, hogyan bukkant napvilágra az isteni kegyelem csodás ajándékából a sokáig keresett és nem talált gyűrű a boldog férfiú jobbjaival együtt átvitele után három évre.

27. Egy bizonyos Mercurius nevű szerzetes, aki papi rendjében az Örökszűz kincstárának őre volt, s a mennyei haza szeretete miatt a világról is lemondott, azon órában, melyben a koporsót felnyitották, nehogy a szent ereklyékből valamit elragadjon, megdorgált a király, és messzire küldött onnan. Mikor szomorú arecal ült a kórusban, egy fehér ruhába öltözött ifjú összecsavart szövetet adott át neki, mondván: „Rád bízom ezt megőrzésre, s ha eljön az idő, felfedésre.” A szent szolgálat végeztével a szerzetes az épület sarkában a szövetet kibontotta, s elsápadt, hogy Isten emberének ép kezét, rajta a csodás mivű gyűrűvel meglátta; anélkül, hogy tudtak volna róla, magával vitte a monostorba, melynek igazgatása reá volt bízva, s várva várt az ifjú által Krisztustól megjövendőlt időre. Itt a földbe rejtett kincset sokáig eltökélten egyedül vigyázta és őrizte, majd a kolostor alapítóit értesítette, végül, hogy közeledett a kinyilvánítás ideje, a királlyal is közölte. Ez a püspököket és Magyarország első embereit csakhamar összehívatta, s miután ott Krisztus sok csodás jótéteményét pazarolta, ő az ünnepélyes napot Isten embere jobbjának felemelésére meghatározta.

Mi dolog, testvéreim, hogy a többi tag eloszlott, s a hús porba vegyültével teljesen szétfoszlott, csak a jobb kéz őrizte meg csontjaihoz tapadó idegeivel s bőrével épségének ékességét? Nem hiszem, hogy mást akarna a jeles ténnyel kinyilvánítani a megmérhetetlen isteni szándék, mint hogy a szeretet és alamizsnázkodás az erények minden lépcsőfokán átlép... Méltán mentesült a rothadástól a boldog férfi jobbja, mert a kegyesség virágjából mindig újra kivirulva a szegényeket adományaival kifogyhatatlanul táplálta. Segítséget nyújtott a szűkölködőknek, igájukból kiszabadította a fogságba vetetteket, a zarándokoknak ruhát és szállást juttatott, az özvegyek és árvák nyomorúságát és szükségét sajátjának tekintette, az úr vacsoráját és parancsát a szegények lába mosására naponta megismételte, alamizsnáját nem rablásból, vagy mások kárára, hanem saját erszényének költségéből vetette, lemondott a birtok iránti vágyról, hogy Isten házait gazdaggá tegye...Innen van testének és jobbjának gyönyörűsége és bámulatos csodálata...”

(István király emlékezete)

Szent Imre legendájából

Szt. István fiáról egyetlen legenda készült, a 12. század elején, valószínű, hogy a Hartvik-féle István-legendát követően. Ez nagyon kevés tény tartalmaz életéről,

azt inkább csak keretnek használja föl, hogy az önmegtartóztatást, a papi nőtlenség eszméjét népszerűsítse. Kérdés, hogy valójában ilyen szűzies életet élt-e a herceg? Más forrásokban (az István-legendákban és a 14. századi krónikaszerkesztményben) ugyanis nem találunk erre vonatkozó utalást. A legenda szerzője vagy bencés szerzetes, vagy Álmos herceg külföldi származású klerikusa (Fulco) lehetett. Legrégibb kézírata a 12/13. század fordulójáról származik. Bevezető része két 15. századi kódexben maradt csak fenn.

„Egyszer, amikor Szent István király fiával együtt imádkozni jött Szent Márton egyházába, amelyet Pannónia Szent Hegyén alapított és a szerzetesek kiváló közösségével ékesített, a király, ismerve gyermeke jeles érdemeit, azt a tiszteletet adta fiának, amely őt illette. Amikor ugyanis az említett testvérek körmenetet tartva kivonultak a király köszöntésére, tiszteletből fiát küldte előre a köszöntésre. A gyermek Imre pedig eltelve Szentlélekkel, ahogy az isteni kegyelem kinyilatkoztatása mindegyikük érdemeit megismertette vele, kinek-kinek egyenlőtlenül osztotta a csókokat. Az egyiknek ugyanis egyet, a másiknak hármat, egy harmadiknak pedig ötöt, végül egynek hét csókot adott egymás után. Ezt – bár a többiek is észrevették – Szent István király szótlanul megcsodálta, a mise végén azonban bizalmas beszélgetésben gondosan megtudakolta tőle, miért osztotta egyenlőtlenül a csókokat. Szent Imre akkor mindegyikük érdemeit felsorolta atyja előtt, tudniillik, hogy ki-ki mennyi idő óta tartott ki a megtartóztatás erényében. Azt mondta, hogy ő ezen megfontolás alapján adott egyeseknek több, másoknak kevesebb csókot, és állította, hogy akít hétszeres csókkal halmozott el, az szűzi életet élt.

Ó, minden erényt felélesztő kegyelem, ki természetünk korlátait bőségesen meghaladod, s a mély titkokat kinyilatkoztatod a kicsinyeknek – Te voltál Szent Imre mestere, te adtál neki szabad bepillantást mások rejtett dolgaiba! S ennek a belső kinyilatkoztatásnak a megléte pedig így vált ismertté benne.

Szent István néhány nappal azután, hogy a Szent-hegyről eltávozott, csupán két kíséretét véve maga mellé, oda visszatért, s a testvérek virrasztását és imádságait titokban kikémlelte. Miután az éjszakai zsolozsmát befejezték, a többiek nyugovóra tértek, s csak azok maradtak a templomban, akiket Szent Imre elhalmozott csókjai-val. Ezek széteszlottak a templom rejtettebb szögleteibe, Isten színe előtt a szoltárokkal virrasztottak. A szent király aztán odament külön-külön mindegyikhez, felfedte előttük arcát, és az áldás szavaival üdvözölte őket. A királyi felséget mindegyikük a csend megtörésével köszöntötte. Végül a király egy Mór nevű testvérhez ment, akít Szent Imre hétszeres csókkal tüntetett ki, de sem szelíd üdvözléssel, sem a királyi fenyegetés szavaival nem tudott belőle választ kiesikarni. Reggel aztán, amikor a testvérek összegyűltek, a király maga is jelen volt, és hogy Mór testvér lelkét az alázatosság erényében kipróbálja, a nyilvános bűnvallomáskor igen sok olyan dolgot vetett a szemére, mely a szerzetesi étellel ellenkezik. Vádaskodása ellen Mór egyáltalán nem védekezett, hanem alázatosan megállt, s reménykedve menekült Istenhez, aki az emberi lelket vizsgálja. Ekkor aztán megismerte Szent István, hogy fiának szavai megfontoltak voltak. Miután a történeteket rendben és a valóságnak megfelelően elmondta, Mór dicsőretekkel halmozta el, és hogy egy főpapi szék dísze legyen, kevéssel ezután Pécssett a püspöki méltóságra emelte.”

Szent Gellért püspök nagyobb legendájából

Gellért püspökről két legenda maradt fenn, egy nagyobb és egy kisebb. A kutatók máig vitatják azt, melyik lehet a korábbi s melyik a később íródott. A nagyobbik legenda igen fontos forrása keresztény államiségünk megszervezésének és sok régi írásos és szóbeli hagyományt őrzött meg Szt. István korából. Különösen részletesen írja le az Ajtony elleni harcokat. A mindennapokat bemutató „életkép”, a kézi malmon őrölt s közben énekelgető szolgáló esete („a magyarok szimfóniája”) a legendának különleges értékű részlete. A legenda bemutatását onnan kezdjük, hogyan telepedett meg a Jeruzsálembé készül Gellért Magyarországon. A nagyobb legenda mai szövegváltozata a 14. század végénél korábban nem keletkezhetett. A másolók-szerkesztők kezén az eredeti szöveg jelentősen átforgalmazható, s ennek során pontatlanságok, sőt alaptalan állítások is kerülhettek bele.

„Mór püspök azután Gellért urat a szent Kereszt felállításának napjától Péter és Pál apostolok napjáig magánál tartotta: ezen Gellért úr mondott beszédet a néphez erről az ígéről. „Ezek a jótett férfiai.” Az ünnepségen a püspök meghívására a váradi [pécsváradi] apát is jelen volt. Utána pedig magával vitte Gellértet, és Váradon tartotta Szent Benedek ünnepéig; ekkor ez a népnek a következő ígéről tartott beszédet: „Az igaz virul majd, mint a lilium.” Ekkor viszont Mór püspök volt jelen. A püspök látta, hogy Gellért ura a szónak, és azt mondta: „Mióta Magyarországon Isten ígését hintoni elkezdtek, ilyen papot még nem láttunk az országban.” Gellért maga azonban továbbra is Jeruzsálembé készült.

Történt azonban, hogy mikor Szent István király a Boldogságos Szűz évenkénti ünnepét megülni Fehérvárra érkezett, akkor szokásos volt az apátokat és püspököket összehívni, hogy a szent ünnepségen együtt vegyenek részt. Ezért Mór püspök és Anasztáz apát az ünnepre Fehérvárra mentek a királyhoz, és Gellért urat is magukkal vitték. Egy alkalmas órában üdvözölte a királyt, és mikor a király Gellértet megpillantotta, a püspöktől titkon tudakolta: „Honnan jött ez hozzánk? Mert úgy nézem, istenfélő ember.” Felelt a püspök: „Velence városából igyekszik Jeruzsálembé. Csakugyan kiváló egy pap.” Szólt a király rá: „Vajon, ha nálunk maradna, nem volna Isten papja? Mi is Isten szolgálói vagyunk. Hogyan találhatna Isten szolgálatára ennél jobb országot? Ne engedjétek elmenni, várjon még egy kicsit, amíg Isten segítségével ellenségemet, Ajtonyt legyőzöm, és neki adom Marosvárt, hogy benne püspökké rendeltessék.” Másnap pedig a király magához hívatta, ő így szólt hozzá: „Hozott Isten, jó ember. Isten áldjon meg itt és a másvilágon.” Ő pedig miután térdre ereszkedve köszöntötte a királyt így szólt: „Királyi felséged méltóságához jöttem, mert zarándok vagyok, Jeruzsálembé igyekszem. Társaim is viszem, akik a Dunán lehajóznak velem.” De a király ezt mondta: „Hagyj föl ezzel a szándékkal, jó ember, és maradj nálunk, hogy jól menjen a sorod. Inkább hirdesd az ígét itt az én népemnek, erősítsd a hívőket, térítsd a hitetleneket, öntözd az újonnan

sarjadt vetést, és hatalmat adok neked, hogy országomban bárhol az ígét hirdesd, kísérőket adok melléd, akik éjjel-nappal szolgálnak neked. Te csak nyisd ki a szádat, és vesd el ennek a népnek szívébe az élet magvát. Ne menj Jeruzsálembe, hisz nem is engedlek el. Íme, a mai nappal Marosvár püspökségét néked adtam.” Ezek hallatára újból üdvözölte a királyt, és ettől fogva Gellértet választottnak nevezték. A történetek után szíve szagatása megszűnt, szándékának szála megszakadt, és amit tenni régtől fogva elhatározott, ebben a pillanatban félretette.

Eljött tehát a Boldogságos Szűz ünnepe. Gellért felöltözött, tolmácsot vett maga mellé, jelesül Konrád fehérvári prépostot, fölment a szószékre, vagyis ambóra, és beszélni kezdett a néphez erről az ígéről: „A napba öltözött asszony.”

Nem volt olyan írás, miből példát ne vett volna. A király és a nép csak nézték, és minden keresztény ember csodálkozott az isteni íge ekkora vigasztaló erején. A király nagyon megszerette őt ezért.

Mikor az ünnep elmúltával mindenki hazatért, a király magánál tartotta Gellértet, vigyáztatta, és hozzá illő palotában segítségeket rendelt melléje, valamint fiának, Imre hercegnek nevelőjévé tette hosszú időre.

Történt pedig, hogy mikor Gellért látta: Szent Imre gyarapszik az erényben, és Krisztus segítségével az emberi nem ellenségét férfi módra legyűri, a nép zaja elől menekülve egy magányos helyre vonult vissza, melyet a nép nyelvén Bélnek hívtak. Itt hét álló esztendeig böjtnek, imádságnak, virrasztásnak szentelte magát, ki nem mozdult innen; egy kunyhót épített magának, ebben fogalmazta műveit, amelyeket saját kezűleg le is írt. Egy napon azután, míg írogatott, és a túlságos elmélkedéstől éppen szunyókálni kezdett, egy szarvastehén jött oda borjával, és mind a kettő melléje telepedett a földre. Egyszer csak a szarvasbika egy farkas elől menekülve nagy robajjal rájuk rontott, mire a szarvastehén megfutamodva borját ott hagyta a Kiválasztott mellett; ez el akarván bújni, a tintát, mellyel írt, a földre döntötte. A szarvasborjú azután követte őt hazatértében, s a püspök kenyerén élve, többé nem is tágitott mellőle.

Egy másik alkalommal pedig Szent Gellért, mikor batyuját vitte, bejárata előtt egy ott heverő farkast talált. Mikor észrevette, hogy meg van sebesítve, ajtót nyitott neki, és a farkas bement vele. Mikor aztán batyuját letette, a farkas leterült elébe a földre s addig föl sem kelt, míg meg nem gyógyult. Ettől fogva a szarvasborjú is, a farkas is ott maradtak, és kijártak a kapun a legelőkre, és legelésztek, és nem bántották egymást.

Akkoriban volt Marosvárt egy Ajtony nevű nagyon hatalmas fejedelem, aki Bodony városában a görögök szertartása szerint keresztelkedett meg. Ez felette fitogtatta erejét és hatalmát. Továbbá hét felesége volt, mert nem volt tökéletes a keresztény hitben. István királynak pedig nem adta meg a tiszteletet semmiben, mert bízott katonáinak és nemes embereinek seregében, akik felett uralkodott hatalma teljében. Szilaj paripája számtalan sok volt, nem is számítva azokat, amelyeket istállóiban őriztek csikósai. Rengeteg barma is volt, mindegyik esordájának külön gulyása, s voltak azonfelül majorságai és udvarházai. Még a királynak a Maroson leüsztatott sója fölött is hatalmat bitorolt, a folyó révhelyein egészen a Tiszáig vámosokat és öröket tartott, és mindent megvámoltatott. A görögöktől felhatalmazást

kapott, és az említett Marosvárott Keresztelő Szent János tiszteletére monostort épített, s abba apátot helyezett görög szerzetesekkel, az ő rendszabályuk és szertartásuk szerint. Mivel ennek az embernek szolgált a Körös folyótól az erdélyi részekig és Bodonyig és Szörényig terjedő föld, s mindezt a hatalma alá vonta, ezért fegyvereseinek sokaságával ültett másokon, a királyt pedig semmibe vette.

Volt egy Csanád nevű igen nagyra becsült vitéze; Csanád volt a neve, a többieket, akiknek urává tette, méltóságban megelőzte. Ezt ura előtt súlyos vádakkal vádolták, amiért is ura azon gondolkodott, hogy megöleti. Csak az időt várta, hogy elveszítse, szívében fontolgatva a csalárdságot. De Csanád előtt sem maradt ez titokban. Ezért elmenekült, és titkon a királyhoz ment; a király őt Krisztushoz térítve megkeresztelte. De mert meg akart győződni hűségéről, faggatta urának titkairól, és látta, hogy nem hamisságból menekült hozzá. Megismervén tehát hűségét és állhatatosságát, így szólt főembereihez: „Készüljetek hadra ellenségem, Ajtony ellen, és foglaljuk el országát.” E szavak közben még szemmel tartotta Csanádot, hogy hűségéről még inkább megbizonyosodjék. Csanád azonban, mikor ezt hallotta, nagyon megörült. A király folytatta is, mondván: „Válasszatok magatok közül egy olyan férfit, aki a harcban vezéreték lesz.” Azok feleletül így szóltak: „Kit is találhatnánk alkalmasabbat Csanádnál?” Meg is tették vezérüknek. Csanád ezt felelte: „Amint uram, királyom akarja, meg a keresztények. Új keresztény vagyok, mint újonnan megkereszteltnek újak a harcok, melyeket vívni akarok. Veletek halni és élni kész vagyok. Induljatok és harcoljunk uramnak, a királynak ellenségei ellen.” A beszéd mindannyiuk szemében jónak látszott.

A sereget hát összegyűjtve, felvonultak az ütközetre. Miután a Tiszán átkeltek, megütköztek Ajtonnyal és seregével. Nagy harsogás és lárma támadt; a küzdelem délig tartott; sokan hullottak el sebesülten innen is, onnan is, mindkét részről. Végül Csanád serege futásnak eredt, és meghúzódott a kökényéri bokrok között, és Szőregen meg egész Kanizsán a Tiszáig.

Csanád pedig arra az éjszakára tábort ütött egy hegynél, amelyet aztán Oroszlánosnak nevezett el. Ajtony meg a Nagyösznek mondott mezőn vert tábor. Mindkét fél őrszemei aztán virrasztva fel és alá járkáltak. Csanád pedig álmatlanul töltve az éjszakát, Szent György vértanúhoz könyörgött, hogy esdje ki számára az ég Urának segítségét. Fogadalmat is tett, hogy ha ellenségén győzelmet arat, az imádság helyén – ahol a földön térdelt – monostort emel a tiszteletére. És mikor a felette nagy megerőltetéstől és fáradtságtól elnyomta az álom, álmában egy oroszlán alakja jelent meg neki; megállt a lábánál, és szólt hozzá: „Ember, mit alszol! Kelj fel tüstént, fújd meg kürtödet, menj, kezdj ütközetet és legyőzd ellenségedet.” Es mikor felébredt, úgy tűnt neki, mintha két ember erejét kapta volna meg. Azután összegyűjtötte seregét, elbeszélte nekik az álmot, amelyet látott, és így szólt: „Imádságom után, amelyet leborulva sokáig végeztem az Úr és Szent György vértanú előtt az éjjel, álom nyomott el, s mintha egy oroszlánt láttam volna, amint ott állt a lábamnál, körmeivel rázott és azt mondta: „Kelj föl, ember, mit alszol! Seregedet szedd össze, menj az ellenségre, most éppen alszik, győzd le! Ennek hallatára dicsőítették Istent, mondván: „Uram, irgalmazz! Krisztus, kegyelmezz! Uram, irgalmazz! Miatyánk!”

Késedelem nélkül harcba szálltak hát, és Szent György vértanú érdemeiért, aki őket oroszlán alakjában látogatásra méltatta, várták az ég segítségét. És nemsokára azon az éjszakán egymásra rontottak; Ajtony serege, mely a síkságon táborozott, hátat fordítva futásnak eredt. Ajtonyt pedig Csanád serege a csata helyszínén megölte. Fejét levágták és elküldték a királynak. Ezen a napon rengeteg zsákmányt ejtettek, és elteltek nagy örömmel, hogy a király ellensége elesett. A harcban elesett keresztények holttestét pedig felszedték. Marosvárra vitték, és a Keresztelő Szent János egyház temetőjébe, a görögök monostorába temették el, mert más monostor azon a vidéken abban az időben nem volt. E város egyharmada pedig a hely szerzeteseinek szolgált. Csanád nem üzte el őket, hanem megengedte, hogy abban az állapotban maradjanak, amelyben találta őket.

Ezek után Csanád maga mellé vette az említett monostor apátját néhány testvérrel, és arra a helyre ment velük, ahol neki az oroszlán megjelent; a helyet megjelölte, hogy fogadalmát, amelyet Szent Györgynek tett, teljesítse. Még ugyanazon nap társainak nagy lakomát rendezett. Azután átkeltek a Tiszán, és a királyhoz mentek. Már ekkor Ajtony feje a városkapu tornya fölött függött. A király pedig Csanád láttára megörült igen nagy örömmel, de társát, Gyulát, mindenkinél jobban kitüntette. Ezt hallva Csanád mosolyogva így szólt: „Ha a fejet elhozta a királynak ide, miért nem hozta el a nyelvét is vele, aki a király ellenségét megölte?” Gyula ugyanis hazudott, mikor a fejet bemutatta, azt állította ugyanis, hogy ő ölte meg a király ellenségét. S mikor a fejet, hogy a király megnézzé, levették, és száját felnyitva a nyelvét nem találták, Gyulát hazugságáért a király udvarából kidobták. Csanádot pedig, aki a nyelvet a tarsolyából előmutatta, a király felmagasztalja. Megtette a királyi ház és Ajtony házának intőzőjévé. Ezt mondta a király: „Ezt a várost a mai naptól ne nevezzék már a Marostól, hanem legyen neve Csanádtól. Azért, mert kipusztítottad belőle ellenségemet, te légy ennek a tartománynak ispánja, és a magad nevével kereszteld el: nevezzék minden nemzedékig Csanád tartománynak.” Ezek után Csanád elment arra a helyre, ahol az oroszlant látta álmában, ott Szent György vértanú tiszteletére monostort épített, és oda telepítette Keresztelő Szent János monostorából az említett görög szerzeteseket apátjukkal együtt.

Történt pedig, hogy miután István király látta: birodalma a harcoktól megnyugodott, Istennek szolgáját, Gellértet visszahívta a remeteségből. Mikor a király elé járult, és őt a szokott módon üdvözölte, így szólt hozzá a király: „Háborgatlak téged, Isten embere, alkalmatlan időben. Most ugyanis az az akaratom, hogy a tizenkét püspökséget, amelyek felállítását országomban elterveztem, püspökökkel betöltssem. Ez mégis inkább mások szándékától függött, akiknek a sátán volt az uruk. Ám most vedd a püspökséget, mely -- ahogy ítélem -- téged illet. Mivel azonban most nincsenek segítségedre papjaink, akikkel az egyházi előljáró ékeskedni szokott, ezért más egyházaktól és monostoroktól hozunk papokat és szerzeteseket, hogy az egyházi törvények rendje szerint segítségetekre legyenek az isteni szolgálatban. Én pedig meghagyom ispánjaimnak, hogy a néptől a maga idejében megélhetésedre tizedet szedjenek gabonából. Azt akarom pedig, hogy senki se maradjon, aki ezt nem fizetné. Ne szenvedjétek ugyanis földi szükségletekben semmi hiányt,

csak gyakoroljátok hivatástokat Krisztus szolgálatában, az Ige hirdetésében, a keresztelésben és a hitetleneknek Krisztushoz térítésében.”

A király parancsára csakugyan gyülekeztek szerzetesek az ország különböző monostoraiból; kettő Váradról: István és Anzelm, kettő Zalából: Konrád és Albert, kettő Bélből: Krátó és Tászló, négy Pannonhalmáról: Fülöp, Henrik, Lénárd és Koncius. Ezek tízen papok voltak és tanult férfiak. Csanád ispán szekerére ültette, és a csanádi egyházmegyébe vitte őket, először is Oroszlánosra, ahol Szent György vértanú tiszteletére monostort emelt. Miután ezt a helyet fölszentelték, a püspök és szerzetesei tiszteletére nagy lakomát rendezett, és sok ajándékkal is elhalmozta őket. Innen tovább menve Marosvárra értek, ahol a görög szerzetesek voltak, akik a maguk szertartása és szokása szerint tartották az istentiszteleteket. A püspök pedig, miután Csanád ispánnal megtanácskozta a dolgot, ezt a görög apátot szerzeteseivel Oroszlánosra vitte át, az ő monostorukat pedig Csanád a püspöknek és szerzeteseinek jelölte ki, és ott is laktak, míg Szent György vértanú monostora el nem készült.

Gellérthez pedig özönlöltek a nemesek és közemberek, gazdagok és szegények, és kívánták, hogy az egy Isten jelentő Szentháromság nevében keresztelje meg őket. Ezeket saját fiaiként fogadta, és asztalához hívta, hogy megvendégelje őket. Az ispánok is, kiket a király rendelt oda, sokakat hoztak, és ezek Keresztelő Szent János monostorában megkeresztelkedtek. Mert nagy tömeg nép állt a kapunál a cinteremben, az ennivalójukat is magukkal hozták, és nem volt pihenésük azoknak, akik őket keresztelték, csak éjszaka; nagy munkájuk volt, mégis Krisztus nevéért, kinek dolgában fáradoztak, a munkát jó szívvel és örömezt végezték. A püspök pedig azoknak, kik már megkeresztelkedtek, folyvást hirdette Isten igéjét.

Az említett szerzetesek között pedig hét tanult és magyar nyelven avatottan tolmácsoló férfi volt, mégpedig Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Tászló és István. Ezek maguk is hirdették a népnek Isten igéjét. Az egész csanádi tartományt ugyanis ők öntözték meg a szent írások hirdetésével. Esperességet is viseltek, város- és falun templomokat építettek. A nép pedig, jóllehet zsenge ültetvény volt, buzgó lélekkel hallgatta Isten igéjét, s éjjel-nappal az Úr törvényét fontolgatta.

Egy napon aztán harminc újonnan megtért ember jött a püspökhöz, és kérte, hogy vegye magához fiaikat, taníttassa őket tudományokra, és szentelje papokká. Befogadta és Valter mester kezére bízta őket, alkalmas házat adva nekik, hogy ott a nyelvtan és zene tudományába bevezesse őket. Rövid idő alatt ezekben a tudományokban nem kis előmenetelt értek el. Ennek láttán a nemesek és országnagyok az említett Valterhez adták fiaikat nevelésre, hogy a szabad tudományok gyümölcsseit leszedjék. Ők lettek Szent György monostorában az első kanonokok; a püspök igen nagy gonddal nevelte őket, minthogy nem voltak idegenek, hanem országbeliek, hogy ők Isten egyházát velük még fölségesebben fölmagasztalják.

Keresztelő Szent János ünnepén - azután hogy a prédikációt befejezte és áldást osztott - mintegy száz ember járult a püspökhöz, s azt kérte, hogy szenteljen meg számukra helyeket, ahol templomokat építhetnek. Hitvallásuk a püspöknek nem kis örömet okozott. Lakomát rendezve az asztalához hívta őket, s a többiekkel, gazdagokkal, szegényekkel, az összes ott levőkkel. Miután pedig az asztaltól fölkeltek, a püspöknek különféle ajándékokat, adományokat és drágaságokat ajánlottak fel: lo-

vat, marhát és juhot, nagyon sok szőnyeget, az asszonyok pedig aranygyűrűket és nyakékeket. A püspök erre így szólt: „Vajon azért hívtalak-e meg benneteket, hogy javaitoktól megfosszalak? Távol legyen tőlem! Azért hívtalak, hogy Isten igéjét halljátok!” De valamennyien adták felelték rá: „Mivel ma tőled hallottuk, szent atyánk, amint Isten szavával bizonyítottad: miképpen a víz eloltja tüzet, úgy oltja el az irgalmas szeretet a bűnt, fogadd hát, amit felajánlottunk neked Krisztus nevéért, akiben az életre újjászülettünk.”

Történt pedig hogy mikor a püspök elment a szerzeteseivel az egyházmegyéjét meglátogatni, és felszentelni azok temető helyeit, akik templomokat akartak építeni, ezek úgy fogadták, mint a szent apostolokat, akik jeleket és csodákat tettek. Mindenükből, amijük volt, készséges lélekkel ajánlottak föl ajándékokat. Az említett hét szerzetes pedig a püspök előtt ment minden helységbe, ahová menni készült, hirdették az igét, és keresztelték a népet. Általuk a hívőknek megszámlálhatatlan tömege csatlakozott az Úrhoz. Ezek ajándékait elfogadták, azután Marosvára szállították.

A püspök pedig nagy gondot fordított a szegény tanulókra, szerzetesekre, jövevényekre. Házához hozták a gyermekeket, és iskolába adták őket; itt olyan buzgalommal tanultak, hogy az éjt is nappallá tették. Az első harminc tanuló pedig már megtanulta az olvasást és az éneklést. Ezeket a püspök úr papokká szentelte, és kanonokoknak tette meg. A Dunán túlra is követeket küldött, és tanítványokat gyűjtött. Összegyűjtve ezeket is papokká szentelte, és a plébániákon az egyházak igazgatóivá tette. Sereglettek hozzá németek, csehek, lengyelek, franciák és mások is; felszentelésük után ezekre bízta egyházmegyéje plébániáit.

Valter mester pedig látva, hogy felette megszaporodik az iskolások száma, a munka terhétől szorongatva, a püspöknek ezt mondta: „Nem vagyok elegendő, hogy ekkora tömegnek ellássam mindkét feladatot, az ének tanítását is, meg az olvasását is. Küldj és hozass egy mestert akár az olvasáshoz, akár az énekléshez.” A püspök tehát elküldte Mór testvért, a király üdvözlésére, és meghagyta neki, hogy az iskolákat is meglátogassa, amelyek akkor Fehérváron rendszeresek voltak, keressen a tanulók számára egy doktort vagy oktatót, és hozza magával. Ez Fehérvárra ment, s miután a királynál elintézve a rábízottakat, bement az iskolába is. Volt itt egy Henrik nevű német, ő volt a gyermekek helyettes tanítója. Tárgyalt vele, s ez késznek mutatkozott, vette a könyveit, s a püspökhöz ment velé. A püspök szívesen fogadta őt, és a tanulók mesterévé tette az olvasásban. Valter pedig az éneklésben maradt előljárójuk.

Amint tehát a hívők és a papok száma növekedett, az Isten embere az egyes városokban templomokat emelt, s a fő monostort, amelyet Szent György vértanú tiszteletére a Maros partján épített, Marosvárnak nevezte el. Szent István király, ezt mintegy hozományul bőkezűen felékesítette adományokkal. Ebben a monostorban Isten ajánjának tiszteletére oltárt állított, és eléje ezüsttömjenezőt függesztett; két haladottabb korú embert rendelt szolgálatára, ezek ügyeltek, hogy még egy óra hosszat se hiányozzék ott a tömjén illata. A püspök pedig szombatonként, miként Mária mennybevétele napján is magasztaló dicséretekkel és kilenc olvasmánnyal róttá le ugyanitt ájtatossága adóját. Ezeken a napokon az irgalmasság cselekedeteit

is bőkezűbben gyakorolta. A többi napokon pedig, a hajnali és esti zsoltószóma végzetével kétszer szokott körmenetben az ő tiszteletreméltó oltárához járulni...

Jóllehet pedig a püspöki tisztséget nagy gondossággal látta el, mégis a rábízott nyáj miatt nagy volt a gondja. Mert valahányszor egyik-másik fiát, akiket ő szült, István király az igazság vesszejével meg akarta vétkéért fenyíteni, az atya a jámborság buzgalomával és a könyörületesség könnyeivel megvédte.

Történt pedig egyszer, hogy valakinek védelmére a királyhoz igyekezett; annak a vidéknek egy erdős részén, mely disznók legeltetésére szolgált, volt egy tanya, és ebben délidőben megszállott. Itt éjféltajt malomkövek zaját hallja, amit egyébként még nem tapasztalt. Csodálkozott, hogy mi lehet ez. Majd az asszony, aki a malmot hajtotta, énekelni kezdett. Csodálkozva szólott erre a püspök Valterhez: „Hallod-e, Valter, a magyarok szimfóniáját, miképpen hangzik?” És mindketten nevettek az éneken. Mire pedig a malmot egy asszony hajtotta kezével, és az ének magasabbra szállt, a püspök pedig közben ágyában feküdt, még egyszer így szól még mindig mosolyogva: „Magyarázd meg nekem, Valter, miféle dallamú éneklés ez, amely lejtésével arra készíted, hogy az olvasást abbahagyjam?” Amaz pedig ezt mondta: „Nótának dallama ez! Az asszony, aki énekel, ennek a gazdának szolgálója, akinél szállást kaptunk. Urának búzáját őrli ilyenkor, mikor a vidéken másféle malom éppen nem található.” Mire a püspök így szólt: „Géppel jár vagy kézi munkával?” „Géppel is, kézi munkával is – mondja rá Valter –, nem húzza semmiféle barom, hanem az asszony saját kezével forgatja.” „Csodálatos dolog – mondja a püspök –, hogyan boldogul az ember. Mert ha gép nem volna, a fáradságot ki tudná elviselni? Boldog egy asszony – folytatja –, aki bár mások hatalma alatt áll, kötelességét ilyen szépen, zúgolódás nélkül, vidáman végzi.” És jócskán adatott pénzt neki.

Történt pedig, hogy miután a királyhoz ment és ügyeit sikeresen elintézte, egy nemes embert súlyos bűnnel vádoltak a királynál, és egész sereg nemes sem tudott számára kegyelmet nyerni, de ő maga kieszközölte. S az alatt az idő alatt, míg a királyi udvarban tartózkodott, a püspökök, apátok, nemesek, papok és egyházi emberek összegyűlekeztek, és magatartását, szentségét csodálva dicsőítették Istent. A Boldogságos Szűz monostora számára meg, amelyet magának temetkezési helyül szemelt ki, a királyi úrtól ez alkalommal ötven márkát kapott, tíz vég bíbort, ötven vég posztót, a királynétól pedig négy vég bíbort és ugyanannyi patyolat szövetet. Szent György vértanú templomára is ezer márkát ígért, s ezt ígéretéhez híven még életében hiány nélkül meg is adta.

A szent embernek az volt a szokása, hogy kanonokjai közül senkinek sem engedte meg, hogy a városban aludjék, kivéve azokat, akiket útra küldött. A többiek egy házban nyugodtak együtt. Ha pedig valamelyikük nem ment el a hajnali zsoltószóma, az arra a napra nem kapta meg járandóságát. Gyanús házhoz egyiküket sem engedte egymagában menni. Mert azt mondta nekik: „A tonzúrán kívül miben különböztök a világiaktól, ha ilyesmit csináltok?” A kóruson karinget viseltek, a kóruson kívül meg kerek köpenyeket hordtak. Ha pedig valakit közülük nyilvánvalóan bűnben talált, azt megfosztotta javadalmától. Ő maga a szent szerzet ruháját, amelyet gyermekkorában öltött magára, soha nem cserélte fel másra.

Abban az időben történt, hogy Csanád ispán valakit megkötözve bitófához vezetett gaztettéért. Ez azonban kiszabadult azok kezéből, akik megbilincselve vezették, és a Boldogságos Szűz monostorába beugorva megmenekült. Azok őt nyomon követve, eljutottak a monostor ajtajához. Ott azt mondták neki: „Jól jártál, ravaszdi! A vesztőhely hurkából kimenekültél, de irháddal együtt, amit majd lenyűznek rólad, verembe estél.” Nagy nevetés támadt erre a nép között. A rab pedig egész életére a monostornak lett a harangozója.”

(Árpád-kori legendák és intelmek)

A zobori szent remeték legendájából

Mór pécsi püspök (1848-ban boldoggá avatták) írta 1064 k. a legrégebb magyarországi legendát a Vág folyó völgyében élt remetéskedő, önsanyargató életét élő (1083-ban szentté avatott) két szerzetesről: Zoerardusról (szerzetesi neve András) és tanítványáról, a vértanúságot szenvedő Benedekről. Mór személyesen ismerte a tiszteletre méltó férfiút, legendájának főhőseit, akiknek életét így mutatta be, mint a kiméltelen testi önsanyargatást is vállaló remete-szerzetesi életmód mintaképet

„Abban az időben, amikor a legkeresztényibb István király akaratából Isten ismerete és tisztelete Pannóniában még éppen csak kiesírázott, hallva a jó uralkodó híreről, más földekről, sok kanonok és szerzetes gyűlt össze hozzá mint atyjukhoz, nem annyira kényszerűségből, mint inkább hogy a szent szerzetesi élet új öröme együttélésükkel kiteljesedjék. Köztük az egyik, név szerint Zoerárd, aki mint rózsza a tövisek között, falusi egyszerűségben született, a Szentlélek ösztönzésétől indítva a lengyelek földjéről ebbe a hazába jött, és miután Fülöp apáttól, akinek Szent Ipoly vértanú tiszteletére szentelt Zobor nevű monostora Nyitra vidékén fektött, a szerzetesi ruhát és az András nevet megkapta, remete életre szánta el magát.

És hogy ott a szív mekkora töredelmével és a test mekkora kínzásával gyötörte magát – ezeket én tanítványának, a vele élő Boldog Benedeknek az elbeszéléséből hallottam –, elhatároztam, hogy néhány szóval megírom. Én, Mór, aki most Isten irgalmából püspök vagyok, akkor pedig iskolás gyermek voltam, a jó férfit láttam ugyan, de hogy milyen volt szerzetesi élete, azt nem látás, hanem hallás útján ismertem meg. Mert amikor a Szent Márton püspök tiszteletére szentelt monostorunkba a már említett Benedek szerzetes gyakran eljött, ennek tiszteletreméltó életéről elmondta nekem az itt következő dolgokat.

Miután ez a tiszteletreméltó férfi, András, a remeteség magányát vállalta, teste nagy kifárasztásával, de a lelki élet megerősítésével a bűjtőt mindig megtartotta. Három napon át minden ehető dologtól tartózkodott, annak a kegyelme iránti szeretetből, aki az emberekért emberré válva negyven napig bűjtött. Mikor pedig a nagybűjti időszak következett, annak a szerzetesi életnek a példájára, amelyben Zosimász apát élt, amikor valaki negyvenöt datolyával töltötte el a nagybűjtőt, ő

Fülöp atyától, akitől a szerzetesi ruhát elfogadta, negyven diót kapott, és azon élve, ennyi táplálékkal megelégedve, örömmel várta a szent húsvét napját.

Ezekben a napokban, sőt máskor is, jóllehet a táplálék nemcsak a test felüdítésére nem volt elegendő, hanem még a lelket is elgyöngítette, az imádság idejének kivételével a munkával mégsem hagyott fel soha, hanem fejszét fogva az erdő egy magányos helyére ment dolgozni. Amikor aztán a túlzott munkától és a szigorú böjtöléstől teste és lelke legyengült, s egyik napon szinte halálra válva feküdt, egy szép arcú és angyali tekintetű ifjú jött, és kocsijára téve a kunyhójába vitte. De eszméletlen állapotba elmúltával, miután magához térve megtudta, hogy mit tett vele Isten irgalmassága, megvallotta mindezeket az előbb említett tanítványnak, Benedeknek, aki nekem ezeket elmondta, esküvel kötelezve őt, hogy halála előtt senkivel se ismeresse.

Az egész napos munka után azonban csak olyan éjszakai nyugalmat engedett testének, hogy azt inkább lehetett kínzásnak és gyötremnek, mint nyugalomnak nevezni. Egy tölgyfa tönköt, amit lesimított ugyan, kis kerítéssel vett körül, és ebbe a kerítésbe éles nádszálakat rögzített minden oldalról. Aztán a tönkön ülve olyan helyzetet foglalt el tagjai felüdítésére, hogy ha teste álomtól elnehezdedve, véletlenül valamire eldől, a nádszálak hegyétől súlyosan megsérve felébredjen. Ezenkívül még fából készített abroncsot is tett a feje fölé, amire négyfelől négy követ is függesztett, hogy ha álmos fejét bármerre lehajtja, a kő megüsse.

Ó, milyen nagyszerű a boldog férfinak, Andrásnak jutalma! Milyen boldog és örök élet az, amely koszorúval százszorosán feldíszítve az égben fizeti vissza azt, amit a földön kemény munkával szerzett! Ó, hitvallás hallatlan neme, ami még értékesebbé teszi az ígéret országát! Sem az étel, sem a nyugalom nem tudta olesó édességével elrabolni az örök életet, és a gonosz lélek nem találhatta meg a csábítás útját.

Ezeket, amiket megírtam, tanítványának, a már említett Benedeknek az elbeszéléséből ismertem meg, aki maga is elhatározta az atya halála után, hogy ugyanezen a helyen lakik. És amikor három éven át mestere példája szerint szigorú fegyelemben élt, rablók jöttek, és abban a reményben, hogy sok pénz van nála, a Vág folyó partjára vezetve megkötözték, elvágták a torkát, és a vízbe dobták. Mivel pedig sokáig keresték a testét és nem találták egy egész esztendőn át, feltűnt, hogy egy sas ült a Vág folyó partján, mintha valamit őrizne. Ebből a holttest holléte felől bizonyossá válva, valakit a vízbe küldtek, és így sértetlenül megtalálták, mintha csak a minap halt volna meg. Ugyanott temették el Benedeket, Boldog Emmerám vértanú bazilikájában, ahol a szent atya, Boldog András csontjai pihentek. Ő mondta el nekem erről a tiszteletreméltó atyáról mindazt, amit már megírtam. De a következő dolgokat Fülöp apát szokta nekem elmondani, miután apát lettem.

Mikor tehát teste bomlásának ideje közeledett, jelezte ezt a jelenlevőknek, és meghagyta, hogy ruházatának egyetlen darabjából se vetköztessék ki, amíg Fülöp apát – akiért már elküldött – meg nem érkezik. Ez az atya akkor érkezett meg, amikor a tiszteletreméltó test már holtan feküdt, hogy megmossák. Ő megtalálta a vasövet, amely már belső részeit érintette. Ó, csodálatos és hallatlan dolog! A húsát belülről bomlasztó övet bőre kívülről elrejtette. Ámde a vértanúságnak ezt a fajtáját

meg sem tudhattuk volna, ha köldökénél a megkötött fém csomója elő nem tűnik. Miután pedig feloldották az övet, mikor a testről lehúzták, a bordák összezúzódásának hangja erősen hallatszott. Ennek az övnek a felét elkönyörögtem ugyanettől az apáttól, és mostanáig megőriztem, de az igen keresztény Géza herceg kérését meg nem tagadhattam, hisz állandó vágyakozással könyörgött nekem érte. És miután a boldog férfi testét eltemették, amiket Fülöp apát elbeszéléséből megismertem, s megismertetésre méltónak látszottak, jól emlékeztembe véstem.

Egyszer az erdőben rablók gyűltek össze, akiknek a bandái legnagyobbbrészt elhagyott helyen laktak. Ezek összeverekedve, közülük egyet súlyosan megsebesítettek. A veszekedést megszakítva, mivel ezt társai semmiképpen sem akarták az erdőben magára hagyni, tanácsot tartva elhatározták, hogy a feljebb említett férfinak, Andrásnak kunyhójába viszik, akinek hírneve körös-körül mindenkihez eljutott. De mivel innen a hely még nagyon messze volt, a rabló az úton meghalt. Am azért holttestét a kunyhóhoz vitték, és abban elhelyezték. S már éjjelre járt, amikor csontjait az anyaföldnek akarták adni, lelke hirtelen visszatért, és a már halott kezdett magához térni. A jelenlevők nagyon megijedtek, és a rémülettől elmenekültek, de a feltámadt visszahívta őket. Azt mondta: „Ne rettegjetek, testvérek, és ne fussatok, ugyanis Szent Zoerárd támasztott fel engem a halálból az életre”. Azoknak pedig – amikor a nagy örömtől sírtak, és kérték, hogy menjen velük – azt mondta, hogy soha nem fog ettől a kunyhótól eltávozni, hanem ott örökre Istennek és Szent Zoerárdnak fog szolgálni. Meg is tette, amit megígért, és haláláig ott maradt.

Egy másik csodáját sem akartam semmiképpen sem elhallgatni, amit ugyancsak Fülöp apát elbeszéléséből ismertem meg. Nyitra városában egy vádlottat elítéltek és felakasztottak. Ez aztán Isten irgalmából leoldozva Fülöp apáthoz jött, és elárulta, hogyan szabadult meg a boldog férfi, András érdemei által. Azt mondta ugyanis, hogy miután elítélték, mindig az ő nevét hívta segítségül, és mikor a bitófára húzták, a boldog férfi, András, a kezével rögtön fenntartotta őt. Csakhogy amikor azok őt mind halottnak gondolva hazatértek, András a kezével leoldozva távozni engedte.

Ó, milyen érdemes férfi az Isten előtt, aki láthatóan megjelenik, hogy embereket szabadítson meg, jóllehet láthatatlanul az angyalok kórusában foglal helyet.

(Árpád-kori legendák és intelmek)

III. SZENT ISTVÁN ÁLLAMA

Szent István Európája

Iotsaldus bencés barát, Cluny hírneves apátjának Szent Odilónak életírója, szokatlan adatgazdagságával tűnik ki az elmélkedő és példálódzó klastromi irodalom állagából: művét pontosított tények, okirati és levelezési hivatkozások tarkítják, egyfajta kitekintéssel a XI. század Európájára. Mert Iotsaldus nem a cellába zárkózó, kegyes szerzetesek fajtája: Burgundián messzi túl is járta a világot; eljutott Rómába és Jeruzsálembe, alkalmasint a távolnyugati Compostellába. A lelkieken való tűnődés mellett, művét élesen látó tapasztalat jellemzi. Nem közömbös tehát, hogy Szent Odilo dicséretét pergamentre róva, a nagyhírű apát nemzetközi kapcsolatait hangsúlyozandó, mindjárt a pápa és a császár után, velük egy szintű fontossággal, két korabeli uralkodót említ: Nyugaton Nagy Sanchót, a spanyol egység előfutárának számító navarrai uralkodót és – mintegy Keleten nőtt ellenpárját – István magyar királyt.

Ha Iotsaldus eljutott Santiago de Compostellába, végig kellett hogy zárándokolta legyen Sancho király országait. Jeruzsálembe – tudjuk – biztosan eljutott és tudjuk azt is, hogy Magyarországon át vitte útja: az István királynak hála megnyílt zarándokút. – Ekként válik a clunyi feljegyzés forrásértékű híradásává annak, amit jelenkori megfogalmazásban „Szent István Európa-élményének” nevezhetnők.

E nagy élmény megéléséről a dolog természete folytán, ismereteink határoltak. Sejtéseit pedig a történész csak józan átszűrés válogatásában alkalmazhatja, miként századunk második felének két egyetemes Szent István életrajza – Györfly György, illetve Bogyay Tamás műve – jelesen példázzák. A továbbiakban tehát nem annyira történelmi fogódzások – ezeknek állaga már aligha növelhető –, hanem egyfajta viszapillantó környezetelemzés: minő egy Európával találta szemben magát István magyar király, amikor rátárult Európára és amikor hagyta, sőt kívánta és szervezte, hogy Európa is rátáruljon országára. Az a Nyugatában és Keletében gyakorta megoszlott Európa, amely az ésszerű felismerés szintjén némelykor mégis oly nagyszerűen egybecsendül.

Szent István Európája a XI. század elejének realitása: történelmi, gazdasági, társadalmi és magatartásbeli adottságok szövevénye. E bármely korra érvényes alaprajz keretében nyílt kérdés marad, hogyan élhetett e realitás első királyunk emberi és államférfiúi szemléletében? *Csak* mint a pápa-császár politikai kettősének egyenlege; *csak* mint a megnyílt gyeplő kapuin a Duna-völgybe áramló új szellemiség és gazdasági értékelés lecsapódása, avagy már mint egy sokrétű magyar sors-

kérdés tudatos áttekintése, amelyben Róma, Aachen vagy Cluny éppenúgy figyelemre méltó góc, miként Bizánc, Velence és Kijev, avagy a sétálón váltó besenyő szállások?

„A tájékozódó István király Európa-élménye kettős gyökerű: a kalandozó elődök tapasztalati hagyománynak és saját egyéni felismerésének eredője. Amaz ősöknek öröke, akik eljutottak Katalóniába, Apuliába vagy Brémáig – ahonnét vissza is tértek. Tehát „ismerték” Európát: Európa útjait és útvesztőit, harcászati gyengéit és kerülendő hadászati súlypontjait. Felismerték a gazdasági erőket besűrítítő jószághalmozást, ami *itt* egyszerű zsákmánnyal kecsegtetett, *amott* egy állandó sarc kivetését javallotta. A forgandó emberi magatartás szövevényében szintűgy eligazodtak, tudván, hogy a „cudar pogányok” elleni, kenetes szörnyűlködés nem föltétlen akadálya annak, hogy hadi erejüket az egyenetlenkedő keresztény ellenfelek egyike-másika suttyomban zsoldjába ne fogadja. Mert az államvezetésben széteső Nyugat magamagát kínálta kalandozásra: a magyaroknak, csakúgy, mint másszor az arabnak vagy a vikingnek. – A hagyományos állag törmelékéből István király korára már egy újult államszerkezet kovácsolódott: a letűnt Karoling hatalmat mintázó Ottonianus birodalom, amelynek harmadik névviselő ura világhatalmi terveket szövöget, ezúttal először egyetértően Szent Péter lelkek feletti apostoli erejének Rómában székelő letéteményesével.

Nem kevésbé ismerhette István király az ellenlábás Bizánc hatalmi súlyát és e három földrész uralta birodalom visszatartó, Európán kívüliségét sem, amelynek az egyensúlykérdésekre való egyedüli figyelme csakis a majdani korok Angliájával párdarab. Bizánc egyedüli érdekszempontja, hogy határain ne alakulhasson ki számottevő hatalom: se bolgár, se örmény, se arab. Mert a Szent Palota szemléletében Bizáncnak nincsenek is határai: egyetemes igényű, mint ama hajdani Róma, amelynek – úgy tartja – ellentmondást nem tűrő, egyedüli örököse. Ez az állambölceseleti kényszerképzet évszázadokon át marad Bizánc politikai mércéje; kiteljesedő hatalmának éppúgy határozója, mint majdan bukásának. – Az Aachen–Róma–Bizánc hármasságba ékelődik még István király államférfiúi látókörében a Kárpátokon túli síkföld, ahol még bujdokol az alig emberöltője, hogy felbomlott kazár hatalom emléke, amelynek szerepét a Vlagyimir nagyfejedelem szervezte kijevi állam új dinamikája veszi át. Déli karéján továbbra is háborítatlanul portyáznak a besenyő törzsek, amelyekre István király csakúgy figyelemmel kellett hogy legyen, mint a Cluny felől kelő zsolozsmaszóra, a bizánci Szent Palotában kerengő hírekre vagy a pápa-császár viszony rezdüléseire.

István király uralma szokatlanul hosszú. A koronázás előtti éveit is számítva meghaladja a négy évtizedet: 997–1038... Három császárt, hét pápát és négy bizánci basileust vallhatott kortársának. Mindössze két európai személyiséggel volt vége-hosszant egykorú: az 1005-től 1035-ig uralkodó, már említett Navarrai Sanchóval, meg éppen a 996 és 1049 között 53 esztendőn át Clunyban apátkodó Szent Odilioval. – Európa-tudat tekintetében tehát e két személyiséghez közelíthető leginkább: adottságbeli különbözőségeik ellenére mindhárman „ugyanazt az Európát” éltek meg.

A tiszteletreméltó Odilo apát a Mercoeur grófok nemzetségének sarja. Ha reneszánsz korban kovácsolt eredetmondájuk – miszerint Merkur isten galliai papjaitól származnának – legendának minősül is, mégsem zárható ki annak vélelme, hogy őseik egy az V. század fordulóján a mai Auvergne-ben birtokos Mercurius nevű gallorómán szenátor nemzetségéből ágaztak legyen ki. – Odilo sem cellába zárkózott szerzetes: hittudományban, római és kánoni jogban egyaránt járatos, sőt építészben és orvostudományban is. A 910-ben alapított Cluny élén méltó utóda a reformmozgalmat fellendítő, utóbb túszként arab fogságot szenvedett Maiolus apát-nak. Odilo életét szentelte annak – tegyük hozzá: sikerrel –, hogy Cluny célkitűzése egyetemes szintre terebélyesdjék. Talán nemcsak szerzetesi alázat, de nagyjúri közöny is, hogy a Lyonban felajánlott érseki széket visszautasítja; mindenesetre egy céltudatos feladatvállalás példája: a stallum kényelme helyett a tevékenység dinamikája mellett döntött. Szerzetesként halt meg, fáradhatatlan missziós útjainak egyikén, félévszázadot meghaladó apátkodás után, máris szentség hírében.

A szentségi lírnév középkori kötődésében nem szükségképpen határolódik a példaadó, kegyes magatartásra: a közjót előmozdító tevékenység társadalmi elismerésének is vetülete. A jogászai és lélektani felkészültséget egyaránt tükröző *Constitutio cluniacensis*-t fogalmazó Odilo apát mintegy új értelmet adott a szerzetesi hivatásnak. Az elvont elmélekdedések világának falát áttörte az élet gyakorlati porondja felé. Személyes felléptével fékezte az értelmetlen feudális beharcokat, minden ünnepnapot és a napnak magába szállási óráit harci cselekményekre tiltottá nyilvánítatván „Isten békéje” – a *Treuga Dei* – nevében. Hadat üzent Odilo a már burjánzó investitúrának is: *Constitutioja* az apát eddigi *praepositus* címét jogismereti tudatossággal cseréli át a független és szabad választás elvét aláhúzó *prior* címre. Ugyesztén Odilonak köszönhetjük a Mindenszentek ünnepét követő november 2-ának minden hatottak napjává nyilvánítását, amivel nemcsak egy mindmáig élő egyházi hagyományt indít el, hanem javadalompolitikai bölcsességet is tanúsít: minden halottnak túlvilági üdvét a hátramaradottak imája, támogatja; emez imák mondására a szerzetes barátok kiváltképp hivatottak; hivatásuk gyakorlásáért pedig a hátramaradottaktól hálaadomány jár: birtok, juttatás, örökség... Halottak napjának liturgiává magasztosításával Szent Odilo megalapozta Cluny – s végeredményben minden szerzetesrendnek – szilárd anyagi létét és folyamatos javadalmoztatásuk társadalomlélektani indokát.

Nem kevésbé volt átgondolt Szent Odilo külpolitikája sem. A szerzetesi vasfegyelem sikeres kiviteli értéknek bizonyult. – Színrelépte – egy erre nyilván igényt is tartó társadalmi közegben - a kellő lélektani időzítéssel történt. Még Odilo életében 28 kolostor vette át az *Ordo cluniacensis* szigorított rendszabályát. Nemcsak a környező francia apátságok jelesebbjei – Sauvigny, La Charité, Dijon –, hanem a keresztény egyetemesség gyors ütemben táguló köre: Itáliában Fruttuaria, Pavia, Cava, a német Sankt-Blasien és Kirsau, Karalóniában San Miguel de Cuxá és Ripoll, s még távolabb az ír Kaddroé, vagy a svédországi Lund. - A „clunyi reform” áthálózta a XI. század Európáját, amely Szent István Európája is. S ha a fiatal magyar egyházban nem is volt még mit reformálni, az új alapítások sikere és

tartóssága már egy clunyi szemléletben fogant szerzetesi fegyelemről tanúskodik; még ha a lotharingiai Gorze bencés kolostorának Magdeburgon és Prágán át ható, népiesebb változatában is. Nem pusztá véletlen az sem, hogy amikor – István király és Odilo apát halála után alig pár esztendővel – szentszéki közbenjárásra kerül sor Henrik császár és András magyar király osztályában, Róma Odilo utódát, Hugó clunyi apátot küldi 1051-ben Magyarországra az egységet szorgalmazandó.

Odilo apát és István király harmadik kortársa, Navarrai Sancho még mint gyermek örökölte atyjának Pireneusok mélyi királyságát. Édesanyja nem volt királyi sarj: egy harcias baszk törzsfő leánya, akinek tettekre kész természete formálta azzá a fiút, amivé a beteges, korán elhunyt – alkalmasint epileptikus – atya nem tette; harminc évi uralma során Sancho megteremtette a keresztény Hispánia egységét: Navarra, Kasztília, Leon, Aszturia és Aragónia egyaránt uralta, Barcelona és Gascongne szintűgy hűbérese. Máltán érdemelte ki, és még életében, a „Nagy” Sancho – Sancho el Mayor nevet. Három évvel halála előtt vette fel az Imperator Yspaniae – Spanyolország császára – címet, amely örökségének feudális elaprózásával 1157-ben enyészett csak el. – Ha a tudatosan létrehívott politikai egység Nagy Sancho halálával meg is bomlott, életműve mégis több tekintetben maradandó: megállította, illetve behatárolta a kultúridegen mór előnyomulást, biztonságossá tette – s ezzel újból megnyitotta – Szent Jakab zarándokútját a Pireneusoktól az atlanti partokig, és a vizigót előképek lazaságában élő spanyol egyházat a clunyi reform vasfegyelmével újította meg. A szellemi, lelki és kulturális megújulásnak emez átgondolt szándéka hozta kapcsolatba Sancho királyt Odilo apáttal, ekként érdemelve ki a nagy reformátor hagiográfiájában való említését.

A másik említett: Szent István király. A törzsi Magyarországot éppen úgy egységgé kovácsolja, mint Sancho az ibér kiskirályságok mozaikját. Megnyitja Jeruzsálem zarándokútját, miként Sancho is tette volt a Santiagóba vivővel, Behatárolja a kultúridegen besenyő portyákat, akárcsak Sancho a mór razziákat; és felépíti egyházát, hogy lelki és szellemi tekintetben is egybecsiszolódjék Európával. Ennek az egyháznak szerzetességét azonban István király nem veti alá Cluny újító gyámkodásának. E tekintetben szinte bizánci előképet követ: magamaga a szervező, nem pedig Sancho módján való alávett reformátor. Mindent összegezve, Szent István Európa-élménye egyszersmind visszatartó és feltáruzó. Befelé vaskézzel ötvözi egybe országát, kifelé pedig érvényt szerez a megteremtett egység súlyának. Ugyanakkor mély szándékún tárul fel a megnyílt jeruzsálemi út kínálkozó adottságainak

a zarándokjárás kultúrkapcsolatait, a gazdasági kötődések, a távolsági kereskedelem átmenő forgalmának vámjövédéke –, valamint az életforma-tapasztalatok és a magatartási előképek kölcsönhatásának is. – A lelkiek szerinti székhely – Esztergom – csakhamar átvált az erővonalak új csomópontján felvirágzó Székesfehérvárra. S ha „clunyi reformra” Szent István országában nincs is szükség, az újdun alapítású Pécsvarad, Zalavár, Bakonybél vagy Somlóvásárhely már egy megújuló fegyelmi magatartást tükröz, anélkül, hogy egy, a hírneves burgundi egyháznak forma szerint való alávetésük valaha is szóba került volna, miként Nagy Sancho országaiban San Juan de la Pena, San Salvador de Ona, Cogolla, Irache és megannyi

cluniacense monostor esetében. – István király csak ereklyéket kér szent Odilotól, nem pedig missziós szerzeteseket. Mint ahogyan a bizánci szövetségben megharcolt bolgár hadjárat után is csak Szent György és Szent Miklós ereklyékkel gazdagítja országa keresztényi hírnevét; a bizánci kapcsolatokat netán megnehezítő, Száván-túli terjeszkedéstől államférfúi önmérséklettel tartózkodik. Egyensúlyi helyzet tekintetében Velence politikája lehetett előképe, amely Bizánc, Róma és az észak–dél irányú császárpolitika hármas nyomásában éppen úgy egyensúlyi góc, miként Sancho király birodalma is al-Andalús, Toulouse és Aquitánia közt, avagy Szent István országa a két birodalom és a szarmata síkföld steppe-világának hármasában. Velencét István király bizonyára ismerte. Róma, Bizánc és Aachen szintén egyfajta „megélés” lehetett számára. Tudott Clunyról és Montecassinóról, Prágáról és Kijevről. Figyelte a szláv törzseket és a besenyő szállásokat. Hogy volt-e pontosabb tudomása Nagy Sancho király birodalmának szerkezeti alakulásáról, felvetett kérdés marad. Egy hallomási tudomást mégsem tarthatunk kizártnak; a jeruzsálemi zarándokok Szent Jakab útját is sokszor bejárták, ami az 1026-ban Szent István vendégbarátságát élvező Angoulemei Vilmos gróf esetében kétségtelen bizonyosság. De kell-e pontos ismeret az egyívású adottságok józan felméréséhez? Mórok vagy besenyők fékezése, a nyugatra, illetve keletre tartó, szellemi és gazdasági értékcsereit egyképpen bonyolító útvonalak biztonságának helyreállítása, a belső egység megteremtésével való külpolitikai súly előnyhelyezete és e helyzetnek a hatalmi nyomások adottságait is kiértékelő, képlékeny továbbképzése, az Ibérfélszigeten csakúgy ténykérdésként jelentkezett, mint a Duna-medencében. Felméréshez azonban felmérni tudó egyéniség is kell. Az adott két térségben már korábban jegecesedő államszerkezetek – a vizigótoké vagy az avaroké – épp ennek híján nem állták ki az életképesség történeti próbáját. A bontakozó XI. században e sorszerű ajándék mindkét póluson megadatott: a Pireneusoktól délre szintúgy, mint a bécsi medencétől keletre. A veszélyeztetettség közepette is mindültig megújuló két végvidék kiváltképp e sorsváltás eltökélt szándékában csendül össze Európával, a két országépítő akaratából. S talán a dinasztikus kapcsolatok egyívású politikájában is, ami Sancho király családját Burgundiához és Aquitániához, Szent Istvánét pedig Bajorországhoz és Bizánchoz köti. Ám józan felismerésük a célirányos másodkötdéseket sem hanyagolja el: Sancho esetében a baszkok és az arab *taifa* emírejei, István esetében pedig Velence meg a lengyel és bolgár dinasztikiák felé. Mindez azonban elsődlegesen alárendeltetett a keresztény uralkodó világszemléleti kánonjának: az elvhűség és a célratörő realpolitika kettőseben válik itt is, ott is, állammalkotóvá.

Nem ok nélkül említi tehát Szent Odilo életírója, hogy hírneves apátjának kortársai közül – a pápák és császárok sűrűn váltó sorozatától eltekintően – a két legkiválóbb uralkodó: az óceán felé Navarrai Sancho, Európa Keletén pedig az immáron 950 esztendeje halott, de példájával és életművével ma is elevenen ható, Szent István magyar király.”

(Vajay Szabolcs, Szent István és kora, 1988. 108–112.)

Beilleszkedés Európába

Az államalapítások kora

„Nagy Károly hódításai után, 800 táján a keresztény Európa határa egy időre megállapodott az Elba, az Érchegység és a Duna vonalán. Ettől a vonaltól északra és keletre, tehát Európa nagyobbik felén ekkoriban törzsi szervezetű és pogány skandináv, balti és szláv népek laktak, az utóbbiak tömbjébe 900 körül a nomád magyarság is beékelődött. A 9. században – mint már beszámoltunk róla – a balkáni szlávok bizánci kezdeményezésre görög hitre tértek. Térítők jelentek meg ugyanekkor a morvák földjén is, ennek azonban nem volt következménye, mert a magyar támadások folytán a morva fejedelemséggel együtt a morva egyház is megsemmisült.

A 10. század második harmadától hirtelen fordulat köszöntött be. Észak- és Közép-Európa népei, mintha csak egyszerre ébredtek volna rá, hogy Krisztus hiténél hathatósabban semmi sem segíti elő földi és túlvilági boldogulásukat, válllvetve fogtak hozzá, hogy nyugati mintára keresztény fejedelemségeket és királyságokat alapítsanak. Az átalakulás, ahhoz képest, hogy mennyire különböző népeket érintett, meglepően hasonlóan ment végbe. A pogány törzsfők egyike magához ragadta országában a kezdeményezést, lehetséges vetélytársait félretolta, olykor családjukkal együtt kiirtotta, majd külföldről térítő papokat hívott be, akik megteremtették az új hit szervezeti kereteit. Arról, hogy ezt mindenki meggyőzőnek találja, a fejedelem fegyveres kísérete gondoskodott. A mű befejezéséhez rendszerint két nemezedékre volt szükség. A régi rend lerombolását, mondhatni a „piszkos munkát” elvégezte az első, a másodikra már jobhára hálásabb feladat, az országépítés hárult.

Északon először a dánok léptek erre az útra, keresztény királyságukat és egyházukat Nagy Ottó kortársa, Kékfogú Harald szervezte meg 950–970 között, egyúttal felszámolva a Balti-tenger békéjét veszélyeztető viking kalózfélszkeket. Norvégia megtérítését, amely 995 körül kezdődött, Szent Olaf (1015–30) király fejezte be, Svédországé ekkor indult és elhúzódott a század végéig. Politikai tekintetben mindhárom ország meg tudta védeni függetlenségét, de egyházaik kezdetben német befolyás alá kerültek, a skandináv püspökök főhatósága a brémai érsek lett, és csak a 12. század folyamán alakultak meg sorra a dán (1104), a norvég (1152) és a svéd (1164) érseki egyházmegyék.

Kelet-Közép-Európában Csehország későbbi védőszentje, a 929-ben mártírhálált halt Szent Vencel fejedelem volt az első keresztény uralkodó. Az ország politikai egysége és püspöki szervezete mindazonáltal csak a 10. század végére formálódott ki a Vencel öccsétől származó és 1306-ig uralkodó Premysl-dinasztia uralma alatt. Az ország fekvésénél fogva hamar erős német befolyás alá került. Herecegeinek 1198-ig nem sikerült tartósan királyi címet szerezniük és kénytelenek voltak elismerni a birodalom fennhatóságát. Csehország és melléktartománya, Morvaország 1041-től végleg német vazallusállam volt, sőt később, királyság korában is egyike a német-római birodalom fejedelemségeinek. A cseh egyház úgyszintén sokáig a mainzi érseknek volt alávetve és csak későn, 1344-ben szakadt ki a német

kötélékből a prágai érsekség felállításával. A német befolyás veszélye fenyegette eleinte Lengyelországot is, ahol az országegyesítés, a nyugati kapcsolatfelvétel, a térítés és az 1370-ig uralkodó Piast-dinasztia megalapítása egyaránt I. Meskó (Mieszko, †992) nevéhez fűződik. Eredményeit fia, Vitéz Boleszló (Boleslaw, 992–1025) teljesítette ki, aki hosszú háborúban a lengyel függetlenség elismerésére kényszerítette II. Henrik császárt, és élete végén, 1024-ben koronához is jutott. Az ekkor szervezett lengyel érseki egyház központja Gniezno lett, ahol az északi szláv térítés egyik vezéralakja, Szent Adalbert 997-ben vértanúságot szenvedett. Az uralkodói székhely viszont hamarosan Krakkóba került és ott is maradt a 16. századig. Boleszló sikerei ellenére Lengyelország egyelőre nem alakult királysággá. Utódai kénytelenek voltak lemondani a frissen szerzett királyi címről, sőt a 11–12. században időnként a német hűbéri felsőséget is el kellett ismerniük.

Még egy fontos kelet-európai államalakulásról kell megemlékezni, s ez Oroszország... a svédek, azaz a varégok, eltérően a dán és norvég normannoktól, délkeleti irányban folytatták 9. századi kalandozásaikat. Flottilláik a Balti-tengerbe ömlő folyók mentén mélyen behatoltak a főként szlávok lakta erdőségekbe, s onnan főtörzből kivájt csónakjaikon leereszkedtek a Dnyeperen a tengerig, sőt 860 óta meg-megjelentek Konstantinápoly falai alatt. Másik útjuk a Volgán a kazárokhoz és Horezmbé vezetett. Főleg ők tartották kézben Európa legértékesebb exportcikkeinek, az oroszországi állatprémeknek és szláv rabszolgáknak a kereskedelmét, és hogy mekkora intenzitással folyt ez, arról 9–10. századi arab ezüstdírhemek tízezei tanúskodnak, amelyek skandináviai leletekből kerültek elő.

A legrégebb orosz történeti mű, a 12. század eleji Nesztor-féle „őskrónika” szerint az első orosz fejedelemséget egy varég kalandor, Rurik alapította 860 táján a messze északon, Novgorodban. Utódai, Oleg (879–912), Igor (912–945) és Szvjatoszláv (945–972) a 10. század folyamán sorra hódoltatták a szláv törzseket és hatalmas fejedelemséget hoztak létre, amely délen a sztyeppe széléig ért és új központja Kijev lett. Svjatoszláv 965-ben megdöntötte a kazár kánságot, majd kísérletet tett a dunai Bulgária elfoglalására, de Bizánctól vereséget szenvedett és visszatérőben a besenyők megölték. Fia, Nagy Vladimir (980–1015), aki bíborban született hercegnőt kapott nőül hálából a Bizáncnak nyújtott katonai segítségért, 988-ban népével együtt megkeresztelkedett. Az új egyház, amelynek élére a kijevi metropolita került, természetesen bizánci hatás alatt állt és a balkáni szláv kereszténység nyelvét és liturgiáját vette át... Alig kétséges például, hogy az orosz (rusz, rós) név maga is eredetileg a skandinávokat jelölte és – mint a bolgár – csak később szállt át a leigázott népre. Varég, azaz svéd nevet viseltek Rurikkal az élen a legkorábbi orosz fejedelmek és kíséretük tagjai is.

A megkeresztelkedési hullám, amely a 10. században előtörtéte Európá peremvidékeit, hosszú távra meghatározta a földrész arculatát. Olyan új keresztény népek és államok sora született, amelyek azóta is állandó részesei az európai történelemnek. Nagyjából az is kialakult már ekkor, hol végződik a latin egyház befolyása és hol kezdődik az ortodox keletié. Végül többé-kevésbé eldőlt, mi lesz a sorsa ama néhány népnek, amely helyzeténél fogva nem tudta, esetleg nem is volt hajlandó

igába hajtani a fejét. Közéjük tartoztak az Elba menti szláv törzsek, a balti népek és – a magyarokat kivéve – a finnugorok. Mindezekből egyedül a balti litvánoknak sikerült később, a 14. században behozni az ekkor keletkezett hátrányt és csatlakozni a keresztény államok közösségéhez. A többiek vagy kipusztultak, vagy idegen népek uralma alá jutottak, mint a szláv szorbok, a balti lettek, az észtek, finnek és az oroszországi erdők finnugor népei. Ki ismeri ma már az obodritok vagy a ljuticsok nevét? Pedig a 10-11. században népes törzseik tanyáztak még az Elba és a Balti-tenger között, arrafelé, ahol ma Berlint meg Lübecket találjuk. Ki tudja, hogy a porosz valamikor egy balti, a litvánal rokon népet jelentett a Gdansk és Königsberg közötti mocsaras, homokdűnés tájon?

Géza és Szent István

Magyarországon a nép megalapítása és a királyság megalapítása Szent István műve volt, ezt azonban apja, Géza fejedelem készítette elő. Géza alakját később elhomályosította Istváné, és az ő nevéhez fűztek minden intézkedést és újítást, ami a királyság megalapításával volt kapcsolatos. Bizonyos azonban, hogy a változtatások egy részét már Géza végrehajtotta, vagy legalábbis elkezdte.

Géza Taksony fejedelem fia, Árpád dédunokája volt, és 970 körül került a magyar törzsek élére. Mindjárt trónra lépte után kapcsolatba lépett Nagy Ottó császárral, 972-ben követeket küldött udvarába és térítő papokat kért tőle. Ő maga nem vált igazából kereszténnyé és továbbra is hódolt ősei pogány szokásainak, de családját megkereszteltette és keresztény hitben neveltette. Később a fia, Vajk részére megszerezte Ottó unokahúga, Gizella bajor hercegnő kezét. Uraikodása folyamán a fejedelmi hatalmat az egész országban elismertette. Azokat az urakat és előkelőket, akik szembe szegültek vele, valószínűleg kiirtotta. Harcainak részleteiről nem maradt fenn tudósítás, csak annyit tudunk, hogy kegyetlen uralkodó volt és "a kezéhez vér tapadt". Egyedül a délkeleti országrész ura, valamint az erdélyi Gyulafehérváron székelő gyula őrizhette meg egyelőre különállását, az utóbbi alkalmasint azért, mert leánya, Sarold (Sarolt) Géza felesége volt...

Géza szakított a trónöröklés szeniorátusi rendjével és Vajkot jelölte ki örökösévé, ami a primogenitúra, vagyis az elsőszülöttségi öröklés Nyugat-Európában már terjedő elvének az elfogadását jelentette. Vajk megkeresztelése óta az István nevet viselte, és ezen a néven lett fejedelem 997-ben. Uraikodása nyitányaként legyőzte Árpád-házi rokonát, Koppányt, a somogyi részek urát, aki a szeniorátusi elv alapján magának követelte a fejedelmi trónt. Holttestét felnégyeltette és a darabjait hatalma szilárdságának jeléül Veszprém, Győr és Esztergom kapujára függesztette ki. A negyediket, mintegy tájékoztatásul, a gyulának küldte el Erdélybe.

Röviddel ezután megtörtént István uralkodásának legfontosabb, hatásában legmaradandóbb lépése: a keresztény királyság megalapítása. A fejedelem koronát kért II. Szilveszter pápától és ezt 1001 újév napján Esztergomban ünnepélyesen a fejére tette. A koronázás után befejezte az országegyesítés művét. 1003-ban meghódította Erdélyt és nagybátyját Magyarországra internálta, majd hamarosan legyőzte a Marosvárott (a mai Csanádon) székelő Ajtonyt, az ország délkeleti részé-

nek urát. A törzsek különállásának korszaka egyszer s mindenkorra véget ért, a királyi hatalom egységesen és oszthatatlanul kiterjedt a Kárpát-medence minden tájára.

A koronázás szertartása, amely az ún. mainzi ordó szerint folyt le, lényegében azt a mintát követte, amely szerint ekkoriban Európa keresztény uralkodóit koronázták, és hasonló volt a hatalom jellege is, amit közvetített. A királyi méltóság ekkoriban még szakrális, tehát félig-meddig papi jellegű: a koronás uralkodót nemcsak világi személynek tekintették, hanem felszentelt papnak is, és ebből eredő különleges hatalmánál fogva ekkor még az egyház ügyeiben is dönthetett, ami később már csakis a pápát illette. Ennek tulajdonítható, hogy a kor államalapító királyai egyúttal országuk egyházának megszervezői is lehettek.

A Rómából kapott korona nem maradt fenn. A Szent Koronát, amelyet a hagyomány István személyéhez kapcsol, csaknem kétszáz évvel később, a 12. század vége felé állították össze két részből. Ekkor készülhetett felső része, az ún. latin korona, míg az alsó, görög feliratú rész korábbi, az 1070-es évekből származik... Hasonlóan nem maradtak ránk az eredeti felségjelvények sem, amelyeket a pápa a koronával együtt küldött. A későbbi királykoronázások kellékei közül a palást Istvánkori ugyan, de 1031-ben készült, a jogar talán 13. századi, az országalma biztosan 14. századi készítmény.

Az új uralkodó neve szlav megjelöléssel király lett. A szó annak idején Nagy Károly nevéből keletkezett, és így méltón kifejezte István különleges hatalmát. Feleségét kezdetben iráni eredetű szoval asszonyoknak címezték. Az új körülmények között megváltozott az úr szó jelentése is, és a továbbiakban elsősorban a királyi család hercegeit illette meg...

Az, amit ma államalapításnak nevezünk, egy sor fájdalmas, de elkerülhetetlen intézkedést jelentett, amelyek együttesen a királyság békéjét és a keresztény hit jövőjét voltak hivatva biztosítani. Egészben véve arról volt szó, hogy az országot a lehetőségeken belül hasonlatossá kellett tenni a Nyugat keresztény királyságaihoz. Ehhez főképpen három dolgot kellett megteremteni, ami addig nem létezett: a földesúri jogok szilárd rendjét, valamint a világi és egyházi kormányzás intézményrendszerét...

Az egyházi vagyon megteremtése új elemet hozott a magyar társadalomba: az uradalmi szervezetet. Ennek csirái már a honfoglalást követően megjelentek, amikor a fejedelem, a törzsfők és az előkelő nemzetségek szolgálkával és méneseikkel megtelepedtek, az így megszállt föld azonban még nem volt uradalom, mert az emberek és állatok fölötti tulajdonjog a mozgáshoz szokott népnél eleinte fontosabb volt, mint a föld birtoklása. Ha az úr arrébb költözött, a tulajdonát is magával vitte. Ehhez az állapothoz képest az egyházi vagyon merőben új minőséget jelentett, valódi földtulajdont, amelyet nem lehetett „elköltöztetni”. Emellett kezdetől fogva oszthatatlan és elidegeníthetetlen volt – nyugaton épp ezért „holt kéznek” nevezték –, és a terjedelmét, majd nemsokára a határait is írásban rögzítették. Ez oly szokatlan volt, hogy a világiak még sokáig, a 13. századig nem igényelték, a birtokügy-

letek szóban történtek és a keletkezett jogokat a szokás meg az emlékezet tartotta épségben.

Az államalapítás során az ország messze legnagyobb földesura az Árpádok királyi nemzetsége lett. Mindenekelőtt az ő alattvalói maradtak továbbra is az udvarnokok szerte az ország minden zugában, földjükkel együtt, amelyen éltek. A királyi birtokok népeit uradalmakba tömörítették, amelyek központjául egy-egy királyi udvarház épült. Néhol megyényi területek voltak királyi tulajdonban, mint például a Csepel-sziget, ahol eredetileg a dinasztia ménését tartották. (Ma is erre emlékezett a sziget déli csücsén fekvő Lóré helység, eredeti nevén a lovak átkelőhelye, „lórév”.) Ugyancsak királyi uradalmaknak nyilvánították az ország legnagyobb erdősegeit a Felvidéken, Biharban, a Bakonyban, a Pilisben és másutt. A király és családja ezeket elsősorban a legüribb szórakozáshoz, a vadászathoz igényelte, hiszen ekkoriban még inkább medvék és bölények, mint emberek lakták őket. Az erdők rendjét speciális szolgálatonépek, ardók (erdőóvók) és darócok (vadfogók) vigyázták. A királyon kívül a királynénak és az uralkodóház más tagjainak is voltak saját népei, amelyeket szintén az Árpád-nemzetség magánvagyonához számítottak.

A világi nagybirtok, az ország majdani fő politikai ereje még csak csírájában létezett, de már ekkor sem volt jelentéktelen. A törzsi arisztokrácia ama nemei, azaz nemzetségei, amelyek az Árpádok hívei voltak vagy idejekorán melléjük álltak, megtarthatták vagyonukat vagy legalábbis annak egy részét. A legelőkelőbbnek azok számítottak, akiknek őse a hét úr egyike volt, bár ezek nevére később egyre bizonytalanabban emlékeztek...

Tudni lehet, hogy a törzsi arisztokrácia némely tagjai is tevékenyen közreműködtek az új rendszer megszilárdításában, az Abák feje például a király nővérét vette el. István politikájának fő támaszai azonban a német földről és máshonnan bevándorolt „jövevény” (advena) lovagok voltak. Mint az egyház, ők is hatalmas birtokadományokban részesültek, és leszármazottaikat később egyenrangúnak tekintették az őshonos magyar nemzetségekkel. Ilyen jövevény volt Hont és a testvére, Pázmány, akik már a Koppány elleni csatában is vitézkedtek. Szent István az Ipoly vidékén adott nekik földeket, ahol a tőlük származó Hont-Pázmány nemzetség, illetve az ebből kiágazó nemesi családok évszázadok múlva is birtokoltak. Később, a 11–12. század folyamán számos lovag érkezett még, legtöbbször az idegen származású királynék kíséretében, és úri nemzetségek hosszú sorát alapították.

Várispánságok és vármegyék

Ami a politikai szervezetet illeti, a királyság az országegyesítés óta elvben az egész Kárpát-medencét magába foglalta, de ekkor még jórészt lakatlan volt. A magyarság az ország szívében, lehetőleg sík vidéken, folyók és patakok mentén telepedett meg, ahogyan steppei vándorlása idején megszokta, a határvidéken pedig csak szórványosan élt némi szláv lakosság. Az ország tényleges határát a gyepek képezték, így nevezték azokat a természetes vagy mesterséges akadályokat, amelyeket az ország szélein, a végeken az ellenség távoltartására alakítottak ki. A gyepeket és a rajtuk átvezető, kapunak nevezett átkelőhelyeket székelyek, besenyők és

magyar etnikumú örök, azaz határörök telepei védtek. A nyugati határvédelem István-kori eredetű szervezetére ma is emlékeztet egyebek között az Őrség, a burgenlandi Alsó- és Felsőőr és Kapuvár neve. A kapukon túl lakatlan terület, a gyeppülve következett, amely néhol többnapos járőföldre terjedt. A mai Szlovákia hegyvidékei és Erdély jókora határterületei gyakorlatilag néptelenek voltak.

A királyi hatalmat mind az országon belül, mind a gyeppivonalon várak biztosították. A vár a kora középkori Európában még nagyjából ugyanazt jelentette, mint később a város, azaz fallal körülvett (váras) lakott helyet. Ilyenek voltak Itália és a Nyugat civitasai – innen a francia cité és az angol city – és ilyen volt a szláv grad (gorod) is. Amikor a 11. századtól kezdve nyugaton megerősített főúri lakóhelyeket, „lovagvárakat” kezdtek építeni, a két fogalom többnyire kettévált. Magyarországon is ez történt a 12. század után, de némely szláv nyelvnek ma sincs külön szava várra és városra. Visszatérve az István-kori várakra, egy-két új létesítményt, mint Esztergomot vagy Fehérvárt kezdettől kőfalak védtek, de a zömük földvár volt, mint a szlávok és más barbár népek legtöbb ekkori „városa”. Hatalmas, több méteres, fából ácsolt palánkból álltak, amelyet földsáncsal erősítettek meg...

Az új várakra épült a királyság katonai szervezete, és társadalmi bázisa a felbomló törzsek szabad magyarsága lett. A kalandozó harcos jobbágyság és a közrendű magyarok társadalmi funkciója és éles megkülönböztetése a régi maradt, de falvaikat a király a várak szolgálatára rendelte és népüket katonás módon századokba, azaz száz háztartásból álló egységekbe szervezte, élükre pedig ispánnak (comes), pontosabban várispánnak nevezett tisztségviselőt állított. A várhoz tartozó várföldek – falvak és egyelőre lakatlan erdős területek – nem összefüggő területként, hanem elszórtan feküdtek, többnyire a vár környékén, de sokszor igen nagy távolságra tőle. A harcosból lett várjobbágyok jelentették bizonyára kezdettől az új hatalom fő támaszát. Ők adták a hadsereg gerincét, emellett rájuk volt bízva a vár védelme és a köznép igazgatása. Közülük kerültek ki a várszervezet tisztségviselői, elsősorban a századosok, a hadnagy és a várnagy. A közrendű eredetű várnép jogi tekintetben megőrizte szabad állapotát, de örökösen a vár szolgálatához volt láncolva. Zömmel földművelő és állattenyésztő lévén, a szolgálat számára elsősorban pénz- és terményadót jelentett. Egy kisebb részük hadba vonulásra is kötelezve volt, és egyeseket közülük később a várjobbágyok közé soroztak be. A társadalmi állapot azonban, mint más barbár népeknél, öröklődő és lemoshatatlan volt, a hadakozó parasztból éppúgy nem lehetett nemes, mint a szolgából szabad ember. A várnépből várjobbágyi szolgálatra kiemelt jobbágyfiúkat még a 13. században is szigorúan megkülönböztették az „igazi és nemes” várjobbágyoktól, azoktól, akik Szent Istvántól eredeztették jogállásukat és ezért a „szent király szabadjainak” nevezték magukat.

A várak katonai szervezetét egy területi, ma úgy mondanánk: közigazgatási szervezet egészítette ki és tagolta bele a kormányzás rendszerébe: a vármegyék intézménye. A szlávoktól átvett „megye” szó eredetileg „határt” jelentett, a vármegye sem jelentett mást, mint a vár illetékességének határát, amelyen túl egy másik vár

megyéje kezdődött. A vármegye tehát, szemben a szórtan fekvő várföldekkel (a várispánsággal), kezdetől fogva összefüggő terület volt, amelynek határain belül nemcsak várnépek, hanem mindenféle egyéb népelemek, királyi, egyházi és világi birtokosok alattvalói éltek. A várispánságok száma a 12. században 72 körül volt, a vármegyéké eredetileg, Szent István korában 45 lehetett és később sem volt sokkal több. Nem mindegyik várhoz tartozott tehát megye. Ami mármost a vármegye rendeltetését illeti, sok tekintetben megfelelt a frank grófságnak, és az élén álló megyésispán körülbelül ugyanazt a funkciót látta el, mint a frank utódállamokban a gróf. Kertületének ő volt a legfőbb bírása, ő hajtatta be a megye jövedelmeit, és hadjárat meghirdetésekor ő vezette hadba saját hadijelvénye alatt a vár hadinépét, „zászlóalját”. Egyébként a magyar ispán a feltehetően avar eredetű szláv zsupán szóból származott, és tulajdonképpen nemzetségfőt jelentett. Némely adatból úgy látszik, hogy a magyar úri nemzetségek fejét szintén ispánnak címezték az Árpád-kor végéig, ami – tekintettel a szó amúgy is kiterjedt használatára – néha elég zavarba ejtő.

A várhoz és megyéjéhez tartozó jövedelmeken az uralkodó és ispánja osztozott. Joguk volt kíséretükkel együtt megszállni a várnép falvaiban és eltartatni magukat, ha pedig ezt nem tették, helyette szállásadót (descensus) követelhettek. Őket illették a „szabadok denárai”, az a pénzadó, amelyet a megye határai közt élő szabad állapotú népek, köztük mindenekelőtt a várnép volt köteles fizetni. Emellett az ispán emberei a megye határain útvámost, a folyók átkelőhelyein pedig hidvámost szedtek. A várfalon kívül, a váralján a hét meghatározott napján vásárt, hetipiacot tartottak, ahol a kereskedők felkínálták áruikat. Ez eleinte vasárnapon (azaz vásárnapon) történt, majd, mivel ez ünnep volt, az egyház óhajára szombatra tették át. Idővel a megye más falvaiban is vásárt nyitottak, lehetőleg úgy, hogy mindegyik a hét más napjára essék, és a kereskedők végiglátogathassák őket. Ezeknek az ősrégi piacoknak az emlékét őrzik Vásárhely, Hetvehely (azaz hétfőhely), Kéthely (kedd-hely), Szerdahely stb. helyneveink. Az adókból, valamint a vám és vásár pénzjövendelméből a király kétharmad részt (a királykettejét), az ispán egyharmad részt kapott.

A vármegyék és velük az ország kormányzását a király kíséretének tagjaira bízta, és az újonnan épített királyi várak legtöbbszörét később az általa állított ispánról nevezték el. A sváb Hont lovag nevét jelen századunkig őrizte az azonos nevű vármegye, amelynek központja Hont Ipoly melletti földvára volt. Marosvár, Ajtony székhelye az őt legyőző Csanádról, István rokonáról és hadvezérééről kapta az új nevét, egy erdélyi vár és megyéje pedig Csanád apjáról, Dobokáról. Egy-egy ispán mind ekkor, mind később rendszerint több vármegyében parancsolt, az ispánok száma tehát jóval kisebb volt, mint a megyéké. A legelőkelőbb ispánságoknak az egész középkoron át a katonailag legfontosabb határmenti vármegyéket tekintették, különösen a nyugati és déli határon fekvőket.

A királyság vezető testülete Szent István uralkodása óta a királyi tanács volt, amely ekkoriban a püspöki kart és az ispánokat foglalta magába. Senki sem vitatta, hogy a királyt koronázása erejénél fogva különleges előjogok és hatalom illeti meg,

de ez a hatalom sem ekkor, sem később nem volt abszolút. Az uralkodónak minden döntésében illetl – és egyben célszerű is volt – kikérnie legfőbb támaszainak véleményét, ami gyakorlatilag a beleegyezésüket is kívánatosá tette. A kormányzás művészetét kétségtelenül megkönnyítette, hogy mind a főpapokat, mind az ispánokat ő maga nevezte ki, de ez semmit nem von le az intézmény jelentőségéből. Végtére sem a püspökök, sem az ispánok nem váltak kinevezésükkel a király szolgálivá, sőt személyükben voltaképp az egyház, illetve a nemzeti arisztokrácia egészét képviselték. Az államalapítással járó legfontosabb intézkedéseket István két törvénykönyvben szabályozta, és ezekben többször is hivatkozott a senatus, azaz a tanács hozzájárulására, mint döntésének fontos kellékére. A tanács két vezető személyisége kezdettől fogva a püspöki kar feje, az esztergomi érsek, valamint az ispánok legtekintélyesebbje, a nádorispán (comes palatinus, később röviden nádor, illetve palatinus) volt. A nádor annak köszönhette különleges súlyát, hogy a királyi magánbírtok népei, az udvarnokok felett is ő bíraskodott, amire szláv eredetű neve is utalt („na dvor zsupan”, azaz udvari ispán).

Szent István állama

Szent István királysága a legtekintélyesebb és valószínűleg a legerősebb államalakulat volt mindazok között, amelyek a 10. század folyamán létesültek Közép- és Észak-Európában. Királyi címre ugyan a skandináv uralkodók is szert tettek, de egyházi téren a Rómától való közvetlen függést – vagyis gyakorlatilag egyháza függetlenségét – ekkor még egyedül a magyar királynak sikerült elérnie. Külpolitikai helyzetét sokáig megkönnyítette, hogy Bizánc császárával, II. Baszileiosszal szövetséget tartott és segítette a bolgárok ellen, a másik császár, II. Henrik pedig Gizella királyné testvére volt. Élete vége felé támadtak ugyan nehézségei, de Henrik utóda, II. Konrád 1030. évi támadását könnyedén elhárította. Az igazi gondot a trónöröklés kérdése jelentette.

István eredetileg a fiát, a később szintén szentté avatott Imre herceget szánta utódául, és gondos nevelésben részesítette. Az ő részére fogalmazta meg Intelmeit, amelyekben a bölcs kormányzás alapelveit foglalta össze. Tanítását a kor egyik legműveltebb főpapjára, a velencei származású Gellétre bízta, akit csanádi püspökké nevezett ki. Miután azonban a szent életűnek mondott fiatal trónörökös vadászbaleset áldozata lett, a királynak új utód után kellett néznie. A nemzeti szókás azt diktálta volna, hogy örököse apai unokatestvére, Vazul legyen, őt azonban – mint később írták, rossz tanácsadók sugallatára – megvakította. Tudnivaló, hogy a megvakítás nem büntetés volt, hanem a bizánci udvarban használatos, a maga módján emberséges politikai fegyver trónkövetelők hatástalanítására. István ezt annyiban fejlesztette tovább, hogy – nyilván a nagyobb biztonság kedvéért – Vazul „füvét ólommal dugaszolta el”. Vazul három fia, András, Béla és Levente Lengyelországban keresett menedéket. István végül egyik nővérének fiát, Pétert, a Velencében uralkodó Orseolo-család tagját jelölte ki utódául. 1038. augusztus 15-én halt meg, hatvanegynéhány éves korában, és Imre herceggel együtt a fehérvári bazilikában helyezték örök nyugalomra.

Szent István kétségtelenül a magyar történelem egyik meghatározó egyénisége. Nevéhez fűződik a keresztény magyar királyság, a tulajdonképpeni Magyarország megalapítása, első törvényeinek kibocsátása és nem utolsósorban az egyházszervezet megteremtése. Mindennek ellenére alig ismerjük valójában. A középkori történelemnek ebben a korai szakaszában az egyenítő ábrázolás vajmi ritka, akár írásban, akár képen, a szereplők tetteiről pedig ritkán tudunk annyit, hogy azokból következtessünk a jellemükre. Szent Istvánról sokkal később azt írták, hogy „termete alacsony volt, de a lelke nagy”, ez azonban csupán egyike a középkori szerzők kedvelt közhelyeinek. Intelmi az egyetlen emlék, amely hitelesen közvetíti számunkra legalább eszmevilágának egyes elemeit, ezek azonban túl elvontak ahhoz, hogysem itt részletezhetők lennének. Érjük be annyival, hogy István gondolkodása az akkori idők viszonylatában meglepően „modern” volt. Tevékenységét a keresztény egyház azzal honorálta, hogy halála után 45 évvel, 1083-ban szentté avatta. Ezután a nép sokáig csak „a szent király” néven emlegette, és a tiszteletére szentelt középkori templomok Szentkirály nevét ma is számos település őrzi a Kárpát-medencében. Úgy tartották, hogy a társadalmon belül ő jelölte ki minden csoport végleges helyét, és akaratára úgy hivatkoztak, mint minden jog legbiztosabb forrására. Az újkorban, amikor a modern értelemben vett magyar államszervezet kialakult, ugyancsak Istvánban látták ennek megteremtőjét, az „államalapítót”, és gyakran olyan intézmények alapítását is neki tulajdonították, amelyek jóval később keletkeztek. Műve egészen röviden azt jelentette, hogy Magyarország véglegesen és visszavonhatatlanul a keresztény Európa része lett. Évszázadokat természetesen akkor sem lehetett átugorni még a leghelyesebb politikai döntésekkel sem. Ha az új magyar királyságot gondolatban egybevetjük azokkal, amelyek nyugaton már korábban kialakultak, látnunk kell, hogy intézményrendszere nem tartozott a legkorszerűbbek közé. Egészen véve nem úgy festett, mint mondjuk a németek vagy az angolszászok királysága, hanem úgy, mint a 8. századi Karolingoké. Természetesen nem István és tanácsosai döntésén múlt ez, hanem az ország akkori viszonyain. A félnomad kultúrából a kereszténységbe átlépő társadalom szervezete nem válhatott egyszerűen olyanná, mint a több száz éves fejlődésre visszatekintő Karoling utódállamoké. Bármily kezdetlegesek voltak is még az akkori nyugati királyságok intézményei, összehasonlíthatatlanul gazdagabb és sokrétűbben tagolt társadalomra épültek, mint István Magyarországa. Mindaz, amit elmondtunk, ugyanígy érvényes persze a 10. század többi újdonsült keresztény államára. Valójában már ekkor két régióra különült el a latin egyház Európája: arra a fejlettebb belső magra, amely a 800 előtt megteremtett országokból állt, és a 10-11. században hozzá csatlakozó külső burokra, amelynek Magyarország is tagja volt. A közös latin nyelv és a közös vallás szilárdan összekapcsolta ezt a két tájat, de a periféria eredendő lépéshátránya sok-sok évszázadon keresztül megmaradt és a társadalmi szerveződés minden területén megnyilvánult. Azt, hogy ebből a hátrányból ki is lehet törni, Csehország fellendülése bizonyítja először a középkor vége felé, újabb, modern példát pedig Skandinávia szolgált meg majd rá a 19. században.”

(Engel Pál: Beilleszkedés Európába 110-123.)

Szent lándzsa – István hatalmi jelvénye

1968-ban a Baranya megyei Nagyharsány határában egy edényben, valószínűleg 1006 körül elásott 44 ezüstdénár került elő. Előlapjukon emblémaként zászlós szárnyas-lándzsát tartó kéz és LANCEA REGIS + körirat látható. A „REGI” feliratos hátlap ábrázolása vitatott, körirata REGIA CIVITAS. 976-ban a rácalmásgöböljárás, majd a lébény-kaszásdombi temetőből is előkerült egy ilyen pénz. Gedai István meghatározása szerint ez lehetett Szent István első pénze, amelyet koronázására verethetett. Ezt követte a későbbi (már régebben ismert) típusú pénz.

A lándzsa mint szimbólum megjelenése Szt. István legkorábbi pénzén azért is fontos, mert a kortárs történetíró, Adamarus Cabanensis szerint III. Ottó császár Istvánnak engedélyt adott arra, hogy „mindenütt szent lándzsát hordoztasson maga előtt, mint az a császár szokása”. A birodalmi szent lándzsa ebben a korban a koronával egyenrangú császári jelvénynek számított!

A krónika alapján valószínű, hogy István egyszerre kapta a királyi hatalmat jelképező szent lándzsát bajor menyasszonyával, Gizellával. A lengyel Vitéz Boleszlónak is koronát zászlós szent lándzsát küldött 1000-ban III. Ottó (a lándzsa a lengyel hercegség hatalmi jelvénye volt, másolata a krakkói dómkincstárban látható).

A Krisztus szöge betétes szent lándzsa Szt. István egyik királyi jelvénye lehetett, ezért szerepelt első pénzén, s ezért került rá (István a jobb kezében tartja) az 1031-ben készült fehérvári casulára (a későbbi királyi palástra). Ez a lándzsa (a „királyság jelképe”) - a hiteles német évkönyv szerint - 1044-ben a ménfői csatában Sámuel király fölött diadalmaskodó III. Henrik császár zsákmánya lett. Péter király e lándzsát 1045 pünkösdjén a császárnak mint urának, adta át (ettől kezdve Péter királyi jelképe a lilomos jogar, mint ólombulláján látható). 1046-ban Henrik magával vitte a szent lándzsát Rómába, ahol „a magyarok fölött aratott győzelem örök emlékezetére” személyesen függesztette föl „a magyar királyok aranyozott lándzsáját” Szent Péter confessiója fölé. 1086-ban a Szt. Péter bazilikában látta a lándzsát Bonizo sutri püspök. A lándzsa a Szt. Péter bazilika bontása során sok más műkincsel együtt a 16. században kallódhatott el.

(Bóna István régészprofesszor akadémiai székfoglalójából, 1999)

IV. EGYHÁZSZERVEZET

Az egyházszervezet kiépítése

„Amikor tehát Géza fejedelem fia, István elérte azt a kort, hogy ifjú fejedelemként atyja mellett részt vegyen az ország kormányzásában, akkor már a nyugati, latin ritus volt erősebb. A fejedelmet beiktató országgyűlésre – ha hihetünk Thuróczinak – 993-ban került sor.

Ezen az országgyűlésen azonban ennél többről is szó volt. Itt dönt el, hogy az ország belép a keresztény királyságok sorába. Ennek a döntésnek meghozatalát a következő összefüggésekre alapozzuk. A régi magyar hagyomány szerint, Taksonyra nézve ezt Anonymus kifejezetten tanúsítja, az ifjú fejedelem társuralkodóként történt elfogadása körül feleséget kap. Feltételezhető, hogy Szent Adalberttel folytatott követváltások ezeknek a tárgyalásoknak a részét képezték. Adalbert ugyanis 992-ben tért vissza Rómából és 995-ben hagyta el ismét Prágát. Jó viszonyban állt a császári udvarral s a kapcsolatokat maga vette fel Gézával. Gizella és István házasságára a történészek általános felfogása szerint Civalakodó Henrik halála (995. augusztus 28.) után került sor. Ha hihetünk a krakkói püspökök katalógusának, akkor Szent Adalbert közvetlenül Magyarországról ment (996-ban) Lengyelországba, s onnan utolsó missziós útjára a poroszokhoz, ahol vértanúhalált halt. Rómából való visszatérését pedig III. Ottó császárrá történt koronázása alkalmával tartott római zsinat rendelte el 996 nyarán. Ebben az esetben Szent Adalbert követküldéseit és levélváltásait Gézával 992-995 közé, személyes lengyelországi útját 996 végére tehetjük, és elképzelhető, hogy ez István és Gizella esküvője alkalmával történt. Ha pedig Adalbert részt vett a magyar-bajor királyi ház kapcsolatának felvételében, akkor második római útján, amikor sok éjszakán át társalgott III. Ottóval a magyar ügyekről – különösen az egyházszervezés és a koronázás kérdéséről –, valóban kiváló pártfogója lehetett az ifjú Istvánnak és alighanem nagy szerepe volt Ottó császár jóindulatának megszerzésében.

Mivel annak a három személynek legendás életrajzában, akiknek része volt István és Gizella házasságkötése feltételeinek kidolgozásában, úgymint Szent István sógorának, II. vagy Szent Henriknek; boldog Gizella királynénak és Szent Adalbertnek életrajzában egyaránt felbukkan az egész magyar nép megkeresztelésének érdeme, alighanem arról a kimagasló szerepről van szó az eképpen megfogalmazott hagiografikus fordulatokban, amely egyedül a koronázás és a teljes egyházszervezet megalapításának részeseit illette. Ebben az esetben pedig joggal tekinthetjük Szent Adalbertet a magyar kereszténység egyik megalapítójának.

A keresztény uralkodók sorába való belépésnek két elválaszthatatlan feltétele volt: a felkent királyi méltóság elismertetése a világban és az ehhez szükséges teljes egyházszervezet megléte. Ennek egységét szépen fejezi ki a VIII. János pápa és

Német Lajos jóváhagyásával Szent Márk-templomában 981-ben tartott zsinat I. fejezete: „Miként a Szentírásban olvassuk, két dolog van, amelyek segítségével ezt a világot kormányozzák, a pápák szent tekintélye és a királyi hatalom...” István kortársa, Thietmarus merseburgi püspök ennek megvalósítását Magyarországon így írta le 1016-ban: „A császár [III. Ottó] ...kegyelméből és buzdítására, Henrik sógora, Waic [Vajk] Szent István király harca Koppány herceg ellen a maga királyságában püspöki egyházakat alapítván koronát és áldást nyert.” A későbbi krónikáirók pedig úgy tudják, hogy Gizella kezének ára az volt, hogy az egész magyar nép vegye fel a kereszténységet, amihez a teljes egyházszervezet létrehozása elengedhetetlen volt. A királyi méltóság elnyerésének ezt a feltételét István maga is elismerte, mert fiának adott Intelmében a következőket mondja: „... a királyi méltóság rendjét mások nem vehetik fel, csak azok, akik hisznek és a katolikus hitben járatosak”, majd „a főpapi rend a király ékessége..., ha megtartod a jóakaratuskat, semmiféle ellenségtől nem kell félned!”

A püspökök kijelölésének joga a Német-római Birodalomban Nagy Károly óta a császárt, a császárságon kívül pedig a keresztény királyt illette meg. Ez volt a 794. évi római zsinati döntés, amely a hívek közösségének püspökjelölő jogát a császárra, illetve a keresztény királyra ruházta át. Együgyű Károlynak ezt a jogát 921-ben X. János pápa erősítette meg, majd VII. Leó pápa 964-ben I. Ottó császár hatalmát e tekintetben az egész impériumra kiterjesztette, sőt, amint Wilhelm mainzi érsek II. Agapitus pápához 955-ben írott leveléből kiderül, a pápák ezt közben a püspökségek szervezésére is kiterjesztették: „az apostoli felség engedelmében folytán szabadságában áll a királynak [ti. I. Ottónak] a püspökségeket oly módon megszervezni, miként az neki tetszik”, végül a 964. évi római zsinat pedig megtiltotta az olyan püspökjelölt felszentelését, akit I. Ottó nem hagyott jóvá. A keresztény királyt azonban az egyház keni fel. Egy-egy ország egyházszervezete pedig csupán akkor életképes, ha legalább érseksége, de kívánatosabb, ha primási széke van. Ugyanis az érsek megválasztása és felszentelése az egyháztartomány püspökeinek feladata, s ezek száma az apostoli kor óta nem lehet kevesebb háromnál, de rendszerint ennél többet kívánnak meg. Ennek a kánonjogi elvnek a rövid magyarázata I. Miklós pápa Mihály bolgár királynak adott válaszában is megtalálható, de részletes leírását Pseudo-Izidor Collectiojának első részében Anacletus és Anicetus pápák nevén készített rendeletekben találjuk szépen összegezve.

Istvánnak tehát, aki nem volt még király, s aki teljes egyházszervezettel sem rendelkezett, mindkét cél eléréséhez pápai hozzájárulást kellett nyernie. A kérdést a pápa is csak egy római zsinat keretében dönthette el: Fentebb az egyházszervezési esetek kapcsán láthattuk, hogy ezekben az ügyekben a császár állásfoglalását is kikerlte a zsinat. III. Ottó császárnak a pápa által összehívott zsinaton el kellett ismernie, hogy István országa nem része a birodalomnak, egyébként az egyházszervezés joga - úgy, mint Csehországban - egyedül őt illette volna meg. Thietmár szavai „Imperatoris... gratia et hortatu” (a császár kegyelméből és buzdítására) elárulják, hogy III. Ottó a független magyar királyság és egyházszervezet felállításához szükséges nyilatkozatát megtette, azt nem akadályozta, hanem helyeselte, sőt kívánta is.

Mivel az egyházszerződés felállítására és a keresztény királyság elnyerésére Gizella kezének ára volt, az ez irányú tárgyalásoknak már 995 őszén meg kellett kezdődnie. Ez pedig valószínűvé teszi, hogy a teljes magyar egyházszerződés megszervezéséhez szükséges pápai jóváhagyást a 996. május 21-i római zsinat tárgyalta meg XV. János halála előtt. Mivel ezen a zsinaton tárgyalták Adalbert visszaküldését, ő is mint püspök személyében támogathatta István ügyét. Szent István erre a felhatalmazásra maga is többször hivatkozott. Nevezetesen az 1002-ben kibocsátott pannonhalmi, az 1015. évi pécsváradi és a felette kétségbe vont 1037. évi bakonybéli alapítólevélben. Enélkül a felhatalmazás nélkül ugyanis a magyar prímási tartomány megszervezését nem kezdhetné volna el.

A bevett kánonjogi gyakorlat értelmében ezen a zsinaton a magyar egyházat püspökének kellett képviselnie. Felette valószínű tehát, hogy ezt a feladatot Domonkos látta el, akit az egyetlen létező apátság egyik szerzetes társa kísérhetett el az útván. Géza fejedelem tehát, aki Szent Adalberttel egyazon esztendőben, 997-ben halt meg, megérte terveit valóra válásának kezdetét. Mielőtt azonban István a megvalósítás első lépéseit megtehetné volna, a somogyi herceg – Koppány – a levirátusi elv ürügyén magához akarta ragadni a hatalmat. Ezt azonban István katonasága és Gizella lovagi kísérete sikeresen megakadályozta. István, aki fogadalma szerint győzelme után a pannonhalmi monostort rendkívüli adományokkal látta el, azonnal felhívásokkal fordult a szomszédos országok egyházaihoz, hogy papokat küldjenek. Hartvik szerint ezt a felhívást közvetlenül Koppány leverése után – tehát még 997 nyarán vagy őszén bocsátotta ki. Ennek az alapján jött be feltehetően 998-ban Asztrik apát, a pécsváradi monostor szervezője, Szórad és Benedek, az első magyarországi vértanúk, akiket Fülöp apát úr fogadott be Zobor hegyére. S mivel a pannonhalmi alapítólevél szerint Koppány lázadásakor Domonkos püspökségén és Szent Márton monostorán kívül egyházi intézmény az országban nem volt, a zoborhegyi apátságot a pécsváradival együtt István első alapításainak kell tekintelnünk, melyek építését még 998-ban megkezdtek.

István a független magyar egyházszerződés felállításában korának elfogadott kánonjogi elveiből indult ki. Szent Gellért nagylegendájából tudjuk, hogy az országban tizenkét püspöki szék felállítását tervezte. Ez tökéletesen megfelel annak az ideálnak, amit Pseudo-Isidor állított fel követendő normaként. Ezt azonban sehol szó szerint nem értették, hiszen három év múltán Lengyelországban az első független lengyel egyházszerződés felállításakor III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa hat püspökséggel is megelégedett a gniezdói érsek alatt. A tizenkettes számot esetünkben mégis komolyan kell vennünk. Szent István egyházmegyéi ugyanis – a vármegyeszerződés ekkor még kezdeti stádiumában lévén – azoknál nagyobb tartományokra épültek. A magyar fejedelemség tartományainak száma 12 lehetett. A qucdlinburgi békekötés egyik adata, miszerint Gézát az ország tizenkét nagyura képviselte, ezt támogatja. Ha ez a feltevésünk igaz, akkor a tiz Szent István alapította püspökség, továbbá Koppány tartománya Géza fejedelem országának igazgatási képét őrizte meg.

Nagy Szent Miklós pápa és Pseudo-Izidor egybehangzó előadása szerint a primási széket az egyház ősi szokása szerint az uralkodó székhelyére kellett helyezni. Ebből pedig egyértelműen következik, hogy Esztergom – István király születési helye Géza nagyfejedelem székhelye, az ország fővárosa volt legalább 963, az első püspökség megalapítása óta. E tekintetben igen figyelemre méltó Pseudo-Izidor ama állítása, „hogy a többi [metropolis], amelyekben kisebb rangú bírák ülnek, bár azok az ispánok (comesek) felett állnak, kapjanak érsekeket, akik az előbb említett primásoknak a szokásos módon engedelmességedjenek...”, vagy „Senkit az érsekek közül primásnak ne nevezzenek, csupán azokat, akik a fővárosban működnek, a többi metropolishoz működőket ne nevezzék primásoknak, hanem csak érsekeknek”. Az érsekségek pedig püspöki tartományokra oszlottak, „ha valamely püspök a saját érsekét valamivel gyanúsítja a tartomány primásánál vagy ennél az apostoli széknél nyerjen meghallgatást”.

Szent István nagylegendája az egyházszerzés további lényeges mozzanatát is megőrizte a számunkra: „Mindenfélé megvetik a szent házak alapjait, emelik a kánonok klostromait, virágzásnak indulnak a szerzetesi regulában élő közösségek.” A legenda előadása tökéletesen tükrözi azt az eljárást, amelyet a bambergi püspökség alapításánál oly kiválóan tudunk követni. A püspöki székesegyház mellett Henrik király egy káptalani egyházat és egy szerzetesi közösséget is alapított. Hasonló volt a helyzet a prágai püspökség esetében is, ahol a püspöki székhelyen egy apácakolostor is létesült.

Ennek ismeretében Szent István első alapítású püspökségei közelében monostorépítéseknek is zajlani kellett. Győr mellett Szent Márton monostora már talán 985 óta épült, Pécs mellett feltehetően 998-ban indult meg a monostorszerzés, a veszprémvölgyinck is ez idő tájt rakhatta le Gizella az alapjait, mert 1007-ben már készen volt. Csanádon még Ajtony épített görög monostort, ami esetleg egy bizánci főhatóság alatt álló püspökség tervére utalhat. A zoborhegyi apátság építése pedig igazolja István abbeli szándékát, hogy tíznél több püspökséget kívánt alapítani. A primási székké előléptetett első magyar püspökségtől eltekintve István kétségtelen első alapításának kell tekintenünk Kalocsát és Veszprémet, miután mindkettőre forrásutalásunk van.

A többi első alapítás ügyében csak feltevésekre támaszkodhatunk. Nagy segítséget nyújt ebben Querfurti Bruno 1004 után, de 1008 előtt kelt levelében, amelyben az ország két részét, Fehér- és Fekete-Magyarországot különbözteti meg. Az utóbbiról azt állítja, hogy akkoriban ment oda Szent Péter első legációja, és azt harcokban foglalták el. Közlése kétségtelenül helytálló Gyula erdélyi tartományára és Ajtony területére nézve. Fekete-Magyarország bekebelezése István királyságába az erdélyi hadjáratot tekintve 1003-tól kezdődő időbe csik. Azt, hogy Magyarország ez idő tájt két nagy országrészből állt, Gerbert püspök – belőle lett II. Szilveszter pápa – és III. Ottó császár 997 őszén folytatott levélváltása is igazolja. Sőt Gyula és Ajtony bizánci kereszténységének ismeretében megkockáztathatjuk, hogy Fekete-Magyarország térsége „Turkia” bizánci fennhatóság alatt álló püspökének területe volt. István fejedelem első püspökségei tehát 997–1000 közt Fehér-

Magyarország területén jöttek létre. Ez elvben nyolc püspökséget jelentene, melyek közül Esztergom, Vác, Győr és Bihar püspökségének patrónusa a Boldogságos Szűz, Pécsé, Kalocsáé és Egeré három nagy apostol, Szent Péter, Szent Pál és Szent János, Veszprémé pedig Szent Mihály. Veszprémi és Kalocsa esetében igazolható az 1000 előtti első alapítás ténye. A patrocíniumok belső egyházi prioritásai alapján azt a feltevést is kimondhatjuk, hogy Kalocsa Szent Pál székesegyházát időben is megelőzte Pécs Szent Péter egyháza, de velük egy időszakba kell sorolni Eger Szent János székesegyházát is. A veszprémi egyház e sorozatból kiváló címét bátran köthetjük a Koppány elleni harcok emlékének, hiszen Veszprém patrónusa, Szent Mihály arkangyal a legkiválóbb harcos szentek élén áll, s biztosan az első periódushoz tartozik.

A patrocíniumok vizsgálata alapján tehát lényegében két nagy csoportot különböztethetünk meg: a Mária patrocíniumok és az apostol patrocíniumok körét. Mivel Esztergom a Mária körhöz tartozik, feltehetjük, hogy azok a püspökségek, amelyek ehhez a körhöz tartoznak, a 963-ban alapított első magyar püspökség által jobban megszervezett térségben alakultak, éppen ezért megtartották a már elfogadott Boldogságos Szűz tiszteletet. Következésképpen Esztergom, Győr, Vác püspökségei a 997 és 1000 közt zajló első szervezés keretében jöttek létre. A bihari püspökség megalapítását a Boldogságos Szűz patrocíniuma ellenére az alább kifejtendő ok miatt későbbinek tartjuk. Mivel Kalocsa térségében Asztrik püspök folytatott térítést, az Apostolvédsszentek titulussal viselő püspökségek területén csupán Szent István egyházszervező tevékenységének kezdetén lendült fel a kereszténység általános terjesztése, s ezért kaptak az előző területektől eltérő patrónust. Ezek körét alkotja Pécs, Kalocsa és Eger. A teljes magyar egyházszervezet megalapításának első szakasza Hartvik tudósítása szerint Géza fejedelem halálának negyedik évében, azaz 1000-ben lezárult, és István Asztrikot küldte Rómába a nyilván idős Domonkos helyett, hogy az új egyháztartomány szentesítését kérje az egyház fejétől. A kánonjogi gyakorlat szellemében amit a fennmaradt adatok fényében István következetesen betartott – a római követjárás előtt Esztergomban Domonkos püspök választott érsek elnöke alatt, a választott püspökök zsinatán István alapításait és püspökjelölési eljárását meg kellett tárgyalni, erre nézve közös konszenzust kellett kialakítani, s erről Domonkos választott érseknek és István fejedelemnek oklevelet kellett kiállítani.

Az Asztrik vezette követség kérelmének tárgyalására II. Szilveszter pápa csak 1000. november 1. után hívhatott össze zsinatot, amikor III. Ottó is Rómában volt. Ottó egyébként ezen a zsinaton a mainzi érsek ellen emelt panaszt, akit a zsinat helyreutasított. Ez a zsinat elfogadta a magyar primási tartományt és a már felállított, illetve a még megalapítandó püspökségek tervezetét, és erre vonatkozó döntését kánonokba foglalta. Ezeket a kánonokat II. Pál pápa 1465-ben még a vatikáni levéltárban látta, s ezek alapján jelentette ki, hogy István az apostoli szék helytartójának jogát (vicarius apostolicus) és pápai követi megbízatást nyert, „amint az a kánonok emlékezetére bízva is megtalálható”. A bevett gyakorlat értelmében II. Szilveszternek ki kellett állítania a püspökségek alapítóleveleit (valószínűn hetet),

külön bullában kellett felhatalmaznia az új érseket a további püspöki székek felállítására, István számára a jóváhagyó nyilatkozatát, értesítést az alapító bullák kiadásáról a további felhatalmazásokkal és egy további bullát a koronaküldésről. A nagylegenda szerint Asztrik kalocsai püspök által vezetett magyar követség Géza fejedelem halálát követő ötödik évben jött vissza. Egy újabb zsinaton be kellett mutatnia a pápai alapító bullákat, ki kellett hirdetni azokat és meg kellett ejteni a püspökszenteléseket. Mivel Domonkos már püspök volt, neki csupán a palliumot kellett átadni. Asztrikot pedig közvetlenül Rómában is felszentelhették. Ez a két magyar püspök azonban további püspököket nem szentelhetett, mert ahhoz legalább három püspökre volt szükség. Ez lehetett annak a fehér-magyarokhoz küldött prima legationak a feladatát, amely Querfurti Bruno értesüléséből – aki a fekete-magyarokhoz küldöttet említi – nyilvánvaló. Mivel Domonkos a pallium átvétele előtt érseki jogokat nem gyakorolhatott, a koronázásra csupán ezután kerülhetett sor. Ennek dátumát éppen ezért 1001 augusztusára, Nagyboldogasszony napjára kell helyeznünk. István csupán a megkoronázása után bocsáthatta ki az új érsekség és a püspökség alapító és határmegállapító leveleit. Ezt, amint a bambergi példa mutatja, két külön okmányban kellett kiállítani. Hogy ez István udvarában is így történt, azt a pécsi püspökség 1009. évi határmegállapító oklevele maradéktalanul igazolja. Ennek viszonylag kései kibocsátását esetleg a vármegyeszervezés állapota befolyásolhatta.

Szent István püspökségalapításainak második periódusa 1003 és 1008 közé esik. Ekkor került uralma alá Gyula erdélyi tartománya, majd Ajtony területe. Mindkét esetben harcoss védőszent lett az új püspökség patrocíniuma, ami Veszprém patrocíniumának motívumát is valószínűsíti. Ebbe a korszakba esik a kalocsai püspöki szék érseki rangra emelése, ami egyrészt Pseudo-Izidor idézett elvei alapján arra vall, hogy Kalocsa Esztergom után a legfontosabb központja volt a fejedelemség korabeli országnak, másrészt pedig azt sugallja, hogy a bigari (nagyvárad) püspökség, amely ennek suffragenususa volt, ugyancsak a második periódusban keletkezett. Rufinus de Cirino pápai nuncius és tizedszedő 1317–1320 közt készült kimutatása szerint ugyanis a kalocsai érsekség suffragenusai a következők voltak: az erdélyi, a bihari és a csanádi püspök, illetve később, Magyarországhoz csatolásuk után, a zágrábi és a boszniai püspök.

Szent István egyházszerző munkája 1009-ben zárult le, amikor Szent Péter székének második legációja befejezte a munkáját. Ennek vezetője Azo bíboros volt. Nevét a pécsi püspökség határait megállapító, István király által Győrött kibocsátott oklevélből ismerjük. A tervezett tizenkét egyházmegyéből Hartvik bizonyága szerint tíz valóban létrejött.

Szent István nagyszerű munkájának híre Európa-szerte elterjedt, mert az évkönyvek és krónikák sora emlékezik meg erről 1010 táján, mint a magyarok megkeresztelésének befejezéséről.”

(Püspöki Nagy P.: Szt. István egyházszerzője c. tanulmányából)

A plébánia szervezet

„Ha beletekintünk az Árpád-kori irodalmunk gazdag könyvtárat kitevő alkotásainak sorozatába, különösképpen azokba a könyvekbe, amelyek vagy tárgyalják, vagy legalább érintik az Árpád-kori egyháztörténetünket, nincs talán egyetlenegy sem közöttük, amelyben ne lenne olvasható Szt. István király ma II. törvénykönyvébe foglalt intézkedése: minden tíz falu építsen templomot. Ez a nagyon közismert jogi hely azonban szinte napjainkig elszigetelten áll, nem tudunk mit kezdeni vele. Ha azonban végigolvassuk a törvényt, többet is megtudunk belőle. Mégpedig azt, hogy „tíz falu építsen templomot, amelyet lásson el két házzal, ugyanannyi szolgálóval, ruhákról és terítőkről a király gondoskodjék, papról és könyvekről pedig a püspökök”.

Ha pedig továbblépünk és a Pray-kódex 226. fólióján elolvassuk egy gondolat-sort, akkor rögtön rádöbbenünk arra, hogy mily kevés is az, amit erről az időről tudunk. Hallgassuk meg ezt az egyetlen mondatot, amely a Pray-kódexben a templomszentelés szakaszának bevezetőjeként áll: „Senki se építsen templomot, mielőtt a terület püspöke oda nem megy és a kijelölt helyet kereszttel meg nem jelöli, és azt megelőzően, aki a templomot fel akarja építeni, foglalja össze mindazt, amit a megvilágításra, a templom őrzésére, az őrzők jutalmára, valamint a pap szükségleteinek fedezésére és az egyház fenntartásához elégséges és azzal jár. Miután az adományát megtette, azt foglalja írásba és kezdje meg a templom építését.” Nos, ha ezt a két híradást mérlegeljük, akkor döbbenünk meg igazán, hogy mily kevés az, ami ránk maradt az államszervezés kezdő korszakából, a plébániai élet gyökereiről.

Vajon megkísérelhetjük-e mi ezt kiegészíteni? Feltárhathatunk-e valamit ebből a szinte romoknak nevezhető emlékeknek a maradékából, hogy élet és ismeret támadjon belőle? Megkísérelhetjük, ámbar nem kifejezetten a hazai forrásokkal. Elhhez nyújt segítséget a kánoni jogtörténet, azok az egyházi jogszabályok, amelyeknek pontos betartását kezdettől fogva az egyház maga követelte meg. Természetesen feltehetik most a kérdést, hogy ugyan ki tudta azt a pogány világból a kereszténységbe átlépő Magyarországon, hogy mik a római egyház bevett törvényei a plébániaalapítás rendjének kérdésében?

Nos, az egyház vezetése nagyon bölcs volt abban az időben, oly bölcs, hogy talán ma is okos dolog lenne követni, miként járt el ilyen esetekben. Ennek a pontos szabályzata, forgatókönyve megvan, mert hiszen Krisztus mennybemenetelétől kezdve az egyház folyamatosan új plébániákat, templomokat, egyházmegyéket alapított. Tehát amikor 1000-ben nálunk megindult a keresztény gyakorlat, akkor a tapasztalatok gazdag kincsesházára tekinthettünk vissza. Nagyjából 800 tájától, vagyis a frank császárkori reform időszakától – így nevezik a kánonjognak azt az előző virágkorát, amely Gratianus mester nagy törvénykönyve előtt volt érvényben –, ha bármilyen egyházi intézmény alapítása megkezdődött, a birodalomban, tehát a Német-római Császárságban mindig az illetékes szomszédos egyházmegye, azonkívül pedig közvetlenül a római pápa küldte ki a maga papjait. Megvan a leírás is, hogy jártak el és minden intézkedést helyi szinten előzött meg.

A zsinatnak pedig szigorú menetrendje volt. Három napig böjtöltek előtte, imádkoztak, majd a harmadik napon bevonultak a templomba, és a templomban a sok böjtölés révén megnövekedett figyelem hatására felolvasták a rendelkezéseket. A rendelkezések és az egyházi törvények ismeretében a lelkiismeretükre hallgatva kellett meghozniuk az új és bölcs szabályokat a helyi egyház számára.

Próbáljuk megfogalmazni, hogy mi a plébánia. A középkori latin iratokban parókiának is mondjuk, és ebből ered a magyar fogalom: plébész, plébánia. Vonatkozik ez egyrészt a népességet gondozó egyházra, templomra, ennek tagja a plebs, és vezetője a plébános. Ez a név tehát lényegében onnan ered, ahol a római igazgatást ismerték, tehát Itáliából. Ellenkező esetben vikáriátusznak hívták volna az alacsonyabb egységeket. Most nézzük, hogy alakult a plébániák sora. Azt tudjuk, hogy az ősegyházban a püspökök a térítés lehetősége szerint szervezték meg a plébániát, ezzel szemben a VI. századtól kezdve mint azt Hiszpalai Izidor törvénygyűjteményéből pontosan tudjuk, új rendelet született. Ez Dionisziusz pápához Füződött, ennek a szövege Gratianus mester könyvéből maradt ránk, a bolognai egyetem tudós kánonjogászatától, aki először foglalta össze és tette rendbe az egyházi törvények hatalmas szövevényét. Azt mondja Dionisziusz pápa a VI. század elején, hogy a különböző egyházakat egy-egy pappal engedjük át, a parókiákat és a temetőket felosztottuk közöttük. Elrendeltük, hogy közülük mindegyik kizárólagos joggal rendelkezék a magáé felett oly módon, hogy senki a másik parókiájának határait, vagy annak jogait bármiben is megsértse. „Mindenki legyen elégedett a saját határaival, a rajta levő egyházzal és a rajta élő néppel.” Ez a szabály, bármilyen réginek is tűnik, a jogforrások fényében tovább él. Így pl. 840-ben a frank zsinatok sorra ismételik meg, mint Benediktusz Levita, a híres frank egyházi törvénygyűjtemény megalkotója is bizonyítja. A X. században – tehát nagyjából, amikor megindult nálunk Taksony, Géza fejedelem és István király alatt az egyházszerzés – Burchardusz törvénykönyvében is megtaláljuk ugyanezeket a gondolatokat, továbbiakkal bővítve. Nos, ha ez így van, akkor kezd érthetővé válni számunkra, hogy a plébánia az egyházigazgatás legalacsonyabb, de teljes joghatóságú egysége. Szigorú határai vannak, és ezeket a határokat, mint éppen Burchardusz könyvében olvasuk, maga a pápa, de legalább a megyés püspök határozza meg. Arra nézve is van adatunk, hogy hány községnek, hány jobbágnak, vagy pedig valamilyen gazdasági egységnek kell egy plébániához tartozni. Hiszpalai Izidor törvénykönyvében találjuk meg, és utána a többiek ismételik, hogy egy tartomány – a birodalmon belül – akkor jön létre, ha legalább 10 város van benne. Ennek az élén állhat már egy érsek, de 850 táján, amikor Izidor a nagy egyházi törvénygyűjteményt alkotja, ezek a számok felemelkedtek 12-re. Szent István a legendák szerint, mint látjuk, a püspökségek számát tízben valósította meg és 12 állt a szándékában. Tehát István király az egyházi törvénykönyv hiteles részében megkövetelt 10-et megalkotta és lehetőséget adott, szándékában volt az újabb, divatos 12 érvényesítése is. Ez a tízes szám lefele is határ volt, mert ugyancsak Burchardusz mestertől tudjuk, hogy a plébániához legalább 10 manzusznak kellett tartoznia. Ezt a manuszt egy falumag alapjának tekinthetjük, több házból álló gazdasági egység, és legalább 10 ilyen – ő

már újabb szóval villának nevezi, falunak, majorságnak – együttesen képes egy pap eltartására.

Amikor tehát István király ezt a törvényt létrehozta, egy régi egyházi gyakorlatot ültetett át a magyar jogalkotásba, mégpedig a plébánia gazdasági életének megalapozását. Ennyi falu tudta eltartani a papot, ennyi tudott templomot építeni, de azt is tudnunk kell, hogy – mint a templomszentelésről szóló törvény világosan kimondja – ezt a templomépítés előtt kellett garantálni, nem utána. Ebből már nagyon érdekes következtetést vonhatunk le, Szt. István törvénykönyvének datálására nézve. Ugyanis a második törvénykönyvet a szakirodalmunk, benne nagy tekintélyek sora, általában az 1030-as évekre teszi. Márpedig ha igaz, hogy az egyházi törvénykönyvet betartották, ennek rögtön az elején már törvénybe foglalva kellett állnia. Tehát itt van egy adalék a plébánia fennállásának rendszabályaiból, amely újabb lehetőségeket vet fel.

Tíz konkrét falu megadott helyen épült templomának meg nem változtatható egységként kell szerepelnie, amit azután a korabeli egyházi gyűjteményekben szabályok sorozatában olvashatunk. Mi volt ennek az oka? Azok az alapvető jogosítványok, amikkel a plébános élt. Reifensuel Anaklétusz – akiről azt tartjuk, hogy igencsak megbízható szerző – sorolta fel, hogy az egyházi jogfelfogásban ki a plébános. Akinek területi igazgatási joga van, akinek bírói hatalma van, főleg lelkész és az egyházhoz tartozó ügyekben, aki egyedül jogosult a szentségek kiszolgáltatására és aki egyedül jogosult a bűnbánati fegyelem ellátására.

Mindezekért természetesen megkapja a tizedeket. És itt vagyunk a fontos és világos határok gyökerénél. Ugyanis az egyik oldalon lelki okok, másik oldalon a gazdasági előnyök, mind megkövetelték a jogbiztonság érdekében a szilárd szerkezeti egységet. A tizedet ugyanis a plébánia területén csak a plébános kaphatta meg. Ő ellenben nem szedhetett más plébános területén tizedet. Következésképpen az alapítás pillanatától jegyzőkönyvbe kellett foglalni, hogy melyik plébániához melyik falu tartozott. Maradtak is ránk ilyen töredékek, sajnos nem Magyarországról, hanem például Burchardusz püspöktől, nagyjából István király korából, ami egész sor plébániát említ, mert a püspök legalább évente egyszer összehívta a papokat, méghozzá nagyon érdekes módon. Kocsira kellett rakniuk a könyveiket, a miseruhákat, a ministránsaikat, és a zsinaton be kellett mutatniuk, hogyan miséznek és mit mondanak, úgy szolgálják-e az egyházat, ahogyan azt a törvénykönyv előírja. Ha a lelki oldalról nézzük meg ugyanezt, a plébános volt egyedül képes feloldozni a plébánia híveinek bűneit. A plébánosnál kellett a húsvéti szentáldozást elnyerni, utazás kivételével a vasárnapi szentmisét a plébániáján kellett meghallgatniuk az embereknek és sorolhatnám a törvénykönyv cikkelyeit. Mindezt szigorúan vették: Burchardusztól tudjuk, hogy a mise előtt mindig megkérdezte a pap, van-e itt valaki, aki azért jött hozzám, mert gyűlöli a saját papját, és hogyha volt, kiűzték a templomból. Ez mind mutatja az igazgatási egység szigorúságát. Azt, hogy nagyon komolyan vették, hogy ki hova tartozik, és kizárólagos jogot gyakoroltak. Ilyen kizárólagos volt nemcsak lelki, hanem anyagi vonatkozású jog, a temetkezési jog. Egy plébániát a régészek arról ismerhetnek fel, ha semmilyen papiros nem maradt.

hogy megmaradtak a tárgyak nyomai. Volt benne keresztelőkút, ez a keresztelő-egyház, mint a plébános egyik kimagasló lelki joga. Volt benne temető, mert a korai időszakban, tehát a XII. sz. közepéig nem lehetett máshol temetni, és gyóntatószék, ami a legkevésbé követhető elem a templomoknak alapjaiban. Ezek együttesen mutatják a plébánia igazgatási intézmény jellegét.

Ha ezt az igazgatási intézményt lebontatjuk és megpróbáljuk felismerni, hogy ez Magyarország korai történelmében mit jelent, akkor jövünk rá az egyházi jogforrások hatalmas jelentőségére. A korábbi adománylevelekből tudjuk, hogy a 800-as évek végéig a chorepiscopusok valójában főespereseknek megfelelő igazgatási egységek élén álló személyek voltak, vidéki püspököknek is szokták fordítani – általában 10 manuszus fölött gyakoroltak lelki hatalmat. Tehát mintegy 10 plébánia fölött. Azt is tudjuk, hogy Magyarországon István király korában nagyjából egy-egy vármegye állt egy-egy főesperes irányítása alatt. Ha egy kicsit számolni kezdünk, mondjuk egy 40 plébániás vármegyével és 3–4 főesperességgel, akkor már haloványan kirajzolódik, hogy István király korában nagyjából hány plébánia és hány falu lehetett hazánkban. Ha feltételezzük, hogy nagyjából 300–400 falu esik egy vármegyére, ez többé-kevésbé fedí azokat az elképzeléseket, amelyeket a falukutató kollégák már sokszor leírtak, akik 6–8 ezerre becsülik a korabeli falvak számát. A mi becslésünkéből kb. 4–4,5 ezer adódna.

Nézzük meg továbbá, hogy mit jelent a plébánia jogainak az ismerete. A tizedszedés joga annyira szigorú jog volt, hogy egészen az 1563-as tridenti zsinat befejezéséig a templomnak adott tizedet a pápa személyét kivéve soha senki el nem vehette, még a megyés püspök sem. Az antikva eklézsia, az „ösi templom” jogait minden esetben meg kellett őrizni. És most jön a nagy kérdés: hogyan alapítottak új templomot? Mi volt a nova eklézsia? Gratianus törvénykönyvében ott van a világos jogszabály új templomot csak olyan területen lehet alapítani, amelyen a létrehozott falu más plébánosnak még nem fizetett tizedet. Tehát új alapítású falvakban új templom keletkezhetett, de míg az István király által létrehozott szervezetben hozzávetőlegesen a tízes szorzószám volt a döntő, egy plébánia kb. 10 faluval gazdálkodott, addig az új alapításúak nyilvánvalóan kevesebből. Így aztán a nem művelt, lakatlan térségek benépesítésével nem nyertek mindig ugyanakkora területet, helyenként igen, helyenként nem. Mi ennek a jelentősége történetírásunk szempontjából? Nagyon egyszerű. Ha végignézzük a pápai tizedjegyzék lajstromát, akkor ott találunk egyházakat, akik egész márkát fizettek, akik 1/2 márkát fizettek stb. Tehát teljes területű egyházakat és kisebbeket. Joggal tehetjük fel, hogy azok, amelyek kevesebbet fizettek, azok bizonyosan későbbiek, nem Szt. István-koriak. Amelyek teljes összeget fizettek, vagy Szt. István-koriak vagy olyan szerencsés helyen keletkeztek, ami akkor még nem volt benépesítve, tehát nagyobb területet kaphattak. Így léphetünk tovább a névmagyarázat felé is, mert a félegyháza fogalom nem valamilyen felére választott egyházat jelent, hanem egyszerűen egy kisebb üzemű egyházat, ami a szokásos normának a felét kapta.

Ha így látjuk a plébániákat, abban a pillanatban újabb kép is kibontakozhat előttünk. Mégpedig talán a legérdekesebb: nem az, ami az oklevelek gyarapodásá-

nak a kora felé halad, ahol végül is tudjuk követni, hogy hol voltak plébániák a XII. században, ez sok helyen nem gond. Ellenben azt olvassuk a Szent Gellért legendájában, Szent István legendájában, hogy Géza fejedelem térítette a népet. Akkor csak egy püspökség volt az országban: az esztergomi, és új templomokat építettek. Felmerül a kérdés: hány helyen építhettek templomot, hol építhettek templomot, hány faluban voltak keresztények Géza fejedelem uralkodásának a vége felé? Ez a kérdés okleveleink szerény és vitatott szövegei alapján István király korában szinte megválaszolhatatlan. És mégis, az egyházi jogszabályok ismeretében megkísérelhetjük a valószínű válasz megfogalmazását.

Maradjunk a tizedjognál. Ugyanis az antikva eklézsia, az ősi egyház megtartotta a tizedszedés jogát, márpedig annak két része volt. A plébánoshoz befolyt tized egyharmadát be kellett adni a püspöknek, tehát a régebbi püspök is mindig megőrizte a korábbi tizedeket 1563-ig, és a beszedett tizedek jövedelmének egynegyed részét mind a plébános, mind pedig a püspök a helyi, illetve az egyházmegyei szegényekre volt köteles fordítani. Mi következik ebből? Jól ismerjük azokat az okleveleket, amelyek az esztergomi érsekség primási jogainak elismerésekor keletkeztek, és a pápa felsorakoztatja azokat a plébániákat, amelyek nem a primási tartomány területén fekszenek. Név szerint megnevez 25-öt, ezek a kalocsa-i érseki tartományban és más püspökségekben fekszenek. Sajnos csak a kívül esőket tudjuk a kiváltságok alapján felsorolni az érsekség saját területén, ide pedig azok tartoznak, melyek kifejezetten az érsek személyes igazgatása alá tartoztak. Ezt az udvardi zsinat határozta meg.

Ezek közül is ismerünk hetet, tehát mindenképpen 32 plébániáról van tudomásunk a tizedszedési jog alapján, amely territóriumon kívül van. Következésképpen a tizedszedés jogát az esztergomi érsek előde, az a püspök, akit Zakkeus néven Taksony fejedelem hívott meg és Géza fejedelem alatti térítés során szerzett meg. Ez kb. 32 plébániát jelent, s ha ezt Szent István-i normában kezeljük, akkor mintegy 300 falu lehetett keresztény Géza fejedelem korának végén. Nos, ezek az adatok talán meghökkentően hatnak abban a korban, amelyben szinte forrástalanságra vagyunk itélve.

Engedjék meg, hogy mielőtt befejezem, még egy meghökkentő gondolatsort fejtsék ki a plébániai jog elemeiből és a magyar gyakorlat töredékes ismereteiről. A templomszentelés jogairól lesz szó. A Pray-kódexben világosan olvasható a szentelési rend, a szertartás és a liturgikus gyakorlat. A püspöknek, mielőtt a templomépítkezés megkezdődött, személyesen ki kellett jönnie a templomalapítás helyére. Személyesen ellenőriznie kellett, hogy a fenntartáshoz szükséges anyagi feltételek és jogok megvannak-e. Ezt egy nyilatkozatban írott jegyzőkönyvben rögzítették, és akkor ő felszentelte azt a helyet – a kódex leírása szerint öt helyen téve ki megszentelt köveket. Egy követ tett arra a helyre, ahol az oltár fog állni, majd a templom négy leendő sarkához egyet-egyét, kezdve az elsőt a keleti oldalon, a nyugatin, a délin és az északon. Semmilyen templomot nem volt szabad titulus nélkül építeni és szentelni. Mit jelentett ez? Vértanú ereklyéjét kellett szerezni ahhoz, hogy az egyéb javak és templomfenntartás mellett annak a templomnak valamiféle joga-

sultsága legyen. Ha a templomhoz nem volt meg az ereklje, le kellett bontani. Nos, ez magyarázza, hogy amikor Szent István a bizánci hadjáratot vezette, miért nem aranyat hozott haza hadisarcként, hanem a szentek erekljeit. Hogy templomokat tudjon építeni. De nemcsak ez kellett. Olvastuk Szent István törvényében is, hogy gondoskodni kellett a püspököknek a könyvekről és a papokról. Mit jelentett a könyvekről való gondoskodás? Ezt egy 1156-ból való, Léva területéhez tartozó egykori plébánia alapítóleveléből tudjuk meg. Ebben Martinus érsek felsorolja mindazokat a jogi eljárásokat, amelyeket az alapító Euzidinus tett a templom építésekor egészen a templom felszenteléséig. Eszerint ő is megtette a nyilatkozatot, hogy mit fog adni, és amikor felépült a templom és a szentelés megtörtént ezt oklevélbe foglalták, az egyház ugyanis megkövetelte, és azért kellett István királynak törvénybe foglalni az adományt. Ez volt az az általános oklevél, amit a királyi falvak sora volt köteles teljesíteni a király tekintélye alapján. Őt könyvet adott Euzidinus úr ennek a templomnak 1156-ban. Meghökkenítő dolgokat: egy plenáriumot, ami azt jelentette, hogy a szent olvasmányok teljes szöveggönyvét. Egy misszálét, továbbá adott egy nocturnálét, a pap éjszakai imáit, tehát a brevirárium részeit, graduálét, lépesóimákat és természetesen egy zsoltáros könyvet. A plenáriumot, a Szent Evangélium szent lecke szakaszait tartalmazó könyv aranyátlába kötve. Ezt nagyon kellemes olvasni. Aztán adott két házanépet, 50 igásállatot, pontosan úgy, ahogyan István király törvényében volt, tehát betartották és ő is adott oklevelet, ahogyan István király törvényt.

Tehát ha Magyarországon tíz falu épített egy templomot, akkor mondjuk a XI. században, István király uralkodásának vége táján, feltehetően 300–500 plébánia-templomnak kellett léteznie. 300–500 plébánia-templomban ötször annyi kódexnek kellett lennie. Az azt jelenti, hogy 300x5, vagy 500x5, 1500–2500 liturgikus kódexet kellett elkészíteni. Ez döbbenetes kulturális dolog. Ugyanis a liturgikus kódexek átlagos terjedelme kb. 800 oldal pergamenlap. Ha a legszerűebb méreteket számítom egy templom 200 juh bőrét követelte meg. Ha a 300–500-at beszorzom a 200-zal az 30–50 ezer juh bőre. De nem ez az izgalmas, hiszen azt még el lehet képzelni, hogy azt iparosok feldolgozták, mesteremberek oda szállították, ahová kellett, meghökkenőbb, hogy ki írta tele. És itt jön egy másik érdekes szabálya a plébániának, semmilyen egyház plébániájának presbitere nem tarthatott egyedül misét. Szigorú törvények kötötték, hogy egy klerikust, tanoncot, leendő papinast kellett tartania maga mellett, aki vele énekelte a zsoltárokat, aki válaszolt neki a misén. Ez járt be a püspök iskolájába is és járt vizsgázni, hogy legyenek új papok. De ennek már Nagy Károly korától törvénybe foglaltan volt egy más kötelezettsége is, hogy azokat a gyermekeket tanítsa, akik írni tanulni akarnak. Tehát egyfajta szabad iskola volt a plébánia.

Ha újra elolvassuk Szent Gellért élettörténetét, akkor egy mondata kezd élni bennünk: amikor az első száz teológiai hallgató a csanádi püspöki iskolából kiment papnak, akkor Gellért nem csukta be az iskolát, hanem elküldte embereit még a Dunántúlra is és a vidéki iskolákból összehozott még több tanulót, száznál többet. És ebben a mondatban rejlik az a hír, hogy igenis a kánoni jog a plébános-klerikus

tartási szabályát Magyarországon betartották. Honnan hozta volna a falvokról, a vidékről Gellért a magasabb iskolába járni képes, írni-olvasni tudó gyermekeket, ifjakat. Innen. És ez ad magyarázatot arra, hogy Magyarország egyházai számára István király korában fokozatos indíttatással több ezer kódex elkészültével nem elméletben számíthatunk. Az a templom, aminek nem volt meg az előirt liturgikus könyvsora, nem működhetett, nem volt felszentelhető. Tehát ha Magyarországon volt működő egyház, annak könyvei is voltak.

Íme, két kis forrás: Szent István király oly jól ismert törvénye a templomépítés dotációjáról és a Pray-kódex liturgikus szabálya templomszenteléskor – egybekapcsolva a kánoni jog hatályos és következetesen betartott törvényeivel – feltárja előttünk István király kora Magyarországanak rejtett kulturális kincseit, és oly eseményeit teljes biztonsággal, amelyeket a forrásokból eddig nem volt módunk megismerni.”

(Püspöki Nagy P. tanulmánya. Honismeret 1993/6. 1–14.)

A székesfehérvári Szűz Mária-prépostság temploma

„A székesfehérvári királyi prépostság temploma a középkori magyar királyság koronázó temploma volt, amely az államalapító sírját is őrizte. A Szent István alapította királyi magánegyház capella regia státusát a Kálmán király korában szerzett Hartvik-legenda is kiemeli, amikor az épület nagyszerűségének leírása után a legendairó megjegyzi, István ezt az egyházat mint saját kápolnáját (proprium capellam) tartotta meg. A templomot a mennybe felvett Szűz Máriának szentelte az uralkodó, egykorú említését az 1031-es évszámmal ellátott miseruha őrizte meg számunkra, amelyet még az Árpád-korban alakítottak át koronázási paláस्तá. A felirat mint István király és Gizella királyné adományát tünteti fel a miseruhát a fehérvári Szűz Mária-egyház számára. „ECCLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA” – szól a felirat.

A fehérvári egyházalapítás nem volt előzmény nélküli a királyi szálláshelyen. A lengyel Dlugoss 15. századi krónikája szerint Fehérváron, a Szent Péter- és Pál-templomban temették el Géza fejedelmet és feleségét. Győrffy György a templom fehérvári alapításában jelentőséget tulajdonít az 1018-ban, a bolgár uralkodó ellen Bizánccal szövetségben vezetett, győztes hadjáratnak. Krónikáink szerint a bolgár hadjáratban szerzett zsákmányt István az általa Fehérváron alapított Szűz Mária-egyháznak adományozta. A hadjárat eredményeként nyílhatott meg a Jeruzsálembé vezető szárazföldi zarándokút. Az 1030–43 között keletkezett jeruzsálemi itinerárium Győrtől és Tolnától 3–3 napi járásra jelöli meg Fehérvár helyét.

A Szűz Mária-templomban volt a sírja az 1031-ben meghalt Imre hercegnek, és itt temették el 1038-ban István királyt. Mindkettőjüket László király avattatta szentté 1083-ban. Az államalapító által építtetett egyház kiemelt szerepét István halála után is biztosította az államalapító személyének tisztelete és sírja. A temp-

lom mellé rendelt papi testületből jött létre a Szűz Mária-prépostság, amely a 12. század végétől kimutathatóan hiteleshelyi tevékenységet is folytatott. A prépostok a 12. század végétől gyakran töltötték be a kancellári vagy alkancellári hivatalt. Egy 1240-es pápai vizsgálat szerint a kancellárság a fehérvári egyházhoz tartozott, 1290-ben pedig országgyűlési dekrétum biztosította a fehérvári prépostnak az alkancellári tisztség viselésének jogát. A Szűz Mária-egyház és a prépostság tekintélyét emelték azok a feladatok és kiváltságok, amelyeknek említését vagy felsorolását alapítólevél hiányában az Árpád-kor különböző korszakaiból ismerjük, egy részük azonban biztosan Szent István korából ered. Azokat a tisztségeket és feladatokat, amelyek a fehérvári egyház különleges helyzetét biztosították, egy 1250-re hamisított, de a számunkra fontos rész tekintetében hitelesnek tekinthető oklevél őrizte meg... Az oklevél felsorolását követve, első helyen áll a királyi trón említése, amelyről a város a Székesfehérvár nevet kapta. Egy 1240 táján Magyarországon járt osztrák szerzetes rimés krónikája szerint a koronázáskor a magyar királyokat Szent István székébe ültetik. Gyakran feltételezik, hogy a trónszék már Szent István életében a Szűz Mária-egyházban kapott helyet. A sedes regalis kifejezés gyakran a királyi székhelyet jelöli, nem magát a trónszéket. Ténylegesen a fehérvári egyházban álló trónra vonatkozhat egy III. Béla-kori adat: „...in Albensi ecclesiae ubi sedes regalis est...” [a fehérvári egyházban, ahol a királyi trón van].

A korona Fehérváron történő őrzését Szent István-kori hagyománynak tartjuk, erre vonatkozó adataink azonban későbbi időből származnak. A koronázási ékszerek fehérvári felügyeletére utaló korai híradás talán a namuri székesegyház alapításáról szóló forrásban Leodvin bihari püspök elbeszélése, amely szerint I. András fehérvári koronázását követően (1046) megvizsgálta elődei koronázási jelvényeit és öltözőkét, majd Leodvin által számbavetette a templom ereklyéit. Magának a koronának Fehérváron, a Szűz Mária-templomban való őrzését egy 1166 táján keletkezett forrás említi. Michael Anchialosz bizánci bölcselelő egy beszédében említi Magyarország koronázó templomát az ott őrzött koronával együtt. 1198-ban III. Ince pápa leveléből értesülünk arról, hogy a fehérvári prépost jogai közé tartozik annak az örkanonoknak a kijelölése, aki az egyház kegyzserei és kiváltságlevelei mellett a királyi koronát is őrzi.

Az oklevél harmadikként a királykoronázást említi meg, az oklevelet idézve a fehérvári egyház az a hely, „ahol Magyarország királyait a felkenés szent adományában részesítik”. István halálától 1543-ig, Székesfehérvár török kézre kerüléséig az érvényesnek tekintett koronázások IV. Béla koronázása kivételével – akit általánosan elfogadott nézet szerint az általa felszentelt Szent Péter-templomban koronáztak meg – valószínűleg mind a Szűz Mária-egyházban történtek. A Szent István alapította egyháznak a király koronázásokban betöltött szerepét már az István halálát követő trónviszályok idejéből megőrizte az Altaichi Évkönyvek 1044. évi adata. „Ahol elődeink szent teste is nyugszik” – szól az oklevél. Az Árpád-korban 12. századi uralkodóink részesítették előnyben a fehérvári templomot temetkezéseiknél. István és Imre szentté avatása indította el a királyi temetkezések sorát a 12. században a prépostsági templomba. A 12. században meghalt nyolc uralkodónk

közül hat temetkezett a Szűz Mária-egyházba, és itt temették el 1205-ben „regio more” [királyi módon] a gyermek III. Lászlót, ezt megelőzően Kálmánt (†1116), II. Bélát (†1141), II. Gézát (†1162), II. Lászlót (†1163), IV. Istvánt (†1165), III. Bélát (†1196). Az Árpád-korban a királyi családtagok közül a fehérvári egyházba temették Álmos herceget 1137-ben. Feltételezzük, hogy itt nyugodott Kálmán király első felesége (†1112 előtt), fiuk, László herceg (†1112). Álmos herceg felesége (†1113 után), II. Béla felesége (†1146-1157 között), II. Béla fia, Álmos (†1141 előtt), III. Béla első felesége (†1184 körül). 1170 táján a fehérvári egyházban temették el Petrus Lombardus spalatói érseket. Az Árpád-korból más egyházi személynek a fehérvári egyházba történt temetésére nincs adatunk, valószínű azonban, hogy prépostokat és a korona őrzésével megbízott örkanonokokat temettek el a templomban. Paulus és Apollinaris – akik a társaskáptalan tagjai lehettek – 12. század végi-13. század eleji sírkövük 1806-ban a templom déli oldalánál került elő, valószínűleg már a templomépületen kívül.

Árpád-kori forrásainkat áttekintve még azokról kell szólnunk, amelyek a templom építésére, építészeti részleteire, berendezésére utalnak. Elhúzódo építkezésre utal a Hartvik-legendában István temetésének leírása, amely szerint István halálakor a templom még nem volt felszentelve, és a temetésre csak a felszentelést követően került sor. A szentté avatás után íródott kis legendának a Szűz Mária-egyház építésére vonatkozó részletét gyakran úgy értelmezik, mint két építési periódus emlékééről szóló híradást: „kibővíti a szentegyház csarnokait, mit is a legalázatosabban teljesített. Mert megújította a dicsőséges Szűz Máriáról elnevezett templomot Fehérváran...” A legenda instauratív kifejezését Györffy György szerint azonban nem feltétlenül megújít, hanem felépít értelemben is használhatta a szerző. A még István király szentté avatása előtt készült nagy legenda (1080 körül) leírása, ha nem is teljes egészében a Szent István-kori állapotra, de a 11. század második felére nyújthat támpontokat: „bazilikát kezdett építeni, a kórus falán tarka vésetekkel, márványlapokból kirakott padlóval ... az oltárok körül több színaranyból kalapált tábla, ... Krisztus asztala felett csodálatos művű cibórium emelkedik, a kincseskamra mindenféle-fajta ...edénnyel színültig rakva.” A kincseskamra említése a székesfehérvári templom középkori forrásokból ismert gazdag ereklyetárára hívja fel a figyelmet. Gondoljuk a Kézai-krónikából már említett adományok a bolgár hadjárat utáni adományokra. Az ereklyék jelentős számára utal a már említett számbavételük Leodvin által I. András parancsára. A templomban állt oltárok közül – a nagy legenda is több oltárról szól – az Árpád-korban a főoltáron kívül, amelyet a Hartvik-legenda az „Isten boldogságos szülőanyja, az Örök Szűz Mária oltáraként” említ, 1237-ben Szent István oltárát említik, 1272-ben pedig a Szent Kereszt-oltárt. Ez utóbbiról a viszonylag késői említés ellenére fel kell tételeznünk, hogy titulusból következően a templom legkorábbi oltárai közé tartozott. Az épület topográfiájára nyújt némi adatot az az oklevél, amely a város és a Szűz Mária-templom 1289-es leégéséről szóló tudósításában az egyház külső kamaráját említi, ahol okleveleket őriztek

A múlt század második felében megindult ásátások előtt a templom területén folyó földmunkák során már jelentős Árpád-kori leletek kerültek elő az egykori épület területéről. Pray György 1774-ben megjelent művében tudósít egy 1734-ben Fehérváron talált, és talán a Szűz Mária-templomból származó töredékes kőről, melynek felirata Szent Imre sírjára vonatkozott. Felirata: REVEREN ... PATR ... OMINICI PREPOSITI HIC DIVI STEPHANI C ... A ... SCTISSIMA PROLES DVX EMERICVS ..... VR ESSE SATVS. A könek sajnos nyoma veszett. A romterületről származó legjelentősebb kőfaragvány, a Varjú Elemér 1930-ban megjelent dolgozata óta Szent István-szarkofágnak nevezett kőkoporsó a 18. század végén került elő. Értékelését legutóbb Tóth Sándor végezte el, István szentté avatásakor készített munkának határozva meg a szarkofágot. 1839-ben csatorna ásásakor filigrándíszes arany ékszereket leltek. Kovács Éva a gyermek III. László sírjából származó tárgyaknak tartja a leleteket. 1848-ban ismét királyi sírból származó leletek kerültek elő. A leletmentést a Nemzeti Múzeum részéről Érdy János végezte el, ásátását rajzokkal illusztrált közleményben tette közzé, részletesen ismertette a sírok környékén a templombelső rétegeit. Az ekkor megtalált öt sír közül kettőnek, III. Béla és felesége, Antiochiai Anna sírjának meghatározását ma is megalapozottnak tartjuk.”

(Biczó Piroska régész tanulmánya)

A székesfehérvári Szűz Mária templom ásátásai (1996–1999)

„Az egykori királyi Szűz Mária-prépostság temploma területén török kori pusztulása, a rendkívül sok újkori bolygatás és a több mint egy évszázados múltra visszatekintő régészeti feltárás ellenére még mindig tehetők újabb megfigyelések, amelyek gyakran eddig észre nem vett összefüggések felismeréséhez vezetnek, megalapozottabbá és lényegesen színesebbé teszik az eddigi kutatások során megrajzolt építéstörténetet. Kiválóan támasztják alá ezt a megállapítást Kralovánszky Alán 1960-as évek végétől 1993-ban bekövetkezett haláláig több szakaszban végzett ásátásai. A már korábban is feltárt területen sikerült megnyugtatóan meghatározni Szent István temetkezési helyét. Kralovánszky Alán ásátásaihoz kapcsolódik Szent Imre temetkezési helyének felfedezése is. A déli első és második pillér között, a Szent István korában épült alapozásban kialakított sírűreget már az 1936-37. évi ásátás is feltárta, kettős sírgödörként határozva meg a sír fölötti építmény készítésekor létrejött üreg alapján a leletet. Az 1970-72-ben Kralovánszky Alán által újra kutatott sírről és környezetének középkori alakulásáról Szabó Zoltán építész publikált tanulmányt a Műemlékvédelmi Szemle 1996. évi számában.

A templombelsőben végzett feltárásainak további eredményeként Árpád-kori berendezési tárgy (szószék?) alapozása került elő a déli harmadik. pillér mellett, a főhajóban. Az épület nyugati részén a főhajó szélességében még a templom korai építési szakaszában készült, észak-dél irányú pillérsor maradványait találta. A

szentély épebben fennmaradt északi felén a falat kívülről tagoló lizénákat fedezett fel. Kutatásainak utolsó évére esik az épület nyugati részén a már Henszlmann ásatásából is ismert délnyugati torony korának tisztázása. A püspöki palota és az áruház közötti szakaszon a korábbi feltárások alapján nehezen értelmezhető falmaradványok teljesebb feltárása egy, az Árpád-kor korai szakaszában készült nyugati építmény léteére derített fényt.

1994-ben a romterületet délről határoló, 1938-ban készült támfal elbontásával végérvényesen eldőlt a bemutatandó romterület bővítésének ügye. Az 1992-ben elbontott úttest helyén feltárt déli templomhajó a romterülethez kapcsolódott. 1995-ben az elbontott támfal mentén csaknem az épület teljes hosszában – az első pillértől a hetedik. pillérig terjedő szakaszon – végezhetünk 2 m szélességben feltárást. Ekkor nyílt lehetőség az Érdy János által 1848-ban feltárt sírok helyének hitelesítő feltárására. Sajnos napjainkra a múlt században megtalált sírok közül csak a legkeletebbre fekvő sír keleti vége maradt meg. Mégis örülnünk kell ennek a jelentéktelennek tűnő leletnek, mert lehetővé tette a síroknak – közöttük III. Béla és Antióchiai Anna sírjának – a Kralovánszky Alán kutatása során kialakított, a jelenségek pontos térképezését szolgáló koordinátarendszerbe történő beillesztését. Több ponton előkerült az Érdy és Henszlmann ásatásaiból is már ismert, öntött, vörös (terrazzó) padló. Egyértelműen tisztázni lehetett, hogy a padló készítése és használata megelőzte a templom 12. századi átépítésének korát. E padló és az épület több pontján a hozzá kapcsolódó épületelemek számbavételével az eddigieknél határozottabb kép rajzolható meg az átépítés előtti templombelsőről. Így biztosan ehhez a periódushoz tartoznak a már említett, a főhajót nyugaton lezáró észak déli pillérek és Szent Imre sírjának kemény mészkő táblákkal történt lefedése.

1995-ben a megnövekedett romterület rendbetételét és a romok új bemutatását célzó építészeti tervpályázat kiírásakor már nyilvánvaló volt, hogy a maradványok tető alatti védelmet igényelnek. A krónikás adatok alapján egykor tizenöt magyar király földi maradványait őrző koronázó templomnak az épület nagyságához elenyészően kevés maradványa történeti értékéből következően olyan bánásmódot igényel, amely az utókor számára is eredeti állapotában tartja meg e tiszteletre méltó falakat. A védőtető szükségességét bizonyították a hatvan éve – 1936 óta – az időjárás viszontagságainak kitétt falak málladozó és repedezett kövei, letört, olykor faragott darabjai, de nyomatékosan ezt kívánták az új feltárások gyengébb kö- és habarcsanyagú falai.

Az újabb, jelentős feltáratlan területet érintő ásatás a védőépület tervének elfogadása után, 1997-től indult meg. Ezt megelőzően azonban 1996-ban, a millenniumi évében még egyszer visszakapta a város és az ide látogató turista a romkertet. A romterület déli szélén az épületek előtt elkészített ideiglenes járdáról újra a szemlélő elé tárult a romkert 1938-ban megteremtett harmóniája és jó rálátás nyílt az újonnan feltárt területre – a déli hajóra és a templom nyugati építményére.

A templombelsőben a védőépülethez kapcsolódó feltárások, amelyek szintén már korábban is kutattott területeken folytak, a templom építését megelőző időszakra vonatkozóan bővítették ismereteinket, de az építéstörténet tekintetében is szol-

gáltak új adatokkal. A korábbi feltárások elsősorban az épületre és ennek megfelelően a falmaradványokra összpontosítottak, ezért jelentős a templom alapítása és építése előtti időszakából származó kultúrrétegekben végzett kutatás. Említésre méltók a templomépitést megelőző időből származó telepjelenségek – árkok, cölöplyukak –, amelyeket leletanyaguk és a az építkezés megindulásának sejthető időpontja alapján a 10. századra – a 11. század elejére kell kelteznünk. A telepjelenségeket fedő rétegek pedig az építkezést megelőző terepegyengetésre és feltöltésre utalnak a területen. Kelta és római edénytöredékek is kerültek elő a templomépitést megelőző objektumokból és rétegekből, telepjelenséghez azonban ezeket nem tudjuk kötni.

A főhajó északi felén annak ellenére, hogy a korábbi ásatások a romkert mai szintjéhez képest 130-140 cm mélységig bolygatták meg a területet, a megsemmisült északi pillérsor esetében is egyértelmű bizonyítékot kaptunk a pillérekhez a főhajó felől épített bővítmények létre az alattuk húzódó cölöphelyek megtalálásával. Ezek, a templom második gótikus átépítésekor a főhajó még Szent István korából származó nagy szélességének és az ebből következő nagy feszításválságnak a csökkentésére készült pillérbővítmények eddig csak a déli pillérsornak a romkertben látható négy pillére esetében voltak ismertek. A pillérbővítmények kora ma vitatott – Anjou-kor vagy Mátyás-kor –, az elpusztult fedőrétegek hiánya a kérdés régészeti módszerrel történő eldöntését nem tette lehetővé. A kérdés megoldását az ásatás eredményeinek és a templom boltozataiból megmaradt gótikus bordák adatainak összevetése adhatja meg. Rendeltetésük a pillér megsüllyedésének megakadályozása volt.

Az épület egykori padlóiból igen kevés maradt meg, ezért a korábbi feltárások ezeket a felületeket tiszteletben tartották, áttörésük csak néhány ponton történt meg. A már Henszlmann óta nagyrészt ismert padlómaradványok korának meghatározása ismereteink bővüléséből következően a kérdés alapos áttekintését igényli. A főhajó nyugati felében a védőtető számára készülő alapozási gödör megkutatásakor az elsősorban logikai megfontolásokból fakadóan török korinak tartott téglapadló korára megnyugtató bizonyítékot szolgáltatott az egyik téglalól előkerült denár I. Ferdinánd korából (1526–1564). Ugyanehhez az alaphelyhez kapcsolódó feltárás további berendezési tárgy (keresztelőmedence?) alapozásának részletét hozta felszínre. A járószintadatok alapján az alapozás még az Árpád-korban készült, de már a korai, vörös terrazzópadló után.

1994-ben a püspöki palota és az áruház közötti szakaszon a palota főtér felőli homlokzatának vonalában húzódó észak-dél irányú fal megtalálásával úgy tűnt, a nyugati építmény kiterjedése a főtér felé tisztázódott, a védőépületet lezáró fal alapozásának elkészítése nem fog nehézségekbe ütközni, csupán az alapozáshoz szükséges sáv feltárását kell elvégezni. 1998-ban a nyugati fal előtt húzódó 2 m széles sáv megkutatása már a felszínhez 60 cm-re középkori rétegeket eredményezett. A 12. századi pénzekkel és kerámia töredékekkel keltezett rétegek arról tanúskodnak, hogy a templom nyugati homlokzata előtt a 11. századi terepszinthez képest már az Árpád-korban 80–90 cm-rel megemelték a földfelszínt, és a külső járószint az

épület homlokzata előtt magasabb volt, mint az épület belsejében. A nagymértékű feltöltésre a templom előtti területnek a várost környező, magasabban fekvő részeihez történő emelése miatt kerülhetett sor. A feltöltés alatt a nyugati építmény előtt egy, a fedőrétegek alapján még az Árpád-kor első felében lezajlott építkezés falmaradványai kerültek elő. A nyugati fal elé épített pilléres vagy oszlopos árkádsorra utaló falazatoknak csak keleti vége nyúlt be a feltárt szakaszba, ezért méreteiket nem ismerjük. Az épületrész jellegével, kiterjedésével kapcsolatban a főtér felé csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, a kérdés megoldását a főtéren végzett további kutatás adhatná meg. Az említett 12. századi fedőrétegekből következtetve a nyugati építménynek ez a bővítése rövid életű volt.

A templom déli oldalán Kralovánszky Alán az épületek előtt húzódó járda miatt 2 m széles sávot tárhatott csak fel 1992–93-ban. Az itt végzett feltárás rendkívül fontos lelete volt egy ép külső támpillér és a mellette nyugatról következő támpillér maradványa, amelyek a templom területéről ismert gótikus bordákkal együtt az épület boltozási rendszerének meghatározásában segítenek. Régészeti megfigyelések a terület nagyfokú bolygatottsága miatt nem tették lehetővé a támpillérek korának meghatározását – írott források I. Károly korában két jelentős építkezéstről szólnak; a 15. század utolsó negyedében Hunyadi Mátyás építkezései alakították át és növelték meg jelentős mértékben a templomot a korszak késő gótikus katedrálisainak stílusában. A védőépület alapjai a déli oldalon az egykori támpillérek helyére épülnek, a két megmaradt támpillérre pedig ráépülnek. Ez a tény jelentős mértékben csökkenti a támpilléreken a további vizsgálatok lehetőségét, így 1999 tavaszán szükség volt a támpillérmaradványban felfedezett, faragottnak tűnő kövek kiemelésére. Az egyik, faragott felével befelé beépített kő - gótikus fiatorony darabja - valószínűvé teszi, hogy a támpillérek a Mátyás-kori építkezések idejéből valók.

A védőépület terve már úgy készült, hogy a templom déli oldalán feltehetően előkerülő falmaradványok is bemutatathatók legyenek, és egy esetleges további feltárás ne keltsen a város életében újra járdabontással járó zavart. Ennek, a Kralovánszky Alán ásásától délre eső szakasznak a feltárása még folyamatban van, az azonban már tisztán látszik, leletekben gazdag területen folyik a feltárás. Az újkori bolygatásokkal kevésbé zavart terület az előkerülő maradványok keltezését is könnyebbé teszi. A prépostság egykori épületeihez tartozó Árpád-kori falak kerültek elő, elbontásuk a Zsigmond király pénzei által keltezett fedőrétegek alapján a 14. század második felében – 15. század elején történhetett. Ugyanekkor szűnt meg a templom déli oldalán húzódó, a 12. században már használt temető is. Az Árpád-kori falak helyére a templombelső első és harmadik pillérének megfelelő hosszúságú szakaszon kápolna épült. Pusztulási rétegéből töredékes, de rendkívül gazdag, a 14. század második feléből származó faragványos kőanyag kerül elő. A sírok rétegtani helyzete és a sírleletek alapján a kápolna melletti temetőrészt hosszabban használták. A leletek közül 16. századi hajtű és rózsafüzér gyöngyszemei utalnak erre.

A leletekben gazdag terület feltárása nagymértékben lassítja az építkezést. Azt azonban szemünk előtt kell tartanunk, hogy régészeti feltárás során az adatok érde-

kében egyedi jelenségek pusztulnak el, ebből következően az adott objektumra vonatkozóan csak egyszer tehető megfigyelések rögzítése folyik. A most folyó ásatáson a középkori koronázó templom falai mellől bontjuk el az építés, pusztulás koráról, a feltárt dolgok rendeltetéséről tanúskodó földrétegeket és leleteket. Ezek dokumentálása időigényes munka, amelyet a kivitelezést végző ARÉV tudomásul vett, lehetővé téve ezzel, hogy a templom építéstörténetével foglalkozó későbbi generációk számára minél teljesebb, használhatóbb és a további elemzés lehetőségét magában rejtő anyagot hagyjunk.

Az egykori romkert, ma Nemzeti Emlékhely létrehozásával foglalkozók célja, hogy a királyi prépostság és temploma történetét az épülethez kapcsolható gazdag leletanyag segítségével múzeumban mutassa be. Ennek érdekében 1997-98-ban minisztériumi támogatásból szerteágazó történeti adatgyűjtés folyt és megtörtént a kiállítás előkészítéseként a kőfaragványok katalogizálása, felmérése és restaurálása.”

(Biczó Piroska régész tanulmánya)

Görög nyelvű monostorok

„...Az Arpád-kor folyamán a Szent István korábóli ismert marosvári (illetve oroszlánosi) és veszprémvölgyi monostorokon kívül más görög monostorok is voltak hazánk területén. Biztos tudósításaink vannak... a visegrádi, dunapentelei és szávaszentdemeteri monostorokról. Az öt monostor közül kettő: a veszprémvölgyi és a dunapentelei apácazárda volt. Ha most még meggondoljuk, hogy a régi Arpád-kori monostorok között egész sereg olyan van, amelyekről nem lehet megállapítani, hogy eredetileg milyen szerzetesrendé voltak, akkor mindenesetre számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy ezek között még több bazilita-rendű monostor is akadt. Ha továbbá még tekintetbe vesszük III. Ince pápa 1204-ben kelt ama levelét, amelyben a magyar királyság területén alapított görög monostoroknak a megyés püspökök nemtörődömsége és a görögök züllöttsége következtében való pusztulásáról és a magyar királynak ama kéréséről tudósít, hogy e görög monostori egyházak egy püspökségbe egyesíttessenek, továbbá a pápának ugyanazon évben a magyar királyhoz intézett levelének ama sokat vitatott kijelentését, amely szerint a „latinoknak” csak egy, a „görögöknek” azonban sok monostora van, akkor fel kell tételeznünk, hogy voltak hazánkban olyan görög monostorok, amelyekről ma már nem tudunk. A ránk maradt forrásanyag további feldolgozásán kívül e tekintetben még sokat várhatunk a helynevek és templomi védőszentek neveinek rendszeres vizsgálatától. Hiszen ismeretes, hogy a bizánci orthodox egyháznak megvannak a maga speciális külön szentjei, s így ezeknek helység- vagy egyháznevekben való előfordulása sokszor már egymaga is útmutatóul szolgálhat. Ahol pl. Szent Demeterral találkozunk, ott már eleve feltételezhetjük a bizánci hatást, mint ahogy a szegedi Szent Demeter-egyház is annak az emléket őrzi.

Arra vonatkozólag, hogy a Szent István korában és az Árpád-kor későbbi századaiban hazánkban kétségkívül meglévő görög monostorok szerzetesei és apácái honnan jöttek hazánkba, semmi pozitív nyomunk nincs. Ha egy részük itáliai származását nem is zárhatjuk ki a lehetőségek közül, a Bizánccal való XI–XII. századi közvetlen kapcsolatok eredetüket illetőleg elsősorban mégis a balkáni görögség felé irányítják figyelmünket. A hazai bazilita-monostorok lakóinak ethnikai összetételére vonatkozólag VI. Kelemen pápa...levele érdekes felvilágosítást nyújt. Eből azt látjuk, hogy a szávaszentdemeteri monostorban alapítása óta görögök, szlávok és magyarok laktak. Ez tehát azt mutatja, hogy a hazai bazilita monostorokban magyarok is voltak.

A hazai görög monostorok – úgy látszik – a XIII. század folyamán pusztulásnak indultak s nyugati szerzetesrendek kezébe mentek át. Ennek okát nemcsak abban a körülményben kell keresnünk, hogy a bizánci birodalom XII. századi fénykora után a XIII. században súlyos megrázkódtatásnak volt kitéve és hanyatlásnak indult, hanem talán még inkább abban, hogy a baziliták hazánkban nem tudtak igazán meggyökeresedni.

Az a tény, hogy a görög monostorok igazi élete hazánkban a XI–XII. századra esett és hogy e korból aránylag nagyon kevés írásos emlék maradt ránk, rendkívül megnehezíti annak megítélését, hogy a bazilita monostorok milyen szerepet játszottak a keresztény magyar szellemi élet kibontakozásában. Az idevonatkozó anyag hézagossága és megfelelő speciális kutatások hiánya következtében a görög monostorok hatásának fokát ma már vagy talán: ma még? – nem tudjuk lemérni. Úgy látszik azonban, hogy a magyarországi görög monostorok tevékenysége megmaradt a szerzetesség „sziget”-birodalmán belül. Hogy a magyarországi görög baziliták egyházi és szellemi befolyása a magyar népiség mélyebb rétegeibe nem szivárgott le, azt sajátosságosan mutatja az a tény, hogy a nyelvtudomány eddig egyetlen közvetlen átvételre utaló, bizánci eredetű görög szót sem tudott kimutatni nyelvünkben. Egyes nyomok azonban arra vallanak, hogy a hazai baziliták Kelet és nyugat, a bizánci és latin művelődés között összekötő és közvetítő szerepet játszottak. A görög egyházi irodalom egyes termékei a magyarországi monostorokban használt kéziratok és az ott készült latin fordítások révén kerültek át nyugatra, és talán nem egy bizánci legenda és monda a hazai görög monostorokon át vándorolt nyugat felé.”

(Moravcsik Gy. Szt. István emlékkönyv. Bp. 1988. 258-260.)

Bizánci kereszténység Magyarországon

„1. A magyar nép elődei már a vándorlás idején megismerkedtek a bizánci szertartású kereszténységgel, a honfoglalás után pedig a bizánci egyház kezdte el népünk megtérítését.

Mint ismeretes, VII. Konsztantinosz Porphürogennétosz császár uralkodása idején (912–959), a X. század derekán előbb Bulcsu karcha és Tormás herceg, majd Zombor gyula Bizáncban felvették a keresztiséget.

A gyula magával hozta Hierotheoszt, akit Theophülaktosz patriárcha (931–956) Turkia, vagyis Magyarország püspökévé szentelt.

Hierotheosz missziós püspök volt, joghatósága az egész országra kiterjedt. A püspök és szerzetesei nemcsak a gyula szállásterületén térítettek, hanem a régészeti leletek tanúsága szerint az ország csaknem minden vidékére eljutottak.

Az a tény, hogy a bizánci szerzetesek az egész országban szabadon mozoghattak, kizárja azt a feltételezést, hogy a vezérek bizánci útja egyéni kezdeményezés, önálló akció volt, sőt, hogy ez az esemény a fejedelem által képviselt nyugati és a vezérek által képviselt keleti külpolitika szembenállásának jele lett volna.

Egyrészt ugyanis aligha képzelhető el, hogy a fejedelem és a többi vezető ember engedélye nélkül a bizánci hittérítők az egész országban szabadon működhetek volna. Másrészt a rendkívül körültekintő bizánci diplomácia az ő előzetes hozzájárulásuk nélkül nem is küldött volna hazánkba püspököt az egész országra kiterjedő joghatósággal.

Amikor Rasztíszlav morva fejedelem (846–870) III. Mikhaél (846–870) bizánci császártól 862-ben hittérítőket kért, a császár két testvért, Küriloszt és Methodioszt küldte az országba és ezek nem voltak püspökök, sőt Methodiosz még pappá sem volt szentelve.

Fel kell tehát tételeznünk, hogy Hierotheosz küldetésére Fajsz fejedelem és a többi főember beleegyezésével került sor.

2. A magyarok megtérítését a keleti egyház kezdte el, de a nyugati egyház fejezte be. Ennek kizárólag politikai okai voltak.

Magyarország ugyanis két, éppen emelkedőben levő nagyhatalom ütközőpontján feküdt. Egyik szomszédja, a Német-római Császárság igény tartott Pannóniára. Másik szomszédja, a Bizánci Császárság, mely a Makedon dinasztia idején (867–1057) hirtelen virágzásnak indult, vissza akarta hódítani az egykori Római Birodalom tartományait.

A két terjeszkedő nagyhatalom szomszédsága külön-külön is fenyegető veszedelemet jelentett az elszigetelt magyarság számára, s ez csak fokozódott 972-ben, amikor I. Ottó német-római (936–962: király, 962–973: császár) és I. Jóannesz Tzimiszkesz bizánci császár (969–976) egymással szövetséget kötöttek. Kétoldali támadás esetén a magyarság könnyen az avarok sorsára juthatott volna.

3. Ekkor Géza volt a magyarok fejedelme (972–997). Az ifjú fejedelem felismerte, hogy az ország biztonsága, sőt fennmaradása érdekében azonnal csatlakoz-

nia kell valamelyik nagyhatalomhoz. A történelmi hagyományok Bizánc mellett szóltak volna. Azonban néhány évvel a vezérek látogatása után hazánk kapcsolata a birodalommal annyira megromlott, hogy a békének és a szövetségnek túl nagy lett volna az ára. Ezért Gézának nem volt választási lehetősége, csakis Ottó császárral kereshette a szövetséget, és ezzel az is együtt járt, hogy tőle kellett kénie hittérítőket is. Csakis így látta biztosítva az ország szuverenitását. Ez volt egyben a fordulópont a magyar kereszténység történetében.

Géza számára a nyugati kereszténységhez való csatlakozás nem vallási, hanem politikai kérdés volt és az is maradt egész életében.

Ez a magyarázata annak, hogy a bizánci szerzeteseket nem utasította ki az országhól, mint száz évvel korábban Borisz fejedelem (853–888) Bulgáriából, aminek nagy része volt a Photiosz patriarcha idején (858–867 és 877–886) bekövetkezett egyházszakadásnak.

Nálunk Géza döntése után a bizánci egyház tevékenysége nem szűnt meg, hanem éppen ellenkezőleg, még meg is erősödött. A görög hittérítőket támogatta a Bizáncban megkeresztelkedett gyula lánya, Géza felesége, Sarolt is, aki keleti szerzetartású keresztény volt.

Valószínű, hogy Hierotheosznak két utóda is volt: Theophülaktosz és Antoniosz. Mindkét főpásztor pecsétjét megtalálták. Az egyik pecsét felirata: a „türkök püspöke”, a másiké: „Turkia püspöke”. Feltehető, hogy a „türkök” a magyarokat, „Turkia” pedig Magyarországot jelenti itt is. Mindkét pecsét hátoldalán Szent Demeter képe látható. A püspök pecsétje általában székesegyházának védőszentjét ábrázolta. Hazánkban ebben az időben több mint húsz templom épült Szent Demeter tiszteletére.

A bizánci kereszténység mélyen belevésődhetett a magyar nép jelentős részének lelkivilágába. Ezt bizonyítja, hogy a fordulat után több mint száz évvel, 1092-ben Szent László király (1077–1095) Szabolcs várában zsinatot tartott, amely két rendkívül fontos és igen kényes kérdésben: a papi nősvülés és a nagyböjt kezdetének kérdésében a bizánci egyház előírásait juttatta érvényre.

XII. Gergely pápa (1073–1085) a korábbi rendelkezéseket felújítva, a nős papokat eltiltotta az egyházi szolgálattól (1074). Ennek ellenére a szabolcsi zsinat a bizánci császári palota kupolatornéban, a Trullionban 691–692-ben tartott zsinat határozatainak megfelelően úgy intézkedett, hogy a papjelöltek felszentelés előtt megnősülhetnek.

A nagyböjt kezdetével kapcsolatban a zsinat kimondja, hogy „a latinok, akik a magyarok törvényes szokásaihoz alkalmazkodni nem akarnak, tudniillik amikor a magyarok a húsevést elhagyják, ők viszont a hétnek még a második és harmadik napján húst esznek, s ha azt mondják, hogy a mi jobb szokásainkkal nem értenek egyet, menjenek, ahová akarnak. De a pénzt, amit itt szereztek, hagyják itt, hacsak jobb belátásra nem térnek és a húsevést velünk együtt abba nem hagyják.”

A zsinati határozat szövegében szereplő „latinok” olaszok vagy franciák lehetnek. A határozat értelme: a bizánciak a vajhagyó vasárnapot követő hétfőn, a nyugatiak pedig két nappal később, hamvazószerdán kezdik ma is a nagyböjtöt.

A debreceni kollégium híres tanára, Budai Ésaías szerint „Szent László törvényeiből világos, hogy akkor még a magyarok nagyobb részint a görög vallásbeli szokásokat követték.”

Itt azonban nem arról van szó, hogy a magyarok többsége bizánci szertartású katolikus lett volna, hanem éppen a fordítottja történt annak, mint Morvaországban. Ott a szlávok apostolai nem a bizánci, hanem a római liturgiát végezték, mert a nép azt már megszokta. Nálunk pedig a nyugati hittérítők – talán Géza vagy Szent István kivánságára – egyes egyházfegyelmi kérdésekben fenntartották a már meggyökeresedett gyakorlatot, és a lelkek békéjét nem zavarták meg a nyugati előírások bevezetésével és erőltetésével. Hiszen a nép a megszokotthoz a végletekig képes ragaszkodni. Még nem is olyan régen, húsz évvel ezelőtt konzervatív katolikusok tüntetéseket, utcai zavargásokat rendeztek a latin nyelvű liturgia megszüntetése miatt.

Géza és Szent István feltehetően a görög rítusú kereszténység fenntartásával a bizánci előírásoknak a latin egyházra való kiterjesztésével elhárította az esetleges lázongás veszélyét és elősegítette népünknek a vallási külsőségekben is megnyilvánuló egységét. Szent László pedig törvénnyel szentesítette ezeket az egyházi előírásokat, melyeket népünk régtől fogva ismert.

4. Egyébként Géza utóda, Szent István (997–1038) apja nyomdokain haladt. Fegész életében az ország egységének és lelki békéjének megvalósítására, valamint szuverenitásának megőrzésére törekedett. Ezt szolgálták egyházi vonatkozású intézkedései is.

Uralkodása elején az ország délkeleti részén fokozódott a bizánci egyház térítő tevékenysége. E terület ura Ajtony volt. II. Baszileiosz bizánci császár (976–1025) a bolgárok ellen szövetségeseket keresve felvette vele a kapcsolatot. A császár 1002-ben a bolgároktól elfoglalta Vidint. Ekkor Ajtony felkereste ebben a Duna-parti városban tartózkodó császárt s ott „a görögök szertartása szerint megkeresztelkedett” (Gellért-legenda). A császár támogatásával uralmát kiterjesztette a Köröstől az erdélyi részekig, déli irányban pedig Szörényig és Vidinig. Erre utal a Gellért-legenda, amikor azt állítja, hogy „hatalmát a görögöktől kapta”.

Ajtony Marosvárott monostort épített Keresztelő Szent János tiszteletére, „apátot helyezvén bele görög szerzetesekkel az ő törvényük és szertartásuk szerint” (Gellért legenda). A monostor templomát és az előtte levő keresztelő medencét 1868-ban feltárták.

Ajtony, mint ismeretes, politikai okokból szembekerült Szent Istvánnal. A király hadvezére, Csanád legyőzte. Csanád azonban a görög szerzeteseket „nem üzte el, hanem mint ahogy a Gellért legenda mondja – megengedte nekik, hogy abban az állapotban maradjanak, amelyben találták őket”. Majd a Marosvártól délre fekvő Oroszlánoson Szent György tiszteletére monostort építtetett, ide telepítette át a szerzeteseket, marosvári otthonukat pedig átadta a csanádi egyházmegye első püspökének, Gellértnek. A görög szerzetesek tovább folytathatták a térítést.

Feltételezhető, hogy Csanád a görög szerzetesekkel szemben István király utasítása szerint járt el. Mert bár az ország már a nyugati patriarchátushoz tartozott, Szent István a bizánci szertartás fennmaradását és fejlődését is biztosította.

A bizánci rítus korabeli helyzetéről írásos feljegyzések nem maradtak fenn, arról elsősorban a keleti monostorok adnak felvilágosítást. Az ország területén számos bizánci monostor volt. Ezek egy részét még Szent István előtt alapították. Bizánci szerzetesek éltek Tihanyban, Visegrádon, Pásztón, Dunapentelén, Marosvároton, majd Oroszlánoson és másfelé is. Szent István nevéhez fűződik a veszprémi-völgyi apácázárda alapítása és talán a szávaszent-demeteri monostor újjászervezése is.

Szávaszentdemeter egyébként egyik központja volt az ún. „Berria” monostori szervezetnek. A Berria monostor helyét nem ismerjük, azt viszont III. Honorius pápa (1216–122?) két okiratából (1216 és 1218) tudjuk, hogy ehhez az anyamonostorhoz több mint 25 filiális monostor és 10 templom tartozott. A pápai bullák név szerint említik a kalocsai egyházmegyében levő Nádudvar, továbbá Somogyvár, Szatmár és Csepel monostorát. Feltehető, hogy a szervezethez tartozó zárdák jelentős része Szent István korában már létezett és nem utána alapították, amikor hazánkban a bizánci rítus már hanyatlásnak indult.

Emellett keleti szertartású közösségek létét kell feltételeznünk azokon a helyeken, ahol a templomok a keleti egyházban különlegesen ünnepelt, népszerű szentek tiszteletére épültek vagy magukat a helységeket róluk nevezték el.

A magyar egyházi viszonyokat jól ismerő III. Ince pápa (1198–1216) joggal írhatta még 1204-ben is Imre királyunknak (1196–1204): „... országodban a görögöknek sok kolostoruk van”.

Ezeknek a monostoroknak viszonylag nagy száma, valamint az a tény, hogy szétszórtan helyezkedtek el az ország területén arra vall, hogy hazánk minden táján jelentős számban éltek bizánci szertartású katolikus magyarok. Hiszen ha a kolostorok első lakói görögök, illetve szlávok voltak is, és ha még Ajtony is telepített be görög, I. András királyunk (1047–1060) pedig szláv szerzeteseket, az utánpótlás zöme az itthoni keresztény családokból került ki.

A bizánci monostorok sokrétű feladatot tölthettek be az országban. Azok a monostorok, amelyekhez templomok tartoztak, egyben parókiák is voltak, s a szerzetesek lelkipásztorkodással foglalkoztak.

A bazilita szerzetesek életformájának ismeretében biztosan állíthatjuk, hogy a magyarországi bizánci monostorok az egyházi élet központjai voltak. Itt történt a papképzés, a liturgikus szövegek másolása és fordítása. Itt készültek az ikonok és a templomi felszerelési tárgyak, kegyszerek: miseruhák, keresztek, ereklyetartók, gyertyatartók, füstölők, szenteltvíztartók, bár meg kell jegyeznünk, hogy az országban kegyszerek előállításával foglalkozó műhelyek is működtek. A veszprémi-völgyi zárdában készült az a miseruha, melyet később koronázási palástként használtak. Ez a palást a bizánci iparművészet legszebb hazai terméke.

A bizánci monostorok egyben kulturális központok voltak. Marosvárott Szent Gellért görög könyveket talált. Feltehető, hogy nemcsak itt, hanem mindegyikben volt kisebb nagyobb könyvtár.

A monostorok a bizánci kultúra Nyugat felé történő közvetítésével is foglalkoztak. A bizánci egyházi irodalom számos alkotása a magyarországi bazilita monostorokban használt kéziratok vagy itt készült latin fordítások révén került Nyugatra.

Szent István király egyébként kereste a békés baráti kapcsolatokat Bizánccal, és ennek eredményeképpen 1015 táján létrejött a magyar–bizánci szövetség.

A két ország közti szövetség lehetővé tette a kapcsolatok elmélyülését. Szent István Bizánccban „csodálatos művészettel épült templomot” emelt, melyet minden szükséges felszereléssel ellátott, megszálló és pihenőhelyet létesített a Szentföldre zarándokló magyarok számára. Fiának, Imrénnek felesége görög hercegnő volt. Az országba beköltöző külföldiek között szép számban akadtak görögök is.

A Szent István korában épült templomok kövei és más régészeti emlékek arról tanúskodnak, hogy hazánkban a bizánci művészet hatása rendkívül nagy volt; sok görög művész és mester dolgozhatott itt.

Mindamellet, hogy Szent István a bizánci rítus továbbélését biztosította és a birodalommal szövetségi viszonyt alakított ki, az ország területén kizárólag római katolikus egyházmegyéket szervezett. Ebben is az ország érdekeit tartotta szem előtt. Magát az esztergomi érsekséget a keleti patriarchák jogaira emlékeztető kiváltságokkal ruházta fel. Ezzel egyrészt kizárta annak lehetőségét, hogy külföldi főpásztorok – a pápa kivételével – joghatóságot gyakorolhassanak hazánkban. Másrészt a magyarországi katolikus egyház egységes irányítását is meg akarta valósítani.

Az egységet akarta szolgálni az egyetlen rítusú hierarchia felállításával is.

A püspökök – mint feudális főurak – a későbbi évtizedekben politikai vagy egyéb okokból ismételten szembekerültek egymással.

Szent István idején a keleti és nyugati egyház még egységben élt, de már kezdtek kiéleződni az ellentétek és állandósultak a viták, melyek 1054-ben szakadáshoz vezettek. Feltételezhető, hogy Szent István és tanácsadói jól látták, hogy a két szertartáshoz tartozó püspökök közötti viták nálunk is súlyos konfliktusokhoz vezethetnének.

Ilyen körülmények között a nagy nehezen kialakuló és még igen törekeny nemzeti egységet Szent István kétféle hierarchia felállításával nem kockáztathatta. A bizánci szertartású keresztényeket római katolikus főpásztorok joghatósága alá helyezte.

Azt viszont nem tekinthetjük véletlennek, hogy Szent István a kalocsai egyházmegye élére Anasztázt, a csanádi egyházmegye élére pedig Gellértet állította.

A kalocsai egyházmegye a rítusátár mentén terült el és számos bizánci szertartású közösség is tartozott hozzá. A csanádi egyházmegyét pedig Szent István Ajtony birtokán alapította, vagyis azon a területen, ahol eredetileg a keleti szertartás terjedt el s a bizánci térítés központja volt.

A két főpásztor viszont nagyon jól ismerte a bizánci szertartást. Anasztáz ugyanis a római Szent Bonifác–Szent Elek kolostorból jött Magyarországra, bencések és baziliták éltek együtt ott. Tehát volt alkalma megismerkedni a bizánci egyház szellemével. Lehet, hogy Szent István éppen az ő tanácsára ruházta fel az esztergomi érseket oly kiváltságokkal, melyek a nyugati jogrendben ismeretlenek voltak.

Szent Gellért Velencében született, mely névleg Bizánc fennhatósága alatt állt és sokrétű kapcsolatban volt a császárvárossal. Gellért nagyon jól ismerte a bizánci teológiát, a görög egyházatyákat és magát a görög nyelvet is.

A két főpásztor tapintattal, felelősségteljesen és bölcsen kormányozta a rájuk bízott bizánci szertartású katolikusokat, mert történelmünkben nincs nyoma annak, hogy elégedetlenkedtek vagy éppen lázongtak volna...”

(Pirigyi I. A bizánci kereszténység helyzete. Szt. István és kora. 161–165.)

A SZENTFÖLDI ZARÁNDOKLÁS TÁMOGATÁSA

Chabannes-i Adémár krónikájából

Adémár előkelő francia családból származó szerzetes (998 k.–1034 között élt). Históriajában a frankok történetét dolgozta föl 1028-ig. A keresztény magyar királyság létrejöttével lehetővé vált, hogy a bizonytalan és veszélyes tengeri út helyett a biztonságosabb szárazföldi úton közelíthessék meg a Szentföldet az egyre sokasodó európai zarándokok. Azzal, hogy Szt. István szívesen fogadta az útvonulókat, igen sokat tett azért, hogy az utazók révén elterjedjen az akkori keresztény világban Magyarország jó híre.

„Abban az időben [1026-ban] Vilmos angouleme-i gróf Bajorországon keresztül vonult az úr sirjához. Kíséretében volt bourges-i Odó deols-i főember, Richárd verduni apát, Richárd, az angouleme-i Szent Eparchius [monostorg apátja, ennek főembere és tanácsosa, Giraldu Fanesinus, Amalfred, a későbbi apát és nagy csapat nemes ember. István, Magyarország királya nagy tisztelettel fogadta őt, és gazdagon megajándékozta. Útját október hónap első napján kezdte, megérkezett a szent városba március hónap első hetében, s visszatért saját földjére június hónap harmadik hetében.”

(Az államalapítás forrásai 169.)

Rodulf Glaber krónikájából

A burgundiai származású francia szerzetes (történet- és legendaíró) az ezredfordulón élt. Történeti műve öt könyvből áll, szándéka szerint „világtörténet”, valójában elsősorban az ezredforduló francia-burgund területeinek krónikája. A magyarokról általánosságban ír, nem adatai miatt értékes számunkra tehát, hanem azért, mert bizonyítja, hogy a tőlünk távoli francia földre is eljutott Szt. István kereszténnyé lett országának jó híre.

„Abban az időben pedig a magyarok népe, amely a Duna vidékén élt, királyával együtt Krisztus hitére tért. Az ő királyuknak, akit a kereszténységben Istvánnak neveztek, s méltán [tekintettek] a legkeresztényebbnak, az említett Henrik császár saját nőtestvérét adta feleségül. Ebben az időben szinte mindenki, aki Itáliából és Galliából Jeruzsálembe, az úr sírjához vágyott menni, a hullámzó tengeren át vezető megszokott útvonalat mellőzni kezdte, s e király hazáján keresztül kezdett áthaladni. Ő pedig mindenkinek igen biztos útviszonyokat biztosított, s mindazokat, akikkel csak találkozott, testvéreként fogadta, s nekik hatalmas ajándékokat adott. Ettől a kegyességtől indítatva nemcsak és közrendűek mérhetetlen tömege ment Jeruzsálembe...”

(Az államalapítás forrásai 169, 185–186.)

Berno apát Szent István királyhoz írott leveléből

A Bodeni-tó egyik szigetén fekvő reichenau-i bencés monostor apátja a 11. század első felében, aki szoros kapcsolatot tartott fenn főpapokkal, apátokkal, sőt német-római császárokkal is. Többségében uralkodókhoz címzett 30 levelének tartalma egy Sankt Gallen-i töredékes másolathól ill. egy 16. századi egyháztörténeti munkában közölt kivonatokból ismert. A rendkívül művelt, széles látókörű egyházi férfiú láthatóan rendkívül nagyra értékelte Szt. István királyunk állam- és egyházszervező tevékenységét, miként közölsre kerülő levélkivonata bizonyítja.

„Berno Istvánt, Magyarország királyát az ahhoz írt levélben a szent egyház tagjának nevezi, s köszönetet mond neki azért, hogy emberséggel bánt a Jeruzsálembe menő szerzetesekkel. Midőn István magyar király bőkezűségét és szelidségét kimutatta két reichenau-i szerzetes iránt. Berno az ő, továbbá felesége, Gizella lelki üdvéért ünnepi miséket tartott, és mindkettőjük nevét az Élet Könyvébe feljegyeztette. István király a gallokat, németeket és másokat, akik országán keresztül vándorolnak Jeruzsálembe és a szentek más helyeihez, bőkezűen segített, miként Berno hozzá [intézett] leveléből kiderül.”

(Az államalapítás forrásai 1999. 146–148.)

Odilo clunyi apát levele Szent Istvánhoz

Odilo Benedek-rendi apát (élt 961 k.–1048 k.) francia származású, a burgundiai Cluny apátja több mint fél évszázadon keresztül és egy nagyhatású szerzetesi reform kezdeményezője. Kiterjedt levelezést folytatott egyházi személyiségekkel, sőt kora walfkodóival is. Szent Istvánhoz címzett levele az 1030-as években íródhatott.

„István uramnak, Isten békességes szolgájának és a [legkeresztényibb] királynak fráter Odilo kívánja a mennyek országát és királyát. Hogy lelketekben mekkora szenvedély árad isteni vallásunk tisztelete iránt, csaknem az egész világ hirdeti, hanem kívált azok tettek igen bőven tanúságot rólatok, akik az Úr sírhelyétől visszatértetek. De még mi magunk is a legbőségesebben tapasztaltuk ezt, midőn méltóknak találtattunk arra, hogy követéiteket fogadjuk, akik királyi adományokat és ajándékokat hoztak. Ezért és a Ti legszentebb ájtatatoságtokért a mindenható Úrnak dicsőretet és köszönetet mondunk. A legbuzgóbb és szakadatlan könyörgéssel imádkozunk és kérjük Tőle, hogy vigye tökéletességre kegyelmét, melyet Bennetek elkezdett, és élteteket hosszú időre terjessze híveinek oltalmára, s engedje, hogy a mennyei hazában is uralkodjatok. Bennünket és egész szövetségünket illetően, úgy véljük, kielégítően és bőven beszámoltunk Kitűnőségteknek előző levelünkben, melyet M. fráterünk és megbízottaitok által küldtünk. A szentek testeit illetően, melyekből parancsoltatok, hogy küldjünk nektek valamit, biztosra veheti magasságos Felségték, hogy az élők közül senki parancsainak nem engednénk készségesebben, mint a Tíeteknek, ha csekélységünk lehetőségeiből és képességeiből bármilyen módon teljesíteni lehetne, de miként ezt tájékozottaktól megtudhatjátok, a mi helyünk újabb időben létesült egy bizonyos Vilmos gróf szegénységéből. Ezért úgy, ahogy a régebbi helyeken van, mi már másképpen nem juthattunk szentek testeikhez, kivéve egyet. Szent Marcell pápáét, mit helyünk ennek a Vilmosnak buzgal mából és fáradozásából kiérdemelt. Erre azonban, mivel elődeink szorgos gondnal és bölcs igyekezettel valamely ereklyetartóba tették be, és minden oldalról igen erős szögekkel és zárópántokkal rögzítették, nem mertük kezünket vetni. Végül is egy igen elrejtett helyen találtunk az ő tulajdon testéből ereklyéket, melyeket örvendező lélekkel elküldtünk Uraságtoknak. Voltak más, igen hatalmas és előkelő férfiak, akik megvetve e kor fényűzését és rátapodva a világ szennyes hullámaira, az örök élet vágyától vezérelve a mi monostorunk révjébe menekültek. Ezek hoz zánk igen sok szent ereklyét hoztak, amelyek közül, amit tudunk, Hozzátok elküldöttünk, kérve Felségedet, hogy fogadja jó szívvel. Azonkívül úgy véljük, hogy a méretük senkiben sem fog valami rossz gondolatot ébreszteni, mert igen gyakori tapasztalatból tudtuk meg, hogy nem csupán az ereklyék szent darabkái által, hanem még övezőikkel is több csoda és erény szokott tündökölni, mint azokon a helyeken, ahol maga a test nyugszik. Hiszen Szent Gergely pápa történetében is olvassuk, hogy midőn néhányan tőle szent ereklyéit kérték, az ereklyék helyett csak az ereklyetakarót kapták meg, s midőn ezek hitükben kételkedtek és panaszkodtak, hogy nevetségessé válnak, az említett pápa a takaró egy részét késsel bevágta, s

mint mondják, rögtön vér folyt belőle. Szerzeteseinket, akik ezt az irást Hozzátok viszik, jóságotokba és kegyelmetekbe ajánljuk, és alázatos könyörgéssel kérünk, hogy mindenben lássátok el segítséggel és tanáccsal őket. Ha pedig csekélységünk Istennek, a mindenség teremtőjének tetsző dolgokat ajánlhatna fel, kívánjuk, hogy abból Rátok és Tiedre is üdvösség származzon. Isten veletek.”

(István király emlékezete)

V. GAZDASÁG, TÁRSADALOM, ÉLETMÓD

Pénzverés

Alapvető fontosságú esemény az ország önálló pénzverése. A tanulmányban a CNH rövidítés Corpus Nummorum Hungariae éremkatalógusát jelzi, amelyben minden magyar érmet külön számon katalogizáltak.

„Az önálló magyar pénzverés megindulása egybeesik államalapításunkkal és úgy tűnik, hogy István király ezt a felségjogát koronázása után azonnal gyakorolni kezdte. A magyarságnál már a 10. században – sőt a honfoglalás előtt – sem volt ismeretlen a pénz; hadjárataik és kereskedelmi kapcsolataik folyamán bizánci, arab és nyugat-európai veretek kerültek hirtokukba. Ezeket azonban nem pénzként, hanem többnyire átfúrva, főleg ékszerként, lószerszámdíszként használták. Bár – úgy tűnik – a bizánci aranypéNZ volt a legismertebb a magyaroknál, István mégis – helyes politikai és gazdasági érzékkel – a nyugat-európai ezüstvalutát, a denárrendszert vette át. Bizánc fejlett gazdasági élete ugyanis megkívánta a különböző értékű – arany, ezüst – értékpénzt, sőt a rézből készült váltópénzt is. Erre a fökra Nyugat-Európa, benne Magyarország is, jóval később, évszázadok múlva jutott el.

A nyugat-európai pénzverés a Nagy Károly által 781 táján meghatározott pénzláb szerint folyt. Eszerint a 408 g-os karoling fontból 240 db ezüst denárt vertek. Bár Nagy Károly utódai ezt könnyítették, évszázadokig – nagyjából a 13. század végéig – ez volt a pénzverés alapja. A 9–10. századra kialakult egy hátlapú éremképtípus, amely birodalomszerte elterjedt, az ún. karoling templom. Egyszerű, párhuzamos, egyenes vonalokból kialakított háromszög képezte a templom ornat, alul két vízszintes vonal jelezte a lépcsősört, a kettő között pedig függőleges vonalak a homlokzati oszlopokat. Később a bajor verdékben ezeket az oszlopokat egy felirattal váltották fel, amelynek jelentését ez idáig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. E pénzek előlapja rendszerint egyszerű keresztet ábrázol, körülötte a kibocsátó neve.

Közismert, hogy István királyunkat sógora, IV. Henrik bajor herceg, majd II. Henrik néven 1002-től német király, 1014-től pedig császár segítette államszervező munkájában. Első pénzeinken is bajor hatást fedezhetünk fel. Legelső pénzünk hátlapja az ún. karoling templomot ábrázolja, ám ennek kivitelezésében nem találunk idegen elemeket; a veretőveket magyar ötvösök készítették. A magyar ötvös kezében ugyanis a minta idegen volt az egyszerű, egyenes vonalakkal, háromszöggel. Az ő kezük alól eddig indákkal, palmettákkal díszített művészi ékszerek ke-

rültek ki. A mintául kapott pénznek ábráját is ízlésüknek, művészi szemléletüknek és gyakorlatuknak megfelelően alakították ki. A felső háromszög két oldala kacszerűen kihajlik, az oldalszár ível, belső hajló vonalak kísérik a külsőket. Ebben a kompozícióban sehol sem találunk egyetlen merev vonalat sem, lüktet benne a dinamika. Körirata REGIA CIVITAS, Regensburg REGINA CIVITAS-ának magyarártása. Ha a REGINA CIVITAS körirat Regensburgot jelenti (márpedig azt jelenti), akkor jogos a feltételezés, hogy a magyar pénz REGIA CIVITAS felirata István király pénzverővárosát jelenti. Eddigi kutatóink nagy többsége a számba jöhető Esztergom és Székesfehérvár közül inkább Esztergom mellett foglaltak állást. A vitát nem tekinthetjük lezártnak, még az is kérdéses, hogy egyáltalán egy bizonyos helységet jelent-e; ugyanis a REGIA CIVITAS-t felváltó PANNONIA, sőt PANONIA TERA (sic!) valószínűtlen, hogy egy városra utal. Kellő forrásanyag hiányában elégedjünk itt meg annyival, hogy István király pénzét valószínűleg székvárosában, Esztergomban, vagy Székesfehérvárott verték. E bizonytalanságra később még visszatérünk.

Az első magyar pénz előlapján egy zászlós, szárnyas lándzsát találunk, felirata is erre utal: LANCEA REGIS. A lándzsával, mint a királyi jelvényvel itt nem kívánunk foglalkozni, legyen elég István király képére hivatkozni a koronázási paláston és emlékeztetni a ménfői csatára, amikor kiemelték a források, hogy a császár elé hozták az elesett Aba Sámuel király aranyozott lándzsáját, aki ezt nem adta vissza a neki hűbért ígérő Péternek, hanem Rómába küldte. Bizonyára azért, mert az a lándzsa a magyar király szuverenitását fejezte ki. Györffy György véleménye szerint – amit igaznak fogadunk el – a pénzen levő zászlós lándzsa egy vexillum, amit a felhőből Isten keze ad át. Ez az átadás a Rómától való spirituális függőséget fejezi ki, hangsúlyozva ezzel a császárságtól való függetlenséget. Györffy logikus következtetéseit mindössze Kovács László vonta kétségbe.

István király az első pénzét valószínűleg azonnal koronázása után verette. E felségjog feltételezhető azonnali gyakorlása mellett numizmatikai érvek is szólnak. Egyértelmű ugyanis, hogy a REGIA CIVITAS felirat a regensburgi REGINA CIVITAS-ból származik, márpedig 1004 után Regensburg RATISPONA feliratot használ.

István király első pénze – leleteink tanúsága szerint – nem készült nagy tömegben, mégis tudomásunk van utánveréséről is. Észak-Európában ugyanis, ahol ekkor még nem volt önálló pénzverés, az ott forgó közkezdelt pénzeket utánozták, István későbbi típusú pénzeiből számtalan utánveret ismeretes, de már ennek az első típusnak utánzásáról is van példánk, ami Skandináviában került elő. A leletet ismerető Peter Berghaus még mint eredetét ismertette, az ügyetlen, merev vonalvezetésből azonban egyértelműen kitűnik, hogy utánzatról van szó.

István király következő pénztípusai – CNH. I. 7. és I. – jóval egyszerűbbek. A két veret éremképei egymással teljesen azonosak, az előlapon egyenlő szárú keresztet találunk, sarkaiban ékekkel, körben STEPHANVS REX körirattal. A hátlapon ugyancsak kereszt van, az első pénztípusról már ismert REGIA CIVITAS körirattal. A CNH. I. 7. és I. csupán pénzláb szempontjából tér el egymástól. A CNH.

I. 7. új éremkép mellett megtartotta – átlagsúlya szerint – az első típus pénzlábát, míg az ezt követő CNH. I. 1. esetében olyan lényeges súlycsökkenés következett, hogy indokolt volt feltételezni obulusnak. E meghatározás mellett két érvet hoztak fel: egyik, hogy ez bajor pénzláb szerint obulus-súly, a másik pedig, hogy a magyar pénznek mintát adó regensburgi obulusokon a kereszt sarkaiban ékek vannak, amint a CNH. I. 1.-en is. Véleményünk szerint egyik érv sem állja meg a helyét. István első pénzének és az ehhez csatlakozó CNH. I. 7.-nek átlagsúlyául 1,24 g-ot fogadhatunk el. A CNH. I. 1. 0,76–0,8 g-os átlagsúlya 1,5 g-os denársúlynak felel meg, amit az előzőek nem érnek el. Valószínűtlen, hogy egy súlyos, jó minőségű denárverés után felemelik a pénzlábát, de az aszerinti denárnak csak felét, azaz obulusát verik. Bizonyára gazdasági indokok alapján készültek – Győrffy György a füstadó bevezetésével hozza kapcsolatba – a 0,76–0,8 g-os CNH. I. 1. veretek, amelyeket mi inkább denárnak tekintünk, annál is inkább, mert István utódai alatt a CNH. I. 1.-hez viszonyítva a pénzeknek lényeges súlyemelése nem történt és László király alatt már forrásaink denárnak mondják a magyar pénzt. A kereszt szárai közötti ékek sem utalnak egyértelműen obulusra, mert a CNH. I. 7. denáron is ékek vannak, másrészt bajor obulusokon is előfordulnak más jegyek.

István első és következő (CNH. I. 7. majd 1.) pénzeinek nemcsak ábrája, hanem betűtípusai is eltérnek. Utóbbiakat kevésbé gondosnak érezzük, s bennük más műhely termékeit véljük látni.

Még két jelenséget kell emlitenünk első pénzeinknél, ami természetesen kihatott a továbbiakra is. Egyik a ponttechnika alkalmazása, ami a CNH. I. 1.-en és 7-en figyelhető meg legjobban. Betű-elem poncokat használtak; egy vonal-ponccal készítették a T, az E, a H stb. elemeit. Két kicsi félholdból alakították az S betűt és a P betű ívét. A másik jelenséget pedig akkor érthetjük meg, ha István pénzeit összevetjük külföldi pénzekkel, ahol a feliratok majd minden esetben torzok, amit nem lehet mindenkor a verőtő készítő mester írni-olvasni nem tudásával indokolni. István pénzein viszont sehol egy tévedés! Ennek oka, hogy a verőtöveket készítő magyar mester – mint a 10. századi ékszereknél is – előzetesen megszerkesztette művét, a képet, felirati mezőt négy részre osztotta és a többi ezek közé szorította.

Említettük, hogy a magyarok már a honfoglalás előtt ismerték – és értékmérőként használták is – a bizánci aranypénzt. Talán ennek emléke II. Michael és Konstantinos (832-839) két félbevágott, illetve átfürt solidusa, amely Jánoshalmán és Tiszaeszláron került elő. A Kárpát-medencébe költözött magyaroknál csak fokozódott a bizánci solidus szerepe; leletek (Tokaj, Nagyharsány), majd írott források bizonyítják. Hóman Bálint szerint ezt jelenti a Szent István törvényeiben említett „pensa auri” és természetesen erre utal Szent László II. 11. tc. „bizantius”-a. A bizánci solidus kiemelkedő szerepét látjuk Szent István aranypénzverésében, amely a bizánci solidus pénzlába szerint készült. Előlapján STEPHANVS REX köriratban a király nyitott koronás mellképe van, kezében maga előtt országalmát tart. Hátlapján PANNONIA köriratban ugyancsak koronás mellkép (Szűz Mária?) látszik. Ebből az aranypénzből mindössze három példány maradt fenn: kettő a Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteményében, egy pedig a gothai múzeumban van. Kérdés, hogy

Szent István aranypénzverésének gazdasági vagy politikai indoka volt. Az bizonyosra vehető, hogy a magyar gazdaság nem igényelt ilyen nagy értékű fizetőeszközt. A nemzetközi kereskedelem (Ibrahim ibn Jakub prágai jelenléte Magyarországról származó bizánci aranyakkal, azonban indokolhatta és a törvények csak hangsúlyozták a solidus magyarországi szerepét. Ettől függetlenül akár szimbólumként is felfoghatjuk István király regensburgi és bizánci mintára vert pénzverését, mint a kor két szuperhatalma közötti diplomáciai koncepciót. A magyar aranypénz azonban művészettörténeti szempontból kiemelkedő jelentőségű: két mellképábrázolás kisplasztikán Szent István korából. Bár a bizánci éremképek hatása egyértelmű, de inkább csak kompozícióban, amennyiben azokon is szembenéző uralkodó-mellkép van. A magyar aranypénz királyábrázolása valóság-hűsége törekszik. A nyitott korona és országalma, István király szakállas képe a koronázási palást Szent Istvánjával vethető össze és így annak is valóság-hűségét erősíti.

Természetesen az arcvonásokat tekintve aligha beszélhetünk mai értelemben vett portréről, de közelebb áll hozzá, mint az időben következő figurális ábrázolás királya Salamon denárán.”

(Gedai I. Román kori éremművészet, részl.)

Szent István pénzeinek gazdasági jelentősége

„A IX–X. század fordulóján a Kárpát medencébe érkezett magyarság gazdasági szintje még nem igényelte a pénzgazdálkodást, noha a magyarok ismerték a pénzt, mint értékmérőt, ám ez kifejezetten csak a vagyon tárgya, mutatója volt. A X. század létmeghatározó volt a magyar nép életében: a töretlen és gyors belső társadalmi fejlődés jellemezte. A gazdaság fokozódó többlettermelése lehetővé tette a csírájában már feudális jellegű szolgáltatások megjelenését, ami a kézműiparra és a kereskedelemre is kihatott. Az egyre szervezettebbé váló gazdaságnak központosító politikai struktúra volt a természetes velejárója...

A X. század tehát megteremtette azokat a feltételeket, amelyek biztosították, hogy a magyarság nem jut a többi népvándorlás kori nép sorsára, hanem egy független állam keretében éli tovább életét. István koronázása az ezredfordulón formai betetőzése volt az addigi lényegi változásoknak, s mint király új, magasabb fokon folytathatta az államszervezői tevékenységet. Ez az új, magasabb fok igényelte a pénzverést is. István nem azért veretett pénzt, mert szuverén uralkodói felségjogához tartozott, hanem mert ugyanazok a társadalmi és gazdasági fejlődési folyamatok szintje követelte, amely folyamatok létrehozták magát a feudális államot és végső soron István koronázásához vezettek. De ez nem jelenti István és apja, Géza fejedelem személyes szerepének csökkentését, sőt éppen ez teszi történelmünk legnagyobb államférfiaivá, mert a kül- és belpolitikai helyzetet, a történelmi folyamatokat felismerték, és egyéni képességeikkel, uralkodói zsenialitásukkal elősegítették, befejezték azt, aminek eredménye lett a magyar királyság.

A vázolt utat igazolja a pénztörténet is. IX. századi arab utazók a magyarok vagyontárgyai között pénzt is szerepeltetnek. A hely és kapcsolatok ismeretében ez a pénz arab dirhem vagy inkább bizánci arany lehetett. De nem több mint vagyon, kereskedelmük cserekereskedelem volt: rabszolgát adtak a bizánci kereskedőknek drága textilért, luxuscikkéért. Az új haza új kapcsolatokat is hozott a régiek megtartása mellett. A X. századi éremanyag egyik összetevője az arab dirhem. Kérdés, hogy ez mennyiben tekinthető újnak, hiszen a IX. századi magyarság leletanyagát nem ismerjük annyira, hogy erre válaszoljunk. Az arab utazók jelenléte ugyanis erre nem utal. X. századi eredetűek viszont a nyugat-európai denárok; azoknak a hadjáratoknak emlékei, amelyeket „kalandozás”-oknak szoktunk nevezni. Mind az arab dirhemek, mind a nyugat-európai – itáliai, francia és német kibocsátású – denárok szinte kivétel nélkül átfűrt állapotban kerülnek elő, régészeti megfigyelések szerint övre vagy lószerszámra erősítetten használták. Szerepük tehát demonetizált volt. Nem tekinthető a pénzforgalom tárgyának a bizánci arany sem. Előfordulása arról tanúskodik, hogy a teauráció eszköze volt, bár itt is megfigyelhető a demonetizálásnak egy szokatlan esete, amikor bizánci solidusokból kivágott Krisztus-fejek kerülnek elő a leletekben. Igaz, mindössze két leletből ismeretes Magyarországról – a tokaji és a nagyharsányi lelet –, s mindkettő későbbi, bár a solidusok a X. század második feléből származnak. Egy párhuzamát – ugyanebből a korból – a csehországi Libicéből ismerjük. A kivágásnak nem tudjuk okát, talán vallási háttere van. A bizánci pénzeknek azonban volt gazdaságtörténeti hátterük is. Ibrahim ibn Jákub 965-ben azt jegyezte fel, hogy a magyarok Prágába mentek „forgalmi mihkálók”-kal. A „forgalmi mihkál” a bizánci arannyal azonosítható, tehát kereskedelmet jelez, azaz kereskedelemmel összefüggésben említik. A bizánci arannak ez a kereskedelmi szerepe azonban természetesen nem jelent pénzforgalmat, inkább árucikk volt, de nem abban a közgazdasági értelemben, amely szerint a pénz különleges áru. A bizánci arany cserfordulói szerepére István király törvényeiből is visszakövetkeztethetünk: a büntetések egy részét bizánci aranyban (penza auri) írja elő. Azonos értékű volt egy tinóval vagy 30 denárral. A három, egymással azonos értékű összeg a változó kort jelzi: még él a régi tinópénz, a magyarok „terménypénz”-e, él a bizánci arany használata: teauráltak, büntetést fizettek vagy éppen kereskedtek vele. Ugyanakkor már él a denár használata. A bizánci aranypénzt még Szent László törvényei is említik, szerepe tehát kimutathatóan rendkívül jelentős a X–XI. században, de okkal és joggal tételezzük fel, hogy ez a szerep már a IX. századra is jellemző. A bizánci arany birtoklása azonban csak igen szűk körre terjedhetett ki, mert még a XII. században is akkora érték volt, hogy főúri végrendelet tételeként szerepelt. Ez szinte ellentmondani látszik István törvényei realitásának, hiszen a néphez – akiknek talán leginkább készült a törvény – aligha juthatott bizánci arany.

Ez volt az a kor, amelyben a magyar pénznek még kellett születnie. A magyar királyi udvar három lehetőség közül választhatott, három példa alapján: bizánci arany, arab dirhem és nyugat-európai denár. A választás eredményét tudjuk, indokaira azonban csak következtetni lehet. A következtetés ismét egy helyes helyzet-

felismerést és gazdasági igényt mutat. A bizánci arany szinte valamennyi népvándorlás kori népnél szerepet játszott. Más népek azonban – pl. az avarok – ezt az aranypénzt utánozták. Gazdaságuk ugyan nem igényelte, csupán a teauráció eszközállományából hiányzott. A magyar gazdaság a X–XI. század fordulóján viszont pénzt igényelt, ám igényének a bizánci arany túl nagy érték volt, azaz nem felelt meg neki. Az igényhez viszonyítva nagyobb érték volt a dirhem is. Így került sorra az a nyugat-európai denár, amely mint pénz, mint értékmérő éppen a legcsekélyebb szerepet játszotta eddig. Persze a választásban lehetetlen fel nem tételezni Regensburg befolyását is. Ám István valamennyi intézkedésében csupán ott érvényesülhetett idegen befolyás, ahol azt a magyar érdekek kifejezetten kívánták, így a pénzverésben is. A magyar gazdaság szintjének az európai denárrendszer felelt meg, s így került sor valószínűleg István koronázását közvetlenül követően az első magyar pénz kiverésére. Nemcsak az éremkép (karoling templom), a felirat (REGIA CIVITAS), hanem a súlya (1,24 g) is István sógorának, Henriknek pénzeit követi. Ez gyakorlatilag a pénzláb, pénzrendszer átvételét jelenti. Talán az éremkép mutatja legvilágosabban, esetleg szimbólumként is felfoghatjuk, hogy István királyságában a nyugati példák átvétele nem jelentett szolgálai utánzást. A regensburgi pénzek egyszerű háromszög alakú oromzatos karoling temploma a magyar pénzen a X. századi ötvösművészetünk hagyományainak megfelelően alakult művészi alkotássá, a palmetta motívumok hatása ismerhető fel rajta; bár olyan vélemény is elhangzott, hogy konkrét templomot (a székesfehérvári Géza-kori temetkezési kápolna) ábrázol. Kifejezetten szép megjelenését értékes belső tartalom kísérte, 940 ezrelékes ezüstműből készült.

Annak a kornak a kereskedelme, amelyben a magyar királyság megszületett, elsősorban külkereskedelem volt. A gazdasági egységek önállóak voltak, a feudális szolgáltatások valamennyi termékre kiterjedtek, így a belső pénzforgalmat igénylő kereskedelem az ezredfordulón igen gyenge lehetett. A külkereskedelemnek azonban hagyományai voltak. Szórványos adataink erre utalnak: a IX. században a bizánci Karkhban, 965-ben Prágában, az orosz őskronika Perejaszlavechen említenek magyar kereskedőket. Lényeges lehetett a magyar–viking kereskedelmi kapcsolat, s ez a X. század második felében lendülhetett fel a magyarországi leletekben előkerülő viking eredetű fegyverek – kardok, fokosok – tanúsága szerint. Ám ezekben a kapcsolatokban a pénz még aligha játszhatott szerepet, ha csak elvéve nem a bizánci arany. Cserekereskedelem volt, s exportcikkünk főleg a hadjáratokban szerzett rabszolga, kisebb mértékben a prém és élőállat, de számolhatunk némi ezüstexporttal is. Ugyanis amint megjelent az első magyar ezüstpénz, szinte azonnal előfordul a viking telepeken. István király pénze tehát azonnal a kereskedelem tárgyává vált, igaz, inkább a külkereskedelemé.

Istvánnak három pénztípusa volt: az első kettőnek azonos a pénzlába, a harmadik ettől alacsonyabb. Átlagsúlyuk 1,24 g, míg a harmadik típusé 0,8 g. Az első, karoling templomot és zászlós lándzsát ábrázoló típus 1968-ig csupán külföldi, észak-európai leletből volt ismert. 1968-ban a nagyharsányi leletből 40 darab került elő, majd a rácalmási temetőből került elő 1 példány. A második, ezzel azonos át-

lagsúlyú, keresztet ábrázoló típus a mai napig nem került elő magyarországi leletből. A harmadik típus a másodikkal azonos éremképű, de jóval alacsonyabb súlyú, viszont teljesen általános mind a hazai, mind a külföldi – főként a skandináviai és lengyel – leletekben. A jelenség tisztán és egyértelműen mutatja a magyar gazdaság, ezen belül a kereskedelem és pénzforgalom útját. Az első magyar pénz megjelenésekor létezett egy folyamatos külkereskedelmi kapcsolatrendszer, amelynek egyik fő összetevője a magyar–viking összeköttetés. Másik fontos a bizánci volt, s talán létezett egy kijevi is, de feltételesen számolhatunk még egy tapogatózó nyugati iránnyal is. A magyar–viking kapcsolatba lépett be a magyar pénz, s talán okkal tételezzük fel, hogy a veretlen ezüst exportját váltotta fel megnövekedett szereppel. Ugyanis külkereskedelmünknek szerkezetváltásra volt szüksége, hiszen a nyugati hadjáratok befejeztével megszűnt a rabszolga utánpótlás, s az állatexportot is korlátozni kellett. A pénzek tanúsága szerint ez a kereskedelem Szent István korában volt a legerősebb, s László uralkodásáig fokozatosan csökkent; László pénzei már csak szórványosan találhatóak. Persze nincsenek numizmatikai bizonyítékaink az István pénzverését megelőző időből. Óvakodnunk kell ugyanakkor a kereskedelem túlértékelésétől. Viking oldalról tekintve a magyar pénzek aránya a német és angol denárok, valamint az arab dirhemek mellett igen csekély. Az előkerült leleteknek csak igen kis százaléka tartalmaz magyar pénzt (még akkor is, ha ezeknek a leleteknek száma megközelíti a százat), s egy-egy leleten belül a néha több ezer példány között csupán egy-két magyar denár fordul elő. A magyar pénzek azonban odakerültek, s szerepük jelentőségét növeli, hogy utánozták is őket. A magyar pénzverés szempontjából igen lényeges, hogy már az első típusnak is van utánverete, tehát ismert kellett legyen. Jóval nagyobb szerepük lehetett, mint a néhány eddigi lelet alapján feltételezzük.

Míg a magyar–viking kapcsolatokban Szent István denárai lényeges szerepet játszottak, addig a magyar–bizánci kapcsolatból teljesen hiányoznak. Ennek elsődleges oka valószínűleg Bizánc és a vikingek különbségében keresendő. Bizánc fejlett pénzgazdálkodással, differenciált pénzveréssel rendelkezett, amelynek foka meghaladta Európáét. Ugyanakkor a vikingeknek nem volt önálló pénzverésük. A magyar pénz tehát versenyképes volt a vikingeknél, de aligha lehetett az Bizáncban. Ez azt is jelentheti, hogy a magyar–bizánci kereskedelmi kapcsolatokban az ezüst aligha játszhatott szerepet. Magyar ezüstpénz nem került Bizáncba, és Bizáncból is csak aranypénz (majd a XII. században bronzpénz) jött, ezüst nem.

A feltételezhető kijevi kapcsolatoknak nincs numizmatikai bizonyítéka és nem fordulnak elő magyar pénzek nyugaton sem. (Hacsak a X. századi arab dirhemek nem Kijev felől jöttek.) A bajor–magyar politikai kapcsolatból csak a regensburgi denár mintaadása jutott a numizmatikának. Ebből a szempontból egyedülálló a nagyharsányi lelet, ahol a magyar pénzek mellett regensburgi és augsburgi denárok is voltak.

Míg Szent István pénzeinek első két típusa – ha nem is kizárólagosan – elsősorban a külkereskedelemben játszott szerepet, a harmadik típus valószínűleg tárgya volt a valószínű belső pénzforgalomnak. A harmadik típus megjelenését 1015–1020 közötti időre tehetjük, mintegy két évtizedre volt tehát szükség a pénz belső

0 közötti időre tehetjük, mintegy két évtizedre volt tehát szükség a pénz belső elterjedéséhez. Bizonyára a belső feltételek kívánták a pénzlábszökkentést is; talán az első típusok túl értékesek voltak, a belső forgalom számára. Mindenesetre tény a radikális súlyszökkentés, és tény ennek a csökkentett súlyú típusnak általánossá válása. Ennek közvetlen okát Györffy György a pénzben fizetendő egyenes adó bevezetésében látta. Feltételezését azzal a módosítással kell elfogadnunk, hogy fizetési kötelezettséget csak akkor lehet előírni, ha annak reális alapja van, azaz a fizetésre kötelezett rendelkezik elegendő pénzzel. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a gazdasági szint kifejelesztette a pénzgazdálkodást, a belkereskedelem – legalábbis részben – pénzforgalom segítségével bonyolódik le. Ilyen pénzforgalom mellett írható elő csupán a pénzben fizetendő adó...”

(Gedai I. tanulmányából. Szt. István és kora. Bp., 1988. 103–107.)

10–11. századi kereskedelmünk a régészeti leletek tükrében

„A 10. században a Kárpát-medencében és környezetében éppen a honfoglaló magyarok megjelenése miatt átrendeződött a kereskedelem: megváltoztak útvonalai, megváltozott a szerkezete, új érdekcsoportok jelentek meg, új árucikkek tűntek fel, és új igények merültek fel. A változás, mint látni fogjuk, az előző századok kereskedelmi viszonyaihoz képest egyértelműen pozitív. A kelet-nyugati szárazföldi kereskedelem legjelentősebb útvonala a Mainz–Kijev útvonal volt, melynek közbeeső állomásai közül kiemelkedett Regensburg, Prága, Krakkó és Przemysl. Természetesen mindkét irányban tovább vezettek az utak. Mainzból az Ibériai félszigetre, a Cordobai kalifátusig, Kijevtől pedig volgai Bulgáriába és a kazárokhoz. A Kijev–Mainz közötti útszakasz főbb állomásain jelentős zsidó kereskedő kolóniák alakultak ki. Gyakorlatilag ők működtették azt a nagy útvonalat, amely körbefogta a Földközi-tenger medencéjét. E nagy körkereskedelemnek Radanijja volt a neve, az ezt működtető zsidó nagykereskedőket radanitáknak nevezték.

A legfontosabb árucikk, amely ezen az úton gazdát cserélt, a rabszolga volt. Nemesak a termelésben volt szükség rabszolgára, hanem ezen az úton töltötték fel az egyiptomi harci csapatokat, az arab világ háremeit. S bár a keresztény egyház elvben ellene volt a rabszolgák adásvételének, a pogányok, többnyire szlávok rabszolgaságát nem tilalmazta. Sőt elnézte a keresztények rabságba adását is, főként ha ez a keresztény uralkodónak jelentős hasznot hozott. Jelentős volt az út viasz- és prém-kereskedelme is.

A honfoglaló magyarok hamarosan bekapcsolódtak e nagy útvonal kereskedelmébe. A prágai vásáron 965-ben részt vevő magyarországi zsidó, muzulmán és türk kereskedőkről Ibrahim ibn Jakub jegyezte fel, hogy hód- és más prémekért, lisztért cserébe rabszolgákat és más árut vittek haza. Szintén ibn Jakub említi, hogy

a prágai vásáron krakkói kereskedők is megjelennek, ezek rusok és kazárok. Krakó környékén a Kárpát-medencei eredetű tárgyak gyakrabban fordulnak elő. A közeli Iglomíában egy településen honfoglaló magyar típusú síjvéget is találtak.

Még fontosabb adatok állnak rendelkezésünkre Przemyszlről. E város zsidó kolóniájáról az 1020-1040 közötti évekből tudunk. Korábbi gazdasági súlyát jelzi, hogy 1849-ben itt került elő az egyik leggazdagabb 10. századi dirhemlelet (kb. 700 db.). A przemysli várat a Nestor krónika is említi, azzal kapcsolatban, hogy 981-ben Volodimir kijevi fejedelem megtámadta a várost. Przemyslben 1976-ban egy kisebb magyar temetőt találtak. Az ásató A. Koperskinak 16 sírt, majdnem az egész temetőt sikerült feltárnia a házak közötti szabad térségben. A honfoglalók első nemzedékére jellemző edények és más tárgyak mellett a későbbi sírokban S végű hajkarikát is találtak. Ez az egyszerű köznépi ékszer már a késő avar temetőkben is feltűnik, s a magyarok itt, a Kárpát-medencében ismerkednek meg vele, majd veszik át divatját. Az átvétel pontos idejét nem ismerjük, de egy szlovákiai temetőben (Csekej 357. sír) Burgundiai Raoul (923-36) pénzével együtt került elő. Ezek szerint már a 10. század első harmada végétől számolhatunk elterjedésével. Lengyelországba bizonyítottan Magyarországról került el az S végű hajkarika, s mint látjuk, talán éppen magyarok révén. Az a közösség, amely Przemyslben megtelepedett, lett légyen az a honfoglalók Etelközből odamenekült csoportja, vagy már Magyarországról oda települt kolónia, kapcsolatban maradt a Kárpát-medencén belüli magyarokkal. Így mindenképpen részese volt a déli területekkel folytatott kereskedelemnek, esetleg éppen ennek biztosítására jött létre.

Kijevvel a 9. századtól bizonyíthatóan erőteljesek voltak a magyarok kapcsolatai. Erről tanúskodik Kijevben az Ugor hegy és a 12. században említett magyar kapu elnevezés, a Kijev környékéről való magyar ízlésű régészeti leletek (a kijevi lizedes templom alatt levő korábbi temető híres sírlelete, a Podolban levő ötvösműhely öntőmintája stb.). A 10. század közepére még egy nagy vásárhely alakul ki a Duna-torkolat déli oldalán, Perejasztavecben. Valószínűleg a Bizáncban működő orosz kereskedők lakhatási korlátozása váltotta ki e korábban jelentéktelen hely felvirágzását, ahová 969-ben Jaroszláv kijevi fejedelem is át akarta székhelyét tenni. Indokai szerint a görögök aranya, szövetei, borai, gyümölcsei, a magyarok és csehek lovai és ezüstje mind oda áramlik. Az oroszok pedig oda szállították a prémekeket, viaszt és mézet, meg a rabszolgát.

Regensburg kereskedelmének súlypontja már a 10. század elejétől kelet felé esik. Szinte monopóliumhelyzetben vannak Ausztriában, sőt a magyarokkal is normalizálódik a helyzet. A 11. század közepétől a mainzi és regensburgi zsidó kolóniákkal való közvetlen kereskedelmi kapcsolatokról szerezhetünk tudomást a forrásokból.

Arról azonban az írott források nem emlékeznek meg, hogy a Kárpát-medencében melyek voltak a kereskedelem főbb útjai, amelyek a politikai viszonyok rendeződésével vagy csak állandósulásával a nagy, nemzetközi útvonalakhoz csatlakoztak, esetleg maguk is nemzetközi úttá váltak. Még nehezebb képet alkotnunk arról, hogy melyek voltak azok a főbb belső útvonalak, melyeken a hazai for-

galom és kereskedelem lebonyolódott. Néha a 11. századi vagy későbbi források (Anonymus) segítenek eligazodni a többféleképpen is értelmezhető régészeti adatok között, néha csak megerősítik egymást a két forráscsoport adatai. Esetenként pedig csak a régészeti leletekből és lelőhelyeik fekvéséből nyerünk adatokat az útvonalak megrajzolásához.

A régészeti leletekből következtetve a legnagyobb kereskedelmünk Bizánc és a Balkán felé irányult. Onnan kaptuk a legtöbb árut is. Fő útvonalnak menten a Duna vonalát gondolnánk, de ennek a 10. században alig van nyoma. Ugyanakkor a Tisza mente, annak is jobb partja teljes hosszában bizánci és déli eredetű tárgyak sorát ismerjük a sírletelekből (1-2, kép). A Tisza mentéről került elő a legtöbb bizánci csat (Tiszaeszlár-Bashalom, Tiszajenő, Tiszabura, Mindszent), s még két példány a Tiszántúlról (Gyula, Kétpó). A másik fontos tárgytypust a filigrán díszes, széles pántú fejesgyűrűk alkotják. Ezekből öt nagyon szép, arany példányt ismerünk. Ezekből három a Tisza tágabban értelmezett környékéről való (Bodrogvécs, egy ismeretlen lelőhelyű Szabolcs megyei lelet, Gátér). A talán legszebb darab, amely a Szalay-gyűjteményből került a Nemzeti Múzeumba, Magyaróvár táján került elő. Az ötödik gyűrű lelőhelye a Sopron megyei Szakony. E gyűrű típus ezüst változatai közül a tiszai úthoz is kapcsolódik néhány (Nagykövesd, Szabolcs, Hajdúdorog, Hajdúsámson, Deszk, Kiszombor, Hódegyháza). A leletek harmadik nagy csoportját a fülbevalók képezik. A rendkívül sokféle fülbevaló közül a tiszai út mentén került elő a nagyteremiai, majd délebbre a versecváti elektron fülbevaló, Tápé-Malajdokról és Szeged-Óthalomról egy-egy különleges ezüst példány. Karpereceink, amelyek anyaga egyszerű bronz, zömmel szintén ezen az úton jutottak el hozzánk (Baks, Szarvas, Mokrin, Nosa, ez utóbbi kettő már a Vajdaságban van). Az egyetlen honfoglalás kori bizánci díszedényünk, egy mázas amfóra, a Zagyva forrása felett, Sóshartyánban került elő. Valószínűleg ezt is a tiszai úton szállították.

A felsorolt tárgyak nagyobb része a 10. század első feléből származik, jó néhány egyenesen a honfoglalók első nemzedékéhez kapcsolható (a fülbevalók zöme, csatok, a Szabolcs megyei gyűrű és bodrogvécsi párja, a sóshartyáni amfóra), más részük viszont 11. századi sírokból való (baksi karperec, gátéri aranygyűrű, és öntött változata Deszkről Szent István pénzével keltezett sírból). 11. századiak azok a halántékot díszítő karikák is, amelyekre vékony bronz huzalból huroksort tekercseltek. Ilyenek kerültek elő Szomotoron (K-Szlovákia), Hajdúdorogon, ilyen díszítés van a baksi karperecen is. Mindez arra mutat, hogy a tiszai útvonal a 11. században is fontos volt.

Az útvonal rögzülését több tényező segítette elő. Elsősorban a Bizánccal békés évtizedek; melyeket 934-ben, majd 943-ban és 948-ban volt szükséges a bizánci kormánynak önkéntes adófizetéssel biztosítani. A következő öt éves béke lejárat után a gyula megjelenésével tartóssá vált a szövetség a magyarok és Bizánc között a Tisza völgyében.

A Felső-Tisza nagy kanyarulata alatt, Kisvárdától délre volt Árpád unokájának Tass hercegnek a vására. Ez a vásár mindkét irányban ellenőrizhette a kereskedelmet, bár idegen eredetű régészeti leletek sűrűsödése nem jelzi fontosságát. Ezen a

vidéken találjuk a leggazdagabb és legszebb honfoglalás kori emlékeket. A sírokban gyakori a fegyver (szablya, íj, nyíl, tegez, fokos), a felszerelés pedig feltűnően gazdag (aranyozott ezüst veretek lucatjával díszített övek, íjtartó tegezek, arany és ezüst szerelések szablyák, aranyozott ezüst rozettákkal díszített lószerszámok, ezüst lemezekkel díszített nyergek stb.) A felső-tiszai fegyveres népesség gyakori résztvevője volt a kalandozásoknak, amit a sírjaikban lelt bizánci, arab és nyugati pénzek is jeleznek (esetenként mint a lószerszám díszei). Viszont gazdagságukhoz képest kevés az „import” tárgy a sírokban. A meglevőket néha rendeltetésellenesen használták fel, pl. Bezdédén a fülbevalók csüngőit díszgombként, Karoson egy csonka fülbevalót ruhába tűzve, mindkét esetben férfisírban. Nagyon valószínű, hogy a Felső-Tisza vidéki, katonai szolgálatot teljesítő népesség a zsákmányt nyersanyagként tekintette, és beolvasztva saját ízlésének megfelelő ékszereket készített belőle. A feleslegnek nincs régészeti nyoma, így leginkább drága bizánci textiliákra cserélődött, ritkábban egy-egy gyűrűre vagy más ékszerre. Kereskedőik izmaeliták és zsidók, türkök és görögök egyaránt lehettek. A magyarok ezüstje, amely a vásárokon árut cserélt, többnyire nyersanyag volt, esetleg félkész termék, pl. ezüst huzalok, amelyből a 10. század leggyakoribb népi ékszere, az S végű hajkarika készült. Mint láttuk, Lengyelország felé már korán megindult forgalma, Prágában pedig éppen a zsidók temetőjében, a Bartolomejska utcában találták meg egyik fontos lelőhelyét.

Az útvonal másik bázisát az úttól K-re eső Gyulán sejtjük, ahol a magyarok második méltósága, a gyula szállása lehetett. Már Győrffy is a Körös-Maros környékére lokalizálta a 955-ben megkeresztelkedett gyula lakhelyét, éppen a bizánci kereszténység Tisza menti tárgyi emlékei és a helynevek (Zombor) alapján, és Bóna I. is a gyula közeli lakhelyével magyarázta néhány gazdag temető jelenlétét a ma romániai oldalon. E tekintetben a máig közöletlen, ill. csak nagyon kis részletében ismert Gyula-téglagyári temető anyaga döntő fontosságú. A nagyrészt elpusztított temetőből mintegy 100 sírt sikerült megmenteni. Ezek számához képest kiemelkedően sok és jó minőségű bizánci import tárgy került elő: finom, granulált fülbevaló (kecel típus), ezüst lemezes fülbevaló csüngővel, belső ívén holdsartós fülbevaló, két féle öntött bogyós díszű fülbevaló, alsó ívén gyöngydróttal vastagított fülbevaló alsó fürtdíszel (párja Vágboriban került elő), omega díszes bronz csat, millefiori gyöngy (ún. mozaikszemes gyöngy), amely azt jelzi, hogy Bizánc felől még a 10. században is beszerezhető volt ez a keresett árucikk. Ezekon kívül fűzfalevél alakú kapcsoló és egy hal alakú csat (fibula) volt az idegen eredetű tárgyak között. Egyetlen temetőnkben se találunk ilyen mennyiségű import tárgyat, kivéve a szlovákiai nagy temetőket, amelyek az egykori szláv-magyar nyelvhatáron találhatóak.

A 10. század utolsó negyedében és a 11. század elején Ajtony is e nagy kereskedelmi út mentén tartotta központját. A Marostól Vidinig terjedő útszakasz fontosságát az utóbbi fél évszázad nagyon gyér kutatása ellenére is szép leletek bizonyítják. Ezek közé tartoznak az egyszerű és a kétoldalas, ereklyetartó mellkeresztek, melyek eddig ismert sorát most a verseci múzeum darabjaival is kiegészíthet-

jük. A tiszai út a Vaskapunál Vidin, Nikopol, Szilisztra érintésével vezetett Perejaszlavceig, ill. fővonala Belgrád után Nis és Szofia felé folytatódott Konstantinápolyig. Észak felé a Bodrog jobb partját követte, majd a Latorca mentén ért el a Vereckei hágóhoz. A leletek alapján ugyan a Tisza folyása mentén is meghúzhatnánk az út vonalát, de a Bodrogköz 18. századi térképei alapján ez nem reális lehetőség. Az akkori útviszonyok mellett a Tisza jobb partján kellett az útnak haladnia Titeltől Tokajig, onnan pedig a Bodrog jobb partján tovább. Az átkelést számos rév biztosította, Tokaj táján a ládi és tiszalúci, lejjebb a dorogmai rév, Csongrádnál a böldi rév, hogy csak az Anonymusnál említett nevezetesebbeket említsük. A tiszai út nagyjából és egészében megegyezett tehát az Anonymus által leírt hódító utak egyikével, nevezetesen Árpád vezér előnyomulásának útvonalával.

A tiszai útból ágazott ki a Maros folyását követő, Erdélybe vezető déli út. A gyulák telepítő tevékenysége ezen az úton kapcsolt be újabb és újabb területeket a művelésbe. Kezdetét a kiszombori és deszki importtárgyak jelzik, majd egyre inkább csak a temetők (tkp. ezek is településeket jeleznek) helyét ismerjük. A nagy, több száz síros közöletlen gyulafehérvári temető bizonyára tartogat néhány meglepetési számunkra.

A bizánci áruk útja Titeltől nemcsak a Tisza mentén követhető, de valamivel halványabban a Dunán felfelé is. Bár a Títel–Újvidék–Újlak közti szakasz jelenleg leletmentes, Valkóvártól Mohácsig több lelőhelyünk is sorjázik egymás mellé. Innen a Balaton déli végéig szinte megszakítatlan a sor. Ez utóbbi leletek azonban nehezen értelmezhetők.

A bizánci ékszerek Szob–Vác körmeyéki csoportosulása bizonyára nem véletlen. Ide csatlakozott kelet felől a mátra–bükkalji út, amely talán Tokajtól Szerencsen át haladt. Főbb állomása Eger volt. A Szob körmeyéki leletcsoportosulást a nyugat felé folytatódó út is magyarázza. Az importtárgyak alapján a Dunától É-ra kellett egy jelentős útnak húzódnia, éspedig nem a part közelében, hanem Párkánytól (kakati rév) ÉNy-i irányban, Udvard–Szered Nagyszombat–Szokolca vonalán. Ez az út megfelelne a későbbi esztergom–holicsi útnak. A Nyitra és a Vág völgyében észak felé vezettek egyre bizonytalanabb nyomok.

Ila most az ellenkező irányból, azaz az ÉNy-ról, Morvaországból, vagy É-ról, Lengyelországból érkező áru (esetünkben újra csak ékszerfélések) útját vizsgáljuk, szinte azonos eredményt kapunk, mint a délről észak felé irányuló kereskedelem esetében. A Dunakanyarban Vác és Szob között gyakoriak az importáruk (északi eredetű csontfésű Szobon, fonott fémmnyakperec Letkésen), majd a Garam alsó szakaszán két helyen (Bényben morva lemezgomb, Nagysáron Lengyelország felől csontnyelű kés), a Nyitra völgyében öt helyen (Nyitrán morva lemezgomb, Lengyelország felől fonott nyakperec, északi fésű Tardoskedden, fémgöngy Csáporon, Sárfőn és Zsitvabesenyőn), és a Vág völgyében négy temetőben (Ducón morva lemezgomb és fémgöngyök, Galgócon északi nyakperec, Galántán és Vágvecsén szintén morva lemezgombok) találkozunk velük. A következő fontos hely már Pozsony, ill. Dévény (morva lemezgombok). Pozsonnyal szemben, a Duna jobb oldalán, az antik Gergulata helyén, Oroszváron volt olyan település, ahol

importárakra igényt tartottak. Innen Esztergomig a Duna bal partján nincs is adunk, ott is csak egy ezüst gyöngyről van tudomásunk. Feltehető tehát, hogy a fő kereskedelmi út a 10. században nem a Duna jobb partján húzódó limes út volt, hanem az egykori felvonulási út az északi oldalon, amelyhez Pozsony felé és északra Szered–Holics irányában lehetett a határt elérni. Mintha erre utalna az az 1050-es évekre vonatkozó adat, mely szerint az Oroszországból (Halicsból) érkező regensburgi zsidó kereskedő testvérek átkelve a Dunán érkeztek meg feltehetően Esztergomba. Az esztergomi útmegszakítás nyilván Esztergom különleges jogával kapcsolatos, hogy ti. minden Magyarországon átvitt árut először ott kellett eladásra felkínálni. 1050 körül ugyan ez a jog még nem élt, de ott volt az ország egyházi központja ismert vásárával, melynek lehetőségei csábították oda a zsidó kereskedőket, talán már Géza idejétől. Homályban marad azonban, hogy Tokaj irányából jöttek-e a kereskedők, vagy északról, és az is, hogy Győrnek folytatták-e útjukat hazafelé?

Domanovszky szerint az oroszországi kereskedelem a Szepességen át ment, és a Vág mentén közlekedtek. Régészeti leletekkel ez az útvonal csak a Krakkó környéki magyar leletek gyakoriságával igazolható. Szlovákiai szakasza a 9. században még gyéren lakott, de helyi vezetők temetkezései (Blatnica) és központja (Felsőkubin, Alsókubin) már karoling sarkantyús nagymorva körbe tartozó kultúráról és igazgatásról tanúskodnak. Mivel a későbbi magyar városok is ezeken az alapokon fejlődtek tovább, mind a települések, mind az utak kontinuitását tényként kell elfogadnunk. Más kérdés viszont az oroszországi kereskedők útvonala.

A Morva- és Lengyelország felől érkező ékszerfélések két, jól elválo periódust jeleznek. A korábbi csoportot, a honfoglalást követő időszakot a nagymorva ékszerek (lemezgombok, különböző fülbevalók, stb.) jelentik, a másodikat, amely már 11. század, sőt részben belenyúl a 12. századba is, a törtezüst leletek köréből származó tárgyak (lemezes és filigrándrót kosarú gyöngyök, fülbevalók). A nagymorva ékszerek, köztük a legnagyobb számban előforduló lemezes gombok elterjedési területe alig lépi át az egykori fejedelemség határait, s csupán négy gomb került el messzebbre, a Dunától délre (Oroszvár, Heves, Debrecen környéke, és a Szabadka közelében levő Tetőhegyes). Ez a szűk elterjedés óvatosságra int a nagymorva ékszerek kereskedelméről vallott morva elképzelésekkel szemben, amelyek még az Al-Duna mentén is nagymorva eredetű tárgyakat vélnek felfedezni. A fémgyöngyök későbbi csoportja országos elterjedésű, a Tiszántúlt leszámítva nagyjából egyenletesnek is mondható. Segítségükkel rajzolódik ki élesebben a Vác/Buda–Eger–Tokaj útvonal. Az Erdély keleti csücskéből származó királyföldi lelet néhány más Zabolán előkerült ékszerrel együtt pedig a havasalföldi útvonalat bizonyítja, melynek mentén alakult ki Brassó. Hasonlóképpen útvonalat jelez a darufalvi kincs is, de ez már az ország nyugati szélén.

A keletről érkező kereskedelmi áru magában foglalja a kijevi Oroszország termékeit és a viking készítményeket. Az orosz eredetű tárgyak is két réteget képviselnek. Az egyik réteget azok az ékszerek jelzik, melyeket a magyarság levédiai vagy etelközi tartózkodása idején vett át környezetétől, a másik rétegbe azok tar-

toznak, amelyeket már főleg a Kárpát-medencében vásárolt. Ez utóbbiak számban legjelentősebb csoportját a törtezüst kincsek kijev–volhíniai köréből származó, ún. szőlőfürtös fülbevalók alkotják. A variánsok száma jelentős, gyakran nem is nagyon emlékeztetnek a fülbevaló díszei a szőlőfürtre. Nem teljesen öntöttek, hanem öntött elemekből vannak összeforrasztva. Így átmenetet képeznek a finom bizánci ötvösáru és a gyenge öntött utánzatok között. Anyaguk ezüst vagy elektron. A Kárpát-medencében 25 ismert lelőhelyük van, ezekhez kapcsolódnak a száz évvel később is előforduló al-dunai változatok. A legkorábbi magyar sírlelet, melyben előfordulnak, a przemysli magyar temető 2. számú sírja. Itt még a 10. század első felére jellemző káftánveretekkel fordulnak elő. Beáramlásuk útvonala a Tisza mente: Ungvár, Nagykövesd a Bodrogeközben, Döge, Szabolcs, Tokaj, aztán nagy ugrással Csongrád, Szentes, Törökkanizsa, Bocsár (jó minőségű öntvény), és Batajnica a Duna és Száva összefolyásánál. Míg tehát a bizánci áruk útvonala a Tisza mentén felfelé haladt, Oroszországból ellenkező irányú forgalom bizonyítható.

A keleti áruknak szintén Vác és Szob környékén találjuk egyik góciát. Ha közbeeső útjelző leletünk nincs is, a 11. századi lengyel kosaras függők korábbiakban tárgyalt néhány lelőhelye egyértelműen vall egy Vác–Tokaj közti útról. Tokaj környékén vagy éppen Tokajban rejtették el feltehetően a 10. század 60-as éveiben az ún. Tokaji kincset. Ennek legjelentősebb részét az a 14 fülbevaló képezi, amely a tárgyalt típusba tartozik. A tulajdonképpeni tokaji kincshez aztán az eladó ékszer és régiségkereskedő az „értékét” növelendő, még honfoglalás kori sírleleteket és 12–13. századi balkáni fülbevalókat (talán egy önálló másik kincset) is hozzátett, nem beszélve bizonyos őskori és római kori tárgyakról, s néhány bizánci pénzről, amelyek talán együtt kerültek elő a fülbevalókkal.

A skandináv–viking eredetű tárgyak zöme szintén a keleti kereskedelemmel került Magyarországra. Jellemző, hogy az orosz és skandináv viking eredetű ékszerek elterjedési területe és közvetlen származási helye egybeesik. Jelenleg sem az átvett tárgytipusok száma, sem lelőhelyeiké nem sok. A leggyakoribb ékszer a spirálisan összezsavart fejű gyűrű és ennek méretben megnövelt változata, a hasonló szerkezetű karperecek. Ez a típus nem sokkal a honfoglalás után kerülhetett a magyarsághoz. Teljesen szórt az elterjedésük (karperecek: Vác, Szarvas, Székesfehérvár, gyűrűk: Komáromszentpéter, Maroskarna, Vukovár). Eredetükre és időrendjükre jó támpontot ad a spiljovkai kincslelet, amelyben honfoglaláskori típusú övveretek (szcredi csat mintája) és négy ezüst karperec mellett VII. Konstantinos Porphyrogennetos és Romanos (948–59) solidusa mellett egy 966/67-es veretű dirhem volt. Ezen kívül a gotlandi 10. századi kincsleletekben arany változataik a jellemzőek.

Honfoglalás előtti, levéidai átvétel lehet egy különleges fülbevaló, amely nálunk Szentest-Nagyhegyen és Jánosszálláson fordult eddig csak elő. Oroszországban viszont a Szmolenszk melletti varég centrumból, Gnezdovából és más helyekről is ismert.

Oroszországi eredetűek a zsenyei arany, ill. elektron karperecek. Gotlandi ronkon darabjaik alapján a 11. századra keltezhetők. Ezüst változatuk a jászfényszarui

honfoglaló sírokból került elő. A niellóval díszített honfoglalás kori fémtárgyaink is keleti normann készítménynek látszanak. Ezek közé tartozik egy ismeretlen lelőhelyű veret, a bezdédi tarsoly csatja, egy niellős díszű baltácska Szabolcsveresmartról, és egy líra alakú csat ugyaninnen. Valószínűleg e körhöz tartozik a benepusztai állatalakos szíjvég.

Beregszászon került elő egy áttört, kerek arany nyakláncdís. E kiváló ötvösművet még Lehoczky Tivadar gyűjtötte. A csüngöcske akár késő antik is lehetne, hiszen a bizánci nyakláncok kapcsoló részein gyakran találkozunk ilyen zárótaggal. Ez a motívum azonban csüngőként a skandináv leletekben tűnik fel. A beregszászi csüngővel azonos rendeltetésű, kerek lemezes csüngő került elő Szabolcsveresmarton. Az eredetileg bizánci tárgytypus Oroszországban is meghonosodott. A mi példányunk már onnan való.

Viking importnak tekinthető a három Kárpát-medencei kardhüvelyvég, az ún. koptató: Dombrád, Beszterec, Gyulafehérvár. Északi szalagfonat díszíti a veszkiényi zablapálcát, a prágai Szent István-kard ellenzőjét, a Vác-esörögi kard markolatgombját és ellenzőjét.

Egy-egy keleti vagy skandináv eredetű, jelenleg hazai párhuzam nélküli tárgyat még felsorolhatnánk, de ezek nem változtatják meg az összképet: keleti eredetű ékszerünk és fegyverünk fő elterjedési területe a Felső-Tisza vidéke, a Tisza mente és a Tisza mellékfolyóinak vonala. Velük újabb bizonyítékát kaptuk a tiszai útnak, amely egy Tokaj–Eger–Vác közötti útvonallal csatlakozott a Duna feletti úthoz.

Van még három fontos import tárgytypus 10–11. századi leletek között, amely viszonylag nagy számban fordul elő a sírleletekben. Ezek a félhold alakú csüngők, melyeknek 35 évvel ezelőtti gyűjtése még talán Magyarországon is megkétszerezhető, a líra alakú csatok, melyeknek egyik variánsa 10. század végi importként jelentkezik, és a fonott gyűrűk, amelyek szintén a 11. században terjednek el. Zömmel ÉK-ról, ill. É-ről jövő kereskedelmi árut képviselnek. Ezek térképezését azonban a teljes anyag közlésének kellene megelőzni, és az egyes variánsokat külön-külön kellene térképezni, mert együttes térképezésük félrevezető is lehet. A félhold alakú csüngők egyik típusa pl. az, amelyiknek alsó része állatfejben vagy növényi indában végződik. nálunk inkább a 9. század végére, 10. század elejére keltezhető, és inkább déli eredetűnek látszik (Csekej, Ipolyszakállós, Nyitra-Lupka, Szabolcs). Nagy részük, főleg a zezug díszűek, oroszországi készítmények, de a carnuntumi és a lengyelországi öntőminták alapján több helyen is készülhettek. A líra alakú csatok közül a niello díszes vagy azt utánzó variánsok tartoznak a 10. század végi oroszországi-baltikumi import közé. Ami a fonott gyűrűket illeti, még rosszabb a helyzet. Eddig típusaikat sem különítették el, lelőhelyeik sincsenek összegyűjtve. Csupán az észak-magyarországi lelőhelyek sejtetik, hogy a 11–13. században sokféle változatuk volt divatban, s ezek észak felől (pl. Ószéplak Krasno, Ducó) kerültek egyre kisebb számban a délebbi vidékekre.

A nyugati eredetű tárgyak magyarországi forgalma az eddigiektől eltérő képet mutat. A legmeglepőbb, hogy 10. századi importtárgyak csupán a kétélű kardok és bizonyos kengyelek. Elterjedésükre a honfoglalók második nemzedékétől számít-

hatunk, amikor a bevált keleti haditechnika mellett megnyilvánulnak az új harcászati előnyei is. A kardok elterjedését Kovács L. térképezte. Eredményeit kissé egyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy fő elterjedési területük a Felső-Tisza vidéke (20 kard), utána a Kisalföld északi fele következik (13 kard), a Dunakanyar és Pest (10 kard) után Székesfehérvár környéke (7 db) követi sorban, s a Körös–Maros vidéke zárja a rangsort (12 kard).

Nem mutat lényeges eltérést a nyugati eredetű, karoling-normann típusú kengyelek elterjedése sem: hat lelőhely a Felső-Tisza vidékére esik, négy a Kisalföld északi felére, Győr környékére kettő (Öttevény, Koroncó) és elszórtan további hat lelőhely (Székesfehérvár környéke, Esztergom, Tizsasüly, Ártánd, Krajnikfalva, Nagytarcsa).

A fegyverek elterjedése a Morvaország felőli útvonalat sejteti, ami részben igaz is lehet. A fő beszerzési útvonal azonban a közvetlen nyugati kapuk egyike mentén lehetett. A kardok elterjedése a fegyveres középérték szállásait jelzi és a nem kereskedelmi utakat.

A nagyobb számban előforduló nyugati importékszerek csak a 11. századtól figyelhetők meg. Ezek közé tartoznak a karantán-szlovén vidékről származó gombos végű karikák, a lemezes vagy zománcos félhold alakú fülbevalók, korongfibulák (csatok), és a 11. század utolsó negyedében fellépő „rovásírásos” gyűrűk. Ezek, mind típusukat, mind számukat tekintve jelentéktelenek, és nyilvánvalóan nem tükrözik a valódi helyzetet. Az idegen eredetű tárgyak inkább kiegészítő jellegűek a már gyanított vagy ismert útvonalak konkretizálásához. Talán most rajzolódik ki hihetőbben a Budáról Fehérváron, Veszprémen, Karakón és Vasváron át Zalába és tovább Itáliába vezető út. A Pécs körüli leletsűrűsödés nemcsak azt jelzi, hogy a Baranya megyei leletek hozzáférhetőek a kutatás számára, hanem azt is, hogy a 11. században már a Duna menti út is nagy forgalmat bonyolított le. A Csepeltől Tolnáig terjedő üres szakasz főképp a kutatottság és anyagközlés hiányát jelzi. Feltűnő a Duna jobb partjának Moson és Esztergom közötti leletmentessége is. A 10. században ennek az útnak még nem lehetett túl nagy jelentősége, legalábbis a Győr–Moson közötti szakasznak. Mégis ennek a szakasznak van két fontos régészeti bizonyítéka. Az egyik az ötvevényi honfoglaláskori sír, amelyben nyugati típusú kengyel volt, a másik Öttevény neve. Mint Tóth Endre bebizonyította, az ötvevények az elszántott római kori, kavicsatározású utak. Ilyen útról kapta Öttevény falu is a nevét. Az útnak éppen fontosabb szakaszát Esztergom és Győr jelentősége feltételezi.

A 11. századi leletek alapján a Tiszántúl egyik fontos útja is kirajzolódik. Ez a (Kolozsvár)–Dés–Szalacs–(Szoboszló)–Nádudvar–Szolnok között húzódó sóút. A másik jelentős út a Pest–Kecskemét–Szeged közötti út, amelynek vonalát gyengén, de mégis sejtetik a különböző területekről érkező idegen áruk. Ezekhez a belföldi utakhoz számos másik is kapcsolódott, melyekhez egy-egy lelőhelyünk esetleg kapcsolódik is. Konkrét útvonalak megszerkesztése azonban több adat alapján is kockázatos, nem hogy egy ponthoz (lelőhelyhez) keresünk utat. A belföldi utak között számos neves is volt, pl. az ún. káliz út. Ennek régészeti leletek nem rajzolják

ki nyomvonalát. Ezért kockázatos a Felső-Tisza vidékének bizonytalan helyen levő ötvösműhelyét sugárirányban összekötni azokkal a területekkel, ahol e műhely termékei előkerülnek. Az eddigi kutatások szerint ugyanis övvereteink mindegyik változata előfordul a Felső-Tisza vidékén, és ezen kívül még másfelé is, de más ilyen centrum jelenteg nem igazolható. Ez azt bizonyítja, hogy e veretek (vagy maguk az övek) kereskedelmi árucikkek voltak abban az értelemben, hogy egy műhely ellátta a szükségleteket. További kérdés, hogy a külföldön előkerülő hasonló veretek kereskedelmi tevékenység, vagy etnikai csoportok ottani megjelenésével kapcsolatosak-e? Mint láttuk, a przemysli leletek etnikai csoport idegen földön való megtelepedéséről vallanak. Ilyenekkel máshol is számolhatunk, elsősorban a Balkánon.

Eredményeinket röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy mintegy 25 fajta bizánci és balkáni, hétféle morva és lengyelországi, mintegy tízféle keleti és skandináv, és hatféle nyugati (karantán, karoling) eredetű tárgy lelőhelyeinek térképezésével sikerült több 10–11. századi útvonalat kijelölni, vagy 11. század eleji meglétükre következtetni. Egyértelműnek látszik két fontos útvonal: egy észak-déli és egy kelet-nyugati. Mindkettőnek a Vereckei hágónál van hazai kezdete. Az észak-déli vonal a Tisza mentén haladt az Al-Dunáig, a kelet-nyugati vonal Tokajnál ágazott el Eger–Vác/Pest–Párkány (kakati rév)—Udvard—Szered/Semptel—Szokolca (Holics) irányába. A Duna menti utak csak a 11. századtól kapják meg jelentőségüket, amikor a régészeti leleteknek lényegesen kevesebb bizonyító erejük van, mint a történeti forrásoknak. A Dunántúl útjai közül a Buda–Fehérvár–Veszprém–Karakó–Vasvár útvonal valószínű. Erre mutat Halimba telepített faluja, s egy fontos negatív adat, az, hogy sem a Balaton északi, sem a déli partján nincs nyoma fontos kereskedelmi útnak. A Duna–Tisza közti utak közül egy Kecskemét irányában Szeged felé tartott, egynek pedig Szolnoktól kellett Pest felé haladnia, amely a szolnoki sóút importtárgyakkal gyéren jelzett vonatához csatlakozhatott. Importtárgyak jelzik a Maros menti utat is. A 11. században a Tömösi szoroson át Havasalföld irányában is élénk forgalom bontakozott ki. Erre az útra települt Brassó. Kezdetei talán már a perejaszlaveczi vásárral egyidősek. Későbbi régészeti leletek Zabolán, Csemátonban jelzik fontosságát és a Királyföldről származó törtezüst kincs.

Bár ezek az útvonalak a 12–13. században is jól ismertek, korábbi meglétüket írott források hiányában csak feltételeztük. Kivétel a tiszai út, amelyet sem régészeti, sem történeti rekonstrukciók nem vettek számításba. Ennek bizonyítását érezzük legfontosabb eredményünknek. Annál is inkább, mert ez az útvonal a bizánci áruk nagy részére északra vivő útjának látszik a 10. században.”

(Mesterházy K. Magyarország kereskedelme..., Századok 1993.)

ÁLLAMALAPÍTÁS KORI SÍRLELETEK

Sírtelket karddal

„Géza fejedelem fehérvári székhelye körül olyan temetők egész sora került elő, melyekben közrendű vagy kevésbé módos harcosai nyugodtak. Temetkezési szokásaik, tárgyi emlékeik tökéletesen tükrözik azt az átmenetiséget, mely urukat s egész korát jellemezte. Bár fejedelmük parancsára ők lehettek az elsők, akik keresztvíz alá hajtották fejüket, halálukban mégis pogányok maradtak. Felfegyverkezve, lószerszámostul indultak túlvilági útjukra, néha az étel-ital útravalóra utaló vasalt dongás favödör is előkerült. A leletekből ítélve fegyverzetüket, s ebből adódóan harcmodorukat ugyancsak az átmenetiség határozta meg. Lószerszámzatuk továbbra is helyi, jellegzetesen könnyűlovas 10. századi típus. Fő fegyverük a reflexij maradt, ugyanakkor a szabványát felváltják a kétszer olyan súlyos, hosszú, kétélű nyugati kardok, s gyakorivá válnak a lándzsák is. Bizonyára Géza nyugati kapcsolatai révén, Rajna vidéki műhelyekből érkezett termékek. Mindez már a Géza körül kialakult szűk alemann-sváb lovagi kíséret keze alatt formálódó, magyar nehézlovaság felé mutat. Ez volt hát az az erő, mely – kiegészülve az idegenek elit seregével – biztonságos hátteret adott a megvalósítandó fejedelmi tervekhez.

„Pécsi sisak”

A nyugati lovagokból és személyes kíséretükből állt össze Géza „katonai tanácsadóinak” köre, a fejedelmi had nehézfegyverzetű elit magva: első nagy megmérettetésük a Koppány elleni veszprémi csata volt. Tagjai a nyugat-európai követelményeknek megfelelő, lándzsával, karddal, páncéllal, sisakkal felszerelt nehézlovakok lehettek. Hazai hagyatékukat csak néhány szórvány emlék képviseli, hiszen keresztényként s az udvar belső körének tagjaiként Géza hatalmi központjainak templom körüli, új temetőiben kellett nyugodniuk: lovuk, fegyvereik, egyéb viseleti tárgyaik és ékszereik többsége nélkül. Bizonyos régészeti jelek – így a ... „pécsi sisak” alapján is – úgy tűnik (ha nem csupán kereskedelmi áruról van szó) hogy számottevő, s nem is mindig keresztény orosz-varég, balkáni bolgár, esetleg fehér-horvát zsoldos ugyancsak szerepe kapott Géza környezetében. Igaz, csak testőrként, vagy a hatalom alsóbb szintjein, a tágabb kíséret helyi csoportjainak vezetőiként. Politikai jelentőségük soha nem érte el a németföldi lovagokét, amint ez az utókor forrásaiban is visszatükröződik.

Ékszerek

A viselőt és a túlvilághit tárgyi emlékeit őrző „civil” temetők ugyancsak a kor átmenetiségéről vallanak. Géza alatt ugyan megindultak a térítések, de a temetések – az alsóbb néprétegek körében – továbbra is a pogány helyeken folytak. Még Szent István alatt is csak minden tizediket jelölte ki közülük a törvény templom építésére. (Gellért legendájából ismert, hogy első püspökeink miként voltak kénytelenek e temetőket beszentelni, majdan megépülő templomok reményében.) Így a sírok szoros rendje – sokszor egészen Könyves Kálmánig, a templomok általános elterjedéséig – még a régi hagyományokat idézi. A Géza-kori kényszerű, s csak az

uralkodói közvetlen hatalmi övezetre korlátozódó, igen vékony keresztény máz csak a 11. század végére lett valós hitbéli meggyőződéssé. Ezután vált csak teljes körűvé, hogy a halottakat tényleg keresztény módra, étel-ital, útravaló apróbb eszközök, szerszámok nélkül (tűzszerszám, kés, sarló stb., ló és fegyver eddig is csak a gazdagoknak járt) földelték el.

Az itt nyugvók többnyire olcsó, réz-bronz ékszerei (varkocsba font haja fejpántot díszítő S-végű karikák, egyszerű vagy fonott-sodrott nyak- és karperecek, gyűrűk, holdcsüngők, gombok, gyöngyök) – a helyi gazdasági és kulturális körbe való betagozódás biztos jelenként – a 10. század utolsó negyedétől már sokkal szervezettebben kötődnek egy Lengyelországtól Szlavóniáig követhető, általános közép-kelet-európai divathoz, mint a klasszikus honfoglaló hagyományokhoz.”

(Hatházi Gábor, História 1997/7. 4–5.)

VI. HADSEREG, HÁBORÚK, VÁRAK

A magyar haderő átalakulása már Géza nagyfejedelem korában megkezdődhetett. A nagyfejedelemi kíséretben a könnyűlovas íjászok mellett szerepet kaphattak a nyugati típusú nehézfegyverekkel rendelkező nehézlovak is. Különösen akkor nőtt meg utóbbiak szerepe, amikor a bajor Gizellával előkelő német lovagok egész csoportja érkezett, jelentős páncélos kísérettel. Megkezdődött a várak építése. Esztergom, Győr, Veszprém, Székesfehérvár várának építése már Géza uralkodása alatt elkezdődhetett. Bénynél a hatalmas sánc létesítése is az előrelátó Géza gondosságának bizonyítéka. Szt. István felgyorsította a várak építését. A királyi birtokokon néhány évtized alatt legalább félszáz vár épülhetett, élükre a király várispánt állított, aki teljhatalmat gyakorolt az alá tartozó fegyveres és szolgáló népek fölött.

Az Altaichi évkönyvből

Az évkönyv második részét (az 1033–1078 közötti évek hiranygát) egy niederaltaichi (Németország) hencés szerzetes állította össze Szükszavú, de egyértelmű tudósítás olvasható benne a Magyarország elleni német hadjárat csúfos kudarcról. A német-magyar békét valójában már 1031 tavaszán megkötötték.

„1030. Konrád császár sereggel vonulván Magyarországra Szent Albán születésnapján, vasárnap az éjszakát az altaichi monostorban töltötte. Visszatért pedig Magyarországról katonaság nélkül és minden eredmény nélkül azért, mert a sereget az éhínség gyötörte; a magyarok Bécszet is elfoglalták...

1033... Ugyanabban az évben Henrik király és bajor herceg Magyarországra ment, s miután a magyarok királyával megerősítette a békét, visszatért hazájába...”

(Az államalapítás forrásai. 239.)

Az Árpádok korai várai

„A magyar föld-fa várak – mint azt már korábban Nováki Gyula felfedezte, illetve feltételezte: szerkezetileg és technikailag – közelebbről-távolabbról – az egykorú cseh-lengyel-orosz várakkal, városfalakkal rokonok, minden bizonnyal hasonló szükségletek és nagyjából azonos ütemű fejlődés hívta életre őket. Hogy közelebbről hol alakultak ki, az jövőbeni vizsgálatok tárgya...”

Történezeink és a legutóbbi időkig régészeink nagy tévedése volt, hogy a kora középkori várakból és felhányt földfalból álló „sáncvár” volt. Ilyen „földvár” – védelemre alkalmatlan lévén – soha nem létezett. Mintegy 30 Árpád-kori „földvár”-ásatás igazolta, hogy a védőfal mindenkor fából, kazettaszerkezetű vagy rácszerűen lerakott, földdel kitömött vagy agyag- és kőtömbökkel erősített gerendák-ból-fatörzsekből emelkedett a magasba...

A mieinknél lényegesen nedvesebb-csapadékosabb éghajlatú Lengyelországban és a kijevi Oroszországban a magyar várakkal összehasonlítva messze sokkal jobban megőrződtek a föld-fa várak gerendamaradványai (Civitas Gnezdun/Gniezno, civitas Posnania/Poznan, civitas Opolini/Opole-Ostrowek, Wroclaw/Boroszló, Zawada Lanckoronska', Naszalowice, Tum Leczyca mellett, illetve Belgorod, Cartoryjs, Mstislavl Zalesskij, Novgorod, Malyj, Kijev, Tamas/Staryj Bezradic, Vladimir Volinski, Staraja Rjazan stb.), ezekből tudjuk, hogy az alsó harmadukban szélesebb faszerkezeteket földsáncba építették, mondhatnók, plántáltak bele. A várak felé eső külső oldalon a fa építményt egyharmadáig, a vár belsejében pedig közel a feléig földdel borították be, vagyis földsáncba rögzítették. Ilyen földsáncból „kinövő” faépítmény volt az Árpádok összes itt tárgyalt gerendavára is, a földsáncok belsejében a várak alsó harmadából a gerendák korhadéka vagy kiégett üregei maradtak ránk...

A római romkontinuitás [továbbélés] lényegesen nagyobb volt az általában feltételezettnél, annak ellenére, hogy a pannoniai–valcriai limesövezetben a krónikus kőhiány miatt sokkal gyakrabban váltak a római romok pest-té, bécs-csé, pécs-csé, ofen-né (vagyis mészegető kemencévé és kőbányává), mint az Al-Duna Belgrádtól kezdődő szakaszán vagy határainktól közvetlenül nyugatra... úgy látszik, a hazai kutatás egyedül Visegrádban látja a nagy kivételt, azt az esetet, amikor egy viszonylag jó karban fennmaradt (NB alaposan eldugott helyen, egy dunai hegy-szorosban fekvő) késő római erődöt és tornait némileg kijavítgatva a 10. század végén várként újra felhasználnak az Árpádok. Kétség nem férhet hozzá, a szláv nevű Vyssegrad az 1009. évi hiteles oklevélben már comitatus civitas-a, ispáni vár... Régészetileg is tökéletesen rendben van, a késői fejedelemskori településtől az ispáni „palotáig” és a temetővel kísért korai plébániatemplomig minden bizonyíték előkerült itt, s ezekből az is kiderül, hogy szláv név ide – szláv név oda, a magyar korszak emlékei közvetlenül az 5. századi későrómai előzményekhez kapcsolódnak. Ennek ellenére tévedés lenne azt hinni, hogy a korai magyar ispáni székhelynek a teljes – nagykiterjedésű – római castellumra szüksége volt, hogy azt mindeztől újra felhasználva mintegy „belakták” volna. A fél évezrede elhagyott római falak már okvetlenül pusztulásnak indultak, a 14 toronyból csak a DK-i és DNy-i legyező alakúakról és az É-i fal egyetlen patkó alakú tornyáról volt igazolható, hogy álltak s némi falazással újból használhatóvá tették őket... Az összes többi fal Visegrádon is alighanem csak „kerítésnek” szolgált.”

Római erődítmény volt az alapja az Al-Dunánál Keve várának, amely a 10. század végétől lakott volt. Győrben a késő római castellum kőfalainak irányát követi a 10. század második felében emelt erődítés fala. „A civitas lauriana 1009-ben

már vitathatatlanul áll s kevés kétség férhet a porta Iaurina létezéséhez is, amelyre 997-ben Koppány felnagyelt testének egy darabját kiszögezték, várnak és várkapunak tehát már ez előtt léteznie kellett. A két ímént említett dátum közé esik a püspökség alapítása (1001?).”A késő római erőd területe mintegy 150x170 m-es lehetett, csaknem 3 m vastag falai aligha dőltek le teljesen. „A civitas Raua (1030 körül vagy után) tehát alighanem álló falú, vagy – talán a Duna és a Rába felőli déli falszakaszt leszámítva – jórészt álló falú római erődítmény lehetett...”

„A legjobban kutatott **Sopron** hatalmas méreteivel az összes egykorú váron túlszárnyal (400x250 m = 8,7 ha), a szokatlanul nagy kerületű ovális sánc méreteit azonban a 6. századig élő késő antik Scarabantia csonka falai diktálták, meg alighanem az is, hogy ez a vár volt a magyar Pannonia védőbástya... Számos helyen gondosan felderített és rekonstruált fatörzs fala az árpád-monarchia összes többi ispáni vára várfalának viszonyítási alapja, keltezése megingathatatlanul a 10–11. század fordulója. Ugyanígy kazettás szerkezetű fala volt a dunai utat délen lezáró **Mosonvárnak**... Belterülete feladatának megfelelően tágas, 4,5 ha-ra becsülhető. A Királydombon talált leletek Mosonvárat is a 10-11. század fordulójától keltezik. Államtan, hadtudomány és matematika – nem csupán régészet – hogy az előző kettővel egy időben kellett épülnie a Duna északi bejáratát lezáró harmadik ugyanilyen szerkezetű várnak, **Pozsonynak** is, amely ezen a néven (?) már 1001-ben... állott. Kisebbség volt Sopronnál, de nem sokkal nagyobb Mosonnál (rekonstruálható mérete 300x200 m = 5,5 ha), viszont magaslaton fekszik... Az ovális dombperemen végigfutó Árpád-kori sáncnak... az alsó/első periódusa egyezik meg Mosonnal és Sopronnal s megannyi más ispánsági várral... A várnép 11. századi sírjai is ezzel a várral hozhatók kapcsolatba... A morvák 9. századi vára a Morva torkolatánál **Dowina/Dévény** (864) volt, s nem a 19. századi (1837) nevet viselő Bratislava... A föld-fa vár 2. periódusának építésére bőséges alkalom nyílt a 11. században a számos német ostrom nyomán.” **Nyitra** városának mai területén, a különböző dombokon nagyjából egy időben legalább öt fa-föld falú, árokkal körülvett nagy kiterjedésű (12–20 ha-os) erődített településlétezett. „A mai vár (a püspökvár) csak a püspökség megalapítása, tehát 1113 után keletkezett, valóságos rejtély volt, hol emelkedett Bökény ispán... vára, amelyben Vazult fogságban tartották és 1031 után megvakították... a talányt már 1899-ben megfejtette a várdomb oldalának bevágásakor készített metszet, és az ott talált, cserepekből álló leletanyag... a várhegyen sohasem volt morva palisád vár, morva kori templom vagy fejedelmi palota... Az ásások két vagy három helyen, összességében mintegy 60 méter hosszúságban rátaláltak a külső és belső oldalán agyagba ágyazott száraz falazás köpenybe burkolt 5 méter széles rács-szerkezetű várfalra, a várhegy legkorábbi várának falaira. Ez a vár minden bizonnyal az ún. „nyitrai dukátus”, vagyis az Árpádok hercegi vára volt, amely a leletek tanúsága szerint a 10/11. század fordulóján épült...”

„A legismertebb, legjobban kutatottnak számító, ma is impozáns sáncokkal körülvett, ún. széles talpú nagy várak megítélése máig sem jutott nyugvópontra... Mind a négyben [**Szabolcs, Bihar, Zemplén, Abaujvár**] folytak ásások...” **Abaujvár**

újvár: „a név, a történelmi (krónikás) emlékezet, a régészeti leletek és a kiváló ásatások egybehangzóan 1000 utánra, talán 1010 körülre kelteznek a vár keletkezését. A másik hármát a magyar kutatók többsége is jóval korábbra keltezi, mivel belső területükön, sáncaikban, közelebbi vagy távolabbi szomszédságukban 10. századi honfoglalás kori sírok-leletek kerültek elő... a vita egyelőre nem zárható le. Nem, mivel Abaújvárt leszámítva egyik vár belső területén sem volt modern ásatás... Várceportunknál két dolog feltűnő. Az egyik a várak nagy mérete, három 3,5-3,9-4,5 ha területű, ami jó 1-1,5 ha-ral nagyobb, mint a szokványos ispáni váraké. A másik – Zemplén kivételével, amelynek 240x150 m-es ováliszerű alakja és beszűkült, 2,4 ha-os belterülete a kelta előzmények miatt adott volt – e várak geometrikus alakja: a 320x270/190 m-es Szabolcs háromszögű, a 290x220/200 m-es Bihar a négyzethez közelítő trapéz alakú, a 250x200/100 m-es Abaújvár kissé szabálytalan trapéz alakú. Az ispáni várak általában nem ilyenek, inkább a terep alakulathoz vagy az őskori előzményekhez igazodnak...” A Sopronnal, Mosonnal megegyező kazettás várfalak Szabolcs esetében is bizonyára a 10/11. század fordulóján épülhettek. **Somogyvár:** Kupavár valaha részben vízzel határolt, 220x135 m-es, 2,4 ha-os területű erősség egy ideális platón. „Somogy ispánját 1061-ben említi először oklevél... s ez a székhelye a régészet tanúsága szerint ennél legfeljebb egy emberöltővel létesíthetett korábban, talán a késői Szent István-i megyeközpontok közé tartozott... noha Koppány 997 előtt biztosan Somogy ura volt, szállása nem lehetett a későbbi Somogyváron... Koppány szállásának emlékét a mai Törökkoppány őrizheti (1138: villa Cuppan néven hercegi uradalmi központ!), ahonnan késő 10. századi – Koppány-kori! – magyar temetkezések ismertek... A „somogyvári eset” komoly figyelmeztetés: a 10. századi fejedelmi és vezéri szállásokat nem szabad magától értetődően azonosnak tartani a 11. századi királyi és ispáni várakkal.”

Borsod: A Boldva folyó mentén áll. „A 90/107x160/185 m belső-külső alapterületű, ovális alaprajzú, szélestalpu vár alakja, mérete és helyzete meglepően hasonlít Ó-Kolozsvárra, Zemplénvárra, Barsvárra s más ispánsági várakra...” 1987-ben kezdődött ásatása kiderítette, hogy sánca két rétegű: „2. periódusa a klasszikus kazettás várfal, míg az alsó, 1. Periódus a cölöpfal és a rácsvár sajátos, eddig egyedülálló keveréke. Az sem vitás, hogy a vár egész területén... 10. századi település, sőt közalapozású faépület maradványa került elő. Ennek a 10. századi településnek a cserepei jöttek elő a föld-fa vár mindkét periódusának sáncaiból, vagyis a föld-sáncot mindkét alkalommal a vár belső területéről nyert földdel is magasztították. S éppen ez kell, hogy visszariasszon a túl merész következtetésektől, amelyek szerint a korai település névadója a 10. században élt Bors nevű előkelő lett volna, az ő egykori szállásának a neve öröklődne az ispáni várra...” Néhány évtized alatt három építési periódust feltételeznek. „A ma is 6 m magasán megmaradt, két egymásra épített különböző szerkezetű föld-fa vár ennyire gyors megújítását sem az ásatási megfigyelések sem a leletek nem indokolják.” Az 1. periódus a legkorábbi ispánsági váraink egyikére utal, a 2. periódus a 11. század középső harmadából is származhat.

Bars vár: „...a Garam és a Perc patak összefolyásánál 10 m magas plátón fekvő, 135x70 m-es, eredetileg a széles talpú körsáncsal együtt legalább 160x90 m-es, jellegzetes ispáni vár földrajzi helyzete, alakja és mérete kiválóan kapcsolódik az Ó-Kolozsvár, Borsodvár, Zemplénvár körhöz, de akár Esztergomhoz is... korai falai minden bizonnyal kazettás szerkezetűek voltak...”

Veszprém: „...a veszprémi sziklán nem volt bronzkori földvár, de római („Cimbria”), avar vagy 9. Századi frank-szláv (Ortahu) település vagy vár, sőt még „szláv Burgwall” sem. Vára minden jel szerint nem korábbi névadójánál, a 987-ben született Besprym lengyel hercegnél (később rövid ideig királynál), Géza fejedelem unokájánál, aki anyjával együtt 988–89 táján menekült Magyarországra. Aki természetesen nem ispánja volt a várnak, hanem hercegi udvarát tartotta itt... elfogadható, hogy vára 997-ben már állt, a hitelt érdemlő magyar hagyomány szerint a lázadó Koppány felnégyelt testének negyedét Veszprém-vár kapujára szögezték ki. Korai vára a legutolsó kutatások szerint a 400 m hosszú várhegynek csak keleti 140x90 m-es területére terjedt ki, itt köfal és nagy árok választotta ketté a várhegyet. Nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy köröskörül köfal övezte, bár a kutatás ma még sáncot és fa falat is feltételez. Ez azonban csak elmélet, mivel sáncnak – más várakkal ellentétben – Veszprém-ben nincs nyoma. Minthogy Veszprém-ben és környékén kevés és szegényes honfoglalás kori sir és lelet került elő, a vár 10. századi „előéletével” kapcsolatos elméletek...sem igazolhatók. Annál valószínűbb, hogy a várat és templomait „óhazai” német előképek és példák nyomán Gizella királyné építteti ki. Özvegyként nem véletlenül ide vonul vissza az 1038-1045. Években.

„Esztergom mintegy 50 m magas, nem túl nagy, 300x140 m-es alapterületű mészke várhegyre vastag bronzkori késő kelta és római településmaradványoktól váit még magasabbá. Korai középkori településnek azonban nincs nyoma a 10. század utolsó harmadáig... Az Árpádok első regia civitas-a, Szent István szülőhelye, Géza fejedelem alkotása volt; – ma már az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a civitason belül külön királyi várat is emelt, illetve elhatároltatott. 997-ben Gran német néven nemcsak vár, de kapuja is van, amelyre Koppány testének negyedét kiszögezték, 1001-től pedig az Árpád-monarchia egyházi és királyi székvárosa. Sáncnak, föld-fa várnak nem találták nyomát a várhegyen végzett ásatások, a vár nyilvánvalóan kőből épült, jórészt helyi római kövekből, azt azonban nem tudni, hogy a késő római Solva falait felhasználták-e vagy sem...”

„Esztergom, Veszprém és Győr kővárai kétséget ébresztettek Géza nagyfejedelem székesfehérvári kerek földvárának létezésében – e várra ugyanis csak egy árok és egy emelkedés utalt, s nem sáncmaradvány. Alba civitas 1009-ben szerepel először, 1031-ben másodszer... A név s a vár korai története alig vitathatóan egy fehér köfalakkal övezett, valószínűleg kevésbé szabályos alaprajzú kővárra utal, amely mellett a 11. századtól keresztény temetők is feltűnnek. A legkorábbi Fehérvár a mai Belváros egyelőre bizonytalanul körülhatárolható területén feküdt. Távolról ideszállított, a hatalom által ide rendelt római kövekből épült, építéséhez új típusú hatalom szükségeltett.” Fehérvár Szent István király alapítása lehet, mivel

eddig Géza fejedelem feltételezett kis, ovális földvárának létét nem sikerült régészetileg igazolni.

Erdélyben, a Maros jobb partján, enyhe dombvonulat epermén épült a római Apulum négyzet alakú castruma, amelynek falai között a 9. században dunai bolgárok telepedtek meg, s tőlük maradt ránk a fehér kövekből épült erődítmény Belgrad=Fehérvár elnevezése. „A magyar honfoglalók a 10. század első felében a castrum területén és körülötte is temetkeztek, tehát nyilvánvalóan közvetlenül a bolgárok örökébe léptek. A 970-es évektől a gyulák vára lesz...” Innen a magyar neve: **Gyula-Fehérvár**. Kolozsmonostor, vagyis **Ó-Kolozsvár** legkorábbi középkori régészeti leletei a 10–11. század fordulójára keltezhetők, tehát egyike lehetett A Szt. István kori ispánsági váraknak.

„Egyelőre sem az írott, sem a régészeti forrásokból nem bontakozik ki az a belső szükséglet, társadalmi-politikai feszítő erő, amely a magyar nagyfejedelmeket arra kényszerítette volna a 10. század első kétharmadában, hogy maguk is várvagy városlakóvá váljanak: – ebből az időszakból egyetlen biztos, állandó fejedelmi központra sem sikerült rábukkanni.

Gyökeresen megváltozott a helyzet Géza és István együttesen 60 évre terjedő uralma alatt. Magyarország védekezésbe szorult, miközben párhuzamosan megkezdődött a központi államhatalom kiépítése. Kétségkívül nyugati minták figyelembevételével, s ehhez az adott (éppen a normann és magyar támadásoktól előidézett) időszakban hozzátartozott a központi hatalmat és a területi kormányzást egyaránt szolgáló várak emelése is. Nem túlságosan lényeges, bár nem érdektelen, hogy a legkorábbi Árpád-kori várak építésénél alkalmazott technika honnan származott vagy öröklődött, mivel akkoriban Közép-Európa térségében ez számított korszerűnek.

A lényeg a falak és várak egységes rendszere és építésmódja volt, beleértve a határvárakat is. Ez a bámulatosan egységes rendszer elképzelhetetlen egységes központi hatalom és irányítás nélkül – ez a kora Árpád-kori várak régészeti vizsgálatából levonható legfontosabb történelmi tanulság.”

(Bóna: Az Árpádok korai várai. 1998. 11, 22, 24-25, 28-30, 33-43, 49-51, 64.)

VII. KULTÚRA

Az ezredfordulón a magyarság a korábnál sokkal erőteljesebben, és intenzívebben találkozott az európai keresztény kultúrával, aminek elemeit a térítő papoktól és szerzetesektől ismerhette meg. Emellett azonban szívósan tovább élhettek a pogány hagyományok is, bár az egyház egyre erőteljesebben fellépett ezek ellen. Utóbbinak tudható be, hogy a régi magyar hitvilágnak és a pogány kultúrának viszonylag csekély maradványai (töredékei) őrződtek meg az újabb időkig. Még Géza-István kora után több mint másfél évszázaddal később is feljegyzésre érdemesnek tartotta az ismeretlen nevű királyi jegyző (Anonymus) a regősök általa lebecsült, ám még a nép körében mindig kedvelt kedvelt énekeinek létét: „Illetlen és méltatlan dolognak tartanám, hogy Magyarország kiváló nemzete eredetét, hősi cselekedeteit a parasztok csalfa történeteiből vagy az igricek fecsegő énekeiből, mintegy álmokképekben ismerje meg.” A német, francia, olasz meg szláv földről érkezett térítő papok és szerzetesek nevelték az új keresztény kultúra kiválómai szerint azokat a magyarokat, akik papokként az újonnan épített templomokban, szerzetesként a királyi monostorokban tovább adták mindazt, amit mestereiktől eltanultak.

A MAGYAR NEVELÉSÜGY KEZDETEI

„Az első ezredfordulón, a magyar állam létrejöttével, illetőleg a magyar egyház megszerveződésével kezdődött el a magyarországi iskolaügy története. Nyugaton már megszületett az új Európa, s már korábban kialakult, a IX–X. századra pedig megszilárdult az oktatásnevelés új modellje a nyugat-európai feudális államokban. Ész szerint az iskola az egyházi szervezet része, az iskolák vezetői, oktatói egyháziak, azaz klerikusok, s az iskolák tanulói mind az egyházi pályára készülnek. Az iskolák a korabeli klerikus-műveltséget nyújtották növendékeiknek.

Szent István uralkodása idején, szándékai szerint alakult ki a hazai iskolarendszer, mégis érzékelhető hatással; tulajdonképpen a mai iskolarendszer alapjait rakta le.

Az iskolarendszer megalapozása

Szent István szeméi előtt – amikor Koppány legyőzése után hálaadásra visszatért a Szent Márton hegyi kolostor oltára elé, vagy az esztergomi királykoronázás ünnepi pillanataiban – egy minden tekintetben erős és tekintélyes Magyarország-kép lebegett.

Iskolatípusok

Számos ok indokolta, hogy e feladat megvalósítása érdekében az új feudális magyar állam uralkodója hazánkban is meghonosítsa a nyugat-európai országokban már régebben kialakult intézményes oktatási-nevelési rendszert, amely tehát a katolikus Egyház szerves részét alkotta.

Az egyik fő ok: István király fontos szerepet szánt országában a katolikus Egyháznak, az ország lakossága keresztény hitre térítésének a létrehozandó új társadalmi rendben. Az egyházi szervezet létrehozása viszont együtt járt az iskolarendszer létesítésével.

Ugyanakkor az új feudális államszervezet megteremtése és működtetése jelentős számú, megfelelő tanultságú értelmiségi szakembert kívánt. Ezt az igényt csakis az iskolák tudták kielégíteni.

Továbbá: fontos világi feladatokat láttak el – egyházi-vallási funkcióik mellett – az érseki-püspöki központok papjai, a nagyobb kolostorok szerzetesei. E sajátos feladatok elvégzésére folyamatosan fel kellett készíteni a kiszemelt ifjakat, hogy a külföldieket mihamarabb magyar szakemberekkel válthassák fel.

S alapvetően egyházi-vallási tevékenységük mellett ugyancsak fontos, de más-fajta világi-társadalmi feladatokat töltöttek be a lakosság körében tevékenykedő plébánosok. E falusi papok tömeges kiképzéséről is intézményesen kellett gondoskodni.

István király a hazai keresztény egyház megszervezésével nemcsak a keresztény hitre térítette és bekapcsolta a magyarságot a nyugati keresztény közösségbe, de megteremtette a nyugat-európai oktatási-nevelési rendszer hazai meggyökerezésének lehetőségét is.

Nyugat-Európában ekkorra már kialakult az oktatás-nevelés jól bevált intézményrendszere. A Szent Benedek-rendi szerzetesek kolostorai behálózták egész Nyugat-Európát, falaik között mindenütt kolostori iskola is működött; Nagy Károly már 200 évvel korábban elrendelte, hogy minden érseki-püspöki székhelyen a káptalan tartson fenn káptalani iskolát. S ugyanakkor már kialakult a klerikusképzés legegyszerűbb, legalsóbb formája, a plébániai iskola is.

Hazánkban a kolostori, káptalani és plébániai iskolák hálózatának erős alapjait Szent István király teremtette meg. Tudjuk, hogy Szent Márton hegyén (a mai Pannonhalmán) a kolostor 996-ban történt fundálása után hamarosan – az ezredfordulón – már megindult az élet a kolostori iskolában. Talán egyszerűbb tartalmú iskolázás folyt már Szent István király korában Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél és a Nyitra melletti Zobor bencés kolostoraiban is. Adatokkal tudjuk valószínűsíteni ebből az időszakból az esztergomi, pécsi, csanádi és székesfehérvári káptalani iskola működését. S a plébániai iskolák hálózatának főbb csomópontjai is kialakultak már ekkor a jelentősebb településeken (amelyek nem voltak káptalani székhelyek).

Milyenek lehettek ezek a plébániai iskolák? A plébánosok egy-egy falusi fiúnak vagy fiúnak kis csoportjának továbbadták saját olvasás- és énektudásukat, bevezették őket az egyházi szertartások ismeretébe, megtanították nekik az alapvető latin egyházi szókincset, a liturgikus szövegeket és énekeket, de a falusi fiatalember

korú iskolások fontos szerepet játszottak a falusi templomban a pap vezetésével végzett szertartások bemutatásában is.

Így váltak e fiatal emberek a plébánosi képzés eredményeként alkalmassá a papszentelésre. Ezek után, mint plébánosok, visszatértek a falvakba, volt sorstársaik közé, akik közül maguk is származtak.

Latinnyelvűség, magyarnyelvűség

A középkor értelmiségi embereinek nyelve a latin volt. Ezen a nyelven történt a törvényhozás, az államigazgatás, a bírászkodás; ez volt a teológusok és a tudósok, s természetesen az Egyház, a liturgia nyelve; ezen a nyelven folyt a tanítás a kolostori és a káptalani iskolákban. A korábbi Karoling-kori, illetőleg a Szent István-kori falusi plébániai iskolák, a bennük folyó oktatás azonban egy sajátos problémára irányítja a figyelmet, amit eddig – érdekes módon – nem vizsgáltak.

Vajon milyen nyelven szólt Szent István korában a falusi papok igehirdetése? Gellért püspökről tudjuk, hogy nem beszélt magyarul, prédikációit tolmácsolni kellett. De minden falusi pap mellé nem állíthattak tolmácsot. Tehát nekik magyarul kellett prédikálniuk, gyóntatniuk, temetési beszédet és imát mondaniuk!

A plébánosi iskolák összes tanulója, a káptalani iskolák növendékeinek egy része falusi plébános lett. A falusi papoknak – plébánosi teendőik lényegéhez tartozóan – használniuk kellett anyanyelvüket, illetve a lakosság nyelvét, a települések jelentős részében a magyart. Erre tehát fel kellett készíteni őket az iskolai oktatás-képzés során.

A Gellért-életrajzban olvassuk, hogy a csanádi falvak első plébániáit Gellért püspök bencés szerzetes munkatársai szervezték meg. Közülük ketten Pécsváradról, ketten Zalavárról, ketten Bakonybélből, négyen pedig Pannonhalmáról jöttek. Felszentelt papok és tanult férfiak – „presbyteri et viri literati” – voltak, tanultságukat nyilván ott, azokban a kolostorokban szerezték, ahonnan jöttek. De nem csupán a latin szövegekben és énekekben voltak járatosak. A hiteles történeti dokumentum szövegében ugyanis olvasható, hogy az említett tíz szerzetesből heten magyarul prédikálták „az Isten igéjét a népnek”. S tovább így folytatja a beszámoló szerzője: e magyarul szóló papok szava által „az egész csanádi tartományt elárasztotta a szent Igének folyama”.

De kibővíthetjük a kört: a Szent István-kori magyarul szóló bencés szerzetesek, valamint a falusi plébánosok szava által a hazai tájakat „elárasztotta a szent Igének folyama”, a Biblia magyar nyelvű történeteivel való ismerkedés első nagy hullámát indítva el hazánkban a nép között.

Ezen a nyelven hangzott el a mise evangéliuma, ezen szólt a prédikáció. A „szent Ige” hirdetése ugyanis elsősorban természetesen a vasárnapi és ünnepnapra mise evangéliumának magyarul való elmondását és magyarázatát jelentette. Karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor s a többi kisebb-nagyobb ünnepen, valamint az összes vasárnapon a plébánosok elmondták az ekkorra kijelölt szentírási alaptörténeteket, majd kifejtették ezeket. Karácsonykor, vízkeresztkor például a Biblia betlehemi történetét s a három királyok históriáját tartalmazta a mise evangéliuma,

ezért e történeteket a falusi plébánosoknak nyilván magyarul is jól kellett ismernie, legalább parafrázisszerűen, hogy magyarázhassa – vagy legalább „elmesélhesse” – azokat.

Ismeretes, hogy Szent István második törvénykönyvének rendelkezése szerint minden tíz falu lakossága köteles volt templomot építeni. Györffy György szerint az első törvénykönyvet alkotó István király még „feltételezte, hogy egy-egy vármegye területén van annyi templom – jobbára város, vásáros és udvarhelyeken –, hogy a falvak népe vasárnap rendszeresen tud templomba menni.” Az ilyen helyek sűrűsége – folytatja Györffy – „a XI. század elejére már el kellett érje azt a fokot, hogy a legtöbb falutól 3-4 óra járásnyira, 15-24 km-re lehetett templomot találni.” Ez azonban nem volt elegendő a rendszeres templomlátogatás biztosítására, ezért rendelte el második törvénykönyve első paragrafusával, hogy minden tíz falu építsen templomot.

Ugyane törvénykönyv és törvény szerint a püspök köteles kiképzett papokat küldeni a falusi templomokba plébánosnak. Ez természetesen csakis magyarul, illetve anyanyelvükön tudott a falusiakkal beszélni, de papi feladatainak végzése során is igénybe kellett vennie a népielvet. Többek között a mise evangéliumának magyarul való felolvasása során. Ezért írta elő István király törvénye a falvak lakosságának: „Azok, akik misehallgatásra a templomba menve, ott a mise szertartása alatt egymás között sugdolóznak és pletykákat fecsegve másokat zavarnak és nem figyelve a szent olvasmányokra s így nem élnek az Egyház által nyújtott (c lelki) táplálékkal”, azok büntetést kapnak.

Néhány évtized múlva, a XI. század végi esztergomi zsinat már pontosabban, részletezte a plébánosok ez irányú anyanyelvű oktatótevékenységét (amely tehát lényegében már Szent István korában megvolt): a plébánosoknak a templomban minden vasárnap és ünnepnap az evangéliumot, a Hiszekegy ágazatait; valamint a Miatyánkot kell magyarázniuk a népnek.

Mindebből következik, hogy a vasárnapi és ünnepnapi misék keretében latinul kötelezően felolvasott szentírási szövegeknek tehát igen korai magyar nyelvű szóbeli hagyománya kellett, hogy legyen. Amikor ezeket a XIV–XV. században először leírták, már megállapodott, több évszázados magyar fordításuk volt.

Mikor jelentek meg tehát előszóban (nem írásban!) először magyarul bibliai szövegek? Nem a ránk maradt első bibliafordítások idején, a XIV–XV. században; nem a reformáció éveiben a XVI. század közepén, hanem Szent István korában, a XI. században. A magyarul szóló bencés szerzetesek, s a falusi plébánosok ismertették meg népünkkel első ízben a magyar nyelvű bibliai szövegeket. Ezekkel tehát már kiképzésük során, a plébániai és a káptalani iskolákban foglalkozniuk kellett.

Egy további „tananyag”

Szent István király világi törvényben írta elő mindenki számára a gyónást, ami nyilvánvalóan anyanyelven ment végbe. Ha pedig gyónás nélkül halt meg, hozzátartozóinak – egyéb, büntetésül kirótt feladatok teljesítése mellett – imádságokat

kellett elmondaniuk az elhunytért, nyilván saját anyanyelvükön, a pap által korábban megtanított imádságokkal.

Az nyilvánvaló, hogy a főimádság, a Miatyánk volt az az ima, amelyet e Szent István-kori papok legelőször megtanítottak iskolásaiknak, híveiknek. De latinul, ahogy a szertartáskönyvekben rendelkezésükre állt? Ebből a lakosság egyetlen szót sem értett. Joggal tételezhetjük fel, hogy a XI. század első felében a nép közön tevékenykedő, magyarul tudó falusi plébánosoknak köszönhető a Miatyánk magyar szövegének elterjesztése; lefordítása pedig alighanem a térítő ugyancsak magyarul tudó, esetleg magyar anyanyelvű — bencés szerzetesek érdeme. Az általuk készített szövegváltozatok terjedtek el országszerte, amelyek – talán már a XI. század folyamán – többé-kevésbé egységesedtek.

Az nyilvánvaló, hogy a Miatyánkot a XI. század elejétől kezdve magyarul imádkozták szerte az országban az egész középkoron át. Ezért első hallásra talán meglepő, de végiggondolva mégis egészen természetes, hogy csak aránylag késői időszakból, a XV. századból való a magyar Miatyánk első leírása. De ekkor sem mint imádságot írták le a Münchener-kódexben, hanem a szentírásfordítás során vált ez szükségessé.

Ez egészen magától értetődő: ezt az imát mindenki olyan biztosan tudta kívülről, hogy leírása teljesen fölösleges volt. Imádságként csak a XVI. század eleji, magyar nyelvű imákat-elmélkedéseket tartalmazó kódexekben kerül elénk írásban a magyar Miatyánk. Ez a kódexműfaj ekkoriban jelent meg. Csak ettől kezdve mondták volna a latinul mit sem tudó emberek magyarul a Miatyánkot? Szó sincs róla: magyarul imádkozták ezt kezdettől, csak nem írták le. De miért is rögzítették volna papírra?

E történeti-vallásszociológiai megállapításokkal teljesen egybevágunk az irodalomtudományi-nyelvtörténeti feltárások eredményei. Tarnai Andor professzor említi könyvében saját kutatásai mellett Décsy Gyula munkáit. Ezek szerint is a Miatyánk magyar szövegű szóbeli változata valószínűleg már a XI. század elején megvolt.

Vajon hogyan hangzott ez a Szent István-kori magyar Miatyánk? Külföldi példák nyomán is állítják a szakemberc, hogy az a nagyon ősi szöveg, amely igen aprólékosan, szinte tükörszerűen, teljesen szolgálai követi a latint. Nos, a Miatyánk, még a mai formájában is igen pontosan követi az eredetit, pedig ezen már a kilenc és fél évszázados használat is alakított valamelyest. Ha egymás mellé tesszük a latin és a mai magyar szöveget, rögtön szembetűnik ez a szinte végletekig hű megfelelés.

Itt van mindjárt a legelső kifejezés kirívó latinizmusa: pater noster - mi atyánk. A latin birtokos névmásnak megfelelő magyar szó mindig szerepel a magyar szövegben, jóllehet itt ez teljesen fölösleges: nomen tuum – te neved; regnum tuum – te országod; voluntas tua – te akaratom.

De a XVI. század eleji kódexek még pontosabban rögzítették az ősi, a XI. századi szöveget, teljesen szolgálai magyarításukkal. Például: dimitte nobis debitoribus nostris (ma: bocsásd meg a mi vétkeinket) bocsássad münckönk; vagy bocsássad

meg mű nekünk... Így szerepel a Peer, Debreceni, Nagyszombati, Érsekújvári és Székelyudvarhelyi kódexben a XVI. század elején.

Egy másik példa: sicut in coelo et in terra (ma: miképpen mennyben, azonképpen itt a földön is) = miként mennyben és földön. Ez található az Érsekújvári, Debreceni, Székelyudvarhelyi és Nagyszombati kódexben; miként mennyben és földön – így a Peer kódexben.

De a legbiztosabb nyoma a régiségnek e rész magyarítása: panem nostrum quotidianum (ma: mindennapi kenyerünket). A XI. századi fordítók nem boldogultak a jelzőként alkalmazott „quotidianum” szóval. Ez nem is csoda, hiszen akkoriban még nem állt rendelkezésükre az ennek megfelelő jelentésű magyar szó, ugyanakkor ezt bele kellett foglalni a jelzős szerkezetbe. Ezért a XI. századi fordítók, mint a latin szavak pontos tükörképét sorolták egymásmellé a magyar szavakat; így őrizte meg a Debreceni kódex ezt, még a XVI. század elején is élő változatot: mi kenyerünket napinkéntijét. A többi XVI. század eleji kódexben pedig így olvasható: mi kenyerünket mindennapiját...

Aligha kétséges: a legrégebbi szóbelileg élő magyar Miatyánszövegek a XI. század elején keletkeztek. Ez élt tovább a középkor századaiban, s lényegében ezt az örökségül kapott, már több száz éves Miatyánk-szöveget olvashatjuk a XVI. század elején írt Peer-kódexben. Jól érzékelhető: a magyar nyelv eszközeivel ennél hűségesebb, szolgálóbb fordítás aligha készíthető, ez is jelzi ősi voltát. Még a névelők sem szerepelnek benne, mivel ilyenek a latinban nincsenek. Mintha a XI. század eleji falusi papokat, iskolásaikat s a falvak népét hallanánk a Peer-kódex sorain keresztül:

„Mi atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék te neved, jöjjön te országod, legyen te akaratod miképpen mennyben és földön. Mi kenyerünket mindennapiját adjad nekünk ma, és bocsássad meg minékünk mi vétetönket, miként mi is bocsáztunk nekünk vétetteknek; és ne vigy minket kísértésbe, de szabadíts minket gonosztól.”

Lényegében ugyancsak a szöveg szerepel a Telegdi Miklós által készített s 1562-ben nyomtatásban kiadott első magyar nyelvű, katolikus katekizmusban is, amely azután tovább élte a valószínűleg XI. századi változatot. Ez található Telegdi Miklós katekizmusában:

„Mi atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved, jöjjön te országod, legyen te akaratod miként mennyben, azonképpen földön is. Mi kenyerünket mindennapiját adjad nekünk ma, és bocsásd meg nekünk az mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsáztunk nekünk vétetteknek; és ne vigy minket kísértésbe, de szabadíts gonosztól.”

Ezt az ősi szövegváltozatot vitték magukkal moldvai új hazájukba a csángók, s tovább őrizték, egészen a XX. századig. Csűry Bálint, a neves néprajzkutató nem kis meglepetéssel fedezte fel, hogy még 1930-ban is ez a Miatyánk élt a bukovinai Bogdánfalván. Egy kislány, Kerekes Ilona diktálta le neki:

„Mi atyánk, ki vagy mennyekben, megszenteltessék te neved, jöjjön te országod, legyen meg szent akaratod, miképpen mennyben, azonképpen földön is. Mi

kenyrcrünket mindennapit adjad nekünk, és bocsásd meg vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknék; és ne vígy Uram kísértésbe, megszabadíts a gonosztól.”

A hangtanilag egészen pontos lejegyzés a Magyar Nyelv című folyóirat 1930-i évfolyamában jelent meg. Nyomában a lap hasábjain többen lejegyezték, hogy az ország más tájain is él még ez az ősi változat, például Zalában, Veszprém megyében, de az Alföldön is. „Édesanyámtól így tanultam: Mi kenyercrünket mindennapit, és így imádkoztuk az elemi iskolában is” - írta az egyik zalai levélíró.

Aligha tudhatta a csángó kislány, Kerekes Ilona s a zalai levélíró, hogy tulajdonképpen a Szent István-kori magyar ajkú falusi papok magyar miatyánkja jutott el hozzájuk, kilenc évszázad távolából; azoktól a XI. századi falusi papoktól, akik ezt mint „alapvető tananyagot” tanították a Szent István-kori plébániai iskolákban.

De joggal feltételezhetjük - az irodalomtörténeti kutatások ezt is alátámasztják -, hogy a Szent István-kori plébániai iskolák tananyagában nemcsak a vasárnapi és ünnepi szentírási szövegek és a Miatyánk, hanem a tizparancsolat, valamint a Hízszekegy is szerepelt, mégpedig magyar nyelven.

* * *

Törzsanyagában az egyházi szertartások szövegeit és előírásait tartalmazza latin nyelven a magyar irodalomtörténetből jól ismert Pray-kódex, amelynek alap-szövegét egy ma már ismeretlen mintapéldányról másolták 1195 körül. Az újabb kutatások fényt derítettek magára a mintapéldányra is. Mezey László megállapítása szerint azt a váci székesegyházban használták 1083 és az 1150-es évek között.

Azt nem tudjuk, hogy a Halotti Beszéd és Könyörgés szövege benne volt-e már a váci székesegyház mintapéldányában, vagy sem. 1195 után a kódex már egy benedécs kolostorban volt, ott azonban aligha lehetett szükség ezekre a magyar nyelvű temetési szövegekre.

Tehát okkal feltételezhető, hogy a Halotti Beszéd és Könyörgés magyar szövege még Vácott, a székesegyházban, illetőleg a káptalani iskolában került a kódexbe. S talán nem alap nélküli az a feltevés sem, hogy a váci káptalani iskola klerikusképzésének is köze lehetett első összefüggő magyar nyelvemlékünk írásba foglalásához. Alighanem anyanyelvű temetési mintaprédikációként és mintaimádságként jegyezték le és tanulmányozták a váci káptalani iskola klerikus-növendékei, a leendő falusi-városi plébánosok, a nép között tevékenykedő majdani papok 1083 és az 1150-es évek között.

Mezey László szerint a Pray-Kódex váci székesegyházi mintapéldányának mintája egy rajnai frank alapszöveg lehetett, amely még a XI. század második fele előtt keletkezhetett. Így s Pray-kódex „egészében véve István király egyházszerző munkájának idejét és kulturális kapcsolatait idézi, mint távolabbi előzményt.”

Szent István uralkodása idején, a XI. század első évtizedeiben létrejött tehát a korszerű, európai mintájú - káptalani, kolostori és plébániai iskolákból álló - oktatási-nevelési intézményhálózat. István királynak köszönhető a hazai modern iskolarendszer alapjainak lerakása, a klerikus-képzés megszervezése, a klerikusműveltség szétterjesztése, a magyar értelmiségi réteg kialakítása, a magyar nyelv

fejlesztése, az európai kultúrába oltott, de ősi hagyományokat is tovább élő magyar műveltség megalapozása.

Az első hazai pedagógiai irat

Szent István nemcsak az iskolarendszer megszervezésével szerepel a magyar nevelés- és iskolatörténetben. Nevéhez fűződik, tőle származik az első hazai pedagógiai szakmunka, nevelési tanulmány. Nem más ez, mint a fiához, Szent Imre herceghez szóló „Intelmek”. Ebben Szent István, mint apa is előttünk áll, sajátos modellt nyújtva a kor főúri, apai pedagógiájáról, a családban folyó nevelésről.

Főúri magánnevelők

A magyar társadalom XI. századi világi vezetőrétegébe tartozók gyermekeinek általában nem volt szükségük különösebb szellemi-tudományos műveltségre, sem a fiúknak, sem a lányoknak. A fiúk, fiatalemberek a társadalmi életben nekik szánt szerepet, az előttük álló, a felnőtt korokban megvalósítandó feladatokat akkor tudták a legjobban betölteni, ha jól forgatták a fegyvert, értettek a harchoz, a hadviseléshez. E „tanulmányok” legfőbb tartalma ezért a fegyverforgatás, színtere pedig a harc, a háború volt.

Az uralkodók, valamint a tekintélyesebb feudális urak egyike-másika azonban olyan udvari papot, klerikust tartott maga mellett, akinek fő feladata a királyi-főnemesi gyermek nevelése volt. Ez a nevelés elsősorban vallási-erkölcsi jellegű volt, de nem nélkülözte bizonyos művelődési alapelemek megtanítását sem.

A XII. század elején keletkezett Szent Imre-legendában, valamint az ugyanakkortájt írt kisebb Szent István-legendában például egyformán ez a kifejezés jelzi a világi oktatás legmagasabb szintjét: István király is, Imre herceg is „már gyermekkorában teljesen elmerült a (latin) nyelvtan tudományában”. A latin nyelvű szövegekkel tehát – valamiféle egyszerű szinten – illet megismerkedniük már ebben az évszázadban is a királyi és főúri ifjaknak, hogy olvasni tudjanak.

Erre utal az 1077 körül szerkesztett nagyobb Szent István-legendát: „S hogy ilyen nagy uralom kormányát majd erősebben kézben tarthassa, rávette [István Imrét], hogy az igazhitű férfiak tanítását mindkét füllel hallgassa mindennapos olvasás által.”

A dajkák és más asszonyok gondoskodása alól 5-6 éves korban került a korabeli főúri fiú a klerikus nevelő keze alá: az foglalkozott hitbeli és erkölcsi nevelésével, ő tanította meg neki a latin nyelvtant s a latin nyelvet, hogy az említett „mindennapos olvasásra” is alkalmassá váljék. Kamaszkorban azután elkezdődtek a fegyvergyakorlatok is.

„Királytükör”

A Nagyobb Legendában olvassuk: „Az atyai szeretet lángjától ösztökélve” maga István király „erkölcstanító könyvecskét szerkesztett” fia számára. Ennek a „*Libellus de institutione morum ad Emericum ducem*” című „erkölcstanító” könyvecskének első része ránk maradt, a hagyományos szakirodalom „Intelmek” címen

ismeri. Ez a magyar pedagógiatörténet első nevelési-nevelői célzattal készített írásműve.

Szövegét valamelyik tudós klerikus készítette az esztergomi királyi várban az 1010-es években, a nyugati uralkodói udvarokban szokásos úgynevezett „királytűkrök” mintájára. Ebben a trónvárományosok számára foglalták össze – különféle szemportok alapján – kötelezettségeiket, jövőendő feladataikat.

István király – az esztergomi udvari klerikus megfogalmazásában, az erkölcsnevelő könyvecskén keresztül – fia lelkére kötötte a következőket: őrizze hűségesen katolikus hitét, becsülje az egyházi és világi tisztségviselőket, legyen igazságos, ugyanakkor megértő az ítélezésben, gyámolítsa országában a máshonnan jöttöket s mindig támaszkodjék a királyi tanács tagjainak tisztelettel kikért véleményére, kövesse az ősök nemes hagyományait, gyakorolja tiszta szívvel az erényeket.

Nem maga István király fogalmazta meg az „Intelmek” végső, ránk maradt szövegét, hanem az udvari pap, mégis felelőséggel teljes gondolatai, bensőséges apai szeretete és féltő gondoskodása átsugárzik a könyvecske sorain.

„...Fogadj szót, fiam; gyermek vagy, gazdagságban született kis cselédem, puha párnák lakója, minden gyönyörűségben dédelgetve és nevelve; nem tapasztaltad a hadjáratok fáradalmait s a különféle népek támadásait, melyekben én szinte egész életemet lemorzsoltam – kezdi fiához intézett szavait a király. – Itt az idő, hogy többé ne puha kásával étessenek, az téged csak puhánnyá és finnyássá tehet, ez pedig a férfiaság elvesztegetése s a bűnök csiholója és a törvények megvetése; hanem itassanak meg olykor fanyar borral is”, vagyis jöjjön most már a tanulás, a szellemi munka, a kemény testi edzés, a fegyverforgatás.

Sokféleképpen olvasták az „Intelmek”-et a történelem folyamán, különféle korszakokban különféle vonatkozásokat emelve ki. Másként olvasták a történészek, a politikusok, másként az egyháziak, másként a világiak, másként háborús, másként békés időkben.

Vajon milyen pedagógiai olvasata van ennek az alapvetően pedagógiai műnek?

Apa–fiú kapcsolat

Kétségtelen, hogy aki pedagógusszemmel, nevelői érdeklődéssel olvassa ennek a nemsokára ezer esztendőös iratnak a sorait, az előtt egy egészen modern apa–fiú kapcsolatproblematika bontakozik ki.

István király, az apa, szinte könyörög fiának: hallgasson rá, ne menjen a saját feje után, vagy más, rosszirányú eltérítő hatások irányába! Olvasva István király szavait, egyértelműen kiérezhető belőlük: fia előtt igazolnia kell, hogy joga van neki parancsolni, utasításokat adni, fölötte rendelkezni.

Többek között ezt írja: „...bizonyosan tudom, hogy minden renden a föld bármely részén, bármilyen méltóságot viseljenek, nemcsak kíséretüknek, híveiknek, szolgálóknak parancsolnak, tanácsolnak, javasolnak, hanem fiaiknak is; úgy hát én sem resteltem, szerelmetes fiam, hogy neked még életemben tanulságokat, paran-

csoport, tanácsokat, javaslatokat adjak, hogy velük mind a magad, mind alattvalóid életmódját ékesítsd.”

Majd így folytatja a gondolatot: „Illik pedig, hogy odaadó figyelemmel hallgatván eszedbe vésd apád parancsait ... Észbe veheted, hogyha azt, amit atyai gyöngédséggel parancsolok, megveted – távol legyen! –, nem szívelnek többé sem Isten, sem az emberek.”

Majd példák következnek az apai parancsokat, rendelkezéseket, intelmeket megszegők keserves sorsát illusztrálva.

S „A fiúk kövessék az elődöket” című fejezet szinte kizárólag erről szól: a fiúk alapvető kötelessége az apa tanácsainak, parancsainak követése, teljesítése. A legnagyobb ékesség az apát utánozni. Aki ugyanis megveti azt, amit megszabtak „atyai elődei”, az az isteni törvényekre sem ügyel, mások jogait sem tiszteli, szétzilálja a társadalmat. Éppen ezért az engedetlenség valójában pestis, súlyos baj, nagy veszedelem. „Ézért, kedves fiam, apád rendeletei, vagyis az én rendeleteim mindig legyenek szemed előtt, hogy szerencsédet mindenütt királyi gyeplő igazgassa.”

Igy zárul István király gondolat-sora: „Az én szokásaimat pedig, melyekről látod, hogy a királyi méltósággal összeférnek, a kétkedés minden béklyója nélkül kövesd!”

Vajon miért kellett ennyire hangsúlyoznia mindezt az apának, Istvánnak? Minden valószínűség szerint azért, mert a kamasz Imre herceg – mint minden ilyen korú fiatalember – egy, a saját útját önállóan járni akaró, az apától különbözni kívánó, hús-vér fiatalember lehetett. Vajon nem ezért hangoztatja István király az „atyai gyeplő” szükségességét, mert fia ezt a gyeplőt le-le akarta vetni magáról? S miért került szóba a szülői szavakban való „kétkedés béklyója”? Ez sem lehetett ismeretlen a szentéletű herceg serdülőkori magatartásában.

Talán nem járunk messze az igazságtól: ha ennyire szükséges volt hangoztatni-hangsúlyozni az apai tekintélyt, akkor bizonyára a kamasz Imre hercegben megvolt a hajlandóság ezt az erőteljes apai vezetést megkérdőjelezni, az ettől való szabaddulás szándékának jeleit adni.

Erodteljes autokratizmus, tekintélyelvűség hatotta át tehát – a középkori pedagógiának megfelelően – István király apa-pedagógiáját. Indítéka azonban ez volt: „az atyai szeretet lángjától ösztökélve” fogalmazta meg elvárásait, igényeit, parancsait fiával szemben.

Imre herceg 10–12 esztendőös fiú lehetett, amikor az „Intelmek” gondolatait magyarázni kezdte számára nevelője – talán Szent Gellért – az esztergomi királyi udvarban nevelkedve. További feladatai is voltak ezekben az években: a vallási-erkölcsi elvekkel való ismerkedés, a latin nyelvtan és nyelvtudás elsajátítása, valamint a könyvek olvasása.

De még egy fontos lecke várt rá ezekben a kamaszkori esztendőben (mikorben apja nevelési gondolatait eszében-szívében forgatta), amelyről ugyancsak az „Intelmek”-ben beszélt neki édesapja: „ki-ki életkorának megfelelő dolgokban foglódjék, tudniillik az ifjak fegyverben, a vének a tanácsban...”

S erre is buzdítja koronájának örökösét: „Imádkozz azért is, hogy a tétlenséget, tynyaságot elkeresse tőled [Isten], megajándékozzon az erények összességének segédelmével, s így legyőzhed látható és láthatatlan ellenségeidet. Hogy valamennyi alattvalóddal együtt gondtalanul, ellenséges támadásoktól nem háborgatva, békében végezhesd életed pályáját.”

István király – fiához írt – „erkölcstanító könyvecské”-jével indult el a magyar pedagógiai szakirodalom mába torkolló, hosszú folyamata...”

(Mészáros I. tanulmánya a Doctor et apostol c. kötetben. Bp. é.n. 83–96)

Első könyvtáraink

Néhány évtized alatt ezernyi kódex érkezett hozzánk ill. egy része itt készült. A pusztulásra mi sem jellemzőbb, hogy egyetlen kötetből sem maradtak még csak foszlányok sem napjainkra, sem hazánk területén, sem külföldi könyvgyűjteményekben.

„Ebbe az általános európai könyvkultúrába kapcsolódott be a magyarság. Sajnos a kódexek világának magyarországi képét sokkal nehezebb feladat megrajzolni, mint más, szerencsésebb országokét, a könyvanyag óriási méretű pusztulása miatt. Először a tatárjárás dülta szét az ország területének nagyobb részét, azután a török háborúk, a hódoltság másfél évszázada pusztította a középkori kultúra alkotásait: Ami ránk maradt, csak töredék. Töredék maradt meg a kódexekből, a könyvekre vonatkozó forrásokból is. Ezért szórványos emlékekből, adatokból kell rekonstruálnunk az egykori élő valóságot. Az élet színes gazdagsága helyett csak a fő vonásokat tudjuk fölvezetni. Olyan munka ez, mint mikor a régész alapfalakból, faragott maradványokból próbálja megrajzolni az egykori pompás épületek képét, figyelembe véve az Európa más részeiben éppen megmaradt emlékeket.

A magyarság bekapcsolódása az európai könyvkultúrába a X. század végén kezdődött, a térítő papok megjelenésével. Hogy ez a bekapcsolódás olyan meglepően gyors és maradéktalan volt – két közben kitört pogánylázadás ellenére is –, az két tényezőnek tulajdonítható. Az egyik az, hogy a keletről jött magyarság életformája, kultúrája egyáltalán nem volt olyan alacsony, mint „a magyarok nyilaitól” („a sagittis Ungarorum...”) rettegő krónikások szavai alapján a köztudatban meghonosult. Nem sokkal maradt el az akkori európai kultúrától, csak más természetű, más jellegű volt. A másik körülmény az, hogy a honfoglaló magyarság már részben keresztény lakosságot talált új hazájában, és kalandozó vállalkozásaiból is szép számmal hozott magával keresztény foglyokat. A könyv tehát már itthon sem lehetett teljesen ismeretlen valami, ha nem is sokkal több, mint a meghódított népelemek közt működő keresztény papok misekönyvei.

Könyveket hoztak magukkal természetesen a külföldről jött térítő papok Géza fejedelem quedinburgi egyezménye (973), főleg pedig fiának, Istvánnak trónra

lépte után. De a könyvek itthoni készítésének is nagyon korán meg kellett kezdődnie, mert hamarosan sok könyvre lett szükség, és nagyobb számú könyvnek külföldről való behozataláról, könyvkereskedelemről szó sem lehetett. Szükségessé vált a könyv mindenekelőtt azért, mert minél előbb ki kellett képezni a magyar anyanyelvű papságot. Hiszen sem a térítés, sem a vallásos élet fenntartása nem volt elképzelhető a nép nyelvét értő papság nélkül. Ezért a megszervezett püspökségek központjában és a megalapított kolostorokban meg kellett kezdeni az iskoláztatást, amihez könyvre volt szükség, s ehhez külföldről csak a másolatí alappéldányokat lehetett kölcsönkérni vagy ajándékként megkapni. Konkrét adatunk is van ilyesmire: ránk maradt 1008-ból Bonipert pécsi püspök levele, amelyben Fulbert chartres-i püspöktől kéri, küldjön el neki egy Priscianus-kötetet, a középkori latintanításnak ezt a fontos kézikönyvét.

Nagy mennyiségű könyvre, a miséhez szükséges legfontosabbakra volt szükség a templomokban is, s azok sem készülhettek máshol, mint a püspöki székhelyeken, ahol könyvkészítő műhelyeket kellett berendezni. Szent István második törvénykönyve ugyanis úgy intézkedett, hogy minden tíz falu közösen építsen templomot, főszerelésüket a király vállalja, de a könyvekről a püspökök gondoskodjanak. Ezt a rendelkezést utóbb Szent László törvénye is megismételte.

A könyv tehát már a X. század vége óta elfoglalja a helyét a magyar művelődésben. De ez még magában nem jelentette volna a könyvtárnak mint intézménynek a meghonosodását is. Mert hiszen még a székesegyházaknak is csak a szertartásokhoz használt kis számú, a püspöki székhelyek iskoláinak az olvasástanítást és papképzést szolgáló pár könyve is csak meghatározott célokat szolgáló egyes darabok voltak, de nem könyvtár. Néhány teológiai tartalmú könyve, tehát „magánkönyvtára” legfeljebb Szent Gellért esanádi püspöknek lehetett, aki magyarországi működése idején írta reánk maradt Deliberatióját (Megfontolás) és talán még más munkákat is. Föltehető, hogy ezek írása közben más könyveket is használt, más könyvek is voltak birtokában, melyek vértanúsága után is ott maradhattak püspöki székhelyén. De más püspökségek esetében ilyesmiről alig lehetett szó. Székesegyházi, illetve káptalani könyvtárak csak lassanként alakulhattak ki egy-egy püspök, kanonok birtokából kivételesen hátramaradt kódexekből. Így hozhatott magával könyveket az a 24 verduni kanonok, aki a XI. század húszas éveiben városuk pusztulása miatt Magyarországra menekült.

Nem gondolhatunk királyi könyvtár létesítésére sem a XI. században Magyarországon. Ilyesmit feltételezni anakronizmus volna. Bár elfogadhatjuk a közel egykorú Szent István-legenda állítását, hogy István gyermekkorában bizonyos iskolázásban részesült, mindenesetre tisztában volt az írásnak, a könyvnek az elröplő szóval szemben maradandó értékével. Ezért íratta – bizonyára személyes irányítása alatt – az Intelmeket Imre fia számára, amely így az első Magyarországon keletkezett, írásban rögzített irodalmi alkotás volt. Ehhez járult együttvéve is alig néhány lapot kitevő két törvénykönyve. Más írásmű nemigen lehetett királyi székhelyén.”

(Csapodi–Tóth–Vértesy: Magyar könyvtártörténet. Bp. 1987. 11–13.)

VIII. MŰVÉSZET

Művészet Szent István korában

„Magyarországi művészet Szent István korában. Ötven évvel ezelőtt, amikor Gerevich Tibor ezzel a címmel foglalta össze a művészettörténeti ismereteket Szent István halálának 900. évfordulóján, az emlékek impozáns sorozata fölött tarthatott seregszemlét. Annak, aki ma ugyanevvel a feladattal lép Gerevich örökébe, lényegesen kevesebb kell beérnie. Nem a művek rohamos pusztulásáról van szó, hanem arról a sajátságos esetről, ami régi korok irodalmi, képzőművészeti alkotásával nem egyszer fordul elő: tudományos érvek elvitatják őket a kérdéses korszaktól. Az átértékelő ítélet különösen a kőfaragás emlékeit illette keményen. Ennek megfelelően az esztergomi és a pécsi székesegyház, valamint a székesfehérvári királyi bazilika nagy oszlop- és pillérfejezetei ma az István féle templomépület helyett az egy évszázaddal későbbi átépítés részeinek minősülnek, a pécsi dómkapu és egy figurális relief pedig egyenesen a román kor végéről való alkotásnak, a gyulafehérvári székesegyház régebbi timpanonja és az ún. aracsi kő minden bizonnyal XII. század eleji munkának. Ahogy megrendült a bizalom abban a feltevésben, hogy a honfoglaló magyarság ötvösművészete az új hazában kődomborműveken élt tovább, a bizantinizáló jellegű palmettás faragványok újabb leletekkel is gazdagodó érdekes csoportja elnyerte írott fonásokkal igazolható időrendi helyét az István király halálát követő fél évszázadban. Az óbudai prépostságról a történeti forráskritika mutatta ki, hogy Szent Istvánnak tulajdonított alapítása nem tekinthető hitelesnek; valóban, az elpusztult templom előkerülő legkorábbi faragványai a bizáncias domborműcsoporttal állnak szoros kapcsolatban. Ha ehhez még hozzáfűzzük, hogy a most ismertett kronológiai hegyecsuzamlás már-már olyan alkotásokat is magával sodor, mint a biztosan Szent István korinak tekintett székesfehérvári szarkofágot és a zalavári reliefeket, akkor jogos a kérdésfeltevés: minő esélyekkel tehetünk kísérletet Szent István kora művészeti jelenségeinek megismerésére, értékelésére? A feladat rendkívül nehéz, így felvállalásakor a művészettörténész éppoly „bizonytalan töprengéssel kelleltenkedik”, mint Hartvik püspök, kit a XII. század elején az István legenda újabb változatának megírásával bíztak meg.

A töprengés oka mindenekelőtt az, hogy a Szent István korából ránk hagyományozott szűkös emlékműanyag csak igen csekély részét lehet a művészettörténet sajátos eszközeivel megragadni, a művészi formára vonatkozó megfigyelésekkel, stílustörténeti fogalmakkal körülírni. A diszciplína klasszikus módszereinek követésére szinte kizárólag a textilművészet és az ötvösség olyan remekművei esetében nyílik lehetőség, mint a miseruhából átalakított koronázási palást és az ún. Gizella kereszt. Márpedig a vizsgálati módszerek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az írott kútfőkkel kapcsolatos történeti forráskritika lehetőségei, a korszerű

technikai és anyagvizsgálatok perspektívája nem támaszthat illúziókat. A művészeti alkotások – műtárgyak, műemlékek – csak akkor tehetnek forrásértékű tanúságot saját korukról, ha kérdésfeltevésünk a művek sajátos, vizuális közlési módjára irányulnak, ha a látványt és annak az egykorú szemlélőre tett hatását állítják a középpontba. Itt a hasonló jellegű, azonos korú műalkotásokkal való szisztematikus összevetés a célra vezető módszer, és ez marad továbbra is az egyetlen adekvát metódus a Szent István-kori művek jelentéstartalmának megértéséhez, koruk eldöntéséhez. A rokon tárgyak tanúsága bizonyul perdöntőnek a magyar korona máig vitatott kérdésében is, és rekeszti ki ezt a művészi és történeti értelemben egyaránt kimagasló jelentőségű alkotást Szent István korának tárgyi emlékei közül.

A hazatért koronaékszerek technikai kérdései iránti érdeklődés némiképp túlfokozott ugyan, mindenképpen tükrözi azonban azt a művészettörténeti oldalról is meglevő igényt, hogy a magyar királyság e jelvényei a maguk tárgyi valóságában, keletkezéstörténetük összefüggésében jobban megismerhetők legyenek. Az elsődleges tárgyi megismerés, a technikai, szerkezeti ismeretek bővítése sokkal sorsdöntőbb Szent István kora építészeti hagyatékának tekintetében, hiszen itt a régi nagyságnak valóban csak száználmas töredékei maradtak ránk. Az építészettörténeti kutatásnak tehát szélesre kell tárni a kaput a társtudományok felé. Részt kell vállalnia a régészek munkájából a falazatok és további archeológiai leletek tanulmányozásában; ásványtani vizsgálatokra kell támaszkodnia, hogy építéstörténeti eredményeit a kőanyaggal kapcsolatosan ellenőrizhesse. Történész segítségét igényli, végül is azonban az építészettörténészre vár az a feladat, hogy az írott források építkezésekre vonatkozó részleteinek konkrét használhatóságát megítélje. Így például tanulmányoznia kell, milyen dokumentumértéke lehet a pannonhalmi oklevélnek az apátság építéstörténete szempontjából; fel kell tennie a kérdést, hogy hogyan kell értékelni a Hartvik-legendának azt a részletét, amely szerint a fehérvári királyi bazilika István halálakor még nem volt felszentelve; meg kell vizsgálnia, hogy az esztergomi Szt. István protomártír templom patrociniumából valóban kényszerítően következik-e a templomalapítás kapcsolata a Passau felől történő, Géza kori térítéssel. A feladatok sokaságát és divergens irányait tovább sorolhatnánk.

Ha az itt kiragadott és az alább említendő példák mind a templomépítészetből valók, annak speciális oka van. Feltűnő ugyanis, hogy Szent István korának emlékszerű vagy forrásokban említett művészeti hagyatéka szinte teljes egészében egyházi funkciókhoz kapcsolódott. Templomokról van szó és azok belső díszítéséről, az oltári szolgálat tárgyairól, értékes tartókban őrzött ereklyékről, és ami a forrásokban említett tárgyak közül személy szerint a királyra vonatkozatható – korona, lándzsa, esetleg: trónszék –, az is a királyszentelés liturgiájának volt vagy lehetett része. Az impozáns templomépület, a művészien díszített tárgy, a látványszerűségében pompás cselekmény lényegében egyazon törekvésnek köszönheti létét, és mindnek az egyház, mint intézmény ad foglalatot. Ha Szent István „saját kápolnájára”, a székesfehérvári Boldogasszony templomra gondolunk a maga nagyszabású templomépületével és előkelő papi testületével, az ereklyekincsét és a koronaékszereket magába foglaló depozitóriumával, és a minden bizonnyal kezdettől fogva ter-

vezett alapítói temetkezőhellyel, akkor úgy kell hinnünk, hogy a kortárs ebben a templomban és a hozzá kapcsolódó intézményben a keresztény királyság szimbólumát látta.

A leírás, amit Szent István nagyobbik legendája ad a király fehérvári egyházáról, megfelelhet a való arányoknak templomépület és díszítése viszonyát illetően. Az egyháznak a liturgikus felszerelés arany és ezüst tárgyai adták fő ékességét, a templom falai azonban csupaszok voltak, pillérei dísztelenek, mint megannyi egykorú templomé Európa-szerte. Az István kori egyházak faragott köveit ilyenformán ideális falazókóként nyelték el későbbi átépítések, alig hagyva támpontot egy-egy korai Árpád-kori részletformára nézve. Szent István fehérvári bazilikájának kövei az egész városban szétszóródva maradtak ismeretlenek. Első püspöki egyházaink kőanyaga, egész falrészei ugyanúgy rejtve maradtak a Kálmán kori új székesegyházak falaiban, mint első királyunk korának némely fontos igazsága a posztgregoriánus szerzők műveiben.

Néhány fennmaradt alaprajzból, az évszázados pusztulásokat csodaképpen túlélő részletből kiviláglik, hogy Szent István kori egyházaink leginkább abban hasonlítottak a száz évvel későbbi, immár román stílusú apszisos szentélyfejhez, hogy nélkülözték a szentélyrész kereszthajós elrendezését. Az egy apszisos szentélyfejhez, melyről ma úgy hisszük, az egykorú templomok többségét jellemezte, három hajós bazilikális tér csatlakozott (pl. a székesfehérvári királyi bazilika, a Zalavár-várszigeti templom és valószínűleg a kalocsai székesegyház; kisebb egyházaknál ez a templomhajó akár osztatlan is lehetett (ilyen volt eredetileg Pécsváradon). A templomok egyszerű felépítése a századfordulótól fogva mindmáig számos kutatásban idézte fel az ókeresztény és korai középkori bazilikák Földközi-tenger vidékén elterjedt típusát. A rokonság gondolata valóban kézenfekvő, kérdés azonban, hogy mely terület hatott e tekintetben serkentőleg a magyar építkezésekre? Az egyszerű bazilikális templomépület már a Karoling-kor előtti időtől ismert volt Európának a mediterráneumtól távolabb eső részein is, és az újabb templomtípusok megjelenése után is versenyképes maradt ott, ahol a szentélyfej kevésbé artikulált formája a helyi adottságoknak megfelelt. Hogy az egyszerű típus követése nem járt feltétlenül igénytelenséggel a liturgia vagy a templomépítés terén, arra nézve két jelentős regensburgi templom nyújt példát. A lebontott régi székesegyház és az Obermünster – a jelek szerint minákkettő II. Henrik császárnak, Gizella királyné testvérének műve – egy apszisos bazilika építészetileg tagolatlan, egyszerű oltárhellyel a mellékhajók végében; feltűnik viszont, hogy a puritán keleti szentélyfej átellenében a nyugati templomrész számottevő építészeti hangsúlyt kapott. Mivel az első magyar kőtemplomokkal való összevetésre csak az elrendezési típus vizsgálatának szintjén, a stíluskérdések figyelmen kívül hagyásával van lehetőség, a két fontos dél-német templomépület mintakép-szerepe ma már aligha tisztázható. Annál valószínűbb, hogy az építészeti típusválasztás, a liturgikus szokások és az egyházi struktúra összefüggései az e korban oly jelentős bajor püspöki székhelyen és a frissen megalapított magyar királyságban egymáshoz hasonló módon rajzolódtak ki.

Szent István székesfehérvári bazilikája a maga csalódást keltően romos állapotában is értékes tanulságokkal szolgál, és még továbbiakat rejteget arra nézve, hogy milyen volt a speciális funkciók és építészeti minták szerepe a királyság e kétségtelenül legfontosabb templomában.

A mai romterületen az apszis, a bazilika egyetlen, építészeti eszközökkel is hangsúlyozott szentélye pár megmaradt kősorával fogalmat ad a valóban hatalmas méretű templom eredeti falazatairól: igényes munkával készült római kváderkövekből. A bazilika keleti homlokzata az egyszentélyes templomokénál gazdagabb látványt nyújtott, az apszis két oldalán, a mellékhajók folytatásában ugyanis egy-egy négyzet alaprajzú építmény kapott helyet. A templom vizsgálói a bazilikával egybeépített, attól azonban elkülönülő, bizonyára kétszintes melléktereket látnak bennük. A típus, melynek korai emlékeire, az ún. pasztofóriumokra Fehérvárral kapcsolatban hivatkoznak, a keresztény templomi liturgia kialakulásának századaiiban született. A bizánci építészetben befutott karrierje, változatainak gyakori nyugat-európai felbukkanása egyértelműen annak következménye, hogy ezek a szentélyhez csatlakozó mellékterek speciális jellegű egyházi teendők egész sorozatának adtak hajlékot. Szolgáltak a mise előkészítésére, a szent ostya tárolására, mártíreklék őrzésére, és e funkciókkal kapcsolatban sekrestyeként, mártíriumként, az ereklyetisztelet helyeként működtek, a magánáhitat korai formáinak helyt adó oratóriumok voltak, sőt az ereklyék közelébe temetkező előkelő személyek sírkápolnái is lehettek.

A fehérvári bazilika szentély felőli melléktereinek kérdését ebben a világításban nézve úgy látszik, itt a speciális rendeltetés szempontjai igen határozott és önálló formában szóltak bele a téralakításba. A bazilika testétől izolált, az apszissal nem kommunikáló két kis építmény olyan alaprajzi változatot képvisel, ami az egykorú európai emlékek közt meglehetősen társtalán és csak ókeresztény templomok körében ismert, ezektől való származtatásuk azonban aligha lehetséges. Minden jel arra vall, hogy különleges igények kielégítésére készültek a napi oltári szolgáltatótól független céllal, a templomhajótól többé-kevésbé elzártan, tudatos helyki-választással a templom előkelő, keleti részén, a főszentélyhez közel.

A szokatlan elrendezés magyarázata valószínűleg abban rejlik, hogy István király e legkedvesebb alapítványa egészen rendkívüli módon gazdag volt liturgikus szerelvényekben, arany és ezüst tárgyakban, valamint ereklyékben. A kincseknek ez a kumulációja jóval meghaladhatta a templomi ingóságok szokásos mértékét. A Boldogasszony egyház történetének későbbi alakulásából is arra lehet következtetni, hogy a camerájában őrzött értékek már az alapító idejében magukban foglalták a királyság hatalmi jelvényeit, liturgikus vonatkozású felszereléseit, a királyi kincstárát. E páratlan fontosságú gyűjtemény őrzése tehát kezdettől fogva a fehérvári templom kitüntetett feladata volt. Ez lehetett, ami a szentély felőli templomrész különleges kialakítását igényelte, s ami a sekrestye, a kincstár, a kripta és a kápolna feladatköréit differenciálta a két melléktér és ezek földszinti, illetőleg emeleti helyiségei közt. 1862-ben a déli építményben két Árpád-kori sírt tártak fel; a helyiség eszerint kápolna vagy oltárral rendelkező sekrestye volt. Az a körülmény, hogy a

déli mellékhajó csatlakozó része már az Árpádok idején jelentős temetkezőhellyé alakult, talán a melléktér eredeti funkcióinak kérdésével is összefügg.

A Boldogasszony egyház romjainak nyugati része fölött a püspöki palota klasszicista épülete emelkedik, így itt a templomhoz tartozó, hozzáférhető korai részletek igen kis számúak és meglehetősen ellentmondásosak. Az 1969–1971. évi ásatások óta mindenestre tarthatatlannak látszik az a korábbi feltevés, amely szerint a templomnak átriumra nyíló, talán toronypáros homlokzata lett volna. A leletekből ítélve a nyugati templomrész összetettebb felépítésű lehetett. Központi magja szokatlanul nagy méretűnek tűnik: szélességben talán felülmúlta a bazilika főhajóját, ahová árkádokkal nyílt, és jelentősen kiterjedt nyugat felé is, ahol oszlopcsarnokra valló részletek igen széles főhomlokzatot sejtetnek. Késő középkori és török kori források, valamint múlt századi ásatási megfigyelések tornyos építményről tudósítanak. A roskadozó középső tornyot a templom homlokzatán („*mediam turrim in acie seu cornu... Ecclesie*”), amelyet Ozorai Pipo 1425 előtt családi kápolnája építése kapcsán megújított, talán az eredeti elrendezés részének tekinthetjük, vagy arra utaló későbbi alkotásnak.

Közelebbi részletek az újabb ásatási eredményekig ismeretlenek. Nem lehet azonban kétséges, hogy ez a tulajdonképpeni bazilikától határozottan elkülönülő terjedelmes, tornyos épület az Ottók birodalmának templomépítészetéből ismert „nyugati építményekkel” (Westbau), karoling alkotások távolabbi leszármazottai-val tart rokonságot.

Evvel a megállapítással olyan kérdéskör közelébe sodródtunk, ami évtizedes vitákat gerjesztett e sajátos építmény funkcionális és jelentésbeli összefüggéseiről, magánegyházi implikációjáról, a hozzá fűződő kultusz világi (uralmi, sőt: uralkodói) színezetéről. Az érvek, melyek támogatására majd minden esetben fel lehetett hozni írott vagy emlékszerű forrást, lényegében két felfogás körül polarizálódtak: az egyik a magánegyházi (gyakran királyi, császári) hatalom gyakorlásának és megdicsőülésének helyét, építészeti szimbólumát látta a nyugati építményben, míg a másik felfogás világi elemektől érintetlen, speciális liturgikus szerepet tulajdonított neki (Mégváltó-kultusz, húsvéti feltámadási szertartás, angyal kultusz). Napjainkra a vita elapadt, s ez alkalmasint annak a beismerése, hogy valójában nincs szó antagonizmusról, sokkal inkább azonban a funkciók pluralizmusáról, és többféle, egymással talán nem is mindig harmonizáló jelentésrétegről.

A nyugati építmény típusának variánsai a Karoling és poszt-Karoling építészetben a magánegyház (*ecclesia propria*) intézményének keretei között alakultak ki. Építetőik hatalmi helyzetét és e pozíció vizuális kifejeződését ezáltal alapvetően ez az egyházi struktúra határozta meg, mint ahogy az egyházi hierarchián belül volt a helye a templomépítő királynak is, mint *Dei gratia* uralkodónak és *vicarius* Christinek. A templom urának személyes intenciói ilyenformán bizonyos természetességgel jutottak érvényre a nyugati építményekkel kapcsolatos magánegyházi funkciókban (az adatok plébániai funkciókra, bíráskodásra, temetkezésre vonatkoznak; az emlékek az emeleti kápolnával kapcsolatban több templom esetében magánmisét is sejtetnek). A nyugati építmény saját liturgiája, a gyakori Mégváltó,

Szent Mihály, Keresztelő Szent János patrocíniumok, a Húsvét, a halál utáni élet és a közbenjárás gondolköre a személyes vonatkoztatások sokaságát tette lehetővé a szertartások résztvevői számára a „néptől” a templom uráig. Ha az illető magán-egyház ura a király volt, akkor ez – *typum Christi* gerens – himnuszok Krisztus királyra való utalásait magára, saját földi hatalmára érthette. Az uralkodóval kapcsolatos liturgikus akklamációkat, a koronázások és a nagy egyházi ünnepek alkalmával felcsendülő laudes regjaet nyomós okkal hozták a nyugati templomrésszel összefüggésbe. E gondolati építménynek a tényleges építészeti foglalata sem volt kevésbé jelentésgazdag. Kétszáz éven át szívesen utánzott, jellegzetes Karoling-kori példái centrális épületek voltak, tornyos, árkádos homlokzatuk egyszerre keltette az ókori hagyományokban gyökerező sírtemplom és az erődített város képzetét. Mind-cz tudatos törekvés eredménye volt, hiszen az ilyen építmény fejezte ki legjobban az üdvtörténeti gondolatot, szerencsésen egyesítve a jeruzsálemi Szent Sír képét a mennyei Jeruzsálem képével, ezt pedig az ígéretbeli város földi másával, vagyis annak allegorikus ábrázolásával, amit a túlvilágiból a keresztény egyház és a királyok e világon megvalósítottak. Íme a többértelmű gondolatsor vizuális megfogalmazása, mely maga is alternatív, sőt párhuzamos interpretációk lehetőségét foglalta magában. Az ilyen értelmezések egyike-másika tovább élt a változatos szerkezetű és formájú nyugati építmények nagy korszakában, a X. és XI. században is.

Régi rajzok, ásatási felvételek tanúsítják, hogy a nyugati építmény az István kori építészetben nem volt ismeretlen, sőt néhány prominens jelentőségű templom alapvető jellegzetességei közé tartozott. Az első kalocsai székesegyház nyugati részének széles alapfalait Henszlmann ásta ki; korai magját, mely kettes, talán hármas toronycsoportként értelmezhető, utóbb kelet felé további résszel (tornyokkal) bővítették. A nyugati építmények egy másik jellegzetes típusára vall egy részlet a pannonhalmi bencés apátsági templom XVIII. század végi állapotát mutató alaprajzán: itt a főhajó tengelyében nyugati kórus hatalmas apszisa rajzolódik ki. Talán a XI. század elején megalapozott tradíciót követték valamivel később, a pécsi székesegyház nyugati részének építésekor is.

Azok között a Szent István korából való nyugati templomépítmények között, amelyekről ma tudomásunk van, nagy alaprajzi kiterjedéséből ítélve kétségtelenül a székesfehérvári királyi bazilikáé lehetett a legjelentősebb. A fehérvári építmény, mint a király magánegyházának, az ország legfontosabb templomának nyugati része, méreteiben és felépítésében méltán lehetett nagyszabású: fel kell tételezni, hogy a királyság intézményéhez kapcsolódó rendeltetése is volt. Ennek jellegét nehéz volna közelebbről meghatározni, mint ahogy nehéz eldönteni azt is, hogy mi létezett már Szent István idejében azon funkciók közül, amiket a Boldogasszony egyház az Árpád-kor későbbi szakaszában magáénak mondhatott. Ilyen kezdettől fogva gyakorolt, a nyugati építményhez kapcsolódó funkció lehetett István királynak az az alkalmoszerű tevékenysége, amiből utóbb a fehérvári törvénynapok megülésének szokása, és nyilván ezzel összefüggésben az írásbeliség „intézményi háttere” kifejlődött. Régészeti és emlékszerű bizonyítékok hiányában ma már aligha lehet válaszolni arra a kérdésre, hogy hol állt az a bizonyos, forrásokban emle-

getett fehérvári trón, és vajon valóban azonos volt-e Szent István trónusával: Könnyen lehetséges, hogy a képletes középkori szóhasználat éppúgy összemosta a konkrét tárgyat és az általa szimbolizált hatalmat, mint a „Szent” Korona esetében. Az alkalom szerint is cserélhető, nem feltétlen adott helyhez kötött, és talán csak a kegyeltes emlékezet által a szent király személyéhez kapcsolt trónszék helyett szempontjukból is fontosabb lehet az a fogalom, ami belőle kinőtt, ti. a *regalis sedes* – és itt bízhatunk abban, hogy Szent István nagylegendájának 1077 táján leírt szavai valóban az István kori állapotokat tükrözik. Ha volt Székesfehérvárott, István király újonnan alapított székvárosában olyan topografikusan meghatározható hely, ami funkcionális és szimbolikus értelemben „a székhelyet”, azaz a keresztény állam központját jelentette, akkor ez legvalószínűbben a Boldogasszony templom nyugati építménye lehetett. Erre, mint a Karoling-hagyományokból merülő állameszme adekvát építészeti foglalatára valójában jól illhet Deér József hasonlata, aki a fehérvári Boldogasszony templomban Nagy Károly aacheni egyházának magyarországi megfelelőjét látta.

Az aacheni *regni archisolum* és a fehérvári székhely más vonatkozásban is mutat bizonyos rokonságot. Itt azonban már általánosabb jellegű összefüggésről van szó, nevezetesen a keresztény uralkodóknak arról a törekvéséről, hogy királyi méltóságukat Krisztus királyi őseitől vezessék le, birodalmuk pedig Jeruzsálemhez, az üdvtörténet földi – és mennyei – fővárosához tünjék hasonlóknak. Ami Szent Istvánt illeti, róla az Intelmek soraiból derül ki, hogy önmagát és trónörökös fiát a mindennél előkelőbb családja hajtásának tekintette. A történelmi fordulat, mely lehetővé tette a Magyarországon át a Szentföldre vezető zarándokút megnyitását, a fiatal magyar állam királyának különleges alkalmat nyújtott arra, hogy a keresztény hit és rend védnökeként, a szent helyek tisztelőjeként mutassa meg erényeit. Az ország új székvárosának és legfontosabb egyházának felépítése a zarándokút mellett rendkívül tudatos cselekedet volt; a jelek szerint telve jeruzsálemi alluziókkal. Vilmos tyrusi érsek 1096-ban úgy említi Fehérvárat, mint ami *in umbilico regni* foglal helyet; Jeruzsálem és a Szentföld tudós monográfusa kétségkívül okkal él olyan kifejezéssel, ami topográfiai megjelölésként épp a szent várossal, és a „világ közepét” jelentő ottani keresztel kapcsolatos. A krónikás hagyomány fenn is tartotta az emléket egy fehérvári keresztnek, melyet 1081-ben villámcsapás ért. Ez a szabadban álló, bizonyára nagy méretű kereszt, melyről fel lehet tételezni, hogy Szent István idejéből való, egy lehet azon korai középkori kereszték közül, amiket a keresztény világban többfelé állítottak konkrét jeruzsálemi utalás gyanánt. E szokásról a trieri piactéren levő kereszt kapcsán István király akár Poppo trieri érsektől is értesülhetett, aki Magyarországon át tért haza Jeruzsálemből, ereklyékkel megpakodva épülő székesegyháza számára. Szent Istvánnak azonban ennél sokkal kézenfekvőbb mintája is volt, hiszen sógora, II. Henrik is emeltetett ilyen keresztet újonnan alapított bambergi székesegyháza mellett; a kereszt egyúttal azt is hivatva volt kifejezni, hogy a Német-Római Birodalomban Bamberg az új *caput mundi*.

A magyar világ közepét, az *umbilicus regni*t Fehérvárott a Boldogasszony egyház hatalmas épüete jelezhette minden másnál világosabban. Azoknak a nyugat-

európai templomokat ismerő zarándokoknak, akik előtte a Szentföld irányába elvonnak, a nagyszabású bazilika semmiképpen sem nyújthatott idegenszerű látványt. Nyugati homlokzata császárságbeli templomok tornyos nyugati építményeit idézhette fel, sejtette az épületrész különleges rendeltetését, jelentőségét, és az átvonulók egyikében-másikában talán további asszociációkat is ébresztve e sokértelmű épületfajta allegorikus gondolatkörében.

Szent István korának építészetében nem a nyugati építmény volt az egyetlen, ami a Német-Római Birodalom területén elterjedt típusokhoz, szokásokhoz kapcsolódott. Ilyen volt a kripta is, ez a szentély alatt kiképzett két sor oszloppal vagy pillérrel tagolt kis méretű csarnok, mely mint az ereklyekultusz újszerű építészeti foglalat, a császárság területén az ezredforduló tájától kezdett elterjedni. A kripta-építészet első ismert magyarországi alkotása a veszprémi székesegyházé lehet, melynek keleti részei a kriptafal csekély maradványaival a templom legkorábbi részleteinek minősülnek. A templom királyi (királynéi) vár közvetlen szomszédságában emelkedett. Szent István nagylegendája Gizella királynét mondja építtetőjének. A kriptás elrendezéssel kapcsolatos típusátvétel háttérében a királyi udvar II. Henrik császárhoz fűződő kapcsolatai sejthetők.

A kriptaépítés következményeként a templomok szentélye a hajójánál jóval magasabb szinten foglalt helyet, és így hangsúlyozottan különálló teret alkotott, a klerus saját szertartásainak világát. Így volt ez Veszprémben is, ahol ezt az elrendezést egy lényeges tervváltozást követően is fenntartották. Nagyon valószínű, hogy ragaszkodtak az eredeti tervek egy további részletéhez is, és a kripta homlokfala előtt Krisztus keresztje tiszteletére szenteltek oltárt. A Szent Kereszt oltár a karoling kortól fogva jellegzetes liturgiai eleme volt a nagyobb templomépületeknek. Mint a világi hívek miséinek helye, fontos szerepe volt a halottakért való liturgikus közbenjárásban; a templomi temetkezések tilalmazásának e szigorú korszakában itt, az oltár előtt volt kivételezett sírhelye a templom alapítójának. A Szent Kereszt oltár helyét a források olykor *in medio ecclesiae* szavakkal írják körül. E kifejezést még gyakrabban alkalmazzák a karoling kori és az Ottók korából való templomok alapítói sírjára, és ez valami igen lényegeset árul el a templom és építtetőjének kapcsolatáról, a liturgikus templomközép és a funerális reprezentáció összefüggéseiről. A székesfehérvári Boldogasszony egyházban *in medio domus* eltemetett István király sírhelyét 1970-1971-ben, a főhajó közepe táján tárta fel a régész ásója. Egészen bizonyos, hogy a király itt a Szent Kereszt oltár előtt nyugodott, és az is kétségtelen, hogy temetésének ez a módja saját akaratát tükrözi. A főhajó óriási szélessége láttán felmerül a kérdés, vajon volt-e elegendő liturgiai indoka e szokatlan méreteknek, és nem inkább arról van-e szó, hogy a templomhajóba beözönlő sokadalmat, mint az országalapító király majdani sírhelyének potenciális látogatóit vették számításba?

Egy Szent István korát felidéző, különböző jellegű forrásokból összeállítható történet segítségünkre lehet abban, hogy templomépítészetünk kezdeteire a lehetséges építészeti, építtetői kapcsolatok felől, s az egyházi és nagyon is világi reprezentáció oldalról egy utolsó pillantást vessünk. Asztrik-Anasztáz esztergomi érsek

nek a bambergi püspökség alapítása és a székesegyház építése kapcsán tanulságos betekintése nyílt abba az ellentmondásos diplomáciai elemektől nem mentes, komplikált kérdésbe, hogy II. Henrik császár, a német magánegyház ura hogyan szervez új egyházmegyét. Asztrik nyilván Szent István sógorának, a császárnak támogatása jegyében ülte végig az 1007. évi frankfurti zsinatot, majd 1012-ben mint „*Ungarorum archiepiscopus*” vett részt a székesegyház, a mai dóm elődje felszentelésén. Az új templom, melynek építéséhez Henrik minden jel szerint már jóelőre, a pápai jóváhagyást is megelőzve hozzáfogott, az ünnepélyes aktusra úgy látszik valóban teljesen készen állt. Keleti és nyugati szentélyvel épült, a nyugati szentély előtt kereszthajóval, és mindkét szentély alatt kriptával; lehetséges, hogy keleti részei valamelyest a fehérvári bazilikáéra emlékeztettek. A felszentelési szertartáson Asztrik nem csupán egy volt a negyvenöt püspök közül. A birodalom rangelső főpapjaival: a mainzi, a kölni, a trieri, a magdeburgi, a salzburgi érsekkel és az aquileiai pátriárkával együtt ő is oltárt szentelt fel: neki „a kriptá előtti oltár” – a keleti előtt levő – jutott. A császárt, ki e fényes alkalommal negyvenedik születésnapját ünnepelte, tizenkét évvel később helyezték örök nyugalomra a székesegyházban – a hajó közepén, a Szent Kereszt oltár előtt.

„A művészet Szent István korában.” Amit eddig elmondtunk, bizonyára csak akkor felel meg a címnek, ha a „művészet” szót tágabb fogalmi körben használjuk. Valahogy úgy, ahogy – kimondatlanul – a XI. században is értették: nemcsak a szépre, a jól és arányosan megformáltra, hanem a vizuálisan érdekesre és jelentékenyre, az adott funkciót megfelelő formában kifejező emberi alkotásra is vonatkoztatva. Az egykorú szemlélő szempontjait véve alapul, még adekvátnek is mondható a kényszer szülte kutatási módszer, mely abból áll, hogy stíluscímek helyett tipológiai kérdésekkel, fennálló templomok hiányában az egyes templomrészek funkcionális és jelentésbeli összefüggéseivel, a templomteret díszítő alkotások helyett a forrásokban említett „kincsekkel” és azok szerepével foglalkozunk.

A vizsgálati lehetőségek horizontja a szükség adta okokból alacsony, a látókörből ilyenformán ki is esik a Szent István kori művészet több fontos aspektusa, legtöbbször egyszer s mindenkorra, egyikük-másikuk talán csak időlegesen. Ez utóbbiak közé tartozhat a kőfaragással összefüggő kérdések egész sora. Szent István nagylegendája a fehérvári bazilikában faragott szentélyrekesztőt említi, ám hogy az állatalakos fehérvári kőlap-törredék erről való-e, és a domborműves zalavári kövek valóban István kori szentélykiképzéshez tartoztak-e, az nem állapítható meg teljes bizonyossággal. E faragványok kronológiai helyzetén sok múlik, nem utolsósorban annak a székesfehérvári kőkoporsónak a művészettörténeti és történeti megítélése, melyet hagyományosan István király személyével hoznak kapcsolatba. Ennek a szokatlanul díszes szarkofágnak, mint művészeti alkotásnak és funerális emléknek két sajátosságát kell különös figyelemre méltatnunk. Az egyik a homlokoldalon kifaragott, lelket vivő angyalalak, mely mint feltámadásra utaló, allegória és mint kisművészeti citátum egyaránt ismeretlen a szarkofágdíszítő művészetben; a másik a római szarkofág igényes és találékony átfaragása az új temetkezés számára. Az

elhunytra közvetlen formában utaló angyaldombornü a díszítési programba személyesen is beavatkozó megbízóra vall. Az ő felfogását tükrözheti a neofita igyekezet is, ami a római szarkofág két Attis-figurájának növényi elemmé való átfaragásában nyilvánult meg. Akár padló fölötti, akár mélyített elhelyezésre volt szánva a koporsó, annyi bizonyosra vehető, hogy díszítése nemcsak a tiszteletre méltó halott hajdani rangjának szólt, hanem a korra jellemző szemérmes exhibicionizmussal a sírhoz látogatók figyelmére is apellált. A székesfehérvári Boldogasszony templomban a XI. században csupán két olyan személyt temettek el, akiket ez a faragványos pompa megilletgetett: István királyt és fiát, Imrét. Úgy látszik, hogy István lehetséges megbízói szerepét a római eredetű szarkofág díszítésében annak összes kőfaragástörténeti implikációjával együtt továbbra is komolyan mérlegelni kell.

A zalavári dombornüvek és a fehérvári szarkofág díszítése bizantinizáló mediterrán jellegű, és a jelek szerint több köze volt a bizánci kőfaragó gyakorlathoz, mint Adria-vidéki mesterek tevékenységéhez. A Boldogasszony templom hajdani apszisképeinek arany és színes mozaikmaradványai is ilyesmiről tanúskodnak. A fehérvári egyházban, s a magyar udvarban bizonyosan nem volt ismeretlen annak a bizánci császárságnak a művészete, amely pompakifejtésben, a reprezentáció látványos külsőségei és eszközei tekintetében a német-római uralkodóknak is példaképe volt. Ma nem rendelkezünk e feltevés tárgyi bizonyítékaival. Csupán az esztergomi palotakápolna XIII. század eleji apszisfreskójának lábazati díszét, a kegyeletos pontossággal megfestett X. századi bizánci selyemszövetet lehet távoli utalásként értékelni arra nézve, hogy a fontosabb magyarországi kincstárakban jeles bizánci importtárgyak is helyet kaptak.

A Szent István kori kincstár, mint a két császárságból, Itáliából és máshonnan származó, vagy helyben készített értékes tárgyak gyűjteménye az István kori művészet képe is lehetne. Régebbi feltevésekkel szemben ma úgy látszik, hogy ennek a művészetnek a kialakulásában nem volt szerepe Rómának, Montecassinónak nyilván ugyanazon okból, amiért Aquitánia vagy az alsó Rajna-vidék sem vett részt Árpád-kori művészetünk formálásában: a kor adottságai ilyen távkapcsolatokat nem tettek lehetővé. Míg Bizáncnak és az Adriai-tenger északi vidékeinek befolyásával a kőfaragás magyarországi kezdeteivel kapcsolatban bizonyosan számolnunk kell, legalább ilyen jelentőséget kell tulajdonítanunk a német-római császársági, főként dél-németországi, bajorországi modelleknek az első jelentős kőtemplomok típusait, és talán stíluskérdéseit illetően. A székesfehérvári miseruha és a Gizella-féle regensburgi kereszt példája mutatja, hogy ezek a kapcsolatok milyen fontosak voltak a textilművészetben és az aranyművességben is.

A fehérvári miseruhát, a XI. századi európai textilművészetnek ezt a kivételesen jelentős alkotását a program jellegéből adódó érdekes egyéni vonások különítik el az egykorú németországi művektől. Az a sajnálatosan kevés, amit a rengeteg pusztulás után Szent István korának művészetéről tudunk, a szuverén módon választott minták és az új művek hasonló viszonyára, sajátos célokat szolgáló alapkoncepció és önálló jellegű alkotás hasonló összefüggésére utal. Ez a művészet,

melynek majd minden alkotása egyházi rendeltetéssel készült, az egyházalapító király személyén keresztül és az uralom szakrális jellege révén erős szálakkal fűződött a királysághoz, és elterjedési körét tekintve is udvari művészet volt. Önálló vonásai ezáltal valamiképpen a szerencsés történelmi pillanatban született magyar királyság státusát is tükrözik, Sok évtizedes fejlődést meghatározó, jellegzetes arculata bizonyos értelemben valóban magának az állam- és egyházszervező királynak a műve.”

(Tóth M. A művészet Szt. István korában. Szt. István és kora. 1988. 113–121.)

Koronázási palást

„A koronázási ornátus egyetlen fennmaradt darabja a palást: félkör alakú, kékeslilas színű, aranyfonállal sűrűn kivarrt ruhadarab. Eredeti rendeltetését a textil többi részével azonos technikával készült, félkörös feliratszalgal árulja el: ANNO INCARNACIONIS XPI : MXXXI : INDICIONE XIII A STEPHANO REGE ET GISLA REGINA CASULA HEC OPERATA ET DATA (est) ECCLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA. A felirat a legfontosabb adatokat adja tudunkra: „Krisztus megtestesülésének 1031. évében és a 14. Indiktióban István király és Gizella királyné készítette és adta ezt a miseruhát a Fehérvár városban lévő Szűz Mária templomnak.” A palást eredetileg kazulának készült; a miseruha formája a 11. században zárt, kúppalást alakú volt. Egyrészt az első magyar királyhoz fűződő kapcsolata, másrészt, a párját ritkító díszítése, harmadsorban őrzési helye a magyar királyok koronázó temploma tette alkalmassá arra, hogy valamikor a 12. század vége felé koronázási palásttá alakítsák át. Feltehetőleg ekkor illesztettek rá egy másik liturgikus ruhadarabból átalakított, árkádsorban lombos fákkal és állatalakokkal hímzett és gyöngyökkel kivarrt gallért. A palást felületét az aranyhímzés szinte teljesen beborítja. A bizánci eredetű, vékony, két színű alapselyemnek ma már csak kis nyomai fedezhetők fel: a 17. majd a 19. század elején, aprólékos, gondos munkával itáliai selyemre dolgozták át a mintákat. Az ember- és állatalakokat, díszítéseket a textilre mintarészenként eltérő irányban lefektetett és leöltött aranyszállal hímezték, a kontúrokat pedig selyemszállal is jelölték. Hátrészt a korabeli miseruhákkal egyezően Y alakú, ún. villáskereszt díszíti. Hatvanegy kisebb-nagyobb alak, ötvenkét kis mellkép, madarak és négy lábú állatok a kúppalást felületén egymás alatt, négy sávban különülnek el. Az összetett, de mégis világos tagolású, a festéssel rokon képegyüttes változatos részletmegoldásaival, szabad felületet alig hagyó sűrű díszítésével és mindezek magas tudású kivitelezésével messze kimagaslik azok közül az emlékek közül, amelyeket az idők viharai ebből a könnyen pusztuló tárgycsoportból megkíméltek. I. István érmei mellett az első magyarföldi írott emlék: ajándékozást megörökítő dedikáció és versben írt képértelmező szövegek olvashatók rajta. Székesfehérvár, a királyi fő-

templom legkorábbi említése a miseruhán olvasható. István, Gizella és Imre herceg egyetlen korabeli ábrázolása is ezen a szó szoros értelemben vett fényes alkotáson maradt fenn.

Legfelül, az Atyaistent jelképező, áldó kezek alatt két szélén angyalok által emelt mandorlában a jobb oldalon Krisztus áll: „A mennyei királynak ad szolgálót a mennyei gyülekezet” (*Dat summo regi famulatum concio celi*) felirattal, mintegy meghatározza a kompozíció témáját. A képek egymásnak alárendelt sávokban a mennyei hierarchiát, a szentek gyülekezetét jelenítik meg, akik a mennyei királynak, azaz Krisztusnak szolgálnak. A bal oldali, szintén angyalok által tartott mandorlában Mária áll: „Ragyog a mennyben a szent szülő képe” (*Emicat in celo sanctae genitricis imago*) felirattal. A kép a katolikus tanítás szerint a testestül-lelkestül égbe emelt Máriát, azaz a székesfehérvári templom címét ábrázolja. A két kép közé helyezett mandorlában álló Krisztus sárkányra és oroszlánra tapos: az ellenségein győzedelmeskedő Krisztus ez a kép, amit a felirata is megerősít: „Miután az ellenfeleket legyőzte, a fenséges Krisztus tündökölt” (*Hostibus en Christus prostratis emicat altus*).

A villáskereszt alatt, két csoportra bontva hat-hat próféta sorakozik az egyház által nyilvántartott rendben, Krisztus két oldalán szimmetrikusan. Kibontott iratkereseket tartanak, amelyek a Krisztusra vonatkozó jóvendőléseiket tartalmazzák. Nevüket, csakúgy mint az apostolokét és vértanúkéét, melljük hímezték. A dedikációs feliratsík alatti tornyos városfal kapuiban a tizenkét apostol ül. Írás közben ábrázolták azokat, akiknek könyveit az Újszövetség tartalmazza. Sorrendjük a misekánon felsorolását követi. Köztük, a miseruha hátlapján mandorlában Krisztus trónol, világbíróként. Így értelmezhető a felirata is: „Trón illeti meg a kormányzó és uralkodó Krisztust” (*Sessio regnantem notat et Christum dominantem*).

Az apostolok alatti sávban kör alakú képmezőkben háromnegyed alakokat hímezték. A hátoldal tengelyétől jobbra István király, mellette a védőszentje, Szent István protomártír, majd Kelemen, Szixtus, Kornél, Lőrinc, a másik oldalon folytatva egy ismeretlen szent (olvashatatlan névtöredékkel), Kozma, Damján, György, Vince és Gizella királyné következnek. A királyi pár között, kisebb, kör alakú mezőben felirat nélküli ifjú mellképe, minden bizonnyal fiuk, Imre herceg, a trónörökös látható. Gizella kivételével az alakokat egyformán, párosával szimmetrikus testtartásban, lándzsával, országalmával és fejükön koronával ábrázolták. A kiválasztott szentek mind vértanú és a felsorolásuk rendje a Mindenszentek litániája és a misekánon vértanúsorát követi.

A miseruha az átalakítás következtében a mellrészen csokult. A felső, téglalap alakú képmező Krisztust a kereszten ábrázolta. A felirata: „A kereszti jele az üdvösség biztos reményé” (*Signum crucis o spes certa salutis*). Az alatta lévő kép a nagyobb töredék ellenére vitatott témájú. Feltehetőleg Krisztus színeváltozását ábrázolta, és ennek értelmében egészíthető ki a felirata is. Valószínűleg az átalakításkor a miseruha aljáról egy vékony csíkot is levágtak, amelyet medallionban feltehetőleg hitvalló képei díszítettek.

A miseruha sokalakos, jelenetes, összetett képegyüttesét liturgikus szövegek alapján tervezték meg. A próféta- apostol- és vértanúsort ezekhez megfelelően állították össze. A képek a kúppalást alakú felületen egymás alá rendezett sávokban csoportosulnak. Legfelül az Atyaisten (kereszt előtti áldó kéz alakjában), alatta Krisztus és Mária az angyalokkal, majd sorban a próféták, apostolok és vértanúk következnek. Ez az együttes összességében a mennyei hierarchiának felel meg: a szentek rendje dicsőítik Istent. A mennyei Jeruzsálemnek, a szentek közösségének ez a sorrendje legteljesebben a későókortól fogva ismert, és gyakran használt Mindenszentek Litániájának a felsorolási rendjével egyezik, amelynek vázát számos egyházi szöveg: himnuszok, áldásformák, az uralkodói köszöntések (laudes) követik. Egy, a szentek közösségét ábrázoló sokalakos kompozíció készítéséhez ez a legteljesebb, legrészletesebb, használható szöveg. A litániákban esetenként névszerint felsorolják a prófétákat, minden esetben az apostolokat és számos szentet és hitvallót. A szentek csoportjai azonos sorrendben következnek, mint a paláston. (Ezért nem lehet szó a Te Deum ábrázolásáról: a Te Deumban mindössze egy versszak sorolja fel az Istent dicsőítő mennyei karokat és rendeket: ez a sorrend pedig éppen nem egyezik a miseruháéval; a himnusz vértanúkat és szenteket névszerint nem is sorol fel). A vértanúk között – tekintettel a korlátozott számú helyre – változtatni kellett. A választás a misekánon és a laudések alapján történt: a paláston a névsorok elején lévő szenteket ábrázolták. Kivétel Szent György és Vince. György a 11. század elején Magyarországon is kiemelten tisztelt szent volt; I. István zászlón vitette a képét, amikor Koppány ellen vonult és a bolgár hadjárat során ereklyéit is megszerezte. A veszprémi várban a 11. század elején már állt a tiszteletére szentelt kórkápolna. Vince hazai tiszteletének nem maradt nyoma. Mivel István mellé a névadó védőszentje, István első vértanú került, feltételezhető, hogy Gizellát is különlegesebb kapcsolat fűzte Vincéhez. Mivel Gizella nem keresztény nevet visel, nem lehetetlen, hogy a kor szokása szerint azt a szentet részesítette különleges tiszteletben, akinek a napján született. Ebben az esetben Gizella születési időpontja január 22. lenne.

A képegyüttes legalján, a hátoldal tengelye mellett ábrázolták a királyi házaspárt. Nem a korban általában szokásos, megalázkodó, térdreboruló kicsiny alakként jelennek meg, hanem a vértanúkkal azonos méretben és módon: következménye ez egyrészt az uralkodói köszöntések szövegének, amelyek hatása a miseruha tervezésénél kimutatható, valamint, hogy az ezredfordulós, németországi liturgikus kéziratok festett képein a bibliai témájú miniatűrök társaságában az uralkodót teljes pompájában ábrázolták.

Uralkodói ajándék a templomoknak ez időben megszokott volt. Különösen István esetében, hiszen saját törvénye írta elő az újonnan szervezett keresztény egyházak liturgikus felszereléssel való ellátását; Gizella királynőről a hagyomány is úgy tartja: különösképpen serénykedett az egyházi textíliák készítésénél. A később koronázási palásttá alakított miseruha mégsem egyszerű ajándék: a fennmaradt korabeli miseruhák közül Szent Istváné messze kiemelkedik nagyszabású kép-együttesével, amelynek egészét és részleteit alaposan megtervezték a donátorokat

sem a szokásos megalázkodó formában ábrázolták. Végül készítésének idején, a megajándékozott templom, a székesfehérvári Szűz Mária mennybemenetele templom még el sem készült. István és Gizella királyi méltóságú megjelenítése, valamint a palást ajándékozási Felirata segít megtalálni a készítés okát. A szokatlanul részletes, az okleveles gyakorlattal egyező, kétszeres keletzése a korabeli időszámítás szerint 1030. december 25. és 1031. szeptember 1. vagy 24. között érvényes. Korábban a készítést az 1030-as német háborúval, vagy Imre herceg 1031-es halálával kapcsolták össze. István azonban jelentősebb háborúkat vívott, mint a gyorsan és sikeresen elhárított német betörés. Imre herceg pedig csak a palást elkészülése után, 1031. szeptember 2-án halt meg. 1031 azonban valóban fontos év volt első királyunk életében. Nem a háborúk miatt. István ekkor ünnepelte koronázásának harmincadik évfordulóját. Azt, hogy megkoronázott, keresztény uralkodóként sikeresen szervezte és vezette országát: azaz a keresztény magyar királyság alapításának harmincadik évfordulóját, valamint a Független magyar egyházszervezet kiépítése megkezdésének harmincadik évfordulóját is. Ez a dátum egybeesett a házasságának 35. évfordulójával. A miseruha készíttetésével mondtak köszönetet az Istennek; ehhez az 1030-as, németeken aratott győzelem éppúgy hozzátartozott, mint a korábbiak, és István ország- és egyházszervező tevékenysége. Mindezt megköszönni és a mennyei pártfogásért hálát adni keresztény uralkodóhoz illő cselekedet volt. A hálaadás és a köszönet mellett egyben a további segítségkérés jele is a miseruha.

Az, hogy Gizelláig visszavezethető-e a hagyomány, mely szerint a magyar királynék koronázásukkor egyet-egyét öltögettek a paláston, kérdéses. A miseruha elkészítése nagy szakértelmet és gyakorlatot kívánt meg. Mivel az alakuló magyar egyház liturgikus tárgyait helyi hagyomány nélkül kellett megteremteni, alighanem a főbb székesegyházak mellett műhelyek alakultak ki. A miseruhát is ezek valamelyikében: Esztergomban, Veszprémben vagy éppen Székesfehérváron készíthették. Ha a bonyolult minta tervezője személyében nem is azonosítható, de műveltségét tekintve tetten érhető: díszítésének egésze és különösen az egyes részletmegoldások a délnémet, reichenau-i iskolának meghatározott miniatúrafestészetével mutatnak rokonságot.”

(Tóth Endre koronázási jelvények 24–28.)

IX. SZENT ISTVÁN ÉS SZENT IMRE KULTUSZA

Szent Imre csodáiból

Részlet a Szt. Imre legendából.

„Kiemelkedő csodái közül azonban felveszünk még egyet elbeszélésünkbe, amit hitvallójaért később, napjainkban méltóztatott Isten kinyilatkoztatni, ámbar ez és a többi megírásuk nélkül is annyira híres, hogy az ezután születő és felnövekvő nemzedék is ismerni fogja ezeket és el fogják mondani fiaiknak.

Volt ugyanis egy Konrád nevű és német nemzetiségű ember, akit bűneinek utálatos terhe annyira nyomasztott, és akkora szégyen ért, hogy szinte büzlött, mint sírjában a negyednapos halott. De mivel az, aki Lázárt feltámasztotta a testben, naponta támasztja fel a bűnösöket lélekben, az említett bűnöst sem hagyta a bűnök mélységében, hanem hogy megtudja, mekkora nyomorúság övezi, lelki szemeit megnyitotta a töredelem útján. Ez aztán Szent Péter helytartójához, Hildebrandhoz jött, aki akkor a római székben ült. Elkövetett bűneinek sebeit felfedte, és elégtétel kiszabását kérve kereste lelke orvosságát. A pápa azonban eladdig nem hallott bűnei sokaságán elámulva, miután a dolgot jól megfontolta, a sebet elégtétel kiszabásával nem gyógyította meg. De mégis nehogy reményét veszve kétségek között hányódjék, tanácsával megerősítette a bűnöst. Ezért aztán páncélt adott rá, és azt őt vaslánccal körülkötötte, hogy erősebben tapadjon testéhez. És átnyújtott neki egy levelet, amire gyónását írta, majd viasszal lezárta és saját gyűrűs pecsétjével lepecsételte. Figyelmeztette és buzdította őt, hogy keressen meg minden helyet, ahol szentek nyugszanak, hogy így ott az isteni kegyelem a szentek közbenjárására meglátogassa. Az isteni látogatásnak pedig az lesz a jelle, hogy egyszer a láncok elszakadtával a páncél darabokra szakad és a levél semmi írást sem tartalmaz.

Eltávozva tehát ez az ember igen sok szent nyugvóhelyére zarándokolt el. Legutoljára Jeruzsálembé, az Úr sírjához ment, és ott remélt irgalmat attól, aki:

Meggyógyítja a megtört szívűeket,
és bekötözi sebeiket.

De az Úr nem mutatta meg rajta erejét az erős városban, hogy Szent Imre dicséretére és dicsőségére örizzze azt.

Eközben ismerité vált Szent Istvánnak, Pannónia királyának híre. A sírjánál napoként történtek csodák. Zarándokútja végén az előbb említett férfi Fehérvárra ment, ahol Szent István testét eltemetve tisztelték. És mivel Isten creje és a kiváló király közbenjárása másokban megnyilvánult a gyakori csodákkal, ezt a férfit pedig páncélja egyre inkább szorította bilincseivel, magában esküvel fogadta, hogy a templomból nem távozik addig, míg az Úr meg nem mutatja rajta, hogy előtte mennyi érdeme van Szent Istvánnak.

Az történt azonban, hogy amikor a nap hatodik órája volt, ez az ember teste túlságos meggyötrésétől és szíve töredelmétől a templomban elaludt. Álmában aztán megjelent Szent István, és így szólt hozzá: „Kelj fel, s Isten előtt ne az én érdemeimben bizakodj, mivel nem vagyok elég ahhoz, hogy érted közbenjárjak. Menj hát fiainak, Szent Imrének a sírjához, ő legyen a közbenjáród. Ő az, aki szüzi életével tetszett az Istennek, aki nem szennyezte be ruháját, és követi a Bărănyt, ahová csak megy. Ő is azok közül való, akik az Isten trónja előtt új éneket énekelnek; amit senki sem tanulhat meg, csak az, aki szűz.” És így még ugyanabban az órában álmából felkelve Szent Imre sírjához sietett, amely ugyanabban a templomban volt. S amikor ott leborulva imádkozott, a bilincsek széttörték és a páncél hirtelen sok darabra szakadva a földre hullott. A templomban sokan csodálkoztak azon, mitől volt ekkora vascsőrómpölés keltette zaj.

Miután pedig a dologra fény derült, a papság és a nép összegyülekezett, a pápa pecsétjét, amit ez az ember már régóta hordozott, Fábián kancellár, ezen templom igazgatója feltörte, és a levél belseje kitérült, de benne az írás semmi nyoma sem látszott.

Akkor aztán az összes jelenlevőkből kitört Isten és Szent Imre dicsérete, és hogy ez a nagy jóitémény emlékezetes maradjon, amit csak láttak és hallottak erről a dologról, László királynak, aki abban az időben Pannónia uralkodója volt, az ország összes püspökének és főemberének tudomására hozták. László király pedig, aki tudniillik az isteni vallást gyakorolta, miután zsinatot hívott össze és háromnapos böjtöt hirdetett. november 5-én Szent Imre testét tisztelettel felemeltette. Ezen a napon később hitvallója érdemeit a csodák nagy erejével hirdette a mi Urunk Jézus Krisztus, aki az Atyaistennel él és uralkodik mindörökkön örökké. Amen.”

(Árpád-kori legendák és imék)

A Szent Jobb tisztelete a középkorban

A Szent Koronán kívül egyik legértékesebb és legősibb nemzeti ereklyénk első szent királyunk épségben maradt jobbja, amelyet megtalálásától fogva a mai napig osztatlan tiszteletben részesít a magyar nép.

A Szent Jobb megtalálásáról

Az ereklye megtalálásáról az első tudósítás a XII. század elején írt Hartvik-legendában olvasható. Ez elmondja, hogy amikor István király sírját László király 1083. augusztus 20-án kinyitatta s onnan a csontokat kivéve, azokat oltárra helyeztette, a szent uralkodó jobb kezére húzott gyűrűjét nem találták meg a talajvízzel színültig elborított koporsóban. Ennek oka az volt, hogy a királygyűrűt az épségben maradt jobb kézzel együtt egy fehér ruhás ifjú alakjában megjelent földöntúli lény magához vette, és a Katapán nemzetségből származó Merkur nevű szer-

zetesnek azzal az utasítással adta át, hogy amíg erre Istentől intést nem kap, gondosan őrizze meg az ereklyét.

Míg – néhány középkori írótól eltekintve – a történészek egyöntetűen kitaláláskan minősítik a Hartvik-féle állítást, abban véleményük már nem egységes, hogyan maradhatott meg épségben Szent István jobb keze.

Erre vonatkozóan a legelfogadhatóbb elméletet Györffy György állította fel, aki véleményét István király földi maradványainak kettős eltemetésére alapozta. A nagy király halála utáni trónviszályos időkben a fehérvári káptalan, hogy a megszenstelenítéstől megkímélje a bebalzsamozott és mumifikálódott holttestet, azt kivette a bazilika közepén elhelyezett márvány szarkofágból és egy, a bazilika padozata alá épített sírkamrában rejtette el.

Arról, hogy a temetés előtt bebalzsamozott holttestet először nem a padozat alá mélyített sírűregbe helyezték, hanem a bazilika közepén szabadon álló fehér márványkoporsóba, szarkofágba, Hartvik püspök legendája tudósít. Azt, hogy később a holttest számára föld alatti sírkamrát készítettek, a kislegenda világosan tanúsítja: „...a maga uralkodásának 38. esztendejében elhunyt és Szűz Mária bazilikájában temették el... Majd, hogy elszaladt sok esztendő... e szerfölött gazdag kincs a földben lappangott, és a halandók tudomása elől elrejtve, egyedül az Úr színe előtt mutatkozott.” De ez a tény kiviláglik Hartvik elbeszéléséből is, aki a szentté avatás előtti eseményekkel kapcsolatban elmondja, hogy három napig nem tudták leemelni a sírra nehezedő hatalmas követ. Mivel a szabadon álló szarkofágra nem tehettek semmiféle hatalmas követ, ez csak a később ásott sírkamrát földhette be.

A bazilika közepén szabadon álló díszes márvány szarkofágot eddig a történészek és művészettörténészek Szent István koporsójának tekintették, amely sosem került a nagy király holttestét később befogadó sírkamrába. A kriptaszerű sírkamrát és ennek alapján a durva kölapokból épített koporsót a régészek 1970-ben megtalálták. A fehérvári káptalan tagjai mielőtt az új sírba eltemették volna a holttestet, arról a jobb kezét leválasztották, és mint ereklyét a bazilika kincstárában helyezték el. Az épségben megtalált jobbot innen tulajdonította el Merkur, majd családi birtokára vitte és az ott létesített családi monostorának templomában helyezte el.

Ha a bazilika padozata alá mélyített sírba a test többi részével együtt a jobb kezét is betették volna, ezt a sírt és a koporsót elborító talajvíz úgy szétroncsolta volna, mint az egész testet, amelyből csak a csontok maradtak meg. Hartvik szerint ugyanis a koporsót színültig folyadék töltötte meg. Ez a tény kizárja annak lehetőségét, hogy a színültig folyadékkal telt koporsóból a kézfej kiemelkedjék és épségben maradjon meg. Ha így történt volna, akkor csodát kellene feltételeznünk.

Biztosra vehető – mint ezt a későbbiek folyamán érvekkel is alátámasztjuk –, hogy a második eltemetés előtt nem csupán a mai napig megmaradt, ökolbe szorított jobb kézfejet választották le a holttestről, hanem az egész jobb kart, amelyet nem az eredetileg nyitott tenyérrel és kinyújtott karral eltemetett állapotban találtak meg, hanem könyökben meghajlott, az alsó karnak a felső mellé húzódtott helyzetben.

Annak okát, hogy az alsó kar miért hajlott meg, a kézfej pedig miért szorult ökölbe, valószínűleg a holttest igen gyors kiszáradásában kell keresnünk. A bazilika közepén elhelyezett szarkofág belső hőmérséklete az egyik nagyon forró, hosszú és száraz nyáron annyira megváltozott, hogy ennek hatására a meleg levegővel leginkább érintkező jobb karból igen gyorsan eltávozott minden nedvesség. A hirtelen kiszáradás a kar összehúzódását eredményezte. Az alsó kar könyöktől fogva meghajlott, a tenyér pedig ökölbe szorult.

Amikor a szarkofágból kiemelték István király földi maradványait, a jobb kar rendellenes helyzete részben ezért, még inkább azonban azért vonta magára a kanonokok figyelmét, mert a holttestnek ezt a részét találták meg a legépebb állapotban, míg a tetem többi részét már kikezdehatta az enyészet. A jobb kar épségben maradásában csodát láttak, a kart ereklyének tekintették, és mint ilyent, elválasztva a test többi részétől, a kincstárban helyezték el.

Azt, hogy a második eltemetés pontosan melyik évben történt, nem lehet megállapítani. Az eltemetés napjára azonban a Pray-kódex naptárában feltüntetett és október 11-re helyezett ünnepből joggal következtethetünk. A naptárban ez az ünnep „*Sancti Stephani regis corporis inventio*” (Szent István király testének megtalálása) néven szerepel. Mivel István király földi maradványait 1083. augusztus 20-án találták meg, és akkor történt meg a király szentté avatása, október 11-én a holttestnek egy előbbi feltalálását ünnepelheték. Egy 1341 táján írt esztergomi misekönyv ezt az ünnepet „*Translatio S. Stephani regis*”-nek (Szent István király áthelyezésének) hívja. Ennek alapján joggal fel lehet tételezni, hogy október 11-én emelték ki a szarkofágból és helyezték el egy másik sírba Szent István hamvait. Valószínűleg 1060-ban kerülhetett sor erre az aktusra és a jobb kar leválasztására: míg az 1061. évi pogánylázadás idején, féltve az ereklyét a pogányok dühétől, vehette azt magához Merkur, és vihette a Berettyó teraszán épített családi monostorba.

A Szent Jobb tiszteletének megindulása, majd fokozódása a tatárjárásig

Első szent királyunk testének sírból való kivétele, majd oltárra emelése, vagyis szentté avatása után sokáig nem maradhatott titokban, hol is rejtőzik a hiányzó jobb kar és a királygyűrű. Amikor Szent László tudomására jutott, hogy azt Merkur őrizi Berettyó-parti családi monostorában, felkereste a jószándékú tolvajt, aki a Hartvik által közölt mesét találta ki önmaga igazolására. Szent László, jóllehet tudatában volt a legenda hamisságának, afeletti örömeiben, hogy az egész jobb kart épségben találta meg, és ez újabb hatásos bizonyítéka Szent István életszentségének, úgy tett, mintha elfogadná Merkur védekezését. Első királyunk tiszteletének előmozdítása érdekében a drága ereklye megtalálásának helyén apátságot alapított, annak épületét fából felépíttette, az apátságot gazdag javadalmakkal ellátta, majd halálos ágyán megbízta Álmos herceget, hogy kőből emeljen méltó hajlékot a Szent Jobb számára. A Berettyó partján emelt monostor körül kialakult község neve Szentjobb, románul Siniob.

Szent László az ereklye befogadására szolgáló monostor felépítésével egyidejűleg arról is gondoskodott, hogy az apátság tulajdonképpeni alapja, a szent ereklye díszes tartóba kerüljön, s abban őrizték az apátsági templom oltárán.

Jóllehet az ereklyetartó nem maradt ránk és a források sem említik, ennek Szent László által való elkészíttetését a világegyházban és hazánkban érvényben levő szokások és előírások miatt szükségszerűen fel kell tételeznünk. Azon ereklyék számára, melyeket nem az oltár asztalában helyeztek el, hogy fölötte mutassák be a szentmisét, hanem amelyeket köztisztelet céljából az oltárra kihelyeztek, körmenetekben körülhordoztak, béke- és szövetségkötésekhez, eskütelekhez stb. előhordoztak, már a IV. században különböző formájú díszes ereklyetartókat készítettek. A XI. századtól ezeknek gyakran olyan külső formát adtak, amelyből fel lehetett ismerni, hogy a test melyik részét őrzik benne. Így voltak fej, kéz, ujj, lábszár stb. alakú ereklyetartók. Az egyházi előírások megkövetelték, hogy a nyilvános tiszteletrre kitett ereklyéknek mindig ereklyetartóba zárva kell lenniük.

Ennek a szokásnak és egyházi parancsnak megfelelően Szent László – mint ezt Szent István kisebb legendája elmondja – a szent király földi maradványait díszes czüsttartóba zárta s a fehérvári bazilika oltárára helyezte. Nem sokkal később Szent István koponyája számára külön fejereklyetartó készült. Nem férhet kétség ahhoz, hogy a Szent Jobb számára László király olyan ereklyetartót készíttetett, amelyik külső formájával jelezte, hogy a szent király testének melyik részét foglalja magába.

A Szent Jobb ereklyetartójának alakjára a szentjobbi apátság hiteleshelyi pecsétjeiből következtethetünk. Ezek a pecsétek - mint erre találóan mutatott rá Ipolyi Arnold - a Szent László által készített ereklyetartó alakját őrizték és ábrázolták. Ha a pecsétek bizonyos részletekben különböztek is egymástól, abban mind megegyeztek, hogy könyökben meghajlított, alsó karjával s keze fejével felfelé emelkedő és áldást osztó kezet ábrázolnak. Eltérés csak a kéz körül alkalmazott tárgyakban (korona, pásztorbot, királygyűrű s a csillagok száma) van.

A pecséteken látható ereklyetartó kar alakja azt is bizonyítja, hogy az eredeti Szent Jobb ereklye nem csupán az 1771-ben hazánkba visszahozott s itt jelenleg is kegyelettel őrzött, ökölbe szorított kézfejből, hanem az egész jobb karból állott. Ezt támasztja alá, hogy az írásos dokumentumok Szent István jobbját dexterának mondják, magyarul jobbnak, illetve jognak, amelynek jelentése a régi magyar nyelvben a jobbal volt egyenlő. A dextera, illetve magyarul jobb vagy jog az egész jobb kart jelentette. De a Hartvik-legendában olvasható manus dextera, jobb kéz is érthető az egész karra, mert a középkori latin nyelv a manus szóval éppúgy jelölte a kézhez tartozó kart, mint magát a kézfejet.

Miután elkészült a fából épített monostor s a Szent Jobb ereklyetartója, Szent László a püspökök s az ország nagyjai kíséretében megjelent az apátságban, hogy az általa apáttá kinevezett Merkurt és bencés rendtársait bevezesse a monostor birtokába, a szent király jobbját pedig az új templom oltárára helyezve, azt népével együtt nyilvános tiszteletben részesítse.

Ezzel az aktussal vette kezdetét a Szent Jobb nyilvános tisztelete, melynek megindulásakor Szent László minden bizonnyal ünnepnek nyilvánította május 30-át, azt a napot, amelyen az új monostor helyén az ereklyét Merkur birtokán megtalálta. Állításunknak csak látszólag mond ellent, hogy a Szent István teste felemelgetésének napját a kötelező ünnepek sorába iktató 1092. évi szabolcsi zsinat nem tesz említést a Szent Jobb ünnepéről. A hallgatás egyik oka, hogy a monostor és az ereklyetartó csak 1092 után készült el, a másik oka pedig, hogy a Szent Jobb ünnepe a XI. század végén még nem tartozott az országosan megült ünnepek közé. De ha azok közé nem is tartozott, magában a Szent Jobbot őrző monostorban, továbbá a Szent István többi ereklyéjét őrző fehérvári bazilikában biztosan ünnepnapnak számított a Szent Jobb megtalálásának napja. Azt a véleményt, hogy már Szent László elrendelte a Szent Jobb ünnepét, alátámasztja Laskai Osvát (†1511) ferences hittudós és író, aki a *Sermones de sanctis perutilis* (Igen hasznos beszédek a szentekről) című könyvének Szent Istvánról szóló beszédében többek közt a következőket mondja: „Szent László, miután összehívta az ország püspökeit, elrendelte István király jobbja ünnepének megülését.”

„*Translatio dexteræ S. Stephani regis*”, vagyis „Szent István király jobbjának áthelyezése” néven a Szent Jobb ünnepéről az első említés a XII. század végén összeállított s Pray kódexnek nevezett sacramentarium naptárában található. Ebből a tényből Fraknoi azt a következtetést vonta le, hogy az ünnepet csak III. István uralkodása idején hozták be, amikor az apátság kegyurának, Álmosnak Kálmán király által megparancsolt megvakítása (1113) s a királyi rangú monostornak nemzetségi-vé való lefokozása után III. István 1163 körül az apátságot régi fényébe visszaállította. és itt a Székesfehérvárról visszavitetett Szent Jobb különös tiszteletnek örvendett. Attól eltekintve, hogy a Kálmán által Fehérvárra vitetett Szent Jobbot már II. Géza (1141-1162) visszaadta az apátságnak, az áthelyezés nem erre a XII. század közepe táján történte vonatkozik, hanem vagy a Szent László általi legelsőre, vagy az 1098-ban történte, amikor május 30-án Álmos herceg a kőből felépített új templom oltárára helyezte Szent István jobbját.

A Szent Jobb tiszteletének fokozódását nagyban előmozdította, hogy az írásbeliség fejlődése következtében a XIII. század elején a Szent Jobb tiszteletére emelt monostor hiteleshely lett, olyan királyi monostor, amelyik magánfelek kérésére saját testületi hitelességével és pecsétjével okleveleket állíthatott ki. 1239-ből van olyan adatunk, amely szerint a pereskedő felek messziről, még a Szamos mentéről is Szentjobbra jöttek, és mint Székesfehérváron Szent István vagy Váradon Szent László fejére, úgy itt Szent István jobbára ünnepélyes esküt tettek, a konvent pedig mint jogi személy az előtte lefolyt cselekményekről hiteles levelet adott ki. A pereskedő feleken kívül uraikkal együtt jobbágyaik is nagy tömegekben zarándokoltak a monostor templomába, amely az ország egyik legjelentősebb kegyhelye lett. A zarándoklatokról, mint istentiszteleti cseményekről, a későbbiek során lesz majd szó.

Kül- és belpolitikai események hatása a Szent Jobb tiszteletére

A tatárjárás bizonyos mértékben fordulópontot jelentett a szentjobbi monostor, de legfőbb értéke, a Szent Jobb történetében is. A konvent vezetőségének még időben sikerült az ereklyét és a monostor egyéb kincseit is a tatárok elől Dalmáciába, valószínűleg Raguzába menekítenie. Innen a tatárok kivonulása után a benedeki regulát követő szerzetesek visszatértek feldúlt otthonukba, és minden bizonnyal visszahozták az egész ereklyét. Az az egyesek által képviselt vélemény, hogy a jobb karról a szerzetesek levágták a kézfejet és ezt Raguzában hagyták az ottani domonkosok kolostorában perdöntő érvekkel nem igazolható. A raguzai, ma dubrovnyiki domonkos atyák körében fennmaradt ősi hagyomány szerint Szent István ökölbe szorított jobb kézfeje Székesfehérvárnak a törökök által történt elfoglalása után került hozzájuk, mégpedig úgy, hogy azt török kereskedőktől megvásárolták. A Szent Jobbnak Raguzában való őrzéséről az első adatunk 1590-ből való. A domonkosok káptalanja ekkor határozta el, hogy az ereklye számára cziist ereklyetartót készíttet. Abból az egyházi előírásból, hogy ereklyét csak megfelelő, ahhoz méltó tartóban lehet őrizni, joggal következtethetünk arra, hogy Szent István kézfeje csak az 1500-as évek második felében juthatott a raguzai domonkosok birtokába.

A Raguzából hazatért bencés szerzetesek minden bizonnyal gyorsan helyreállították elpusztított monostorukat és az ereklyét őrző templomot. Ennek megtörténte után a Szent Jobb tisztelete tovább folytatódott, de már – főleg külső megnyilvánulásaiban – nem volt olyan impozáns, mint a tatár betörés előtti időkben. Ennek egyik oka a lakosság számának nagymérvű csökkenése volt, hiszen elsősorban a sík vidékeken élő jobbágyok jelentős részét lemészárolták a tatárok. A másik okot a Szent Jobbot őrző bencés rendnek a XIV. században megindult hanyatlásában kell keresnünk. A hanyatlás következtében a hazai bencés monostorok száma és a bennük élő szerzetesek létszáma állandóan csökkent. A szentjobbi monostorba is mind kevesebb és az egyházi, főleg az egyházjogi tudományokban mind kevésbé jártas szerzetes jutott. Ennek az lett a következménye, hogy Nagy Lajos 1351-ben kiadott törvénykönyvének a káptalanok és konventek hiteleshelyi működését szabályozó rendelete alapján ez a monostor is elvesztette hiteleshelyi jogosultságát és pecsétjét.

Még érzékenyebben érintette a monostort Nagy Lajosnak az a rendelkezése, mely szerint a jobb kar felső részét leválasztották az alsó karról, és a felső kart – valószínűleg a magyar-lengyel perszonáluniónak 1370-ben történt létrejötte után – Lengyelországba vitték. Nagy Lajos – minden bizonnyal – a két nép és két ország közti egyezséget Szent István karereklyéjével óhajtotta szilárdabbá tenni.

Ezt a feltételezést alátámasztja az a tény, hogy Nagy Lajos királyunk a vele barátságban és szövetségben álló országoknak díszes tartókban előszeretettel adományozta Szent István, Szent Imre és Szent László csontjait.

A jobb karnak Lengyelországban, mégpedig Lemberg (L'vov) városában való őrzéséről az ottani ferences hagyomány tudósít. Az ereklye részére 1634-ben János Kázmér lengyel király értékes aranytartót készíttetett.

Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a jobb kar felső részét Nagy Lajos a magyar-lengyel perszonalunió megpecsételése és megerősítése végett adományozta Lengyelországnak, akkor az a feltételezés sem kizárt, hogy Zsigmond király a jobb kar alsó részét V. (Habsburg) Albert osztrák hercegnek ajándékozta, mégpedig két okból. Az egyik, hogy az adományozás által az 1411-ben létrejött magyar-német perszonaluniót egyházilag és szimbolikusan is megerősítse. Ebben az évben választották ugyanis Zsigmondot német uralkodóvá. A másik ok Zsigmond Erzsébet nevű leánya Habsburg Alberttel 1421-ben kötött házasságának megpecsételése. Így kerülhetett a karnak ez a része az 1420-as években Bécsbe, ahol 1457-ben leltározták a bécsi Szent István első vértanúról nevezett dóm kincstárában.

A hazánkban maradt kézfejet ezek után nemsokára a szentjobbí monostorból Székesfehérvárra vitték. 1433-ban már biztosan ott tisztelték Szent István jobbját. 1433. évi római tartózkodása idején Zsigmond arra hivatkozva kért búcsúkat a fehérvári és váradi egyházak számára, hogy azokban a szent királyok ereklyéi bizonyos napokon köztiszteltre vannak kihelyezve. Mivel a szentjobbí apátság számára nem kért egyházi búcsúkat, ott már nem őrizhették Szent István semmiféle ereklyéjét. Ugyanez tűnik ki Laskai Osvátnak már említett beszédéből is.

Jöllehet a monostor legfőbb kincsét Székesfehérvárra vitték, majd 1493-ban a szentjobbí monostor a pálosok birtokába jutott, a környékbeli nép május 30-án továbbra is elzarándokolt a kegyhelyként tisztelt kolostori templomba.

A Szent Jobb liturgikus tiszteletének főbb megnyilvánulásai

A katolikus egyház hivatalos instentisztületének, a liturgiának szerves részét képezi a szentek kultusza is. Az egyház a szentté vagy boldoggá avatottak tiszteletére ünnepeket rendel, azokon a tiszteletükre írt miseszövegeket imádkoztat, énekeket énekeltet, a szentek ereklyéit pedig, főleg ünnepeiken, de egyéb alkalmakkor is, pl. amikor nagyobb zarándokcsoporthoz érkeznek az ereklyék őrzési helyére, köztiszteltre teteti ki, illetve az ereklyékkal ünnepélyes körmeneteket rendeztet.

A Szent Jobb május 30-án történt megtalálási napját – mint említettük – már Szent László ünnepnek nyilvánította. Ez kezdetben csak Szentjobbra és Fehérvárra szorítkozott. Bár középkori naptárainkban gyakran piros betűvel jegyezték be, amivel az ünnepek kötelező voltát jelezték, nem valószínű, hogy május 30-a országosan kötelező ünnep lett volna. Míg Szentjobb helységében és Székesfehérváron az ünnep napján külön misét és zsoltoszmát végeztek a tiszteletére, másutt csak megemlékezés volt róla, vagyis a misében és a zsoltoszmában könyörgést imádkoztak hozzá, ahogy ezt az 1511. évi zágrábi misekönyv mutatja. Az ünnepnek több neve is volt. Míg a Pray-kódexben „*Translatio dexteræ S. Stephani regis*” (Szent István király jobbjának átvitele) a neve, tizenegy darab XIV. és XV. századi naptárban „*Inventio dexteræ S. Stephani regis*” (Szent István király jobbjának megtalálása), nyolc, ugyanezekből a századokból származó naptárban pedig

„*Elevatio dexteræ S. Stephani regis*” (Szent István király jobbjának felemelése) névvel szerepel. Laskai Osvát már említett beszédében arról tesz említést, hogy a Szent László által elrendelt ünnepet a legújabb szokás szerint Fehérvárott már nem ülik meg. Ennek ellenére az itt elhelyezett Szent Jobbot, amely egykor az irgalmas-ság cselekedeteivel volt teljes, az egész nép jámbor buzgósággal tiszteli. Laskai szavaiból arra lehet következtetni, hogy a május 30-i ünnep áttevődött Szent István főünnepére, augusztus 20-ra.

Jóllehet a Szent Jobb tiszteletére készített szentmise aránylag későn, a XV. század második felében tűnt föl (a legkorábbi szöveg az 1484. évi esztergomi missalében található meg), valószínűleg már a XIII. században önálló, külön a Szent Jobb tiszteletére szerkesztett misét végeztek. A mise változó részeit a Hitvallók közös miséjéből vették, kivéve a szentlecke előtti könyörgést, melynek szövege magyar fordításban így hangzik: „Könyörögjünk! Istenünk, aki szentjeidnek nagy dicsősége vagy, és aki a mai napon Hitvallód, Szent István király dicsőséges jobbjának őrzési helyét előttünk feltártad, add meg nekünk, hogy az ő oltalmából az örök boldogságnak örvendhessünk; Krisztus, a Mi Urunk által. Amen!”

A Szent István kultusz történetében jelentős szerepük volt a tiszteletére írt énekeknek, himnuszoknak, sequentiáknak és antifonáknak is, amelyeket az istentiszteletek, az ereklyés körmenetek és egyéb alkalmakkor énekelt a papság. A Szent Jobbról ilyesfajta himnusz és egyéb, a papság által zengett ének nem maradt ránk. Hermann Egyed szerint a nép ajkán viszont már a XIV. században felhangzott az „Ő, dicsőséges szent Jobbkéz, melyet magyar óhajtvá néz. Drága kincse népünknek, nagy öröme szívünknek” kezdetű ének, melyet – szerinte – már 1384-ben nyomtatásban is kiadtak. Ha ez az ének, mivel a Szent Jobb hazahozatalának ünnepségeire készült, jóval későbbi keletű is, a Szent Jobb tiszteletére a nép már a XIV. században is énekelt egyházi énekeket.

Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert a szentjobbi apátságban őrzött ereklyéhez nagy tömegekben zarándokoltak a magyar búcsús hívek nemcsak addig, ameddig ott őrizték a drága ereklyét, hanem jóval később, még a XIX. században is. Egy-egy ilyen május 30-i búcsújárás alkalmával, amikor még az ottani apátsági templomban tisztelték a Szent Jobbot, azt ünnepélyes körmenetben hordozták végig az apátsági templom környékén levő utcákon, majd visszatérve vele a templomba, harangzúgás és a templomi csengők zengetése közben vele áldást adtak a népre, utána pedig az ereklyetartót csókra nyújtották a búcsús híveknek. Közülük sokan térden csúszva jutottak a Szent Jobbhoz, míg mások szent énekeket zengve mentek a körmenetet vezető paphoz, hogy csókjaikkal fejezzék ki hódolatukat országalapító szent királyunk előtt.”

(Szántó Konrád, Szent István és kora, 1988. 173–179.)

Bihari népmondák a szent jobbról

„Margitta és Nagyvárad között van egy falu: Szentjobb. Azt regélik, hogy ott őrzik Szent István jobb karját. Mivel igazságos király volt, adott a szegényeknek, nem rohadt el a jobb keze, csak megszáradt.”

„Nagyon régen, talán ezer éve is lehet annak, hogy Szent István királyunk, már nem tudom, kik ellen, harcot vívott. Ebben a csatában aztán a király rosszul járt, mert elvesztette a jobb karját. Szentjobb falu állítólag innen kapta a nevét.”

(Bihari népmondák 30.)

Szent István alakja könyvárusi jelvényen

Szt. István népszerűségére jellemző, hogy a 16. század elején az első budai könyvárusok felhasználták alakját emblémáikon kiadványaik népszerűsítésére is. Érdekes, hogy az 1525 előtt 170 velencei jelvényből csak 18 szentkép, az 1488-1525 közötti budai nyomdászjelvényeknek 50 %-a szentet ábrázol: Szt. Istvánt, Szt. Adalbertet, vagy a magyarság körében különösen nagy tiszteletnek örvendő Szűz Máriát. stb.

A nagybányai Heckel István (Stephanus Heckel) budai könyvárus (librarius) 1512-ben és 1513-ban Velencében (Lichtenstein nyomda) nyomtatott könyveiben látható kiadói (könyvárusi) emblémáján Szt. István király alakja. A fejtét övező dicsfénybe komponált felirat: STEPHANVS REX VNGARIAE (= István Magyarország királya). Szt. István képe alatt a könyvárus/kiadó neve és jelvénye, egy bárd, szárára komponált S betűvel utal a „Heckel” névre (a német Hacke = balta, fejsze).

Egy másik budai könyvkiadó/könyvárus (librarius), Papa János 1509-ben kiadott esztergomi breviáriuma címlapján és egy esztergomi misekönyvön Szt. Adalbertet, Magyarország térítő apostola alakját tüntette fel emblémaként. A fejtét övező dicsfényben olvasható itt is a felirat: S. ADALBERTVS (Szt. Adalbert).

Az emblémák itáliai rajzoló és fametszők művei.

(Végh Gyula: Budai könyvárusok jelvényei. Bp. 1923. 18–23.)

Énekek Szent István tiszteletére

13. századi antifona részlete

Eljött immár Szent Istvánnak tisztelendő ünnepe
illik pedig a világnak minden nap tisztelnie,
mindenek nagy vígan áldják, kik az Isten örökét,
és a szentek társaságát őáltala megnyerék.

Mondja bizony minden ember, boldog vagy Pannónia,
zengjen ajkad, szóljon vígan most az Isten himnusza.
Mert nem a köznép sorából küldött Isten nevelőt:
királyod lett prédikátor, apostolod, magvetőd...

Ének a Magyar Cantionaléből (17. század)

Igaz hitnek plántálója,
pogányságnak megrontója,
István király, ki a hitre eljutottál,
te vagy aki néppé tettél, törvényt adtál.

Elvezettél az egyházhoz,
római szent igazsághoz,
országodat Máriának ajánlottad,
halálodkor minden gondját reá hagytad...

Szent István királyról

Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga,
ki voltál valaha országunk istápjá?
Hol vagy, István király? Téged magyar kíván,
gyászos öltözetben teelötted sírván.

Rólad emlékezvén csordulnak könnyei,
húval harmatoznak szomorú mezei,
lankadnak szüntelen vitézlő karjai,
nem szűnnek iszonyú sírástól szemei

Virágos kert vala híres Pannónia,
mely kertet öntözé híven Szűz Mária,
katolikus hitnek bő volt szép virága,
be megsötétedett örvendetes napja!

Előtted könyörgünk, bús magyar fiaid,
hozzád fo hászkodunk, árva maradékid,
tekints, István király, szomorú hazádra,
fordítsd szemeidet régi országodra!

Reménységünk vagyon benned s Máriában,
mint magyar hazánknek hű királynéjában,
még éltedben minket néki ajánlottál,
és szent koronáddal együtt feláldoztál.

(Szent István tisztelete 47–51.)

X. ÉLETRAJZI KISLEXIKON

Az olvasókönyvben szereplő jelentősebb magyar és külföldi (európai) személyiségek, elsősorban Géza nagyfejedelem, Szt. István és kortársai fontosabb életrajzi adatait tartalmazza.

Aba Sámuel: lásd Sámuel

Ajtony: dél-magyarországi törzsi vezető, „tartományának” székhelye Marosvár (a későbbi nevén Csanád), ahol görög rítusú monostort alapított. A nagy hatalmú úrral 1030 előtt számolt le Szt. István. A Csanád vezette királyi sereg hadait legyőzte, őt magát megölték. Históriaját legrészletesebben Szt. Gellért legendájából ismerjük.

András: Árpád-házi herceg, Vászoly középső fia, 1015 táján születhetett. Apja megvakítása után Szt. István száműzte testvéreivel együtt. Rövid ideig Csehországban (1031–1032 körül), majd Lengyelországban (1032–1034 k.) élt, s onnan bátyjával, Leventével együtt Kijevbe, I. (Bölcs) Jaroszláv nagyfejedelem udvarába ment, ahol 1038 körül feleségül vette az uralkodó leányát, Anasztáziát. A Péter király uralmával elégedetlen magyarok 1046-ban visszahívták Magyarországra. 1046–1060 között Magyarország királya. Fiai: Salamon és Dávid.

Anonymus: III. Béla király jegyzője, aki az ősidőktől a honfoglalás koráig megírta a magyarok regényes történelmét a 12/13. század fordulóján. Az általa leírt események és név magyarázatok többnyire írói fantáziájának szüleményei, de megőrzött régi családi és néphagyományokat is.

Asztrik: Esztergomi majd kalocsai érsek. A hagyomány szerint Rómából ő hozott koronát István nagyfejedelemnek és felhatalmazást az egyházmegyék megszervezésére. Eredeti neve Asrik lehetett, ebből származik a magyar „érsek” szó.

II. (Bolgárölő) Baszileiosz: A Római (Bizánci) Birodalom császára (976–1025), Szt. István kortársa. Fékezhetetlenül erőszakos és célratörő, hadjárataiban sikeres uralkodó, aki jelentősen megnövelte országa területét. Szt. Istvánnal szövetségben harcolt a bolgárok ellen s meghódított Sámuel cár országát. Az elfogott bolgár sereg katonáit megvakította, ekkor kapta a „bolgárölő” melléknevet. Utódja VIII. Konstantinos (1025–1028), majd III. Romanos Argyros (1028–1034) és IV. Mikhaél (1034–1041).

Béla: Árpád-házi herceg, Vászoly fia, Levente és András öccse, 1015–1020 k. születhetett. Neve talán török eredetű lehet (bujla = béla = „előkelő”). Andrással együtt apjuk megvakítása után cseh- majd lengyel földre ment. Ott a pogány pomerának ellen harcolva párviadalban diadalmaskodott egy pomerán vezér fölött. Győzelme jutalmaként feleségül vehette Micskó lengyel fejedelem leányát. Ekkor

keresztelkedhetett meg (keresztény neve, amit Magyarországon nem használt: Adalbert). Lengyel földön születtek első fiai: Géza és László. Bátyja, Levente halála (1047) után az akkor még gyermektelen András király Magyarországra hívta. Családjával hazaköltözött (1048 k.), s itt született harmadik fia, Lampert. Magyar király 1060–1063 között.

Benedek: Remete-szerzetes, Szt. István király kortársa. A Vág folyó völgyében remetéskedő Szt. Zoerard (András) tanítványa. Rablók ölték meg, 1083-ban Zoerarddal együtt szentté avatták. Legendáját Mór pécsi püspök írta meg.

II. Boleslav: A cseh uralkodó nemzetség (Premysl) tagja. Fejedelemként uralkodott: 967/72–999 között. A cseh állam központja Prága, melynek püspöksége 972-ben létesült. Utódja III. Boleslav (999–1003), majd Jaromír (1003, 1004–1012, 1033–1034).

Boleszló (Vitéz): I. Mieszko fia. Lengyel fejedelem (992–1025), majd 1025-ben az első megkoronázott lengyel király. Szt. István király sógora. Fia Veszprém (Bezprym), akit anyjával együtt eltaszított magától. Utódja másik fia, II. Mieszko (1025–1031 majd 1032–1034).

Bonipert: Pécs első püspöke (1009–1036). Talán francia földről származott. Fulbert chartres-i püspöktől levélben kért és kapott egy kitűnő latin nyelvtankönyvet.

Csanád: Szt. István király kortársa, rokona, a Csanád nemzetség ősatya. Egy ideig állítólag Ajtony szolgálatában állt, majd Istvánhoz szökött s hadainak vezéréként diadalmaskodott Ajtony fölött, mint Szt. Gellért legendája elbeszéli. Megkeresztelkedett, s a később róla elnevezett megye ispánja lett. A marosvári görög szerzetesek az általa alapított oroszliamosi monostorba telepítette át.

Deodatus: Kitalált személy. A 14. századi krónikakompozíció (Képes Krónika) szerint apuliai gróf, aki a tatai monostor alapítója és Szt. István keresztapja lett volna, akit a király tiszteletből „Tatának” szólított.

Domokos: A pannonhalmi adománylevélben (1002) mint első esztergomi érsek fordul elő.

Gellért: A csanádi egyházmegye első püspöke, hirtel halálra szűnő. Velencei származású. Remetészkedés után a Szentföld felé útnak indulva Magyarországon Szt. István király magánál tartotta és fia, Imre herceg nevelőjévé tette. 1024-ben Bakonybélbe vonult vissza. 1030-ban tette meg Szt. István a csanádi egyházmegye első püspökévé. Térített, egyházakat, monostort, iskolát alapított. Mind Péter király, mind Aba Sámuel országlását élesen bírálta. 1046-ban a pogánylázadás során a Kelen-hegyről (emlékére neve azóta Gellért-hegy) letaszítva szörnyethalt. 1083-ban szentté avatták. Legendája több változatban maradt fenn.

Géza: Magyar nagyfejedelem (970 k.–997), akit egyes korabeli krónikák „királyként” is említenek. Talán használta is ezt a címet, amit azonban a korabeli európai

keresztény uralkodók hivatalosan nem ismertek el. Megkeresztelkedve az István nevet kapta, csakúgy, mint Vajk nevű fia. Felesége az erdélyi gyula leánya, Sarolt. Mindent megtett a Német-római Császársággal való békés megegyezés érdekében. Neki és feleségének köszönhető az erőteljes és gyors ütemű keresztény térítés megkezdése. Várak és uralkodói birtokközpontok hálózatának építését kezdte meg. Szentmárton (Pannonhalma) bencés monostorának alapítója (996). Tevékenységét utódjaként fia, István folytatta és teljesítette ki. Négy felnőtt kort megért leánya közül az egyik Vitéz Boleszló lengyel fejedelem, másik Gavril Radomir bolgár trónörökös, a harmadik Orseolo Ottó velencei doge, a negyedik (Aba) Sámuel felesége lett.

Gizella: Az első magyar királyné. II.(Civakodó) Henrik bajor herceg leánya, II. (szent) Henrik német-római császár testvére. 995 k. vette feleségül István nagyfejedelem. Több gyermeke született, de közülük csak Imre érte el a felnőtt kort. Férjét még több mint két évtizeddel túlélte, a passai bencés monostorban van eltemetve. A Képes Krónika célzatosan (alaptalanul) negatívan mutatta be tevékenységét. Halála után szentként tisztelték, de kanonizálására eddig nem került sor.

Gyula: A 10–11. században magyar méltóságnév és személynév is egyben, eredeti alakja „jila” vagy „gyila” lehetett. A 10. század közepe táján élt gyula (szláv neve állítólag Prokuj) járt Konstantinápolyban is, ahol megkeresztelkedett, s térítő püspökként tiszántúli birtokára (Gyula városa örzi máig emlékét) hozta Hierotheos szerzetest. Leánya Sarolt, Géza nagyfejedelem felesége, Szt. István király anyja. Gyulára Szt. István király 1003-ban haddal támadt, elfogatta családjával együtt. A fogságból a lengyel fejedelemhez szökött. Fiai Baja (Bua) és Bonyha, akiket Szt. István utódja, Péter király, mint összeesküvőket kivégeztetett. Gyulafehérvár a hagyomány szerint a gyulák ősi székelye. Valójában a 970-es évek elején a Stefanosznak (Istvánnak) keresztelt gyula tette át székelyét Erdélybe. Fehérvárra, amely máig örzi ennek emlékét a nevében: Gyulafehérvár. Ekkoriban épült föl itt az első templom, egy kerek rotunda. Gyálakuta (Gyulakuta): Dévától északnyugatra (román neve: Gialacuta) szintén a gyulák erdélyi uralmi területére utaló helynév. A háromszéki Erdőszentgyörgytől délnyugatra Gyulakuta (román neve: Fintinele) is a gyulák egykori birtoklására utal.

Hartvik: Győri (?) püspök, Szt. István király egyik életrajzának (legendájának) írója.

II. (Szent) Henrik: II. (Civakodó) Henrik bajor herceg fia. A szász dinasztia utolsó uralkodója. Német király (1002-től), majd német-római császár (1014–1024), Gizella magyar királyné testvére, Szt. István király sógora. Mélyen vallásos volt, sokat tett az állam és az egyház együttműködéséért. 1146-ban avatták szentté. István Magyarországgal mindvégig jó kapcsolatot tartott fenn.

Hont: Német földről érkezett előkelő. Egy felvidéki vármegye névadója lett (bizonyára első ispánjaként). A pannonhalmi kiváltságlevél szerint a Koppány ellen induló sereg egyik vezetője Pázmányai és Orcival együtt. A Képes Krónika szerint

István nagyfejedelem személyes védelmezője a csata során. Kézai Simon krónikája szerint testvérével, Pázmánnyal együtt a Szentföldre utazva Géza nagyfejedelem marasztalta magyar földön és fogadta szolgálatába.

Imre: Szt. István fia, trónörökös. 1031-ben halt meg (Biharban vagy a Bakonyban?), vadászbaleset következtében, kb. 25–30 éves korában. Nevelője Szt. Gellért volt. A dunántúli orosz határőrnépek (vagy a testőrség) vezetője az 1020-as években. Felesége a bizánci császári családból származott. 1083-ban szentté avatták.

I. (Szent) István: Géza nagyfejedelem és Sarolt fia. A 970-es években született. 997-ben követte apját a nagyfejedelemi hatalomban. Sikeresen harcolt a hatalmát megkérdőjelező és ellene támadó Koppány ellen. 1001-ben királlyá koronázták. Pénzt veretett, törvényeket hozott. Kiépítette az önálló magyar egyházi szervezetet (irányítója az esztergomi érsek). Monostorokat alapított, több száz templomot építtetett. Letörte az ellene fellépőket, az erdélyi Gyulát, Vászolyt, Ajtonyt. Sikeresen megvédte országát a lengyel és német támadásokkal szemben. eredményesen hadakozott a bulgárok ellen. Vitathatatlan tekintélynek örvendett, egész Európa megbecsülte, tisztelte. Uralkodói elveit fiához intézett Intelmeiben fogalmazta meg. 1038-ban halt meg, miután egyetlen nagykorúságot elért fia, Imre herceg halála (1031) után húga fiát, a velencei Orseolo Pétert jelölte utódjául. A székesfehérvári bazilikában temették el (1038). Kőszarkofágja máig megmaradt. 1083-ban szentté avatták. Jobb kezét, mint ereklyét, a budapesti Szt. István bazilikában őrzik, s évente aug. 20-án ünnepélyes körmenet tartanak tiszteletére.

I. Jaroszláv (Bölcs): Kijevi nagyfejedelem (1019–1054). Eredetileg Novgorod helytartója, majd bátyját legyőzve lett Kijev ura. Támogatta a kereszténység terjesztését, a görög egyházi szövegek ószláv nyelvre való átültetését. Nagy könyvtárat gyűjtött össze. Templomokat, monostorokat alapított. Görög építőmesterei tudását dicséri a Szófia-székesegyház, a kijevi vár híres Aranykapuja. Törvénykönyv (Russzkaja Pravda) összeállítására alapját képezik rendeletei. A Kijevi Rusz déli határait fenyegető besenyőkre súlyos vereséget mért. Egyik leányát András magyar herceg, a másik kettőt III. Harald norvég ill. I. Henrik francia király vette feleségül.

Keán: A bolgárok és szlávok fejedelme, akivel az erdélyi Gyula legyőzése (1003) után harcolt Szt. István a 14. századi krónikakompozíció szerint. Neve a „kagán” méltóságjelölő szóból ered. Személyének pontos azonosítása eddig nem sikerült. Anonymus „Nagy Keán” vezére költött személyiség.

II. Konrád: A száli dinasztia megalapítója. Német király (1024-től) és német-római császár (1027–1039). Keleti irányban hóditó politikát folytatott. 1028-ban a lengyelek, 1030-ban Szt. István ellen indított hadjáratot.

Koppány: Az Árpádok családjából származó dél-dunántúli (somogyi) nagyúr, aki, mint idősebb, jogot formált Géza halála után a nagyfejedelemi rangra, s régi magyar szokás szerint el akarta venni feleségül Géza özvegyét, Saroltot is. Fegyverrel tá-

madt Veszprémre, Sarolt birtokaira, de seregét István hadai megsemmisítették. Koppányt megölték, testét elrettentésül négy felé hasítva az esztergomi, veszprémi, győri és az erdélyi kapukra függesztették.

Levente: Árpád-házi herceg, Vászoly legidősebb fia, András és Béla bátyja. Testvéreivel együtt cseh, lengyel földre ment. Élete végéig nem keresztelkedett meg. Nem sokkal András királlyá koronázása után (vagy közvetlenül azt megelőzően?) halt meg.

Merkur: Székesfehérvári örkanonok, a Hartvik-féle Szt. István-legenda szerint 1083-ban (valójában már ezt megelőzően, talán 1061-ben) a királyi bazilikában lévő temetkezőhelyről István király jobb karját (az egyik ujján lévő értékes gyűrűvel együtt) elemelte és Biliar vármegyei családi monostorukba helyezte el, amely a becses ereklyéről a Szentjobb nevet kapta. Talán 1084-ben, Szt. László király ottani látogatása idején vallotta be tettét az uralkodónak, aki az eddigi fa apátsági épület helyett kőből való monostort emeltetett s gazdag javadalmat biztosított a becses ereklye őrzésére, amely csak a 15. században került vissza Székesfehérvárra.

I. Mieszko: Lengyel fejedelem (960–992), a Piast-dinasztia első uralkodója. 966-ban megkeresztelkedett. Gézához hasonlóan a keresztény lengyel állam megerősítését ő kezdte meg. Művét folytatta és kiteljesítette fia, I. Boleszló.

Mihály: Taksony nagyfejedelem fia, Géza nagyfejedelem testvére, Vazul és Szár László apja.

Mór: Pécsi püspök (1036–1075 k.). Első magyar származású főpapjaink egyike. A Pannonhalmi bencés monostorban tanult, ahol szerzetes, majd apát lett. Az első magyarországi legenda (Szt. Zoerard és Benedek élete) írója 1064 k. 1848-ban boldoggá avatták.

Orci: Német földről érkezett lovag, egyike Szt. István vezéreinek a pannonhalmi adománylevelével (1002) szerint. Ispánként említi a hamisított, 1037-re keltezett bakonybéli alapítólevelével.

Orseolo Ottó: Velencei doge (1109-1026), Szt. István király sógora (egyik húgának a férje).

I. (Nagy) Ottó: A szász dinasztiából származó I. Henrik fia. Német király (936-tól) majd német-római császár (962–973). 955-ben döntő győzelmet aratott a „kalandozó” magyar seregek fölött Augsburg közelében. Qudlinburgban (néhány héttel halála előtt) tartott nagy udvari gyűlésen fogadta Géza nagyfejedelem követőit, ami a magyarokkal való megbékélés látványos aktusa volt. Támogatta 972-től a magyarok keresztény hitre térítését célzó akciókat.

II. Ottó: I. Ottó fia. 961-től német király, 967–983 között német-római császár (973-ig apja mellett társuralkodó). Háborúk egész sorával tudta csak biztosítani birodalma egységét.

III. Ottó: Német-római császár (983–1002). 998-tól Rómát tette birodalma székhelyévé. Egykori tanárával, II. Szilveszter pápával teljes egyetértésben intézte Európa ügyeit. A pápa koronát, ő a királyi hatalom jelvényeként lándzsát küldött István nagyfejedelemüknek.

Pázmány: Német földről érkezett lovas, Hont testvére, egyike a Koppány elleni harcban István nagyfejedelem serege vezetőinek.

Péter: Szt. István unokaöccse, anyja István testvére, apja az Orseolo családból származó Ottó velencei doge. Imre herceg halála (1031) után trónörökös, majd István utódja (1038–1041, 1044–1046). Az uralmával elégedetlenek kétszer is elűzték trónjáról. 1046-ban elfogták, sebeibe belehalt.

Sámuel: Szt. István sógora, udvarispánja (a későbbi nádorispán elődje). Kettős néven említik általában a történeti irodalomban (Aba Sámuel). Eredeti neve Sámuel (ez szerepel pénzein is). Anonymus említi, hogy „kegyességéért Abának” hívták. Az „aba” török szó, jelentése „apa”. A héber eredetű Sámuel névből arra is következtetnek, hogy talán zsidó vallású lehetett. Amikor az elégedetlen előkelők elűzték 1041-ben Szt. István utódját, Péter királyt, Aba lett az utódja (1041–1044). Neki is sokasodott azonban ellenzéke, s amikor Péter visszatért a német uralkodó, III. Henrik seregei támogatásával, a Ménfő melletti csatában csapatai jórészt elárulták Sámuelt, akit menekülés közben megöltek. Sajat monostorában, Sáron temették el. Később sokan szentként tisztelték.

Sámuel: Bolgár cár (976–1014). Eleinte sikeres háborúkat folytatott a Római (Bizánci) Birodalommal, majd döntő vereséget szenvedett, s ezt követően több mint másfél évszázadra elvesztette Bulgária az önállóságát.

Sarolt: Az erdélyi gyula leánya, Géza nagyfejedelem felesége. Görög rítus szerint keresztelték meg, még házasságkötése előtt, keresztény nevét azonban nem örítették meg az irások. Sarolt jelentése „fehér hölgyeményét”. Nagy szerepet játszott a magyarság keresztény hitre térítésében. Valószínű, hogy inkább az ortodox irányzatot támogatta, aminek a gyulák tisztántúli és erdélyi területein kívül Veszprém lehetett a fő bázisa. Ott épült a Szt. György templom meg a görög rítusú veszprémvölgyi apácakolostor, ami Géza és Sarolt alapítása lehet. Legalább hat gyermeke született, azonban három leányon kívül csak fia, István érte meg a nagykorúságot. Rendkívüli egyéniség lehetett, amire a korabeli krónikák is utalnak. Mivel nem latin, hanem görög rítus szerint keresztelték, a korabeli külföldi katolikus egyházi személyiségek meglehetősen ellenségesen, fenntartásokkal tekintettek rá, nem tartották „igazi” kereszténynek. Férje halálakor (997) még élt, Koppány feleségül is akarta venni, régi magyar szokás szerint. Későbbi sorsáról nem szólnak a krónikák. Nevét Erdélyben, a Küküllő vidékén, Hevesben (Sarud), Kapuvár közelében Sarród és Répcesarud) máig megőrizték helyneveink. Géza és Sarolt Balaton-vidéki birtoklására utalhat Balatonkenese neve is.

Szár László: Géza nagyfejedelem testvérének, Mihálynak a fia, Vazul testvére. A 14. századi krónika tudatosan ferdít, amikor tőle származtatja Vazul (Vászoly) fiait.

II. Szilveszter: Az első francia származású római pápa (999/1003). Rendkívüli műveltségű személyiség. A rheimsi érseki iskola vezetője, majd bencés apát, aztán rheimsi érsek. Koronát és „apostoli keresztet” küldött István nagyfejedelemünknek.

Vászoly: Más néven Vazul. Árpád-házi herceg, Mihály fia, Szt. István nagybátyja. Neve a görög Baszileiosz névből magyarázható, amiből valószínűsíthető, hogy görög rítus szerint keresztelheték. Felesége egy Tátyony nembeli leány. Fiai: Levente, András, Béla. Fia, Imre herceg halála után Szt. István a nyitrai várban tartotta fogóságban Vászolyt. Mivel nem fogadta el, hogy István a velencei Pétert jelölje utódjának, megvakították, fiait száműzték. Csak a 14. századi krónikakompozíció (Képes Krónika) állítja, hogy meg is süketítették (fülébe forró ólmot öntöttek volna), ami nem valószínű. István kisebb legendája az uralkodó elleni összeesküvésben is részesnek tartja. Kézai Simon Gizella királyné intrikájának tudja be (valószínűleg alaptalanul) Vászoly uralkodásra alkalmatlanná tételét. Vászoly nevét a Balaton vidékén, Nagyvázsony közelében máig megőrizte egy festői falucska. Több mint két és félévszázadon át uralkodó Árpád-házi királyaink mindegyike Vászoly leszármazottja.

Vecellin: A 14. századi krónikakompozíció (Képes Krónika) szerint Szt. István Koppány ellen induló seregeinek bajor származású vezére, aki a harcban megölte Koppányt. A Rád nemzetség őse.

Zoerard: Szerzetesi nevén András. Remete a Vág völgyében, a zabori bencés kolostor közelében. Vagy lengyel, vagy Adria környéki (pólai) származású. Tanítványa vértanúhalált halt Benedek. Legendáját 1064 körül az őt személyesen ismerő Mór pécsi püspök írta meg. 1083-ban avatták szentté.

XI. IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS 970–1038 (1083)

- 970–997 Géza nagyfejedelem uralkodása
- 971 után a gyula átteszi székhelyét a Tiszántúlról Erdélybe
- 972 I. Ottó német király levele Pilgrim passauai püspökhöz a magyarok megtérítéséről
- 973 Quedlinburgban a császárok előtt megjelenik követként 12 magyar előkelő
- 973/4 Pilgrim passauai püspök levele VI. Benedek pápához a magyarok megtérítéséről
- 974 Géza és vele együtt mintegy félezer magyar előkelő megkeresztelkedése
- 976 Géza nagyfejedelem feleségül veszi Saroltot, az erdélyi gyula leányát
- 977 k. Vajk (István) valószínű születési dátuma
- 980–1003 a harmadik gyula, Sarolt testvére (Prokuj) uralma Erdélyben
Géza és Sarolt megalapítja a veszprémvölgyi görög apácakolostort
- 983 A bajorokkal vívott háborúban Géza nagyfejedelem elfoglalja Melket
- 985 I. Lipót osztrák herceg visszafoglalja a magyaroktól Melket
- 987 Vitéz Boleslaw lengyel fejedelem eltaszította feleségét, Géza nagyfejedelem leányát és fiát, Veszprémet
- 991 Géza nagyfejedelem II. Henrik bajor herceg támadásakor kiűriti a Lajtán túli területeket
- 995 II. Henrik bajor herceg és Géza nagyfejedelem békét köt
István feleségül veszi az elhunyt bajor herceg leányát, Gizellát
Querfurti Brunó térítő akciója magyar földön
- 996 Szentmárton (Pannonhalma) monostorát megalapítja Géza nagyfejedelem
- 997–1000 István nagyfejedelemként uralkodik
- 997 István nagyfejedelem győzelme Koppány fölött Veszprém környékén
- 1000 k. esztergomi érsekség alapítása
veszprémi püspökség alapítása
győri püspökség alapítása
- 1001 első napján István királlyá koronázása a pápa által küldött koronával
és a német-római császár küldte lándzsával
húsvétján II. Szilveszter pápa a ravennai zsinaton szentesíti az esztergomi érsekség és az első magyar püspökségek felállítását
- 1001 után István két törvénykönyvet alkot
- 1001–1038 Szent István királyként uralkodik
- 1002 a pannonhalmi apátság adománylevelének kiadása
- 1002–1006 Szt. István birtokadománya az általa alapított zoborhegyi apátságnak

- 1003 Szent István elfogja és Esztergomba viteti a gyulát, Erdély közvetlen királyi fennhatóság alá kerül
- 1007 k. Imre herceg születése (ekkor már az elsőszülött fiú, Ottó halott)
- 1009 a gyulafehérvári (erdélyi) püspökség alapítása
a pécsi püspökség alapítása
a veszprémi püspökség adománylevele
Szt. István húgát feleségül veszi Orseolo Ottó velencei doge; létrejön a magyar–velencei szövetség
- 1009–1028 Fulbert francia püspök levele Bonipert pécsi püspökhöz
- 1010/20 k. Szt. István Intelmei fiához, Imre herceghez
- 1015 Szt. István a Vashegy (Zengő) lábánál (ma Pécsvárad) bencés kolostort alapít
- 1015–17 k. erdélyi besenyő betörés visszaverése
- 1018 k. lengyel–magyar harcok a Morva és a Vág vidékén
- 1018 II. Basileiosz császárral szövetségben háború a bolgárok ellen
- 1019 A zalavári bencés apátság alapítása
- 1020 után Szt. Gellért Magyarországra érkezik
- 1026 II. Konrád német király elűzi Velencéből Szent István sógorát, Otto dogét és fiát, Pétert
- 1030 a bihari és csanádi püspökség alapítása
II. Konrád német–római császár sikertelen magyar hadjárata
- 1031 német–magyar béke (a Lajta-Fischa folyók köze és a Morva folyó jobb partja magyar kézre kerül)
Szt. Imre, a trónörökös vadászat közben meghal
Szent István és Gizella miseruhát adományoz a székesfehérvári prépostságnak (ez lesz a későbbi királyi koronázási palást)
- 1030 után Odilo bencés apát levele Szt. István királyhoz
A Szentföldre vezető út leírása
- 1032 Szt. István Magyarországra hívja nővérének és az elűzött velencei dogénck fiát, Pétert
- 1032 után Vazul merényletterve Szt. István ellen, megvakíttatása, fiai külföldre menekülése
- 1037 Szt. István adománya a bakonybéli bencés apátság részére
- 1038 Szt. Istvánt halála utána székesfehérvári bazilikába temetik (aug. 15)
- 1083 István király, Imre herceg, Gellért csanádi püspök, Zoerard és Benedek zabori remeték szentté avatása

XII. BIBLIOGRÁFIAI KALAUZ

Semmilyen vonatkozásban nem törekszik teljességre. Elsősorban azokra a művekre hívjuk fel a figyelmet, amelyekből olvasókönyvünkhöz szövegeket válogattunk. Ezekon kívül megadjuk azoknak az írásoknak is az adatait, amelyek használatát leginkább ajánljuk. A régebbi, elavult összefoglalásokat, ill. az olyan újabb elméleteket közlő munkákat, amelyek eredményei erősen vitatottak, terjedelmi okok miatt is mellőzzük. Mivel jelen olvasókönyv elsősorban egy művelődéstörténeti vetélkedő segédanyagát képezi, ezért nem lehetett a bibliográfia feladata a tudományos viták tükrözése. Mivel a bibliográfia a vetélkedő résztvevői, tehát tizenéves korosztály számára készült, értelemszerűen nem tartalmaz olyan nehezen érthető, idegen nyelvű (jórészt latin) idézetekkel és szakkifejezésekkel teli szakmunkákat, amelyeknek megismerése-ismerete nem várható el középiskolás korosztályhoz tartozó diákoktól.

Forráskiadványok

Legalapvetőbb, legteljesebb, a legújabb kutatásokat tükrözi s a legjobb fordításokat tartalmazza, gazdag magyarázó jegyzetanyaggal, névmutatóval **Az államalapítás korának írott forrásai. Vál., szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.** Szeged, 1999. (a 955–1050 közötti időszakot öleli föl). A legfontosabb források többségét tartalmazza az **István király emlékezete. Szerk. Király László.** Bp. 1987. Az irodalmi szövegek (krónikák, geszták, legendák, költői művek stb.) megbízható, jó kiadása **A magyar középkor irodalma. Magyar Remekírók. Vál. V. Kovács Sándor.** Bp. 1984. Árpád-kori krónikáinkról legújabb áttekintés **Györffy György: Az Árpád-kori magyar krónikák.** Századok 1993. 3–4. sz. 391–409. A legendák és intelmek kiadása: **Árpád-kori legendák és intelmek. Vál., bev. Érszegi Géza.** Bp. 1983 (új kiadása Bp. 1999). A 15. században írott krónikáink kiadásai: **Thuróczy János: A magyarok krónikája.** Ford. Horváth János. Bp. 1978, **Hess András Budai Krónikája: Chronica Hungarorum.** Ford. Horváth János. Bp. 1973, **Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei.** Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995, **Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata.** Közreadja Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet. Bp. 1985. A 16. században írott magyar nyelvű krónikák: **Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól.** Krakkó, 1559. (hasonmás kiadás Bp. 1960), **Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól.** Bp. 1981.

Lexikonok, szótárak, kronológiák

Legalapvetőbb új összefoglalás a **Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)**. Főszerkesztő **Kristó Gyula**. Bp. 1994. Európai kitekintéssel, gazdag irodalomjegyzékkel. Jól használható még a **Történeti fogalmak kiegészítője**. Összeáll. és szerk. **Simándi Irén**. Bp. 1999. (bőv., jav. kiadás), a **Magyar történeti fogalomtár I–II**. Szerk. **Bán Péter**. Bp. 1989, **Veresegyházi Kovács Jolán** – **Veresegyházi Béla**: **Magyarország történeti-topográfiai kislexikona**. Bp. 1996. Valamennyi történeti vármegyénk térképvázlatával. Aki a részletekre kíváncsi, annak nélkülözhetetlen kézikönyve **Györffy György**: **Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. köt.** Bp. 1963–1998. (a vármegyék leírása abc-rendben, a települések adattára, térképmelléklettel, eddig az A–P betűvel kezdődő vármegyék adattára jelent meg). A magyar nyelvű régebbi általános lexikonok elavultak, használatukat nem ajánljuk. A **Magyar Nagylexikon**nak 1993 óta eddig nyolc kötete jelent meg. Használhatók az új **Katolikus Lexikon** eddig megjelent kötetei. A **Magyar Életrajzi Lexikon** I. köt. Főszerk. **Kenyeres Ágnes** (Bp. 1967) vonatkozó szócikkei részben elavultak. A korszak külföldi krónikásainak életrajza általában megtalálható a **Világirodalmi Lexikonban** (főszerk. **Szerdahelyi István**. I–18. köt. Bp. 1970–1995). A korszak magyar és európai jelentős személyiségei legújabb, legjobb életrajzait adja a **Britannica Hungarica 1–15. köt.** Bp. 1994–2000. Településeink, vármegyéink, s egyéb földrajzi neveink eredetének tudományos magyarázatát tartalmazza **Kiss Lajos**: **Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. köt.** 4. bőv. és jav. kiadás Bp. 1988. Hasznos segédkönyv **Magyarország történeti kronológiája**. Főszerk. **Benda Kálmán**. I. köt. Bp. 1981. A IV. kötetben személynév- és helymutatóval. Érszegi Géza és Solymosi László állította össze a vonatkozó részt. Részletes kronológiát tartalmaz a tízkötetes **Magyarország története** 1/2. kötete is (Bp. 1984. lásd a kézikönyveknél). Az újabb történeti kronológiák közül ajánljuk: **Horváth Jenő**: **Évszámok könyve. Egyetemes és magyar történeti kiskronológia** I. köt. Bp. é.n. (névmutatóval).

Összefoglaló művek

A régi irodalomból máig is a leginkább időtálló **Pauler Gyula**: **A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt 1–2. köt.** Bp. 1899. (hasonmás kiadása Bp. 1985. Érszegi Géza kitűnő név- és tárgymutatójával). A legmonumentálisabb, részben máig sem elavult összegzés 1938-ban jelent meg: **Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján**. Szerk. **Serédi Jusztonián**. I–III. köt. Bp. 1938. (kivonatos hasonmás kiadása dr. **Török József**

szerkesztésében Bp. 1988.). A tízkötetes Magyarország története 1/1. kötete tartalmazza a vonatkozó korszak áttekintését, szerzője Györffy György (**Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György.** Bp. 1984.), igen gazdag irodalommal, személy- és helynévmutatóval. Györffy György ezt megelőzően monumentális műben dolgozta fel az államalapítás korát (**Györffy György: István király és műve.** Bp. 1977.). Mindkettő több részletében azóta már elavulnak számít, egyes adatai, megállapításai pontosításra szorulnak az utóbbi évtizedek kutatásai következtében. Fontos, s nem utolsó sorban érdekes és olvasmányos alapmű **Zolnay László: Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből.** Bp. 1977. Az újabb Magyarország történeti összefoglalások közül elsősorban a következőket ajánljuk: **Pannon enciklopédia. A magyar-ság története. Főszerk. Kuczka Péter.** 2. kiad. Bp. 1997. (a vonatkozó rész Zsoldos Attila munkája). Elsősorban tizenévesek számára készült az Új Képes Történelem sorozat. Az új képes sorozat első két kötete „**Árpád jöve magyar néppel**” és **Árpád örökében** (Bp. 1996). Írójuk **Csorba Csaba.** Ugyancsak ő a szerzője a magyarság történetét 1000-ig feldolgozó kötetnek (**Csorba Csaba: Árpád népe.** Bp. 1997. Időrendi áttekintéssel, név- és tárgymutatóval). Folytatása a TUDOMÁNY – EGYETEM sorozatban **Bertényi Iván: Szent István és öröksége.** Bp. 1997.). Legújabb rövid magyar történeti összegzés, amely német és angol nyelven is megjelent az 1999-es Frankfurti Könyvvásárra, **Csorba Csaba–Estók János–Salamon Konrád: Magyarország képes története.** Bp. 1999. (névmutatóval, a vonatkozó részt Csorba Csaba írta). Tizenéves korosztálynak szóló, az államalapítás jubileumára megjelentetett olvasmányos, színes képeskönyv **Szabó Péter: A magyar állam születése.** Bp. 1999. Az államalapítást megelőző évszázad magyar történelmét és az államalapítást a régészeti-történeti kutatások kritikai összegzése alapján foglalja össze, számos alapvetően fontos új eredményre jutva **Bóna István** régész professzor akadémiai székfoglaló előadásában (1999). Megjelenik a História Könyvtár sorozatában, várhatóan 2000 nyarára.

Erdély korai történetének megismeréséhez nem a három kötetes, hanem inkább a rövid, átdolgozott egykötetes Erdély-történetet ajánljuk, amelynek vonatkozó része **Bóna István** kitűnő összefoglalása (**Erdély rövid története. Főszerk. Köpeczi Béla.** 2. Kiad. Bp. 1993.). Lásd még **Entz Géza: Erdély építészete a 11–13. században,** Kolozsvár, 1994. Rövid uralkodói életrajzok a legújabb kutatások alapján **Kristó Gyula–Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói.** Bp. 1996.

Tanulmánykötetek: **Az államalapító. Kristó Gyula szerk.** Bp. 1988, **Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc, Kardos József.** Bp. 1988, **Árpád előtt és után. Szerk. Kristó Gyula és Makk Ferenc.** Szeged, 1996. **Doctor et apostol. Szent István tanulmányok. Szerk. Török József. Studia Theologica Budapestiensia 10.** Bp. é.n.

A Magyar Nemzeti Múzeum történeti kiállításának vezetője (2. A XI–XVII. század története. Főszerk. Kovács Tibor) összefoglalja az államalapítás korának kiállított emlékeivel kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

Külpolitika, külföldi kapcsolatok

A legjelentősebb összegzés **Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196)**. Szeged, 1993. Az ezredforduló Európájáról plasztikus képet rajzol **Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig**. Bp. 1990. A kor pápáinak rövid életrajza **Hangay Zoltán: A pápák könyve**. Bp. 1991. A német-római császárokról olvasmányos összegzés **S. Fischer-Fabian: A német cészárok. A középkor császárainak tündöklése és bukása**. Bp. 1985. Újabb tanulmánykötet **Szent István és Európa**. **Hamza Gábor szerk.** Bp. 1991. Alapvető fontosságú, rendszerező áttekintés **Székely György: Koronaküldések és királykreatálások a 10–11. századi Európában**. Századok 1984. 905–946.

Államszervezet, társadalom

A koronázási jelvények legújabb rövid, népszerűsítő összefoglalása **Tóth Endre: A magyar koronázási jelvények**. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp. 1995. Alapvető összefoglalás **Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon**. Bp. 1988. Fontos új eredményeit adta közre tanulmánykötetében **Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban**. METEM-könyvek 9. Bp. 1995. Bp. 1990. Új, rövid áttekintés **Engel Pál: A keresztény királyság megalapítása**. *Vigilia* 1999. 11. sz. 839–843. István pénzveréséről legújabban **Gedai István: Román kori éremművészet Árpád-házi pénzeken**. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVII. Miskolc, 1999. 349–366.

Kristó Gyula: Arisztokrácia az Árpád-korban. Rubicon 1994. 10. sz. 4–8. Máig alapvető **Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig**. I–III. köt. Bp. 1900–1901. (hasonmás kiadás Bp. é.n.).

Az állam központjai: Esztergom, Székesfehérvár az új régészeti kutatások fényében **Medium Regni**. Bp. 1996. A falvokról alapvető monográfiák: **Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)**. Bp. 1966., **Szabó István: A középkori magyar falu**. Bp. 1969. A jobbágyok kialakulásáról alapmű **Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon**. Bp. 1983.

Az új, keresztény temetkezési rendről röviden **Hatházi Gábor: Államalapítás kori sírleletek**. *História* 1997. 7. sz. 4–5. A honfoglalás és államalapítás kora régészeti emlékeiből 1996/97-ben a Nemzeti Múzeumban rendezett kiállítás monumentális katalógusa **A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus**. Szerk. **Fodor István**. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp. 1996. (gazdag színes képanyaggal, bibliográfiával). Tanulmánykötet: **Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai**. Szerk. **Fodor István–Selmeczi László**. Bp. 1985. Lásd még **Kristó Gyula** főszerk. **Korai magyar történelmi lexikon** egyes címszavait.

Nemzetiségek

Új rövid áttekintés **Ács Zoltán: Magyarország nemzetiségei.** Bp. 1998. A besenyőkről újabban **Pálóczy Horváth András: Besenyők, kunok, jászok.** Hereditas. Bp. 1989. (lásd még az összefoglaló művek, lexikonok adatait). Alapvető áttekintés és adattár **Györffy György: A magyarság keleti elemei.** Bp. 1990.

Keresztény térítés, egyházszervezet

Új nagy összegzés, vitatható új elméletekkel **Bozsóky Pál Gerő: Magyarok útja a pogányságtól a kereszténységig.** Szeged, 1999. A kereszténység felvételéről régiókban tanulmánykötet Kelet-Közép-Európa szentje: **Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla).** Szerk. **Sormorjai Ádám OSB.** METEM Könyvek 5. Bp. 1994. Új, rövid áttekintés **Kristó Gyula: A Szent Gellért-legenda és Szent István Intélméi.** Vigilia 1999. 11. sz. 844–847. A püspöki rezidenciák is kialakulásáról ír tanulmánykötetében **Kubinyi András (Főpapok, egyházi intézmények és vallássosság a középkori Magyarországon.** METEM Könyvek 22. Bp. 1999. A középkor magyar egyházáról a legátfogóbb áttekintés **Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.** Bp. 1971. Templomaink védőszentjeiről **Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század).** METEM Könyvek 15. Bp. 1996. A falvak templomairól **Püspöki Nagy Péter: A plébánia szervezet egyházi jogi keretei és azok érvényesülése az Árpád-kori Magyarországon.** Honismeret 1993. 6. sz. 11–14. A székesfehérvári ásatások legújabb összefoglalásai **Biczó Piroska: A székesfehérvári Szűz Mária-prépostság temploma az Árpád-korban.** Honfoglalás és Árpád-kor. Tanulmánykötet. Szerk. **Makkay János–Kobály József.** Ungvár, 1997. 191–204. **Biczó Piroska: A Szűz Mária prépostsága templom újabb ásatásairól (1996–1999).** Argus. Fejér megyei irodalmi és kulturális folyóirat 1999. 4. 88–91. Fontos, de egyes részleteiben vitatott összegzés **Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém.** Veszprém, 1977.

Monostorainkról új, rövid összegzés **Török József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon.** Bp. 1990. Monumentális adattár a világ szerzetesi közösségeinek történetéről **Puskely Mária: Keresztény szerzetesség.** Történelmi kalauz I–II. köt. Bp. 1995. (újabb kiadás Bp. 1999). Pannonhalmáról a legújabb, reprezentatív mű **Mons Sacer 996–1996.** Pannonhalma 1000 éve. I–III. köt. Pannonhalma, 1996. A zalavári apátságról legújabban **Tóth Endre: Szent Adorján és Zalavár.** Századok 1999. 1. sz. 3–38. A bencés rendről átfogó áttekintés **Csóka J. Lajos: Szent Benedek fiainak világtörténete I–II. köt.** Bp. é.n. [1971] Az egyes bencés monostorokról monumentális áttekintés és forráskiadvány-sorozat: **A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története.** Szerk. **Erdélyi László–Sörös Pongrác.** I–XII/B köt. Bp. 1902–1916.

Hadsereg, háborúk, várak

A legújabb hadtörténeti összefoglalás **Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi.** Bp. 1986. (a viselet és fegyverek fejezetet Kovács László írta). A másik nagy összegzés **Borosy Andrásé (Magyarország hadtörténete I. köt. Bp. 1984. első fejezetében).** Szerzője a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain az 1980/90-es években több tanulmányban foglalta össze újabb kutatásait. Az államszervezés korának várainról legalapvetőbb új összegzés, egyben a korábbi kutatás kritikai számbavétele **Bóna István: Az Árpádok korai várai. 2. bőv. kiad. Debrecen, 1998.** Fa-föld váraink legjelentősebb régész-kutatója, **Nováki Gyula** összefoglalása: **Váregépitészet Magyarországon a X–XI. században. Szent István és kora.** Szerk. **Glatz Ferenc és Kardos József.** Bp. 1988. 145–150. A bihari és zempléni földvárőről s más korai várainkról **Csorba Csaba: Regélő váraink.** Bp. 1997 (újabb kiadása 1999) és **uő. Legendás váraink.** Bp. 1999.

Ipar- és kereskedelem történet

Legújabb összegzés **Pannon enciklopédia. Magyar ipar- és technikatörténet.** Főszerk. **dr. Fehér Katalin.** Bp. 1999. (személy- és földrajzínév-mutatóval, a vonatkozó rész szerzője **Csorba Csaba**). Alapvető kritikai áttekintés **Püspöki Nagy Péter: Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig.** Bratislava, 1989. Lásd még **Kristó Gyula** főszerk. **Korai magyar történeti lexikon.** A régészet eredményeinek mintaszerű összegzése **Mesterházy Károly: Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez.** Századok 1993. 3–4. sz. 450–468.

Kultúra

Legújabb, olvasmányos, gazdagon illusztrált összegzés **Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom.** Főszerk. **dr. Sipos Lajos.** Bp. 1997. Szavaink eredetének legteljesebb adattára: **A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–IV. köt. Főszerk. Benkő Loránd.** Bp. 1967–1984. Könyvekre, könyvtárakra **Csapodi Csaba–Tóth András–Vértessy Miklós: Magyar könyvtártörténet.** Bp. 1987. (lásd még a lexikonokat, összefoglaló műveket, tanulmányköteteket). A bencés rend jelentőségét túlhangsúlyozza **Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században.** Bp. 1967.

Művészet

Áttekintő összefoglalás **Aradi Nóra szerk. A művészet története Magyarországon. A honfoglalástól napjainkig.** A Magyar Nemzeti Galéria reprezentatív kiállításának pompás katalógusa: **Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.** Bp. 1994.

Szent István kultusza

Legújabb, alapvető összefoglalás **Magyar Zoltán: Szent István a magyar kultúrtörténetben.** Bp. 1996. (benne Szt. István rövid életrajza, középkori tisztelete, művészeti ábrázolásai, Szt. István a néphagyományban és az irodalomban). Az egyházi szertartásokhoz kapcsolódó énekeket-szövegeket közli a **Szent István tisztelete.** Szerk. dr. **Török József.** Bp. 1988. A karthauzi névtelen szerzetes leírásában fennmaradt Érdy-kódex (1520-as évek) Szent István és Szent Gellért ünnepéhez kapcsolódó magyar szövegei kiadása **A néma barát megszólal.** Vál. **Madras Edit.** Bp. 1985. 17–18. századi verseket közöl **A kuruc küzdelmek költészete.** Vál. **Varga Imre.** Bp. 1977. A szentjobbfi monostorról szóló mondák: **Bihari népmondák.** Közzéteszi **Faragó József és Fábíán Imre.** Nagyvárad, 1995.

SZÉPIRODALOM

Versek

Liszi László: A magyar királyokról (1653. Szt. Istvánnak, mint első királyunknak, négy sort szentelt)

Gyöngyösi István: *Chariclia* elbeszélő költemény (1700)

Faludi Ferenc a Szent Jobb vissza hozatala alkalmából írt verset

Ányos Pál: Énekek Könyve c. gyűjteményében (1785) közölt egy Szent István-éneket.

Garay János: *A szent korona*

Az apostol

A beteg király

Arany János: *Csanád* (1850-es évek, töredék)

István örökje (1855 körül, töredék)

Reviczky Gyula: *István napján*

Vajda János: *Székesfehérvárott*

Ady Endre: *Góg és Magóg fia vagyok én* (1906)

Babits Mihály: *Dal az esztergomi bazilikáról* (1945–1990 között kiadott kötetekben nem jelenhetett meg a teljes szövege!)

Babits Mihály: *Szent király városa* (1923)

Drámák

Girzik Ferenc német nyelvű drámáját (1792) **Katona József** alkalmazta magyar színpadra *István a magyarok első királya* címen.

Berzsenyi Dániel: *Kupa támadása* (drámatörzsek)

Dobsa Lajos: *I. István király* (1880)

Szigligeti Ede: *Vazul* (1838-ban mutatta be a pesti Nemzeti Színház)

Szász Károly: *István vezér* (történelmi dráma, 1893)

Sík Sándor: *István király* (1934)

Ratkó József: *Segítsd a királyt!* (a nyíregyházi színház adta először elő az 1984/54-ös évadban)

Szabó Magda: *Az a szép fényes nap* (1976)

Boldizsár Miklós: *Ezredforduló* (1972–1974)

Regények

Harsányi Lajos: *A nem porladó kezű király* (1933)

Kós Károly: *Országépítő* (1934)

Hegedűs Géza: *Géza fia István a magyarok legelső királya* (1999)

Operák

Ludwig van Beethoven: *István király* (1811., bemutató Pesten 1812)

Erkel Ferenc: *István király* (1885, Dobsa Lajos drámájából Váradi Antal szöveggönyve alapján)

Szörényi Szabolcs–Bródy János: *István a király* (rockopera, Boldizsár Miklós drámája alapján)

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	1
I. GÉZA NAGYFEJEDELEM ÉS KORA.....	2
A NAGYFEJEDelmi SZÉKHely ÁTHelyezése Keletről Nyugatra	2
A Gyulák és Sarolt birtokterülete	2
A KÉPES KRÓNika ÁBRÁZOLÁSAI.....	3
SZENT ISTVÁN NAGYOBb LEGENDÁJÁBÓL.....	3
A NÉMETFöldi ALTAICHI MONOSTOR ÉVKÖNYVÉBÓL.....	4
PILGRIM PASSAUi PÜSPÖK VI. BENEDEK PÁPÁHOZ ÍROTT LEVÉLÉBÓL.....	5
SZT. ADALBERT PRÁGAI PÜSPÖK ÉLETRAJZÁBÓL.....	6
MÉRSEBURGI THIEtMAR KRÓNikÁJÁBÓL.....	6
CHABANNES-I AdEMÁR KRÓNikÁJÁBÓL.....	7
RODULF GLABER HISTÓRIÁJÁBÓL.....	7
A KÉPES KRÓNika GÉZA TÉRÍTŐ AKCIÓIRÓL.....	8
SZENT ISTVÁN LEGENDÁJA SZÜLETÉSÉRŐL.....	8
A KÉPES KRÓNika SZENT ISTVÁN SZÜLETÉSÉRŐL.....	9
A VESZPRÉMVÖLGYI GÖRÖG MONOSTOR ALAPÍTÓLEVELE.....	9
A KÉPES KRÓNika GÉZA KORÁRÓL.....	10
<i>Tata nemzetségéről</i>	10
<i>Héder fiainak nemzetsége</i>	11
<i>A Németországból jövő Vecelin nemzetsége</i>	11
<i>Hont és Pázmány nemzetsége</i>	11
<i>A németországi Hermány nemzetsége</i>	11
ANONYMUS GESZTÁJA.....	11
A MAGYAR ÁLLAMALAPÍTÁSRÓL ÉS ELŐZMÉNYEIRŐL.....	12
II. AZ ÁLLAMALAPÍTÁS DOKUMENTUMAI.....	14
OKLEVELEK, LEVELEK.....	14
1001. A PANNONHAlMI KIVÁLTSAgLEVÉL.....	14
A ZOBORHEGYI APÁTSÁg ALAPÍTÓLEVÉLÉBÓL, 1002–1006 (?).....	16
A PéCSI PÜSPÖKSÉg ALAPÍTÓLEVELE (1009).....	16
A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉg AdOMÁNYLEVELE (1009).....	17
SZENT ISTVÁN TÖRVÉNYEI.....	18
ISTVÁN KIRÁLY ELSŐ TÖRVÉNYKÖNYVE (1001 KÖRÜL).....	18
ISTVÁN KIRÁLY MAsODIK TÖRVÉNYKÖNYVE (1030–1038 KÖZÖTT).....	25
SZENT ISTVÁN INTELMEI FIÁHOZ, IMRE HERCEgHEZ.....	27
ÉVKÖNYVEK.....	33
A HILDESHEIMI ÉVKÖNYVBÓL.....	33
AZ ALTAICHI ÉVKÖNYVBÓL.....	34
A POZSONYI ÉVKÖNYVBÓL.....	34
KRÓNikÁK.....	35

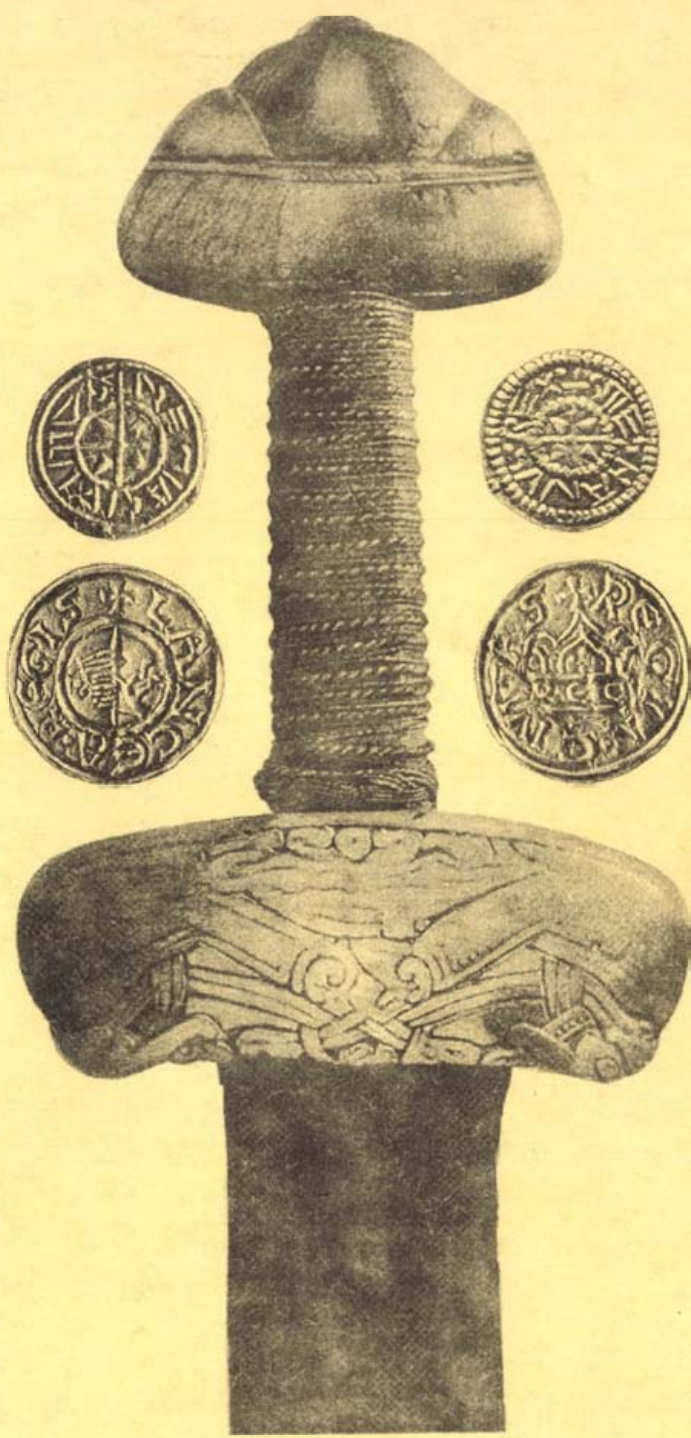
A KÉPES KRÓNKA SZENT ISTVÁN RÓL.....	35
WIPO: II. KONRAD CSÁSZÁR TETTEIRŐL.....	38
A KÉPES KRÓNKÁBÓL.....	39
LEGENDÁK.....	40
RÉSZLETEK SZENT ISTVÁN NAGYOBB LEGENDÁJÁBÓL.....	40
HARTVIK PÜSPÖK SZENT ISTVÁN LEGENDASZERKESZTMÉNYÉBŐL.....	44
SZENT IMRE LEGENDÁJÁBÓL.....	52
SZENT GELIÉRT PÜSPÖK NAGYOBB LEGENDÁJÁBÓL.....	54
A ZOBORI SZENT REMETÉK LEGENDÁJÁBÓL.....	61
III. SZENT ISTVÁN ÁLLAMA.....	64
SZENT ISTVÁN EURÓPÁJA.....	64
BEILLESZKEDÉS EURÓPÁBA.....	69
SZENT LÁNDZSA – ISTVÁN HATALMI JELENYE.....	78
IV. EGYHÁZSZERVEZET.....	79
AZ EGYHÁZSZERVEZET KIÉPÍTÉSE.....	79
A PLÉBÁNIA SZERVEZET.....	85
A SZÉKESFEHÉRVÁRI SZÜZ MÁRIA-PRÉPOSTSÁG TEMPLOMA.....	91
A SZÉKESFEHÉRVÁRI SZÜZ MÁRIA TEMPLOM ÁSATÁSAI (1996–1999).....	94
GÖRÖG NYELVŰ MONOSTOROK.....	98
BIZÁNCI KERESZTYÉNYSÉG MAGYARORSZÁGON.....	100
A SZENTFÖLDI ZARÁNDOKLÁS TÁMOGATÁSA.....	105
CHABANNES-I ADÉMÁR KRÓNIKÁJÁBÓL.....	105
RODULF GLABER KRÓNIKÁJÁBÓL.....	106
BERNO APÁT SZENT ISTVÁN KIRÁLYHOZ ÍROTT LEVELEBŐL.....	106
ODILO CLUNYI APÁT LEVELE SZENT ISTVÁNHOZ.....	107
V. GAZDASÁG, TÁRSADALOM, ÉLETMÓD.....	109
PÉNZVERÉS.....	109
SZENT ISTVÁN PÉNZEINEK GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE.....	112
10–11. SZÁZADI KERESKEDELMŰNK A RÉGÉSZETI LELETEK TÜKRÉBEN.....	116
ÁLLAMALAPÍTÁS KORI SÍRLELETEK.....	126
VI. HADSEREG, HÁBORÚK, VÁRAK.....	128
AZ ALTAICHI ÉVKONYVBŐL.....	128
AZ ÁRPÁDOK KORAI VÁRAI.....	128
VII. KULTÚRA.....	134
A MAGYAR NEVELÉSÜGY KEZDETEI.....	134
<i>Az iskolarendszer megalapozása.....</i>	<i>134</i>
<i>Iskolatípusok.....</i>	<i>135</i>
<i>Latinnyelvűség, magyar nyelvűség.....</i>	<i>136</i>
<i>Egy további „tananyag”.....</i>	<i>137</i>
<i>Az első hazai pedagógiai irat.....</i>	<i>141</i>
<i>Főúri magánnevelők.....</i>	<i>141</i>
<i>„Királytükör”.....</i>	<i>141</i>

<i>Apa-fiú kapcsolat</i>	142
ELSŐ KÖNYVTÁRAINK	144
VIII. MŰVÉSZET	146
MŰVÉSZET SZENT ISTVÁN KORÁBAN	146
KORONÁZÁSI PALÁST	156
IX. SZENT ISTVÁN ÉS SZENT IMRE KULTUSZA	160
SZENT IMRE CSODÁIBÓL	160
A SZENT JOBB TISZTELETE A KÖZÉPKORBAN	161
BIHARI NÉPMONDÁK A SZENT JOBBRÓL	169
SZENT ISTVÁN ALAKJA KÖNYVTÁRSI JELVÉNYEN	169
ÉNEKEK SZENT ISTVÁN TISZTELETÉRE	170
X. ÉLETRAJZI KISLEXIKON	172
XI. IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS 970–1038 (1083)	179
XII. BIBLIOGRÁFIAI KALAUZ	181
FORRÁSKIADVÁNYOK	181
LEXIKONOK, SZÓTÁRAK, KRONOLÓGIÁK	182
ÖSSZEFOGLALÓ MŰVEK	182
KÜLPOLITIKA, KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK	184
ÁLLAMSZERVEZET, TÁRSADALOM	184
NEMZETISÉGEK	185
KERESZTÉNY TÉRÍTÉS, EGYHÁZSZERVEZET	185
HADSEREG, HÁBORÚK, VÁRAK	186
IPAR- ÉS KERESKEDELEMTÖRTÉNET	186
KULTÚRA	186
MŰVÉSZET	187
SZENT ISTVÁN KULTUSZA	187
SZÉPIRODALOM	187
TARTALOMJEGYZÉK	189

Szent István kardja. Prága, 1000 körül
Szent István pénzei. XI. sz. első fele